

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

OSMANLILARDA İSTİHBARAT FAALİYETLERİ

(1300-1750)

Doktora Tezi

Mevlüde Gökçen DAŞ DARICI

Sivas

Ekim 2018

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

OSMANLILARDA İSTİHBARAT FAALİYETLERİ

(1300-1750)

Doktora Tezi

Mevlüde Gökçen DAŞ DARICI

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL

Sivas

Ekim 2018

KABUL VE ONAY

Üniversite : Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Tarih
Bilim Dalı :
Tezin Başlığı : Osmanlılarda İstihbarat Faaliyetleri (1300-1750)
Savunma Tarihi : 9 Ekim 2018
Danışmanı : Doç. Dr. Ahmet Yüksel

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Hasan Yüksel	
Üye : Prof. Dr. Ali Açık	
Üye : Doç. Dr. Ahmet Yüksel	
Üye : Doç. Dr. Alparslan Demir	
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Zafer Karademir	

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Mevlûde Gökçen Daş Darıcı tarafından hazırlanan; Osmanlılarda İstihbarat Faaliyetleri (1300-1750) başlıklı tez, kabul edilmiştir. .../.../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL

Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Doktora tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tıpkı içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

Mevlide Gökçen Daş Dancı

ÖNSÖZ

Çalışmaya karar verme süreci, çalışmaya ayrılan süreden daha uzun bir zaman aldı denilirse rivayetçi tarihçilik anlayışına nazire yapılmakla birlikte mübalağa olmaz. Çalışmaya başlanıldığında elde iyi bir prototip ve kafada uçuşan birkaç fikirden başka bir şey yoktu ve söz konusu argümanlar iyi bir tez yazmak için yeterli değildi. Konunun çetrefilli olması bir yana, son zamanlarda gerek popüler tarih dergilerinde gerekse akademik mecrada fazlaca ilgi uyandırması, söz konusu kararsızlıkta etkili olmuştu. Üstelik alandaki boşluğu dolduran birkaç çalışmadan birinin bu teze danışmanlık eden akademisyen tarafından akademik camiaya kazandırılmış olması, avantajlarına ek bazı zorluklar getirmiyor değildi. Ancak Osmanlı'nın klasik dönemine ışık tutan; müelliflerinin, okurken hayranlık uyandıran üsluplarıyla yazmış oldukları kroniklerin satır araları, Osmanlı bürokrasisinin temel taşı olan arşiv vesikalarının ışığı, yerli ve yabancı pek çok tarihçinin mürşitliği çalışmanın nihayete erişmesine katkı sağladı. Elbette teze danışmanlık eden hocam Doç Dr. Ahmet Yüksel'in yardımlarına sonsuz sabrı ve hoşgörüsüne müteşekkirim. Ayrıca maddi ve manevi desteğini her zaman yanımda hissettiğim eşim, annem ve babama teşekkür ederken, çalışıp onunla ilgilenemediğim zamanlarda aynı desteği ve sabrı gösteren 5 yaşındaki oğlum Metehan'a da teşekkür etmeliyim.

Mevlüde Gökçen DAŞ DARICI

Sivas 2018

İÇİNDEKİLER

1. BÖLÜM: İSTİHBARATIN TANIMI VE TARİHİ TEMELİ	1
1.1. TANIMI.....	1
1.2. İSTİHBARATIN ÖNEMİ VE TARİHSEL GELİŞİMİ.....	3
1.2.1. İstihbaratın Tarihsel Gelişimi.....	6
1.2.1.1. İslam Dünyasında İstihbarat	9
1.2.1.2. Türk Dünyasında İstihbarat	14
1.2.1.2.1. İslamiyet Öncesi Dönem.....	15
1.2.1.2.2. İlk Türk-İslam Devletleri	17
1.2.2. İstihbaratın Önem ve Gerekliliğine Dair Nizamülmülk Siyasetnamesi ve Osmanlı Kroniklerinden Bazı Notlar	21
2. BÖLÜM: OSMANLI MERKEZ İDARESİNİN İSTİHBARAT ELDE ETMEK İÇİN KULLANMIŞ OLDUĞU KANAL VE STRATEJİLER.....	27
2.1. İSTİHBARAT KANALLARI.....	27
2.1.1. Casuslar	29
2.1.2. Martolos ve Voynuklar	38
2.1.3. Eflak- Boğdan- Erdel Voyvodaları	44
2.1.3.1. Voyvoda Yuvan İsyanından İstihbarata Yansıyan Bazı Notlar	49
2.1.4. Elçiler	54
2.1.5. Tercümanlar	59
2.1.6. Tacirler	65
2.1.7. Ulak (Tatar) ve Peykler	70
2.2. İSTİHBARAT STRATEJİLERİ	76
2.2.1. Keşif Akınları ve Dil Alma	76
2.2.2. Karşı İstihbarat Stratejisi.....	84
2.2.3. Tebdilden Bilgi Toplama	94
3. BÖLÜM: İSTİFADE EDİLEN SAHA AÇISINDAN İSTİHBARAT FAALİYETLERİ.....	101
3.1. İÇ İSTİHBARAT	101
3.1.1. İsyanlar.....	102

3.1.2.	Eşkîyalık ve Adi Suçlar.....	106
3.1.3.	Devlet Erkânı, Gayrimüslim Halk ve Vazifeliler Hakkında Yürütülen İstihbarat	110
3.1.4.	Şîilik- Sünnîlik Çatışması ve İslam İdeolojisine Karşıt Tarikat ve Cemaatlerle Mücadele	114
3.2.	ASKERİ İSTİHBARAT	118
3.2.1.	İlk Fetihlerde İstihbarat	119
3.2.2.	Memluk- Osmanlı Cephesinde İstihbarat: Mercidabık- Ridaniye	121
3.2.3.	Safevî- Osmanlı Mücadelesi ve İstihbarattaki Değişimler.....	124
3.2.3.1.	Çaldıran Seferi ve Sonrası (1514-1517)	124
3.2.3.2.	İmparatorluğun En Parlak Devri.....	127
3.2.3.3.	1533- 1535 İrakeyn Seferi	129
3.2.3.4.	Özdemiroğlu Osman Paşa ve Şark Seferi	130
3.2.4.	Macarlar ve Avusturyalılarla Mücadele	132
3.2.4.1.	Macaristan'ın Zaptı: Mohaç Muharebesi.....	132
3.2.4.2.	1592- 1606 Osmanlı- Avusturya Savaşları ve Haçova	133
3.3.	DİPLOMASİ VE İSTİHBARAT	135
3.3.1.	İlk Diplomatik İlişkiler.....	137
3.3.2.	Cem Sultan Vakası	140
3.3.3.	Uzak Komşu: Çin	143
3.3.4.	Osmanlı- Fransız Diplomasisi	144
3.3.5.	Akdeniz'in İki Yakasında İki Büyük İmparatorluk: Osmanlı – Hasburg	148

4. BÖLÜM: İSTİHBARAT KANAL VE STRATEJİLERİNİN UYGULANMASI 153

4.1.	KLASİK DÖNEM OSMANLI İSTİHBARATI.....	153
4.1.1.	Tekfurlar İle İlk Karşılaşmalar	154
4.1.1.1.	Çimpe Kalesi'nin Alınması ve Rumeli'ye Geçiş.....	157
4.1.2.	Osmanlı'yı Balkanlardan Atma Planları: Haçlı Seferleri.....	159
4.1.3.	Fetret Devri (1402-1413) ve Sonrasında Anadolu'daki Gelişmeler ..	165
4.2.	İMPARATORLUK DEVRİ	169
4.2.1.	İstanbul'un Fethi ve İstihbarata Konu Olan Diğer Fetihler.....	170
4.2.1.1.	Mora- Bosna- Trabzon Fetihleri: Sırplarla Mücadeleler	172

4.2.1.2.	Macarlarla Mücadeleler	175
4.2.2.	Osmanlı- Safevî Cephesi (1578-1590).....	179
4.2.3.	Denizlerdeki Mücadelelerde İstihbarat	183
4.2.3.1.	Akdeniz’de İlk Karşılaşmalar	184
4.2.3.2.	Mahir Bir Korsan: Barboros Hayreddin Paşa.....	186
4.2.3.3.	Kıbrıs’ın Fethi (1571) ve Venedik ile Diğer Mücadeleler.....	189
4.2.3.4.	24 Yıl Kuşatılan Ada: Girit (1645-1699).....	192
4.2.4.	Taht Savaşları ve İstihbarat.....	195
4.2.5.	İstihbarat Zafiyetinin Neden Olduğu Olumsuzluklara Bazı Örnekler	205
4.3.	17. YÜZYIL	211
4.3.1.	IV. Murad ve Osmanlı İstihbaratı	213
4.3.2.	17 Yıl Sürecek Olan Osmanlı-Safevî Savaşları: Bağdad Seferi (1630) 215	
4.3.3.	Köprülüler Devri İstihbarat Çalışmaları	218
4.3.4.	II. Viyana Kuşatması (1683) ve Avrupalı İttifakı	222
SONUÇ	229
KAYNAKÇA	233
İNDEKS	249

KISALTMALAR

Bkz: Bakınız

C./Vol. :Cilt

Çev. :Çeviren

d. :Doğumu

öl. Ölümü

H. Hicri/M. Miladi

TDV İA :Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Ed. :Editör

Haz. :Hazırlayan/Hazırlayanlar

MEB.İA. :Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi

OTAM :Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
Dergisi

s./p. :Sayfa

S. :Sayı

ss./pp. :Sayfa sayıları

Sad. :Sadeleştiren

TTK. :Türk Tarih Kurumu

Yay. :Yayınlayan, Yayınevi, Yayıncılık

YKY. :Yapı Kredi Yayınları

*Arşiv kayıtlarının kısaltmaları kaynakça kısmında verilmiştir.

ÖZET

Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve yükselişinin tarihlendiği Yeniçağda sürdürülen istihbarat faaliyetleri ele alınmıştır. Herhangi bir istihbarat servisi adı veya çatısı altında kurumsal bir temel üzerine oturmadan önce istihbaratın nasıl ve ne şekilde algılandığı, hangi yollarla elde edildiği ve ne şekilde değerlendirildiği araştırılmıştır. Osmanlı İmparatorluğunda 'Klasik Çağ' olarak tanımlanan ve çalışmanın ana temasını teşkil eden devirde, istihbaratın dayandığı temel kanallar tespit edilmeye ve bu kanallar üzerinden; 'kuruluş devri', 'imparatorluk devri' ve '17.yüzyıl' temel alınarak, istihbaratın gelişim süreci üç safha halinde incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca istifade edilen saha açısından istihbarat faaliyetlerinin; diplomatik sahada, askeri müdahaleler öncesi ve esnasında ve son olarak ülke içindeki meselelerin tespit edilmesi noktasında nasıl kullanıldığına; söz konusu faaliyetlerin işleyişi ve işlerliğine dair bir inceleme yapılmıştır. Çalışmaya temel olarak, Osmanlı arşiv malzemeleri, kronikler ve konu ile alakalı yerli ve yabancı araştırma-inceleme eserleri kaynaklık etmektedir. Çalışmanın temel amacı Osmanlı istihbaratı açısından bilinenlerin artmasına katkı sağlamaktır. Ayrıca Yeniçağ Osmanlı bürokrasisinin istihbaratı algılama ve anlamlandırmadaki temel dinamiklerini tespit etmek de çalışmanın amaçları arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Yeniçağ, İstihbarat Faaliyetleri, Casusluk.

ABSTRACT

In this study, the intelligence activities carried out in the New Age, in which the foundation and rise of the Ottoman Empire were dated, were discussed. It has been investigated how intelligence is perceived, in what ways it is obtained and how it is evaluated before sitting on an institutional basis under any intelligence service name or roof. In the period defined as the Classical Age in the Ottoman Empire and constituting the main theme of the study, the basic channels on which intelligence is based are identified and through these channels; the development process of intelligence was examined in three phases based on ‘establishment age’, ‘empire age’ and ‘17th century’. In addition, intelligence activities in terms of the beneficiary field; how the diplomatic field was used before, during and after military interventions and finally to identify issues within the country; a review of the functioning and operability of these activities. The source of study mainly consists of Ottoman archival materials, chronicles and local and foreign research and investigation works. The main aim of the study is to contribute to the increase of the knowledge in Ottoman Intelligence. In addition the study aims to determine the basic dynamics of the modern Ottoman bureaucracy in the perception and interpretation of intelligence.

Key Words : Ottoman Empire, Newage, Intelligence Activities, Espionage.

GİRİŞ

İnsan doğası gereği “bilmek” ister. Bu yüzdendir ki insanlığın neşet ettiği tarihle, bilmeye olan merakının doğduğu tarih hemen hemen aynı ana tekabül eder. İlk çağlardan itibaren bilgiyi tanımlamak ve muhtevasına göre türlere ayırmak tüm bilimlerin çıkış noktası olarak kabul edilen felsefenin inceleme sahası görünümündedir fakat tarihçi de bu alanda kendine yer edinir. Çünkü belki de en ilkel dürtülerimizden biri olan bilme merakı, yüzyıllardır devletlerin ve toplumların kaderini belirlemiş ve belirlemeye devam etmektedir. Hele de söz konusu bilgi devletin bekası ile ilgiliyse bu “bilme”nin önemi daha da artmaktadır. Peki, tüm kurumları ve işleyişiyle adeta canlı bir organizma gibi varlığını devam ettirme gayesinde olan devletler için bu bilmenin tanımı nedir? Hangi bilgi kanallarıyla nasıl elde edilir? Nasıl kullanılır ve devletlerin varlığını devam ettirme sürecinde ne gibi roller üstlenir? Anlaşılacağı üzere bu sorular, istihbarat kavramının, çalışmanın temel konusu olduğuna işaret ediyor. Yeniçağ tarihçileri için çalışma sahası olan klasik dönem Osmanlı'nın bir on yıldır dikkatleri celp eden konusu olan istihbarat hakkında, siyasi otoritenin ve onun temsilcileri olan vazifelilerin sergilemiş olduğu görüntü çalışmanın temasıdır.

Konu her ne kadar dikkat çekici olsa da alanda bir boşluk söz konusuydu. Bunda istihbaratın özünde bulunan dinamiklerin başında gelen *gizlilik* ilkesinin nasıl aşılacağı, aşılsa *istihbarat* kavramının muhtevasıyla çelişip çelişmeyeceği endişesinin payı vardır. Bu endişenin yanı sıra “*istihbaratın belgesine* nasıl ulaşılır?” düşüncesi de alana mesafeli duran araştırmacı ve tarihçilerin uzak durma gerekçesi gibiydi. Haliyle alan, başta E. S. Gürkan'ın özellikle Akdeniz'deki korsanlık ve casusluk faaliyetlerini incelediği çalışması¹ başta olmak üzere diğer çalışmaları ve az sayıda akademik eser dışında, gazeteci mantığıyla çalاکalem yazılmış yayınlar silsilesiyle kaderine terk edilmiş gibiydi. A. Yüksel'in neşrettiği *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı* ise zihinlerdeki Osmanlı istihbaratı algısı hususunda, bambaşka bir mecra açıyordu. Eser II. Mahmud dönemini temel almakla birlikte, Osmanlı klasik dönemindeki istihbarî görünüm hakkında da oldukça geniş bir

¹Emrah Safa Gürkan, *Espionage In The 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go Betweens And The Ottoman Habsburg Rivalry*, Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences, Georgetown University, Washington 2012.

malumat sunuyordu. Üstelik söz konusu dönem istihbaratı hakkında, akademisyen ve araştırmacıları, yazarının deyişle; “erken dönem Osmanlı tarihini genel bir değerlendirmeye geçiştirip, Teşkilat-ı Mahsusa’yı ele alma sabırsızlığından”² kurtulmaya sevk ediyordu. Her bir başlığı ayrı tez olabilecek kesafet ve ehemmiyette olan eser, çalışmanın çıkış noktası ve ilham kaynağı olmuştur.

İstihbarat konusunda teşkilatsızlık, kaynak sıkıntısı, 18.yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı’nın batıyı küçümseyen, dış dünyadaki gelişmelere kapalı bir görünüm arz etmesi gibi ön yargıların aşılabileceği gibi konulara yeri geldikçe değinilmiştir. Ancak teşkilatsızlık ve idarecilerin bu alandaki ilgisizliği gibi bahanelerle istihbarat alanında daha kuruluştan itibaren var olan farkındalığı tümünden reddetme hatasına düşmekten kaçınılması gerektiği ifade edilmelidir.

Çalışmaya dayanak oluşturan kaynak grubunun başında Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde bulunan resmi evrak geliyor. Ele alınan yüzyıl gereği ana kaynak yayınlanmamış ve yayını yapılmış Mühimme Defterleridir. Bunun yanı sıra perakende evraktan, İbnü’l-Emin ve Cevdet tasniflerine ait belge tasniflerinden de faydalanılmıştır. Elbette ki kuruluş aşaması için arşiv vesikası bulunmadığından Osmanlı kronikleri karşılaştırmalı olarak tetkik edilmiş, imkân buldukça Bizans kroniklerine de müracaat edilerek bu aşamadaki en sağlıklı bilgiye ulaşılmaya çalışılmıştır.

² Ahmet Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, Kitap Yay., İstanbul 2013, s.12.

1. BÖLÜM: İSTİHBARATIN TANIMI VE TARİHİ TEMELİ

1.1. TANIMI

Arapça ‘istihbar’, haber ve bilgi alma kelimesinin çoğulu olan istihbaratın muhtelif lügat ve kitaplardaki tanımlarında yer alan; “akıl, zekâ, anlayış, malumat, haber, bilgi³” gibi kelimeleri de anlamca içinde barındırıyor olmasından, teknik anlamda pek çok tanımı yapılmıştır. M. Balcıoğlu istihbaratı; genel olarak her ülkenin, yabancı devlet hakkında bilgi toplamak, toplanan bilgileri değerlendirmek ve hassas taraflarını kullanarak düşmanları zayıflatmak, bölmek için yapılan faaliyetler bütünü olarak tanımlarken⁴; D. Kahn istihbaratı kısa bir tanımlama ile “bilginin en geniş manadaki hali” olarak açıklıyor⁵. G. Avcı; “muhtelif imkân ve vasıtaları kullanarak herhangi bir konuda enformatik materyal temini ve temin edilen bilgilerin ham halden kurtarılarak, işlenmesi kıymetlendirilmesi ve yorumlanarak bunlardan bir netice çıkarılmasıyla ilgili faaliyettir⁶” diye tanımlıyor. M. Atay; “istihbarat, yabancı devlet adamları veya hedeflerinin ziyana uğratılmasından ayrı olarak, bir ülkenin rakiplerinden daha fazla avantaj yakalamasını veya en azından yaşamaya devam etmesini temin eden her türlü bilginin edinilmesinden başka, tarihin akışını izlemek ve istikbali görebilmektir. Bu sebeple istihbarat devlet için büyük önem taşıyan bir silah, belki de silahların en önemlisidir” diyor⁷. E. İlter istihbaratı; “ham bilginin, tasnif, kıymetlendirme, yorum ve yayım süreçlerinden geçirilerek işlenmesi sonucunda üretilen ürün⁸” olarak tanımlıyor. M. Şenel ve T. Şenel ise istihbaratı; “hasım veya hasım olması muhtemel devletlerin niyetleri, planları ve bu planları gerçekleştirme kapasiteleri hakkında her şekilde haber toplama veya bilgi sahibi olma⁹” şeklinde izah ediyorlar. B. Çınar istihbaratı, “bir devletin ya da herhangi bir kuruluşun, güvenliği ile ilgili alanda devlet ya da özel kişiler tarafından başka bir devlete, hükümete, siyasal bir gruba, askeriye ve herhangi bir harekete

³ Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.23.

⁴ Mustafa Balcıoğlu, *Teşkilat-ı Mahsusadan Cumhuriyete*, Nobel Yay., İstanbul 2001, s.1.

⁵ David Kahn, “İstihbaratın Tarihsel Teorisi”, *Avrasya Dosyası*, C. 8, S. 2, Ankara 2002, s.5.

⁶ Gültekin Avcı, *İstihbarat Teknikleri, Aktörleri, Örgütleri ve Açmazları*, Timaş Yay, İzmir 2004, s.5.

⁷ Mehmed Atay, “Stratejik Ulusal Güvenlik İstihbaratı”, *Strateji Dergisi*, No: 1, 1996, s.84.

⁸ Erdal İlter, *Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi*, Mit Yay., Ankara 2002, s.1.

⁹ Muazzez Şenel-Turhan Şenel, *İstihbarat ve Genel Güvenlik Konularımız*, Emniyet Genel Müdürlüğü Yay, Ankara 1997, s.32.

ait olduğuna inanılan bilginin toplanması, analizi, üretimi ve kullanımı”¹⁰ olarak niteliyor. H. Ercan, istihbaratı; “bir devletin dış politikası ve ulusal güvenliği için ihtiyaç duyulan bilgilerin toplanıp işleminden geçirilmesinin yanı sıra hem istihbarat sürecinin ve hem de istihbarat ürününün korunmasını içeren gizli devlet faaliyeti”¹¹ olarak tanımlıyor.

Görüldüğü üzere tek bir tanımla sınırlanamayacak olan istihbarat faaliyetinin özünde; ülke menfaatleri için çeşitli yol ve yöntemler kullanılarak bilgi toplama, elde edilen bu ham bilginin çeşitli ilmi süreçlerden geçirilmesiyle bir sonuca varma ve bu sonuçtan hareket ederek, gerçekleşmesi muhtemel tehdit ve tehlikeleri önlemenin yanı sıra, yabancı istihbarat servislerinin faaliyetlerine karşı koyma vardır. Bu noktadan hareketle bir haberin istihbarat olarak değerlendirilmesi için mutlaka “istihbarat çarkı¹²”ndan geçirilerek işlenmesi gerekmektedir. Temelde dört ögeden oluşan bu süreç; istihbarat faaliyetinin kesintisiz olarak kendisini yenilemesi prensibine dayanır. İlk safha; ihtiyacın tespiti, ikinci safha; bilgileri belirli planlar doğrultusunda toplama, üçüncü safha; belirli ilmî ölçütler kullanılarak bilgilerin analiz edilmesi ve son safha; yetkili kurumlarca istihbarî bilginin kullanılmasının yanı sıra gözden geçirilip değerlendirilen öncelikler çerçevesinde yeni istihbarat ihtiyaçlarının tespit edilmesidir.

İstihbarat çağrıştırdığı anlam itibariyle casusluk, espionaj yahut hafiyelik gibi kavramlarla sıkça karıştırılır. İstihbarat faaliyetinin özünde bir sürece dayalı ürün söz konusuysen; hafiyelik, casusluk veya espionaj; açık istihbarat ile elde edilemeyen bilgileri gizli yollarla toplama veya bulma faaliyetlerine işaret etmektedir¹³. Kamûs-ı Türkî’de casusluk; “*Şerre dair ahbâr ve ahvalin gizlice öğrenilip haber verilmesi, düşman tarafından bir devletin ahval-i askeriyesini ve kuvvetini öğrenmek üzere, tebdil-i kıyafetle onun ülkesine veya ordusuna sokulma yahut kendi vatani aleyhine böyle bir hizmet verme*”¹⁴ şeklinde açıklanmaktadır.

¹⁰ Bekir Çınar, *Devlet Güvenliği, İstihbarat ve Terör*, Sam Yay., Ankara 1997, s.105.

¹¹Hasan Ercan, *Tarihi Derinlik İçinde Soğuk Savaş Sonrası Dünyada Yeni İstihbarat Kavramı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Yönetimi Ana Bilim Dalı, Ankara 2006, s.VII.

¹² Ümit Özdağ, “Stratejik İstihbarat”, *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, (İstihbarat Özel)*, C.8, Ankara 2002, s.109-110.

¹³M. Şenel-T. Şenel, *İstihbarat ve Genel Güvenlik Konularımız*, s.45; Ümit Özdağ, *İstihbarat Teorisi* Kripto Kitaplar, Ankara 2010, s.39.

¹⁴ Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2007, s. 464.

Etimolojik açıdan casus kelimesi; Arapça ‘ces’ kökünden türemekle birlikte “gözetleyen, araştıran” manasında olup, “düşmanın sırlarını araştırıp bilgi sızdıran, düşman içinde çeşitli yıkıcı faaliyetlerde bulunan kişi” anlamına gelmektedir. Aynı kökten türeyen “tecessüs” fiili de gizlice gözetleyen anlamındadır¹⁵. Bu faaliyet sırasında göz önemli bir fonksiyon icra ettiğinden Arapçada casusa “göz” anlamına gelen ‘ayn’ adı da verilmiştir. Hafıye (hafıyye) kelimesi de; Arapça hafâ ‘gizli olma, gizlilik’ kökünden türemiş bir isim olup, başkaları hakkında araştırma yapan ve bilgi toplayan casus, sivil polis ve dedektif gibi görevlileri ifade etmektedir¹⁶.

1.2. İSTİHBARATIN ÖNEMİ VE TARİHSEL GELİŞİMİ

M. Herman’a göre istihbaratçılık dünyanın en eski mesleklerinden birisidir¹⁷. İlk istihbarat örgütünün, kurumsal olarak kim tarafından ve ne zaman teşkil edildiği tam olarak bilinmemekle birlikte, konuya ilk olarak somut bir şekilde yaklaşanların başında Çinli filozof ve savaşçı olan Sun-Tzu (MÖ.550-470) gelmektedir. Taocu felsefeyi kendisine rehber edinen Sun-Tzu günümüzden 2500 yıl önce yazdığı eserinde istihbarat ve savaş stratejisi konularında, mühim bilgiler sunmuştur. İstihbaratın önemine özellikle vurgu yapan Sun-Tzu söz konusu eserinde casusluk ile doktorluk mesleğini karşılaştırarak; “*savaşmadan yenmek en iyisidir, silahlar, ancak kaçınılmaz olduklarında kullanılacak uğursuz araçlardır, düşmanların planlarını ortaya çıkarmak, sağlıklı insanı hastalığa karşı dirençli tutmaya; silahlı kuvvetlerine saldırmak ilaç almaya; düşman kentlerini kuşatmaksa ameliyat yapmaya benzer*¹⁸” der. Ona göre; olgun bir hükümdarla iyi bir komutanın kolayca savaş kazanması ve zafere ulaşması ancak iyi elde edinilmiş istihbarat sayesinde mümkün olabilir. Eldeki güçlerin asgari kullanımı ile azamî başarıya ulaşmayı amaçlayan Sun-Tzu’nun “Savaşmadan Kazanma Öğretisi”, genel hatlarıyla; savaş öncesi sıkı istihbarat ve casusluk yoluyla, iyi planlanmış bir stratejiden geçer. İstihbaratın devlet geleneğiyle doğup gelişerek, günümüze kadar sürekli kullanılageldiğine dair örnekleri arttırmak mümkündür. Söz gelimi M.Ö 5. yüzyılda Atinalılar ile Persliler arasındaki Maraton Savaşında Atinalılar, istihbaratı daha etkili bir şekilde kullanarak, azınlıkta

¹⁵ Cengiz Kallek, “Casus”, *TDV İA*, C.7, İstanbul 1993, s.163.

¹⁶ Emrullah Tekin, “Hafıye”, *TDV İA*, C.14, İstanbul 1994, s.115.

¹⁷ Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.30.

¹⁸ Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, Çev. Adil Demir, Kastaş Yay, İstanbul 2008, s.81-116.

olmalarına rağmen Perslileri yenilgiye uğratmıştı¹⁹. Roma’da 4. yüzyılda, “Flavius Vegetius Renetus” tarafından kaleme alınan, casusluk yapma ve casus yakalama yollarının anlatıldığı, “Epitoma rei Militaris” (Askerlik İşleri Özeti) adlı eserde; Geç Roma’daki askeri istihbarat teşkilatlanması anlatılmaktaydı²⁰. Kartacalı General Hannibal’ın M.Ö.216’da Romalılara karşı kazandığı “Cannae” savaşında casuslardan çokça yardım almıştı²¹. Dünya tarihinde bir devre adını yazdıran Napolyon istihbaratın önemini; “*inanın bana, savaşların sonuçları incelendiğinde topçunun, süvarinin, piyadenin kahramanlıkları, casusların şu gözle görünmez lanetli ordusu yanında hiç kalır*” sözleriyle vurgulamıştır²². Görüldüğü üzere çok erken devirlerden itibaren istihbarat devlet geleneğinin içerisinde kendine yer edinmiştir. İstihbaratın kullanımı ve önemine ilişkin referans gösterilebilecek kitaplardan belki de en dikkat çekici olanlar semavi dinlerin²³ kitaplarındaki örneklerdir. Mesela Tevrat’ta Musa’nın Kenan bölgesine 12 adamını gönderip oradakilerin yaşam tarzları, kültürleri, güçlü ve zayıf yanları, askeri güçleri, nüfusu ve yaşadıkları yerin çeşitli özellikleri hakkında bilgi edinmelerini istemesi ve bu 40 günlük görev sonucunda, bölgenin süt, bal ve meyve bolluğu içerisinde olduğu ve oldukça iyi korunduğunu öğrenmeleri²⁴ buna emsal teşkil etmektedir. Doğrudan istihbarat ve casusluk kavramları geçmese de Kuran’da da istihbaratın uygulanış ve meşruluğuna işaret eden hükümler mevcuttur. Mesela Nisa suresi 71. ayette; “*Ey inananlar! Savunma tedbirlerinizi alın. Gerektiğinde de bölükler halinde harekete geçin yahut toplu halde savaşa çıkın*” denilmesi; yine aynı surenin 83. ayetindeki; “*Onlara, güven yahut korkuya ilişkin bir haber ulaştığında onu hemen yaydılar. Oysaki onu resule ve içlerindeki sorumluluk sahiplerine götürmüş olsalardı, aralarındaki okuyup araştırarak hüküm çıkaranlar, onu elbette bileceklerdi*”²⁵ ifadeleri; önemli bir haberin yayılmadan önce, peygamber veya sorumluluk bilincindeki bir bilirkişiye

¹⁹ Zakir Gül, “Stratejik İstihbarat ve Genel Yanılgılar” *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, S. 4(1), Ankara 2015, s. 112.

²⁰ Mithat Aydın, “19-20. Yüzyıllarda Osmanlı Balkanlarında Rusya’nın Casusluk Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S.53, Ankara 2013, s.19.

²¹ Aydın, “19-20. Yüzyıllarda Osmanlı Balkanlarında Rusya’nın Casusluk Faaliyetleri”, s. 19.

²² Özdağ, *İstihbarat Teorisi*, s.48; *Dünya Casusluk Tarihi*, C.I, Ed. Ercan Arıklı, Artel Yay., İstanbul 1974, s.1.

²³ Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s. 33.

²⁴ Gül, “Stratejik İstihbarat ve Genel Yanılgılar” s. 114.

²⁵ *Kuran-ı Kerim Meali*, Haz. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2011, s.99, 101.

götürülüp yorumlanmasıyla bir hükme varılması gerektiğine işaret etmekte, dolayısıyla istihbaratın önemine atıfta bulunmaktadır.

13. yüzyılda derin izler bırakan Cengiz Han'ın da organize bir istihbarat yapısı kullandığı bilinmektedir²⁶. *Chronica Maiora*'da²⁷ Moğol casuslarıyla ilgili aktarılan bilgiler dikkate değerdir. Kaynağa göre casuslar, saldırıların başlamasından önce hedef ülkeye sızıyor, devletlerarasındaki kötü ilişkileri, ülkelerin savunma düzenlerini, devletlerin sıkıntılarını ve zaaflarını öğrenerek Moğol komutanlara bilgi veriyorlardı. Bunun yanı sıra casusların bir kurum dâhilinde çalıştıkları da anlaşılmaktadır. Nitekim zamanında Akka'da Haçlı askeri gibi giyinmiş bir İngiliz askerinin Moğol casusları tarafından tespit edilip yakalandığına, ardından tercüman ve casus olarak onlara hizmet ettiğine ilişkin bilgiler dikkat çekicidir. Ayrıca Moğol ajanlarının Avrupa'da epey etkin oldukları; onlardan bazılarının özellikle de Bohemya ve Ren havzasında faaliyet gösterdikleri bilinmektedir. G. Guzman da esir edilen kimselerin Moğol istihbaratı tarafından kullanıldıklarını ifade etmiştir²⁸.

Türk tarihinde de casusluk ve istihbaratın kökeni oldukça eskiye dayanır. İlk casusluk mücadeleleri kuşkusuz Hunlar (MÖ 220- MS 216) ve Çinliler arasında başlamıştır. Çinliler savaşta yenemedikleri Hunları içeriden yıkmak için casuslarından sık sık yararlanmışlardır²⁹. Tıpkı Hunlar gibi önce ikiye ayrılıp daha sonra yıkılan Göktürkler de Çin'in ustalıklarla kullandığı böl, parçala, yut siyasetinden payına düşeni almış, hükümdarın çadırına kadar sokulmayı başaran Çinli casusların faaliyetleri devletin yıkılma sürecinde etkin rol oynamıştır. Elbette Türklerin de karşı

²⁶ Gül, "Stratejik İstihbarat ve Genel Yanılgılar", s. 113.

²⁷Benediktin Tarikatı din adamlarından olan; Parisli Matthew (Ö. 1259) tarafından kaleme alınan *Chronica Maiora*; İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya tarihine ışık tutmanın yanı sıra Orta Doğu'daki Haçlı varlığına dair verdiği bilgilerle haklı bir şöhrete kavuşmuştur. Kaynak; 1241-1242'de Orta Avrupa'yı kasıp kavuran, Batı Avrupa'da ise endişe ile izlenen ve Avrupa tarihinin çok önemli meselelerinden olan Moğolların Batı seferine ilişkin kayıtları içerir. Bu bilgilerin bir kısmının günümüze erişmemiş mektuplardan oluşması kaynağı daha değerli hale getirmektedir. Kayıtların siyasi tarih açısından değeri bir yana kaynak, Moğol işgalinin izlerinin henüz silinmediği bir dönemde, hem Moğol işgali ile karşılaşan hem de bu kimselerin kaleminden çıkan mektupları okuyanların Moğol algısını aksettirmektedir. Bu haliyle *Chronica Maiora*, Moğol tarihinin önemli kaynaklarından biridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Altay Tayfun Özcan, "Chronica Maiora'da Moğol İmajı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 26, S.2, Aralık 2012, 427-45, s. 428.

²⁸Özcan, "Chronica Maiora'da Moğol İmajı", s.441.

²⁹ MÖ 48'de siyasi ayrılığı kesinlik kazanan iki ayrı Hun devletinden güneyde kalan Çin tabiiyetine girmiş, kuzeyde kalansa siyasi ve askeri olarak sürekli Çin saldırılarının ana hedefi olarak, özgürlük mücadelesi vermişti. Hun İmparatorluğunun bölünmesi ile sonuçlanan iç mücadeleleri ustaca istismar eden Çin Moğol-Tunguz karışımı kütelleri tahrikçi Çin siyasetiyle Hunlara karşı kıskırtmış, Hun devleti doğu Moğolistan'da kontrolü böylece kaybetmiştir. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul 2003, s.67.

casusluk faaliyetleri tarihi kayıtlarla sabittir. Çin'e giden yabancı tacirler ve kervanları birer istihbarat elemanı gibi kullanılmıştır³⁰.

Görüldüğü üzere devlet kurumunun teşekkül ettiği zamandan itibaren onun ayrılmaz bir parçası halini alan istihbarat önemini her devirde hissettirmiş, Çin'den Eski Mısır'a, Roma'dan İslam Devleti'ne, Moğollardan Türk-İslam devletlerine kadar her devirde önemli roller üstlenmiştir. Bir kurum halini almazdan evvel de, devletler açısından hayatî önem arz eden istihbarat mefhumu, kurumsallaşmasıyla birlikte; idari, askerî ve politik olarak pek çok fayda sağlamıştır. Bu temel üzerinden değerlendirilecek olursa başlıca getirilerini şu şekilde saptamak mümkündür:

- Devletlerarası ölçekte politika oluşturma sürecindeki olumlu katkısı,
- Kendi stratejik adımlarının, hasım yahut hasım olabilecek devletlerden gizlenmesi,
- İçerden veya dışarıdan gelecek ani bir tehdide karşı ihtiyatlı olunması,
- Devletlerin uzun vadede vizyon ve perspektif sahibi olmasını sağlaması.

1.2.1. İstihbaratın Tarihsel Gelişimi

İngiliz bir istihbaratçı olan M. Herman'a göre istihbaratçılık dünyanın en eski mesleklerinden biridir ve akılcılığı temsil eder. İstihbarat kullanmayı reddeden devlet adamı, Aristoteles'ten beri Batılı insanının ufkunu genişletmek için kullandığı akıl ve bilimsel yöntem gibi iki önemli araca sırtını döndüğünü bilmek zorundadır³¹. Dolayısıyla istihbarat kavramı içerisinde yalnızca ham bilgiyi değil, akıl ve bilimsel yöntemlerle yoğurulmuş bilimsel veriyi barındırır. Bu yüzden ortaya çıktığı ilk devirlerden itibaren devrin şartlarına göre şekil almış, gelişmiş ve değişmiştir. İlk zamanlarda daha çok askeri sahada yoğunlaşan istihbarat faaliyetleri, ticari faaliyetler neticesinde, zamanla uluslararası siyasal ekonomiyi etkileyecek kadar genişlediğinden, nitelik değiştirerek bir meslek halini almıştır³².

³⁰ Erdal Şimşek, *Türkiye'de İstihbaratçılık ve Mit*, Kum Saati Yay, İstanbul 2004, s.15; Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.37.

³¹ Michael Herman, *Intelligence Power in Peace and War*, Cambridge University Press, 2003, p.116, 138.

³² Şimşek, *Türkiye'de İstihbaratçılık ve Mit*, s.11.

Kökene, devlet kavramının ortaya çıkışıyla tarihlendirilecek kadar eski olmasına rağmen, kurumsallaşması nispeten yeni olan istihbarat kavramı, şekil ve nitelik bakımından değişime uğrasa da özünü kaybetmeyerek eski çağlardan günümüze ulaşmış ender kavramlardandır. V. Ünsal'a göre, Akad Kralı II. Sargon (MÖ 721-MÖ.705), Asur Kralı Tiglat-Pleser zamanında kurulan casusluk teşkilatını genişletip başına prens Sanherib (MÖ. 704-681)'i getirerek Urartu Devleti'nin bütün faaliyetlerini sıkı bir kontrol altına almayı istemiş ve Sanherib'i bu görevle Urartu ülkesine göndermişti³³. B. İplikçioğlu, Sparta'da iç düzen ve beraberliğin sağlanması için militarizmin doğurduğu, Genç Spartalılardan oluşan gizli bir örgütün varlığından bahsediyor (MÖ.6.yy). Ona göre; söz konusu örgüt; *helot*'ları denetler ve şüpheli gördüklerini öldürebilirlerdi³⁴. T.T.Rice'a göre; Bizans'ta *Magister Officiorum* ya da imparatorluk başkâtibi, sarayda en güçlü kişiydi. Aynı zamanda protokol görevlisi olarak da görev yaptığından imparatorluğun güvenliğinden o sorumluydu. Bu yüzden kendileri kullanmak üzere casus birlikleri kurmuşlardı. Zamanla bu durumun imparator yararına olduğu hissedildiği için, yabancı ülkelerle imparator yararına görüşmek ve elçileri imparatorluğun sınırlarında karşılamak üzere düzenlemeler yapmak gibi uzak bölgelerdeki görevleri yerine getirme vazifesini de yüklenmişlerdi. 5.yüzyıldan itibaren posta hizmeti sorumluluğunu da alan *Magister Officiorum*'a doğuda çalışan yaklaşık 10 bin kadar *kurye* hizmet ediyordu. Bu haberciler kaçınılmaz olarak sayıları 1200'e ulaşan bir muhbirler topluluğunun çekirdeğini oluşturmuştu³⁵. Halk ayaklanması neticesinde tahttan indirilen V. Mikail'den sonra yönetime geçen İmparator X. Konstantinos (1059-67), önemli bir komutan olan Kekaumenos'un da tavsiyesiyle iktidarını sağlamlaştırmak için senatör ve yurttaşların arasında dahi casus bulundurmadan çekinmemiştir³⁶.

³³Casuslar yazdıklarını küçük kil tabletlere daha sonra da Asur arşivindeki büyük kil tabletlere aktarıyorlardı. Büyük tabletler örgütün başı olan prens Sanherib tarafından imzalanıyordu. Bkz. Veli Ünsal, *Eski Anadolu'da Teokratik Devlet Düzeni (Hitit ve Urartu)*, Berkan Yay., Ankara 2013, s.163, 166.

³⁴Dor kökenli Spartalılar topraklarını aldıkları Aka kökenli insanları öldürmemiş ve köle olarak dışarıya satmamışlardır. Siyasal egemenlik altına alınmış olan bu eski ahali Spartalılar tarafından toprağa bağlı devlet kölesi yapılmış ve *helot*, *heilotes* olarak adlandırılmışlardı. Bkz. Bülent İplikçioğlu, *Hellen ve Roma Tarihi'nin Anahatları*, Arkeoloji ve Sanat Yay.,İstanbul 2007, s.52,55; Duncan B Campbell, *Spartan Warrior 735–331 BC*, 2012, Osprey Publishing, p.5,7,8.

³⁵Tamara Talbot Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam, Bizans'ın Mücevheri Konstantinapolis*, Çev. Bilgi Altınok, Göçebe Yay.,İstanbul 1998, s. 103-104.

³⁶Kekaumenos'ın X. Konstantinos'a "Başkentteki bütün olaylara dikkatini ver ki hiçbir şey gözünden kaçmasın. Tüm loncalarda ve başka yerde casusların bulunsun ki döndürülen dolaplardan haberin

Tarihi süreçte özellikle askeri sahada faaliyet gösterdiği takip edilen istihbaratın kurumsallaşması ise 16.yüzyılı bulacaktır. İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth' in (1533-1603) bakanı Francis Walsingham (1532-1590) tarafından 1568'de kurulan İngiliz gizli servisi "Intelligence Service" Avrupa'da örgütlenen ilk profesyonel haber alma servisi olarak kabul edilmektedir ve istihbarat böylece mutlak monarşiler çağında genel polis teşkilatının bir şubesi olarak ilk örgütlerine kavuşmuştur. İngiltere'de modern anlamda bir istihbarat örgütünün kurulması ise DMI (Department of Military Intelligence) ve DNI (Department of Naval Intelligence) örgütlerinin açıldığı 1877'ye rastlar³⁷. Fransızlar da istihbarat konusunda çağdaşlarına göre oldukça erken dönemlerden itibaren eğilmiş; Fransız aristokrasi iktidarını ortadan kaldıran XI. Louis (1461-1483), İskoç okçularından oluşturduğu küçük barış ordusunu bir ajan şebekesi haline getirerek, Avrupa'ya örnek olacak bir istihbarat ağının temellerini atmıştır. D. Khan'a göre; Fransız İhtilâli ve Endüstri Devrimi yeni koşulların doğuşuna sebep olmuştur. Bundan dolayı modern dünyanın şekillenmesi modern istihbaratı yarattı. Fransızların yeni demokratik uluslarını monarşist devletlerin istilâcı ordularından koruma arzusu ve bu devletlerin profesyonelliklerine sayı üstünlüğüyle karşı koymak ihtiyacı, orduların geçmişte olduğundan çok daha fazla genişlemesine neden oldu. 1794'de Fransa'da bir milyon kişi silâh altındaydı.³⁸ Bu yüzden askeri casuslukta büyük başarı sağlayan ve Fransız gizli servisini sağlamlaştıran kişi ise Napolyon Bonaparte (1769-1821) olmuştur³⁹. Rusya'da ise; 'Korkunç' lakabıyla tanınan Çar IV. İvan (1530-1584) zamanında kurulan ve Rus asilzadeleriyle mücadeleye girişen Rus Polis Teşkilatı, Çar I. Nikola (1825-1855) zamanında Rus uyrukluların hareketlerini kontrolle görevli, görünürde bir jandarma teşkilâtı, aslında ise Çarın ve rejimin devamını sağlamak için çalışan bir iç istihbarat servisiydi⁴⁰.

olsun" şeklinde tavsiyede bulunduğu bilinmektedir. Bkz. Cyril Mango, *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*, Çev. Gül Çağalı Güven, YKY Yay., İstanbul 2007, s.66.

³⁷ Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.30-31.

³⁸ Kahn, "İstihbaratın Tarihsel Teorisi", s.5.

³⁹ Kaya Karan, *Türk İstihbarat Tarihi*, Truva Yay., İstanbul 2008, s.12-13.

⁴⁰ Mehmet Atay, "Rusya Gizli İstihbarat Servisleri", *Avrasya Dosyası İstihbarat Özel*, Yaz 2002, C.8, S.2, s.310.

1.2.1.1. İslam Dünyasında İstihbarat

İslam dininin doğup yayıldığı coğrafya ve devrin şartları düşünüldüğünde, istihbaratın zaruri bir hal aldığını söylemek hatalı olmaz ki zaten İslam hukukunda istihbaratın uygulanış ve meşruluğuna dair hükümler mevcuttur. İslâm hukukunda bir İslâm devleti lehine casusluk yapmak câizdir. Hatta devletin bekası için zaruret halini alırsa bu tür faaliyetlerde bulunmak vaciptir⁴¹. İslam Devleti'nin ilk başkanı olan Hz. Muhammed'in (570- 632) kısa bir zaman içerisinde Medine İslam Devleti'ni büyük bir devlet haline getirmesinde, savaşlardan genellikle galip çıkmasında onun istihbarata ağırlık vermesinin ve istihbaratçılarının rolü küçümsenemeyecek seviyededir. İlk olarak; İslam dininin yayılma alanı içerisinde olan komşu şehirlerdeki halkın sosyo-kültürel yapısını öğrenme; daha sonra da orada İslam'ın yayılmasına öncülük edecek olan nitelikli kişileri İslam'ı tebliğ için görevlendirme ve bölge hakkında sürekli haberler alma onun istihbarata verdiği önemi gösterir. Bu noktadan hareketle I. Akabe Biati (621) neticesinde kendisine sunulan rapor da ilk istihbarat raporu⁴² olarak kabul edilmektedir. Hz. Muhammed, düşman hakkında sağlıklı bilgiler edinmenin yanı sıra kendi maksat ve niyetlerini karşı taraftan saklama veya karşı istihbaratı önleme amacıyla özellikle Mekke döneminde istihbarata gereken önemi vermiş, devleti kurduktan sonra istihbarat faaliyetlerini daha kurumsal bir düzeye çıkarmıştır. Örneğin Bedir Savaşı'ndan (624) evvel Kureyş ordusu ile ilgili araştırmalara bizzat katılmış, Tebûk seferi(630) hariç olmak üzere; Hayber'in fethi(629), Mekke'nin fethi (630) ve diğer savaşlarında düşmanlarını hep habersiz yakalamıştır⁴³. Mekkeliler ile yapılan Hudeybiye Barışı'nda (628) Kureyş'ten haber getirmek üzere; *Bişr İbn Süfyan Huzai*'nin gönderilmesi ve bu bürokratik süreçte elçilik veya diğer yollarla Mekkelilerin niyet

⁴¹ Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.33.

⁴² I. Akabe Biati: Hz. Peygamber Hazrec ve Evs kabilelerinin kendilerine İslam'ı öğretecek bir öğretmen (Muallim)göndermesini isteyince; Mus'ab b. Ümeyr'i Medine'ye bu iş için görevlendirdi. Mus'ab b. Ümeyr, bir yıl içinde Medine'de İslam'ı tebliğ etti ve yılsonunda Mekke'ye dönerek, Medine'de üç aile hariç olmak üzere Arap kabilelerinin ekserisinin İslam'ı kabul ettiğini bildiren bir raporu ona sundu. Bu bir istihbarat raporu da olarak da kabul edilebilir. Mus'ab'ın bu raporu, ileride yapılacak çalışmaları kolaylaştırmış, ayrıca Medineliler hakkında gerekli istihbaratı elde etmesini sağlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Önkal, "Akabe Meselesi", *TDV İA*, C.2, İstanbul 1989, s.211; Hüseyin Üstüner, *Hz. Peygamber Devri'nde İstihbarat*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2001, s.81.

⁴³ Üstüner, *Hz. Peygamber Devri'nde İstihbarat*, s.79-80; Mehmet Şimşir, *İlk Dönem İslam Tarihinde Haberleşme (Raşid Halifeler Dönemi Sonuna Kadar)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011, s.41.

ve amaçlarının öğrenilmesinin ⁴⁴ barışa katkısı mühimdi. Nadiroğulları ile⁴⁵ *Huzaa Kabilesinden Mustalikoğulları oymağının reisi Ebu Didaroğlu Hars*⁴⁶ ile yapılan gazada hasım kuvvetlerin hamlelerinin önceden haber alınmasının savaşların kazanılmasında rolü vardı. Mekke ile Necid arasında ve güneyde Yemen'e kadar uzanan bölgelerde yayılmış olan Hevâzin Kabileleri'nin üzerine yapılan gazvesinde (27 Ocak 630) *Abdullah bin Ebi Hadred Eslemî* casusluk vazifesiyle söz konusu kabilenin arasına gönderilmiş, Eslemî onlar arasında bir müddet kaldıktan sonra savaş kararlarını ve planlarını öğrenmiş olarak geri dönmüştü⁴⁷. Devirle ilgili pek çok örnek vardır. Ortak nokta; Hz. Muhammed'in istihbaratı etkili bir şekilde kullanarak⁴⁸, zeki manevralarla, İslam'ın yayılmasını kolaylaştırdığı, üstelik pek çok savaşta sayıca üstün düşmanlarına bu yolla galip geldiğidir.

Hz. Muhammed'den devralınan Medine İslam Devleti'nin bekası ve İslam dininin yayılmaya devam etmesi için onun haleflerince de istihbarat çalışmalarına gereken önem verilmiş, bu alandaki çalışmalar titizlikle sürdürülmüştür. Mesela Hz. Ebubekir (632-634) gece ve gündüz ayrı olmak üzere Medine şehrinin önemli geçit noktalarına gözcüler koydurmuş, dışarıdan gelebilecek ani bir baskın veya saldırı ihtimaline karşı önlem almak istemiştir⁴⁹. Bunun yanı sıra ele geçirilen yeni

⁴⁴ Mustafa Naima Efendi, *Naima Tarihi*, Haz. Zuhuri Danışman, C.I, Zuhuri Danışman Yay., İstanbul 1967, s.36.

⁴⁵ Nadiroğulları, Yahudi olup Harun (AS)'ın soyundandır. Medine'ye iki mil uzaklıkta olan bir bölgede oturmakta olup sağlam kaleleri ve silahları vardı. Bedir zaferinden sonra itaat gösterdilerse de Uhud savaşından sonra asıl niyetlerini belli etmiş ve Peygamber ve yanındaki 5-10 sahabe onların bölgesine gidince bir suikast tertip etmişlerdir. Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, Sad. Ali Aslan, Arslan Yay, İstanbul 1979, C.I,s.133.

⁴⁶ Huzaa Kabilesinden Mustalikoğulları oymağının reisi Ebu Didaroğlu Hars Müslümanlarla cenk etmek için gerek kendi kabilesinden gerek çevresinden asker toplamakta olduğu haberi alınınca Hz. Muhammed 1000 kişilik İslam askeriyle Şaban ayında alelacele Medine'den çıkıp üzerlerine yürüdü. 700'den fazla esir ve pek çok ganimetle dönülerek bu gazada başarılı olunmuştu. Bkz. *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, I, s.136.

⁴⁷ Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, Çev. Zakir Kadiri Ugan- Ahmet Temir, C.V, MEB Yay, İstanbul 1992, s.700.

⁴⁸ Hz. Muhammed istihbarat işine fevkalade önem verip haber kaynaklarına farklı yollarla ulaşıyordu. Bu yöntemlerin ilki vahiy sayesinde ki Hicret esnasında, Nadiroğullarının damdan kaya bırakarak kendisine suikast düzenleyeceklerini vahiy meleği Cebail aracılığıyla öğrenmiştir. Bedir ve Uhud savaşları sırasında düşman kuvvetlerinin arasındaki casuslar orada olup biteni bir mektupla kendisine bildirmişlerdi. Uhud savaşında Hubab el Münzir, Mustalikoğulları gazasında bizzat Hz. Muhammed merkezden istihbaratçı göndererek düşmanların eylemleri ve planları hakkında bilgi toplamıştı. Kureyzoğulları gazasında Hz. Ömer Kureyza Yahudilerinin antlaşmayı bozduklarını, ayrıca sahabelerden, kurduğu devletin bütünlüğü aleyhinde konuşan, onu yıkma eğiliminde bulunan iç düşmanların durumunu Hz. Muhammed'e bildirmişti. Bkz. Hüseyin Üstüner, *Hz. Peygamber Devri'nde İstihbarat*, s.81.

⁴⁹Şimşir, *İlk Dönem İslam Tarihinde Haberleşme*, s.54.

bölgelerdeki stratejik noktalara halifeye gerekli olan istihbaratı ulaştıran casus ve muhbirler konulmuştur⁵⁰. Ridde Olayları(632-633)⁵¹ boyunca, her tarafa casuslar gönderilmiş, Şam ve Filistin ordularının kumandanlarına, diğer cephelerdeki İslam ordularının durumlarını rapor edecek casuslar görevlendirilmiştir⁵².

Casusların sağladığı bilgiler, muharebelerin seyri ve sonucunu etkileyecek önemde olabilmekteydi. Nitekim Yermük muharebesi esnasında Medine'den gelen casusun Hz. Ebubekir'in vefat ederek yerine Hz. Ömer'in halife olduğu ve başkomutan olarak Halid b. Velid'in yerine Ebu Ubeyde'yi atadığını bildirilmesi üzerine Ebu Ubeyde muharebe sonuna kadar geçici olarak emri gizlemiş böylece orduda kargaşa çıkmasını önlemişti⁵³. Hz. Ömer Devrinde (634-644) daha da genişleyen İslam devleti sınırları içerisinde istihbarat ve casusluğun önemi bir kat daha artmıştır. Hz. Ömer yeni fethedilen bölgelerdeki Müslümanlardan güvenilir olanları casusluk için kullanmıştır. Onların Müslüman olduklarını açıklamayıp yine Zerdüş't veya Hristiyan gibi halk içerisinde dolaşmalarına izin vermiş, gerekli istihbaratı bu şekilde sağlamıştır. Hatta zaman zaman fethedilen bölge halkına, ajan ve rehberleri olmaları karşılığında, cizye ödememe ve topraklarını geri alma gibi muafiyetler de sağlanmıştır⁵⁴. Bazen de askeri istihbarat; uzun süre uğraşılmasına rağmen fethedilemeyen bir kalenin veya şehrin, ani bir baskınla ve çok fazla bir mukavemetle karşılaşmaksızın ele geçirilmesini de sağlıyordu. Mesela Halid b. Velid'in Şam'ı ele geçirmesinde elde ettiği istihbaratın⁵⁵ katkısı buna iyi bir örnektir.

İstihbarat zafiyetinin ortaya çıktığı durumlarda bunun doğal bir sonucu olarak da karışıklık ve fitne ortamı zuhur etmekteydi. Zira Hz Osman döneminde (644-656),

⁵⁰ Kallek, "Casus", s.163-165.

⁵¹Umumiyetle "Ridde Savaşları" olarak isimlendirilen ve fakat irtidat ve isyan savaşları şeklinde nitelendirilmesi daha uygun gözükürken, ekseriyetle verdikleri sözlerden dönen, siyasi ayrılık isteyen, merkeze vermesi gereken vergiyi vermeyen Arap kabilelerinin neden olduğu; dinî/ siyasi bir buhran dönemini ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmed Azimli, "Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Gerçekleşen İlk Fetihlerin Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *İSTEM*, C.3, S.6, 2005, s. 177 – 193; İsrâfil Balcı, "Hz Ebû bekr Döneminde İç Siyaset ve İdare", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.11, Samsun 1999, s.185-215.

⁵² Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.34.

⁵³ *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa*, I, s.307.

⁵⁴Şimşir, *İlk Dönem İslam Tarihinde Haberleşme*, s.55.

⁵⁵ Uzun süredir fethedilemeyen Şam şehri kuşatan Hâlid b. Velid geceleri uyumayıp düşmanın ahvalini araştırmaktaydı. Oldukça korunaklı olan bu şehrin içinden bir "el" peyda edip, içeriyle irtibat sağlamayı başarmıştı. Recep ayında bir gece generalin oğlunun dünyaya gelmesi şerefine askere ziyafet verildiği ve savunmada kimsenin kalmadığı haberi içerideki casus kanalıyla haber verilince zaten hazırlıklı olan askeriyeye kaleyi almayı başarmıştı. Bkz. A. Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa*, I, s.323; ayrıca bkz. Şimşir, *İlk Dönem İslam Tarihinde Haberleşme*, s.55.

sahih olmayan haberler ve menfi propagandalar yüzünden yaşanan ve Kûfe Valisi Said bin As'ın görevden alınmasıyla sonuçlanan bir takım olumsuz hadiseler⁵⁶ bunun bir göstergesidir. Hz. Osman'a nispeten istihbarata daha çok önem veren Hz. Ali (656-661) birçok kötü hadisenin önüne geçebilmişse de kendinden önce oluşan bu fitne ortamı ve o dönemde istihbarat zafiyetini kullanmayı iyice öğrenmiş bulunan fitne grubunun nifaklarına karşı istenen başarıya ulaşamamıştır⁵⁷.

Emevi hilafetinin kurucusu Muaviye bin Ebu Süfyan(661-680) döneminde tesis edilen haberleşme teşkilatı olan Dîvânü'l-Berîd⁵⁸; diğer bütün ortaçağ İslam devletlerinde olduğu gibi “ *devlet postası, posta menzili*” olsa da kurumun mensupları aynı zamanda istihbarat faaliyetlerini de yürütüyordu. Yine aynı dönemde oluşturulan Dîvânü'r-resâil de elde edilen gizli belgeleri değerlendirmek ve istihbaratla ilgili yazışmaları yürütmekle vazifeliydi⁵⁹. İstihbarat faaliyetlerinin daha kurumsal bir düzleme oturması ise Emevi halifesi Yezîd b. Muaviye (680-683) zamanına tesadüf ediyor ancak Emeviler döneminin en buhranlı yılları da yine söz konusu halifenin iktidarında yaşanıyordu⁶⁰. Bu dönemde meydana gelen, siyasi otorite ile halk arasındaki gerilimin neticesinde patlak veren kitlesel ayaklanmalar ağır şekilde bastırıldığından, yeni tepkilerin oluşmasına zemin hazırlanıyordu. Bunun doğal bir sonucu olarak siyasi otorite karşıtlarını etkisiz hale getirmek için casusluk faaliyetlerine ağırlık veriyordu. Hatta bu alanda hizmet sunan görevlilere büyük maddi kaynaklar⁶¹ tahsis ediyordu⁶². Emeviler, özellikle Haricilerin çoğunlukta

⁵⁶ Hz. Osman döneminde karışıklıklara sebep olan kimseler her türlü yolla halkı kışkırtmaktaydılar. Gizli yapılan propagandalarla kalmayıp, açıkça tüm halka ulaşacak hutbe yoluyla haber vermeye başladılar. Kûfe Valisi Saîd b. Âs, Medine'ye Hz. Osman ile görüşmeye gittiğinde muhaliflerden Yezîd b. Kays'ın adamı Eşter; her Cuma hutbesinde Saîd'i kötülemektedir. Böylesine önemli bir hadise halifeye casusları tarafından değil de, halkta oluşan olumsuz düşünceler şeklinde yine tebaa tarafından çok sonraları Medine'ye kadar ulaştı ve Hz. Osman bu yalan yanlış bilgilere dayanarak Saîd'i görevden aldı. Yerine Ebû Mûsa el-Eşarî'yi tayin etti. Bkz. Abdulhalik Bakır, “Emeviler ve Abbasiler Devrinde İstihbarat (Haber Alma ve Casusluk)”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C.I, S.2, Elazığ 2003, s.7-8.

⁵⁷ Şimşir, *İlk Dönem İslam Tarihinde Haberleşme*, s.54.

⁵⁸Berîd kelimesinin kökeni hususu ihtilafıdır. Bazı kaynaklar kelimenin aslının aslı eski Farsçada; “kuyruğu kesik olup sırf posta işinde kullanılan ata verilen isim olan” ‘Burîde-dem’den gelmiş olduğunu iddia ederken, bazı dil uzmanları ise kelimenin Latince; “posta işlerinde kullanılan hayvan” demek olan; ‘Veredus’tan geldiğini savunmaktadırlar. Bkz. Ebu Abdullah Muhammed İbn. Battûta Tancî, *İbn-i Battûta Seyahatnamesi*, II. Cilt, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2000, s.596.

⁵⁹ Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.35.

⁶⁰Ünal Kılıç, “Yezid I”, *TDV İA*, C.43, İstanbul 2013, s.513.

⁶¹“Dört milyon dirhem”, F. Köprülü, “Berid”, *MEB İA.*, C.II, Eskişehir 1997, s. 542.

olduğu ve etnik açıdan bir bütünlüğün bulunmadığı, Kûfe ve Basra gibi şehirleri kontrol altında tutmak adına, istihbarat konusuna oldukça ağırlık vermiş ve bu alanda büyük başarılar sağlamışlardır⁶³. Hatta Kûfe valisi El- Muğire b. Şu'be yetenekli casuslarından elde ettiği istihbarat sayesinde, kendisine karşı bir ayaklanma hazırlığında olan Haricilerin bu girişiminden haberdar olmuş ve faillerin daha eylemi gerçekleştiremeden, evlerinin basılarak yakalanmasıyla söz konusu tehdidin bertaraf edilmesini sağlamıştır⁶⁴. Dönem ile ilgili belgeler kısıtlı olmakla birlikte ulaşılan değerli kaynaklara göre; Berid teşkilatı ülkenin bütününde görev yapar duruma gelmiştir. Nitekim 1933'te Semerkant yakınlarında Mug-Kale harabelerinde yapılan kazılarda teşkilatın en eski paleografik belgesi ele geçirilmiştir⁶⁵.

Abbasiler iktidarı devraldıktan sonra birçok alanda olduğu gibi istihbarat alanında da önemli düzenlemelere giderek; haber alma teşkilatını tekrar gözden geçirdiler. Teşkilatın başına güvenilir, zeki, dirayetli, sır saklayan, dürüst ve sağlam karakterli kişileri getirerek kurumda bozulmalara neden olabilecek her türlü önlemi aldılar⁶⁶. Halife el-Mansur'un (714-775) "Devletin muntazam idaresi için dört becerikli ve temiz idareciye ihtiyacım var: Birincisi; doğruluktan ayrılmayan kadı, ikincisi; zayıfın hakkını kuvvetliden alabilme gücüne sahip emniyet amiri, üçüncüsü; maliye işlerini düzenli bir şekilde yürüten haraç reisi ve nihayet bu üç memurun her

⁶² Nesimi Yazıcı, "Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu İle İlgili Bazı Mülahazalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.29, Ankara 1987, s.187, 379; Bakır, "Emeviler ve Abbasiler Devrinde İstihbarat", s.7; Metin Yılmaz, "Emevi ve Abbasi Dönemi İç İstihbarat", *İSTEM*, C.6, S.12, Samsun 2008, s.180.

⁶³ Bakır, "Emeviler ve Abbasiler Devrinde İstihbarat", s.7.

⁶⁴ Taberî'ye göre; Emniyet amiri Kabisa b. ed-Demûn, el-Muğire b. Şu'be'ye geldi ve görevli muhbiri Şemir b. Ca'üne el-Kilâbî'nin kendisine gelerek Haricilerin, Heyyan b. Zübyan es-Sülemi'nin evinde bir toplantı yaptıklarını ve Şaban ayının başlarında valiye karşı ayaklanacaklarını haber verdi. Bu durum üzerine, el-Muğire, Kabisa'ya bir emir vererek, Heyyan b. Zübyan'ın evinin kuşatılmasını ve orada bulunan haricilerin yakalanarak kendisine getirilmesini istedi. Bu emir neticesinde yirmiye yakın haricî yakalanarak hapse atılmıştır. Bkz. Bakır, "Emeviler ve Abbasiler Devrinde İstihbarat", s.7; Faris Çerçi, "Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devleti'nde Ulak Organizasyonu" (Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Bu Konudaki Görüşleri), *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.20, Erzurum 2003, s.186.

⁶⁵ H. 99-100 (M. 717-718) tarihini taşıyan bu belgede; Süleyman b. Ebu'l-Sari adında bir görevlinin, Ömer b. Abdülaziz (H.99-101/M.717-720) tarafından devlet haberleşmesi işiyle görevlendirdiği anlaşılmaktadır. Bu noktadan hareketle; söz konusu tarihte Semerkant'ta Berid teşkilatının var olduğu kanısına varmak mümkündür. Bkz. Yazıcı, "Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu İle İlgili Bazı Mülahazalar", s.380; ayrıca bu belgenin metni için bkz. Abdülkadir İnan, *Belleten*, S. 27, Ankara 1943, s. 615-691.

⁶⁶ Bakır "Emeviler ve Abbasiler Devrinde İstihbarat",s.13; Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.35.

halini bana doğru olarak iletcek berid reisi ⁶⁷ ifadeleri teşkilata ne denli önem verildiğini açıklar. Halife Mehdi-Billah (775-785) döneminde posta teşkilatının iyileştirilmesi çalışmalarına hız verilmiş, Bağdat ile bazı Bizans liman şehirleri arasındaki bağlantı yeniden sağlanmıştır. Endülüs Emevilerinde (756-1031) de başkent Kurtuba ile eyaletler arasında süratle haberleşmeyi sağlayan Berid müessesenin devam ettiği bilinmektedir. Daha çok Sudanlı zencilerin görevlendirildiği teşkilatta çok acil haberleri daha kısa sürede ulaştırmak amacıyla, 11. yüzyıldan itibaren posta güvercinleri de kullanılmaya başlanmıştır. Abbasîlerden ayrılan ve müstakil bir devlet hüviyetini alan Mısır'daki Tolunoğulları (875-905) ve Samanîler (875-999) de Berid müessesesini devam ettirmiştir. Gazneliler tarafından da sürdürüldüğü bilinen teşkilat, Gazneli valilerin faaliyetlerini kontrol etmek amacıyla "Sahib-i Berid" veya "Naib-i Berid" denilen teşkilat bünyesinde bir görevli istihdam ederdi⁶⁸.

Fatımiler döneminde (909-1171) istihbarat faaliyetleri Dîvânü'l-inşâ çerçevesinde yürütülmüştür. Memlukler devrinde (1250-1517) ise ilk defa I. Baybars (1223-1277) tarafından özellikle Moğollar ve Franklara karşı faaliyet gösterecek yeni bir istihbarat servisi kurulmuştur. Memluk kaynaklarında "kasid" adıyla zikredilen ve kimlikleri devlet ricâlinden dahi gizlenen, adları divanlara kaydedilmeyen bu servis elemanları doğrudan doğruya müstakil bir amire bağlı olup raporlarını ona sunuyor ve maaşlarını gizli bir ödenekten alıyorlardı⁶⁹.

1.2.1.2. *Türk Dünyasında İstihbarat*

Dünyanın en eski kavimlerinden olduğu bilinen Türklerin tarihinde, istihbarat faaliyetlerinin yeri de o nispette eskidir. İstihbarat faaliyetlerinin niteliği ve kapsamı, etkileşim içinde olunan devletlerin ve dolayısıyla coğrafyanın farklılaşmasına paralel olarak değişip geliştiğinden, Türk istihbaratının; İslam öncesi ve İslamî Dönem olarak iyi ayrı başlık altında değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

⁶⁷ M. Fuad Köprülü, "Berîd", *MEB. İA*, C.II, Eskişehir, 1997, s.542; Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.35; Yazıcı, "Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu İle İlgili Bazı Mülâhazalar", s. 381.

⁶⁸ İbrahim Harekât, "Berid", *TDV İA*, C.5, İstanbul 1997, s. 499.

⁶⁹ Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.36; Kallek, "Casus", s. 164.

1.2.1.2.1. İslamiyet Öncesi Dönem

İslam öncesi Türklerde ilk istihbarat faaliyetleri; M.Ö. 2.yüzyılda, coğrafi yakınlığı göz önünde bulundurulursa, Çinliler ile Hunlar arasında başlamıştır. Çinliler savaş sanatında kendilerinden daha yetkin olan Türkleri, klasik askerî yöntemlerle yenemeyeceklerini anlayınca gizli yöntemlere başvurmuş; ülkeye gezgin, rahip ve elçi⁷⁰ kılığında casuslar sokarak onların sunduğu raporlar doğrultusunda, askerî ve idarî anlamda çeşitli düzenlemelere gitmişlerdir⁷¹. Orta Asya Türklerinin Çinli casuslar için “çaşıit/çaşıut”, ihbara ise “çaşıtlama/ çaşıtlama” adını verdikleri konusunda kaynaklar müttefiktir⁷².

Asya’daki Türk devletlerinin kısa sürede ikiye ayrılıp yıkılmasında, bu casusluk faaliyetlerinin etkisi olduğu düşünülmektedir. Nitekim Türk ülkesinde dolaşan Çinli casuslar temas ve gözlemleri sonunda edindiği bilgi ve tecrübelerini ülkelerine döndükten sonra bir rapor halinde imparatorlarına sunmuş, bu rapor ve tavsiyeler Çin dış politikası ve askeri ıslahatlarında bir rehber vazifesi görmüştür. Bu casusların en bilineni, yüksek rütbeli bir asker olan ‘*Ch’ang Ch’ien*’dir. *Ch’ien* vazifesini yaparken Hunlar tarafından yakalanıp uzun süre gözaltında tutulmuş fakat daha sonra serbest bırakılmıştı. Ülkesine dönen Çinli casus Hunlar arasında geçirdiği 10 yıl içinde edindiği izlenimlerini, vakıf olduğu bilgileri ve tavsiyelerini İmparator Wu-ti’ye (M.Ö. 156-87) bir rapor halinde sunmuştu. Bu rapor doğrultusunda orduda ciddi ıslahatlar yapan imparator, Hunların karşısına, Hun askerî tarzında 140 bin kişilik bir süvari kuvveti çıkarabilecek bir duruma gelmişti. Çinlilerin Türkler içinde gizlice yürütmüş oldukları yıkıcı faaliyetlerin bir başka yönü; onları ‘*Bozkır Türk Kültürü*’nden uzaklaştırarak savaşçı özelliklerini törpülemektir. Bunu da iki ülke arasında gelişen ticari faaliyetler neticesinde Türkler arasında lüks ve israfı artıracak mamullerin satışını yaygınlaştırarak yapıyorlardı. Mesela Çin ipeği Hun ileri gelenleri arasında aranılan bir mal haline gelmişti. Bu tarz lüks ve konfor düşkünlüğü

⁷⁰ Hunlarda elçilik vazifesiyle gelen ve casusluk yapmayanlara dokunulmazdı ancak casusluk yaptığından şüphe edilenler hapse atılır veya ülkenin uzak bir yerine belli bir zaman için ikamete mecbur bırakılırdı. Bkz. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.278.

⁷¹ Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s. 36.

⁷² Genellikle manastırda yetişen Çinli casuslar, gezgin kılığında Türk ülkesinde dolaşır, bir yandan, gizli olarak dini propagandalarını yaparken diğer taraftan da onlar hakkında edindikleri önemli bilgileri seyahatname tarzında yazdıkları raporlarla hükümdarlarına sunarlardı. Bunlardan ikisi; *Hsüan Tsang Seyahatnamesi* ve *Wang Yen-Te Seyahatnamesi*dir. Bkz. Saadettin Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Akçağ Yay, Ankara 2006, s.161; Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s. 36; *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s.3; Özcan, “Casus”, s.166.

bozkırlı Hunların savaş ruhuna ve akıncı yaradılışına tamamen aykırıydı⁷³. Rehavete kapılarak ülkelerini ayakta tutan temel dinamiklerden uzaklaşan Türk ülkelerinin bölünerek yıkılmaları ise kolaylıkla ortaya çıkan bir durumdu.

Göktürk Devleti'nin (552-744) önce ikiye ayrılması, daha sonra da yıkılmasına varan süreçte de Çinlilerin yürütmüş olduğu casusluk faaliyetlerinin etkileri görülüyor⁷⁴. Göktürk Devletini ikiye bölme planında Çinli casus *Ch'ang Sun-sheng* baş aktör gibiydi. Söz konusu Çinli casus devlet ileri gelenleri ve hanedan üyeleri ile yakın ilişki kurmuş onların zaafı ve aralarındaki ihtilafları öğrenmişti. Ayrıca çıktıkları av seyahatleri esnasında Türk ülkesindeki coğrafi şartlar, askeri kuvvetlerin sayısı ve durumları hakkında ayrıntılı malumat edinerek ülkesine rapor etmiş, bu istihbarat sayesinde Çinliler savaşlarda oldukça büyük bir avantaj elde etmişti⁷⁵. Göktürkler ikiye ayrıldıktan sonra da Çin entrikası devam etmiş Çinli elçi-casuslar⁷⁶ vasıtasıyla Türk ülkesindeki durum ayrıntılı raporlar halinde sunulmaya devam etmişti. Çinliler sefere çıkmadan önce casuslarını yollayıp Türklerin durumunu öğreniyor ve onların sağladıkları bilgiler doğrultusunda harekât planlarına karar veriyorlardı⁷⁷. Çinlilerin yalnızca savaş stratejilerini belirlemekte değil Türk ülkesi içerisindeki huzursuzluk ve isyanları destekleyerek devletleri içten zayıflatmakta da casuslar kullandıkları görülüyor. Mesela isyanları kanlı şekilde bastıran Kapgan Kağan'ın (692-716) Bayırkuların isyanını bastırdıktan sonra zafer sarhoşluğu ile dönerken pusuya düşürülüp öldürülmesi neticesinde kesilen başı Çinli bir casus olan *Ho Ling-Ch'üan* tarafından Çin ülkesine götürülmüştü⁷⁸. Elbette ki Çinlilerin bu yıkıcı faaliyetlerine karşı stratejiler geliştirilmiştir. Mesela Türk kağanları Çin'e giden yabancı tacir ve kervanları birer istihbarat elemanı gibi

⁷³Gülçin Çandarlıoğlu, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yay., İstanbul 2003, s.21.

⁷⁴İstemi Yabgu'dan (553-576) sonra tahta geçen oğlu Tardu (576-603) cesaret ve savaşçılığı açısından babasına benzemekteyse de siyasi ihtirası yüzünden Ta-po zamanında açılmış olan ayrılık çizgisini derinleştirmişti. Bu yüzden Çinliler onun bu zaafından yararlanmışlardı. Önce doğu kanadının kendisine verilmemesine dolayı küskün olan Mukan Kağan'ın oğlu Ta-lo-pien'in hakan olmasını telkin etmiş ancak annesi Türk olmadığı için, Türk devlet geleneğine göre zaten tahta aday gösterilmemişti. Taht kavgalarını ustalıkla körüklemeye devam eden Çin, Göktürkleri gayet iyi tanıdığı anlaşılan diplomat-general *Ç'ang-sun Şeng* sayesinde hakanlığın resmen ikiye bölünmesini de sağlamıştı. Bkz. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.105.

⁷⁵ Ahmet Taşağıl, *Göktürkler I*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2003, s.36-37, 44,49,53.

⁷⁶Taşağıl, *Göktürkler III*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2004, s.31.

⁷⁷ Taşağıl, *Göktürkler II (Fetret Devri 630-681)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1999, s.61-62.

⁷⁸ Taşağıl, *Göktürkler III*, s.4, 56.

kullanılıyordu⁷⁹. Ayrıca Göktürkler çağından itibaren, ülkenin çeşitli köşelerine ve özellikle de hudut boylarına yerleştirilmiş olan, 'kargu' isimli ateş kuleleri vasıtasıyla düşman hareketlerinden önceden haber alınıyordu. Buralarda bulunan görevliler istihbaratı bir yerden başka bir yere çok kısa sürede ulaştırıyordu⁸⁰.

Türk boylarının İran, Hint ve diğer milletlerle ilişkiye girmeleriyle istihbarat faaliyetlerinde hissedilir bir artış yaşanmıştır. Ayrıca Orta Asya Türk kavimlerinden olan Türkişler, Kırgızlar ve Dokuz Oğuzların yanı sıra Moğolların birbirleri ile olan mücadelelerinde de istihbarî çalışmalar yürüttükleri, bu doğrultuda "körüg, yamçı, ulak, tatar" adı verilen habercilerden yararlandıkları bilinmektedir⁸¹.

Çinlilerin casusluk faaliyetlerinin yanı sıra Bizans'ın da tacir, seyyah, oyuncu kisvesi altında halkı isyana teşvik eden casuslarını Türk ülkesine soktuğu tespit edilmiştir. Hun topraklarında faaliyete geçirdiği casusluk şebekesini ve propagandacıları ileri sürerek, Balkan seferini (422) düzenleyen hükümdar Rua (422-434) Bizanslıların ülke içine girmesini yasaklamış, hatta barış anlaşmasına bunu bir madde olarak ekletmişti⁸².

1.2.1.2.2. İlk Türk-İslam Devletleri

Sosyo-ekonomik ve siyasi açıdan birçok sebebi içerisinde barındıran göçler neticesinde, anayurt olan Orta Asya'yı terk eden Türk kavimleri başlıca iki yol⁸³ kullanarak ulaştıkları yeni coğrafyalarda, muhtelif devletler kurmuştur. Güney göç yoluyla İran'a ulaşan Türkler, Sasanî İmparatorluğunun Araplar tarafından yıkılmasıyla açılan yoldan İslam dünyasının içine nüfuz etmiştir⁸⁴. Göktürk çağından itibaren devam eden Arap-Türk mücadeleleri neticesinde, bu iki kavim, askerî ve ticarî olarak zaten etkileşim içerisindeydi. Bu etkileşimin dini boyutunu, dokuzuncu

⁷⁹ Şimşek, *Türkiye'de İstihbaratçılık ve Mit*, s.15; Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.37.

⁸⁰ Saadettin Gömeç *Türk Kültürünün Ana Hatları*, s.52.

⁸¹ Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.37; Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, s.52.

⁸² Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.278

⁸³ Güney ve Batı yönlü olan bu göç istikametleri neticesinde Güney'e inenler Çin'de yerleştiler; Batı'ya gidenler ise iki kola ayrılarak Hazar Denizi'nin kuzeyinden Orta ve Doğu Avrupa'ya; diğer kol ise İran üzerinden Anadolu'ya kadar ulaşmışlardır. Bkz. M. Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türkiye Tarihi*, TTK Yay., Ankara 2004. s. 3-5.

⁸⁴ Köymen, *Selçuklu Devri Türkiye Tarihi*, s.3-5.

asırdan itibaren kitleler halinde İslamı seçen Türklerin sosyo-kültürel değişiminde görmek mümkündür.

Karahanlılara (840-1212) kadar istihbarat faaliyetleri ağırlıkla dışa yönelik sürdürülürken, artık içteki gelişmelerin de yakından takip edilmesi gerektiğinden, iç istihbarata da yoğunlaşmıştır. Çünkü Türklerin İslam'ı kabul ettikleri sırada İslam dünyasında ciddî mezhep çatışmaları yaşanmaktaydı ve Türkler bu çalkantılı süreçte İslamı'nın sınırlarına dâhil oluyorlardı⁸⁵. Bu sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel karmaşa ortamında hem eski Türk geleneklerini devam ettirme gayretinde; hem de yurt edindikleri bu yeni coğrafyaya uyum sağlama sürecinde olan Türkler için istihbaratın ne denli mühim olduğu da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

İlk Türk-İslam Devleti olan Karahanlıların merkezden taşraya devamlı olarak hükümdarın ferman, mektup ve misallerini süratle ulaştırmak için oldukça gelişmiş bir posta teşkilatına⁸⁶ sahip olduğu biliniyor. Kaşgarlı Mahmud'un nakline göre; uzak yolculuk anlamındaki 'eşkin' kökünden hareketle, çok süratli şekilde giden atlı postacılara 'eşkin' deniyordu. Öte yandan 'ulak⁸⁷' ve benzer şekilde 'çufra' kelimesini; 'postacının bindiği at', olarak tanımlaması yollar üzerinde belli yerlerde menziller bulunduğuna işaret ediyor⁸⁸. Yine beylerin önemli bir hadise vukua gelmesi durumunda köylere ve obalara gönderdikleri habere 'çalığ' denmesi taşra ile merkez arasındaki süregelen muhaberenin varlığını, dolayısıyla iç istihbaratı kanıtlar niteliktedir. Diğer taraftan devrin önemli figürlerinden olan Nizamî-i Aruzî'nin Buğra Han Harun (öl. 992) zamanı için 'peyk⁸⁹'ten söz etmesi Karahanlıların da istihbaratta peyk unvanlı vazifeliler kullanmış olduğu iddiasını destekliyor⁹⁰.

⁸⁵ Şimşek, *Türkiye'de İstihbaratçılık ve Mit*, s.16-17; Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s. 38.

⁸⁶ Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 2002, s. 190.

⁸⁷ Ulak kelimesi çok eski bir kelime olup Divanı Lugati't-Türk'te "Beg evâmirini çabuk yetiştirmek için postacının hemen yakalayıp bindiği at." olarak açıklanır. Bkz. Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lugati't-Türk*, Çev. Besim Atalay, TDK Yay., Ankara 1939, C.I, s.122.

⁸⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Ötüken Yay., İstanbul 2014, s. 152-157.

⁸⁹ Sözlükte 'haber ve mektup getirip götüran kişi, postacı, haberci' anlamındaki Farsça *peyk* kelimesi Arapçada, kasıd, saî, müsri', münhî ile karşılanmış; Türkçe' de ise ulak ve tatar kelimeleri kullanılmıştır. İslam tarihinde posta hizmetleri konusunda ilk defa Emevi Hükümdarı Muaviye b. Ebu Süfyan ilgilenmiş, Abdümelik b. Mervan bu teşkilatı yaygın duruma getirmiş, Ömer b. Abdülazîz zamanında haberleşmeyi kontrol etmek ve güvenliğini sağlamak için ana yollar üzerine menziller yaptırılmıştır. Abbasîler de Ebû Ca'fer el-Mansûr devrinden başlayarak haberleşmeye büyük önem verilmiştir. Bu dönemde resmi haberleşmeyi temin etmek ve bazı gizli mektupları taşımak amacıyla berid teşkilatına mensup güvenilir kişilerin görev yaptığı bilinmektedir. Bu görevliler için menzillerde

Fetih hareketlerinin artarak devam ettiği Gazneliler (961-1187) zamanında da ülke sınırlarının genişlemesine paralel olarak istihbarat faaliyetleri artarak devam etmiştir. F. Köprülü'ye göre, genellikle Samani Devleti'nin (819-1005) idare sistemini kabul etmiş olan Gaznelilerde Berîd teşkilatı varlığını muhafaza ettirmiştir. Özellikle Sultan Mahmud (998-1030) ve Sultan Mesud (1030-1041) zamanlarında, her valinin yanında merkezden tayin edilen bir sahib-i berîd (nâib-i berîd) bulunur, bunlar gelişmeleri hükümdara bildirirdi⁹¹. Gaznelilerde resmi haberleşmeyi sağlayan görevlilere 'peyk'in yanı sıra kasıd (kasıdan-ı müsria), münhî, esküdar da deniliyordu⁹². Bu görevliler gönderildikleri her sefer için maaşları dışında ayrıca bir ücret ve ödül alıyorlardı. Acil durumlarda haberin beklendiği kişi veya vilayetle merkez arasındaki yol üzerinde belli mesafelerle peykler yerleştirilirdi. Gaznelilerde münhîler casus olarak da kullanılıyordu⁹³.

Büyük Selçuklu Devleti'nde (1037-1194) de 'peykan' denilen ve süratleriyle tanınmış yaya koşucu peyklerin posta hizmetlerinden Nizamülmülk'ün Siyasetname'sinde bahsedilmektedir. Nizamülmülk, eserinde belli başlı yollarda peyk bulundurularak 50 fersahlık⁹⁴ yerden her haberin gece gündüz alınabileceğini belirtmektedir⁹⁵. 'Peyk' ve 'perende'lerden kurulu süratli bir haber alma teşkilatının yanı sıra mühim yollar üzerine kurulu karakollar olarak nitelenen 'ribat'lar ve 'münhî' olarak anılan bir istihbarat teşkilatının⁹⁶ varlığı da ifade edilmektedir. Ancak kaynakların üzerinde ittifakla durduğu nokta; Büyük Selçuklularda istihbarata

harekete hazır at, katır ve hecin devesi gibi hayvanlar bulunduruluyordu. Bu görevin ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmemekle birlikte İlhanlı ve Selçuklulardan Anadolu beyliklerine ve Osmanlılara geçmiş olabileceği düşünülmektedir. Bkz. Erdoğan Merçil, "Peyk" *TDV İA*, C.34, İstanbul 1994, s. 263.

⁹⁰ Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s. 190.

⁹¹ Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s. 38; W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Düz. M. Fuat Köprülü, TTK. Yay., Ankara 1973, s. 329; Özcan, "Casus", s.166.

⁹²Merçil, "Peyk", s.262; Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.39; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s.191.

⁹³Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s. 39; Merçil, "Peyk", s. 262; Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, s.191.

⁹⁴ Fersah: Karada yaklaşık 5 kilometre, denizlerde yaklaşık 3 millik mesafe. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Yay. Ankara 1984, s.311.

⁹⁵İbrahim Yıldırım, "Atlı Halkın Yaya Haberci Koşucuları: Peykler ve Performansları", *Anadolu Uygarıklarında Spor*, Spor Yay. Ankara 2012, s.190.

⁹⁶ Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 150.

gereken önemin verilmediği hatta saltanata mahsus adet ve geleneklerden uzaklaştırıldığı, pek çok kurumun yanı sıra Divan-ı Berid'in de kaldırıldığıdır⁹⁷.

Kaynaklara göre Alparslan (1072) dost ve müttefik olunan devletler ve yöneticileri hakkında yalan yanlış bilgiler getirebilecekleri yahut düşman tarafından para veya başka yollarla satın alınabileceklerini düşündüğünden, casuslara hiç güvenmezdi⁹⁸. Ancak istihbarat faaliyetlerine gereken önemin verilmemesi bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmiş; Selçuklu içerisindeki, İsmailî tarikatının faaliyetleri önceden öğrenilemediği için güçlenmelerinin önü alınamamıştır. Bu eksikliğin neden olduğu boşluğu fark eden Nizamülmülk (1018-1092), Siyasetname'sinde istihbarat konusuna özellikle eğilmiştir.

Selçukluların uzantısı sayılan diğer Türk- İslam devletlerinin de Divan-ı Berid olarak ismi geçmemesine rağmen *istihbarat teşkilatını* muhafaza ettikleri bilinmektedir. Kirman Selçuklularında (1092-1187) ülkenin her tarafına haber götüren veya gizli mektuplar taşıyan *kasıdlar* ve *peykler* görev yapmaktaydı. Kasıdlar bazen elçi gibi vazife görüyor, fetih müjdesi getiriyor gelenleri karşılamakla görevlendiriliyordu. Müsadereye uğrayan şahısların mallarının icmalini merkeze ulaştırmak da kasıdların vazifesiydi⁹⁹. E. Merçil'in tespitine göre; meliklerin önemli görevlerinden biri de vilayet ve halkın durumundan haberdar olmalarıydı. Bu maksatla *sahib-i haber* adı verilen güvenilir kimseleri meskûn mahallere tayin ederek, onlar vasıtasıyla etraftan haber ve bilgi topluyorlardı. Ayrıca her yöne casuslar ve gözcüler göndererek olayların akışını gizlice öğreniyorlardı¹⁰⁰. Kirman Selçukluları hükümdarlarından Muhammed b. Arslanşah (1156) yalnız ülkesinde değil İsfahan, Horasan vb. yerlerde "*sahib-i haber*" denilen casuslar bulundurmıştır. Melik Muhammed (Mugîs ed-Dünya ve'd-dîn, öl.1156)'in de iş bilir, bilgin, uzağı gören bir hükümdar olduğu, devrinde Kirman'ın doğruluk, emniyet ve asayiş içinde bulunduğu biliniyor. Bunun için geceleri bile çalıştığı şehirde görevlendirdiği

⁹⁷ Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk yıllarında casusluk işlerine önem verilmemiş, Divan-ı Berid de kaldırılmıştır. Nizam-i Arüzî Selçuklu idarecilerini, saltanata mahsus adet ve kuruluşların çoğunu, bu arada haberleşme teşkilatını kaldırmakla itham etmektedir. Gerçekten kaynaklarda belirtildiği gibi casuslukta ve casuslardan hoşlanmayan Alparslan bu teşkilatı kaldırmıştır. Bkz. Özcan, "Casus", s. 166.

⁹⁸ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâsetnâme*, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.93; Köprülü, "Berid", s.545

⁹⁹ Merçil, "Peyk" s. 262.

¹⁰⁰Berid Divanı ve casuslukla ilgili olarak daha detaylı örnekler için bkz. Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, TTK Yay, Ankara 1989, s.172-173

memurlar aracılığıyla kötülük ve iyiliklerden ve her türlü olaylardan haberdar olduğu naklediliyor. Melik Muhammed'in İsfahan'dan Horasan'a kadar casuslar gönderdiği bu casuslar aracılığıyla gün be gün doğunun ve batının durumunu öğrendiği¹⁰¹ de E. Merçil'in tespitleri arasındadır. Harizmşahlar (1157-1231) da casusluk teşkilatına önem vermiş, Haçlılarla sürekli mücadele halinde bulunan Zengîler (1127-1233) ve Eyyübîler (1171-1252) zamanında teşkilatın gelişmesi için büyük gayretler sarf edilmiştir¹⁰².

Anadolu Selçukluları(1075-1308)'nda Berîd teşkilatının mevcudiyeti kesin olmamakla birlikte istihbarat işlerinin artarak önem kazandığı bilinmektedir¹⁰³. Anadolu Selçuklularında merkez ile taşra arasında yollar açılıp bu yollarda düzenli bir posta istasyonu ağı uzandığı ifade ediliyor. V. Gordlevski'ye göre *yam* ve *yam* atlarına bindirilmiş *ulaklar* Sultan'ın *çapar* adı verilen buyruklarını dağıtıyor ve Sultanı her şeyden haberdar ediyorlardı¹⁰⁴. Döneme dair kaynaklarda habercileri ifade etmek için *kasıd*, *müsrî*, *münhî* ve *ulak* kelimeleri kullanılmıştır. Esasen daha Büyük Selçuklulardan itibaren istihbarî yapıda Arapça berîd kelimesinin yerine Türkçe ulak kelimesinin kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Selçuklular, önceleri Bizans İmparatorluğunun casusları ve İran'daki Bâtını zümrelerin gizli fedaileriyile uğraşırken 9. yüzyıldan itibaren bunlara Moğol casusları da katılmıştır. Anadolu Selçukluları özellikle Moğol casuslarına karşı Bizans'a yaklaşma ve bu devletle siyasi münasebet kurma yollarını aramışlardır. 12 ve 13.yüzyıllarda Anadolu Selçuklularının Bizans İmparatorluğu ile kurduğu ilişkiler, görünüşte resmi elçi, gerçekte ise casus olan görevlilerle olmuştur¹⁰⁵.

1.2.2. İstihbaratın Önem ve Gerekliliğine Dair Nizamülmülk Siyasetnamesi ve Osmanlı Kroniklerinden Bazı Notlar

Osmanlılarda 'muhabirlik' ve 'nakl-i kelim' pek hoş karşılanmamakla beraber, casusluk daha kuruluş yıllarından itibaren üzerinde önemle durulan bir konu olmuştur¹⁰⁶. Büyük Selçuklu Veziri Nizamülmülk (1018-1092)'ün siyasetnamesinin

¹⁰¹Merçil, *Kirman Selçukluları*, s.68.

¹⁰² Kallek, "Casus" s. 166.

¹⁰³ Köprülü, "Berîd", s.546-547.

¹⁰⁴ V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev. Azer Yaran, Onur Yay., Ankara 1988, s.268-269.

¹⁰⁵ Kallek, "Casus", s. 167.

¹⁰⁶ Özcan, "Casus"s.167.

etkisinde kalınarak yazılmış siyasetname ve nasihatname türündeki eserlerde; ülke içinde olduğu gibi dışarıdan gelebilecek tehdit ve tehlikelerin önlenmesi için istihbaratın ve casus kullanmanın gereği hep vurgulanmıştır. Nizamülmülk istihbaratın tesis ve takviyesinin lüzumuna değinmiş; ülke içinde vuku bulan hiçbir olayın Sultandan gizli kalmaması için her türlü tedbirin alınması gerektiğini vurgulamıştır¹⁰⁷. Ona göre casusların; her ne kadar karşı tarafa geçme ihtimali olsa da; *itimada şayan ve dini bütün bir sahib-haber olması yeğdir*¹⁰⁸. Nizamülmülk'e göre ülkeler arası meselelerde olduğu gibi ülke içerisindeki sorunların halli ve güvenliğin temini için de casuslardan yararlanılmalıdır. *Cümle hasetçilerin şerrinden emin olmak için kulaklarına çalınan her şeyi padişaha ulaştırarak; tacir, seyyah, sūfi, yoksul ve ayak satıcıları kılığında dört bir yana casuslar salınmalıdır*¹⁰⁹. Nizamülmülk, eserinin hemen her yerinde istihbaratın ve onun bir uzantısı olan casusluğun önemine değinir. Ona göre doğru istihbarat ile zararlar def edilir, daha önemlisi böylece adalet tesis edilir. Adil bir hükümdar reayanın huzuru ve güveni için de casuslardan yararlanmalıdır¹¹⁰. İstihbarat kanallarının ülke içindeki meselelerin takip edilmesi için yönlendirilmesiyle isyana meyilli memur veya ikta sahiplerinin çıkarabilecekleri sorunlar, önceden bertaraf edilmiş olur. Ayrıca istihbarat faaliyetlerinin düzenli ve sürekli olması da bir devlet geleneği haline getirilmelidir. Önemli bazı geçitlere düzenli bir şekilde haberci göndermelidir. Bu işin padişahın bir geleneği olduğunu göstermek, elli fersahlık bir bölgede gece gündüz meydana gelen bütün olaylardan haberdar olmak demektir¹¹¹. Nizamülmülk'ün istihbarat konusunda en çok takdir ettiği kişilerden birisi Gazneli Sultan Mahmud (998-1030)'tur. Onunla ilgili olarak; *“Mahmud her yerde sahib-i haber ve casuslar görevlendirmişti. Birisi diğerinin haksız yere tavuğuna el koysa Sultan bundan haberdar oluyor ve olayı soruşturuyordu. Padişahları tahtlarında*

¹⁰⁷ Nizâmü'l-mülk, *Siyâsetname*, s.101.

¹⁰⁸ Nizâmü'l-mülk, *Siyâsetnâme*, s.93.

¹⁰⁹ Nizâmü'l-mülk, *Siyâsetnâme*, s.XXI.

¹¹⁰ 13. Fasılda vezirin naklettiği bir rivayet reayanın hukuki çerçevede ne denli korunduğu ve maddi manevi her türlü hakkının devlet güvencesi altına alındığına dair güzel bir örnek mevcuttur. Çalışmanın sınırlarını aşacağından örneğin tamamını burada zikretmek mümkün değildir. Ancak kadı gibi adaletin temsilcisi konumunda olan bir devlet görevlisinin dahi, reayaya karşı bir suç işlediğinde; casuslar vasıtasıyla işin aslının ortaya konduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir. Bu konu için bkz. Nizâmü'l-mülk, *Siyâsetnâme*, s. 101-111.

¹¹¹ Nizâmü'l-mülk, *Siyâsetnâme*, s. 117.

tutan işte hep bu nizamdır. Alî Selçuk bu noktayı ihmal eylese yok olur gider”¹¹² diyerek istihbaratın önemini vurguluyordu. Vezirin dikkat çekici tespitlerinden biri de; casusların ve istihbarat işinde görevli memurların can güvenliği ve çalışma şartları iyi tutulmasının gerektiğidir. Böylece onlardan en üst düzeyde fayda elde edilebilir bu da saltanatın sağlamlığı ve devamlılığı için gereklidir¹¹³.

16.yüzyılın meşhur tarihçilerinden Gelibolulu Mustafa Ali (1541-1600)¹¹⁴ özellikle iç istihbaratın önemi üzerinde durmaktadır. Ona göre padişah gizlice casus kullanmaz ve ülkenin durumunu araştırıp sormazsa, vezirlere sorup onlara inanır veya sırdaşı olan ağalar aracılığıyla haber alırsa adaletle hükmedemez. Bir hükümdar askerine korku ve ürperti vermek, halkını huzur ve güvenlik içinde yönetmek için mutlaka casus kullanmalı, bununla birlikte casuslarını da daima kontrol altında tutmalıdır¹¹⁵. Müellif, casusluk ve istihbarat işlerinde oldukça mahir ve Osmanlı dünyasında saygın bir yeri olan Sasanî hükümdarı Ardeşir’i (226-241) örnek göstererek, hükümdar iç güvenliği sağlamakta başarılı olmak istiyorsa mutlaka casus kullanmalıdır diyor. Ona göre hükümdar böyle yapmadığı takdirde ülkeyi adaletle yönetemez, yöneticiler ve asker üzerinde otoritesini kuramaz, haksızlık yapanları bulup cezalandıramaz. Böyle olunca ülkede iç huzur ve güvenlik sağlanamaz¹¹⁶.

¹¹² Nizâmü’l-mülk, *Siyâsetnâme*, s.93.

¹¹³ *İstihbarat faaliyetlerinde çalıştırılacaklar; evvela haklarında şüphe duyulmayan kimselerden olmalıdır. Haberciler doğrudan doğruya hükümdara bağlı olmalı ve hükümdar tarafından tayin edilmelidir. Haberlerin doğru ulaştırılması için aylıkları hazineден ödenmelidir. Edindikleri bilgileri sadece hükümdarla paylaşmalıdırlar. Kendinden önce yaşamış kabile büyüklerinin âdeti olduğu üzere bu haberci ve postacıların sorunlarını çözmeli ki; yaptıkları işlerde geri kalmassınlar. Bu vesile ile padişah endişelenmeyip gönlünü rahat tutar ve saltanatı mazbut olur.* Nizâmü’l-mülk, *Siyâsetnâme*, s. 117.

¹¹⁴ 25 Nisan 1541’de Gelibolu’da doğmuştur. Tahsil hayatına Gelibolu’da başlayan Mustafa Âlî, bu eğitimini İstanbul’da Rüstem Paşa, Haseki ve Semâniye medreselerinde tamamlamıştır. Âlî, medreseyi bitirdikten sonra ilk eseri *Mihr u Mâh’i* yazarak o sırada şehzâde olan II. Selim’e sunmuştur. İki yıl kadar şehzâdenin vali olduğu Kütahya’da kalan Âlî, şehzâdenin divan kâtipliğini yapmıştır. Şirvan fethinde(1588) münşilikte ifa ettiği hizmetlere karşılık Halep Tımar Defterdarlığı’na atanmıştır. Halep’teki görevi sırasında ünlü eseri Nasîhatu’s-Selâtin ve Doğu seferlerine dair yazdığı *Nusretnâme* adlı eserini ayrıca, Şehzâde Mehmed’in 1582 yılındaki sünnet düğününü anlatan; *Câmi’u’l-buhûr der Mecâlis-i Sûr* adlı çalışmalarını bu görevi esnasında kaleme almıştır. Cidde Sancak Beyliği’ne atandığında *Mevâ’idi’n-Nefâ’is fi Kavâ’idi’l-Mecâlis* adlı eserini yazmıştır. Mustafa Âlî, 1600 yılında son görev yeri olan Cidde’de vefat etmiştir. Bkz. Kasım Ertaş, “Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Hayatı ve Eserleri”, *The Journal of Academic Social Science Studie, International Journal of Social Science*, Vol.6, No.3, March 2013, p. 191-211.

¹¹⁵ Gelibolulu Mustafa ‘Ali, *Mevâ’idi’n-Nefâ’is fi Kavâ’idi’l-Mecâlis*, Haz. Mehmet Şeker, TTK Yay., Ankara 1997, s.147.

¹¹⁶ Hamit Pehlivanlı “Osmanlılarda İstihbaratçılık”, *Türkler*, C. 13, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.653-667; Taner Timur, “Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?” *Tarih ve Toplum*, S.6, Haziran 1984, s.414; Özcan, “Casus”, s.167; Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.42.

Hazerfen Hüseyin Efendi (öl.1691)¹¹⁷ meşhur eseri *Telhisü'l-Beyan*'da casus kullanmanın önemine dikkat çekmektedir. O da Sasanî Hükümdarı Ardeşir'in bu konudaki başarısını örnek göstererek casus kullanmanın kötü amellerde olan kişilerin de kalbine korku salarak onları bu niyetlerinden caydırmakta en etkili yöntem olduğuna işaret ediyor. Ayrıca Hz. Ömer ve Hz. Muaviye'nin de casusluk mesleğinde mahir olduklarını; hem casuslar kullanarak ülkenin dört bir yanından haberdar olduklarını hem de kendileri tebdil şekilde dolaşarak ülkenin durumunu müşahade ettiklerini ifade ediyor. Ancak tebdil gezmektense casus kullanmanın daha evla olduğunu da ekliyor. Casusluğun önemine dair; “*halkın ahvalini bilmekte fayda çoktur, halk padişah hazretleri bizim durumumuza vakıftır diye kendisine himmet eder. Zulmü önlemeye bundan iyi meslek yoktur*¹¹⁸.” sözleri onun istihbaratın önemine ve casusluk mesleğinin gerekliliğine dair fikirlerini anlamak açısından önemlidir.

Osmanlı Devleti'nin ilk resmi vakanüvisi olan Mustafa Naima Efendi (1655-1716)¹¹⁹ de eserinde istihbaratın önemine değiniyor. Özellikle düşman devletlere karşı tedbirlerin alınması ve devletin zaafalarının hasım devletlere karşı gizlenmesinin

¹¹⁷ Hazerfen Hüseyin Efendi (öl.1691); IV. Mehmed'e tarih hocalığı yapmış bir süre de Divan-ı Hümâyün tercümanı *Ali Ufki Bey*'in yanında görev almıştır. Bu sırada devlet adamlarının dikkatini çeken müellif (defter eminliği görevinde olduğu tahmin edilmektedir), Veziriazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın himayesine girmiş ve onunla birlikte Girit Seferi'ne (1645-1699) katılmıştır. Daha sonra ilme olan merakı sebebiyle devlet hizmetinden ayrılıp hayatını özel dersler vererek sürdürmüştür. Bildiği Grekçe ve Latince sayesinde Batı kaynaklarından faydalanarak Grek, Roma ve Bizans tarihlerine dair çalışmalar yapmıştır. Bu arada İstanbul'a gelen *Comte de Marsigli*, *Demetrius Cantemir*, *Fr. Petis de la Croix* ve *Antoine Galland* gibi batı tarihçileriyle tanışmış. Bunlardan, XIV. Louis tarafından 1670'te elçi olarak gönderilen Charles Marie François de Nointel'in yanında gelen, İstanbul'da ilmî incelemelerde bulunmakla görevli Antoine Galland Journal'inde Hüseyin Efendi'den zeki, bilgili, iyi yetişmiş ve Fransızca'yı öğrenerek Fransa'yı görmek isteyen bir kimse olarak bahsetmektedir. Bu dostluk vesilesiyle Hüseyin Efendi birçok defa Fransa sefârethânesine yemeğe çağırılmış, bu davetlerin birinde *Tenkîhu't-tevârih* adlı eserinin bir nüshasını Fransız elçisine hediye etmiştir. Hazerfen Hüseyin Efendi'nin öteki devlet elçileriyle de dostluk münasebetlerinde bulunduğu ve zengin kütüphanesini onların istifadesine açtığı anlaşılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mücteba İlgürel, “Hüseyin Efendi, Hazerfen”, *TDV İA*, C.18, İstanbul 1998, s. 544-546.

¹¹⁸ Hazerfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Haz. Sevim İlgürel, TTK Yay. Ankara 1998, s.179.

¹¹⁹ Mustafa Naima Efendi (1655-1716) Halep'te doğdu. Asıl adı Mustafa'dır. Daha çok tanındığı adı Naima, devlet hizmetine girdikten sonra geleneğe uyarak divan kâtipliği sırasında aldığı mahlasıdır. Halep'e yerleşmiş bir yeniçeri ailesine mensuptur. İlk eğitimini Halep'te aldıktan sonra 1680 yılı civarında İstanbul'a giden Naima Efendi, İstanbul'da bir hami bularak Sarây-ı Atık baltacıları zümresine girmiş, diğer taraftan Beyazıt Camii'nde derslere devam etmiştir. Kendisi gibi Baltacılar Ocağı'ndan yetişme Kalaylıkoz Ahmed Paşa'ya intisap ederek onun divan kâtipliğini yapmış, ardından, Râmi Efendi'nin aracılığıyla ilim ve sanat erbabının hamisi olarak tanınan Amcazâde Hüseyin Paşa'nın himayesine girip desteğini görmüştür. Kasım 1700'de başka bir göreve geçen Naima Efendinin belgelerde açık şekilde belirtilmeyen bu yeni görevinin vak'anüvislik olduğu ileri sürülebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “Naima” *TDV İA*, C.32, İstanbul 2006, s.317.

önemi üzerinde duruyordu. Bu noktadan hareketle devlet adamları sır saklamaya kadir olmayan kimselere sırlarını söylememeli, halka eğer devletin mali açıdan problemleri varsa bu yansıtılmamalıdır diyordu¹²⁰. Ünlü Osmanlı Tarihçisi Ahmet Cevdet Paşa¹²¹, da eserlerinde pek çok kez istihbaratın önem ve gerekliliğini vurgulamıştır. Ona göre düşmanın durumundan haber alınabilecek casuslar eksik edilmemelidir. Erliğe ve kahramanlığa güvenip düşmanı küçümsememeli ve dört bir taraftan gelmesi umulan birçok hücumları düşünerek ona göre tedbir alınmalıdır. Daima uyanık olunmalıdır¹²².

Kısacası devrin bakış açısı, istihbaratın gerekli ve önemli olduğunun altını çizmekle beraber belirli bir metodoloji önermiyor. Bu yüzden istihbarî faaliyetler şahısların farkındalığı paralelinde parlayıp sönmekte ve süreklilik arz etmemektedir. Ülke yönetimine ve iç güvenliğin sağlanmasına odaklanmış gibi görünen müelliflerin, istihbaratı daha çok; zulmü önleme, ülke içerisinde herhangi bir karmaşanın çözümü, adaletin sağlanması gibi temeller üzerine oturttukları görülmektedir. Askeri sahada ise seferlerin gizlilik içerisinde tertip edilmesi, keşif akınları düzenlenip *dil* alınarak düşman kuvvetleri hakkında bilgi edinilmesi, ordunun gücüne güvenip düşman üzerine yürümektense rakip tarafı yıpratmaya yönelik hileler kullanılması gerektiğinin farkında oldukları ifade edilebilir.

¹²⁰ *Naima Tarihi*, I, s.56.

¹²¹ Ahmet Cevdet Paşa Bulgaristan'ın Lofça kasabasında doğmuştur. Hafız Ömer Efendi'den Arapça dersi almış, bir müddet, müftünün yanında müsevvidilik yapmıştır. 1839'da 17 yaşında İstanbul'a gelmiş, medrese tahsilini ilerletmiştir Fatih Medresesinde; Tefsir, Hadis, Fıkıh, Mantık, Adab-ı Kelam derslerine devam etmiştir. Tatil günlerinde ayrıca felsefe, tabî ilimler, hendese, hesap, cebir, astronomi, coğrafya dersleri almıştır. Murad Molla Tekkesi Şeyhi Mehmed Murad Efendiden ve şair Süleyman Fehim'den Farsça dersleri takviye etmiştir. Devrinin ünlü Matematikçisi Vidinli Hoca'dan, Münecimbaşı Osman Silib'ten, Nuri Bey'den de istifade etmiştir. 1843 te 21 yaşında iken Hamidiyye Medresesi imtihanına girip maaşa bağlanmıştır. 1845 te İstanbul Müderrisliği ruusunu kazanmış, 1850 de Meclis-i Maarif-i Umumiyye azası ve Dar'ul-Muallimin müdürü olmuştur. 1855'te Vak'a-nüvis olan A. Cevdet Paşa 1856'da Meclis-i Ali-i Tanzimat azalığına ve ilaveten Arazı komisyonu riyasetine tayin edilmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Keskiöğlü, "Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895) Hayat ve Eserleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.14, S.1, 1966, s.221-222; Edip Uzundal, "19. Yüzyıl Tarih Yazıcılığı ve Ahmed Cevdet Paşa", *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, C.2, S.2, 2013, s.110-115.

¹²² *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.216.

2. BÖLÜM: OSMANLI MERKEZ İDARESİNİN İSTİHBARAT ELDE ETMEK İÇİN KULLANMIŞ OLDUĞU KANAL VE STRATEJİLER

2.1. İSTİHBARAT KANALLARI

İstihbarî bilgiyi elde edebilmek için ihtiyaç duyulan kanallardan, tarihi temeli en eskiye dayanan ve belki de en önemli kaynak casuslardır. Osmanlı istihbaratını besleyen bilgi kanallarının başında da casusluk gelmektedir. Nitekim kaynaklar, daha Osman Bey devrinden itibaren casusluk kanalının sıklıkla kullanıldığına şahitlik ediyor¹²³. Bir diğer istihbarat kanalı da *diller* olup özellikle askeri istihbaratta devletin en sık başvurduğu ve en çok fayda sağladığı bilgi edinme kaynaklarından biri olmuştur. Temelde sefer öncesi çıkılan keşif akınlarında düşman kuvvetleri arasından elde edilmiş esirler gibi gözükseler de, casusluk kanalıyla birlikte kullanıldığında, karşılaştırmalı veriye imkân sağladığından¹²⁴, *diller* uzun yıllar istifade edilen bir istihbarat kanalı ve stratejisi olagelmıştır. Martolos ve voynuklar, Balkanlar'daki ilk fetih döneminden itibaren Osmanlı merkez idaresinin ihtiyaç duyduğu yarı askeri reaya statüsünde¹²⁵ olmakla beraber, fethedilen bu yeni coğrafyada siyasi idarenin ihtiyaç duyduğu istihbarî bilgiyi elde etmek için istifade edilen bir sınıf olmuşlardı. Her ne kadar I. Murad'ın Macarlar üzerine istihbarat elde etmek amacıyla *Martolos Doğan*'ı göndermesi¹²⁶ martolosların bir istihbarat teşkilatı olabileceği şeklindeki yorumlara sebebiyet verse de teşkilatlanma için çok erken ancak istihbarî bilgi edinmek için işlevsel bilgi kanallarından birisi olduğu tespit

¹²³ *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa*, II, s. 466-469; Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, Neşrî Tarihi, I, Haz. Faik Reşit Unat-Mehmed Altay Köymen, Ankara 1949, s.94-96; *Osmanoğulları'nın Tarihi*, Haz. Kemal Yavuz- Yekta Saraç, İstanbul 2003, s.68-69.

¹²⁴ *Naima Tarihi*, I, s.109-110; *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi*, I, Haz. Ziya Yılmaz, TTK Yay., Ankara 2003, s.156; *Hasan Bey-Zâde Târîhi*, III, s.506-507; Kâtip Çelebi, *Fezleke (Tahlil ve Metin)*, Haz. Zeynep Aycibin, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s.307.

¹²⁵ Halil İnalçık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna, XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, Eren Yay., İstanbul 1996, s.244.

¹²⁶ Sultan Murad; "Hele bu gelen kâfir beyleri kimlermiş, sorun öğrenin." Deyince Martalaz Doğan'ı gönderdiler. Martalaz Doğan gidip gördü ve durumun hakikatini öğrenip geri padişaha geldi. "Devletli sultanım! O gelen kâfir beylerinin biri Lih Ban'dır ve biri Çih Ban'dır ve biri Lök Ban oğlu, biri de Sekületi Ban'dır. Bunlar Macar memleketinin büyük padişahlarıdır. Sonra bunların her biri krala eşdeğerde beylerdir. Onca fesadın kaynağı Yanko Hunyad'dır. Bunların önlerine düşüp getiren de odur. Padişah bunların gerçek durumunu öğrenince yüce Tanrı'ya sığınıp tam bir tevekkülle Sofya'dan yürüdü. Bkz. *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 209; *Neşrî Tarihi*, I, s.415

edilmiştir¹²⁷. Tüccar ve yolcular da klasik dönem istihbaratının haber alma kanallarındandı. Nitekim dış istihbarat açısından önemli bir bilgi akışını sağlayan, bazen belirli bir vazifelendirmeye tabi olmadan kendiliklerinden; bazen de tacir suretinde resmi vazifelendirmeye ülke dışına gönderilen bu grubun istihbaratta oldukça yararlılığı görülmüştü. Tebdillerin de bu noktada istihbarattaki yerine değinmek gerekiyor. Onlar da Osmanlı kaynağının diliyle *sureten* farklı *asıl*da farklı amaçlar için vazifelendirilmiş istihbarat elemanlarıydı. Mesela tacir görünümünde bir tebdilin Avrupa'dan istihbarî bilgi toplayıp merkeze iletmesi¹²⁸ yahut bazen iç meselelerde bizzat Sultan, Sadrazam veya onlar tarafından vazifelendirilmiş birinin tebdil surette bilgi toplaması karşılaşılan bir durumdu¹²⁹. Onlar için ayrı bir başlık açılmamışsa da yeri geldikçe değinilecek olan Karakol (*Karavul*) ve *kılavuz*'lar da istihbarî bilgi edinmek için kullanılan kanallardandı. Keşif kolları mahiyetinde gezdirilen karakol ve düşman birlikleriyle bir şekilde yakınlığı olan yahut düşman coğrafyasını tanıyan kılavuzların, özellikle askeri sahada etkinliği söz konusuydu. Neredeyse tüm Türk- İslam devletlerinde ve hemen her devirde haberleşmenin temini için kullanılan ulakların ise Osmanlı istihbaratında belirli bir etkinliği vardı. Hükümdarın buyruklarını tebliğ etmek, merkezden taşraya ulaştırılması gereken resmi evrakı bir an evvel muhatabına iletmek, bazı gizli haberleşmelere aracılık etmek gibi istihbarata dair yan hizmetlerinin yanı sıra, doğrudan istihbarî bilgi toplama hizmetinde bulduklarına da tesadüf edilmiştir¹³⁰.

Şimdiye kadar sıralanan bilgi kanalları daha ziyade askeri sahaya yönelik hizmeti içeriyorken; voyvoda, elçi ve tercümanlardansa ekseriyetle diplomatik istihbarat elde etmek amacıyla istifade olunmuştu. Eflak- Boğdan ve Erdel'in fethedilmesine müteakip, burada cereyan eden hadiseler ile Papalık, Lehistan, Rusya, Avusturya ve Macaristan'la olan diplomatik ve askeri ilişkilerde voyvodalardan elde edilen istihbarî bilgiye ihtiyaç duyulmuştu. Voyvodalıklar iç işlerinde serbest, dış işlerinde Osmanlı'ya bağlı birer küçük siyasi teşekkül iken, bunları idare eden

¹²⁷ Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.33-35,

¹²⁸ BOA, A.DVN. MHM.d.,3, s.646 , hüküm: 1457, 22 Zilkade 967/ 14 Ağustos 1560; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, III, Sad. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bak. Yay., Ankara 1979, s.317, 318.

¹²⁹ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, II, Çev. Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bak. Yay., Ankara 1979, s.72; Celâl-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Kültür Bak. Yay., Ankara 1990, s.44.

¹³⁰ BOA, A.DVN. MHM.d.,12, s.333, hüküm: 478, 17 Zilhicce 978/ 12 Mayıs 1571.

voyvodalar aynı zamanda istihbaratta doğrudan veya dolaylı olarak yer alan birer istihbarat elemanı gibiydiler. Nitekim merkezi idareden sıklıkla Lehliler, Kazaklar, Avusturya Macaristan gibi devlet ve milletler *üzerinden casusların eksik etmeyessin* gibi tembihlere her fırsatta muhatap oluyor olmaları¹³¹ onların diplomatik istihbarattaki yerini belirginleştiriyor. Aynı şekilde siyasi idare tarafından resmi vazife ile ülke dışına gönderilmiş elçi ve tercümanlardan da birer istihbarat elemanı gibi istifade edilmiş olmalarını kanıtlayan kayıtlarla karşılaşmıştır.

2.1.1. Casuslar

Osmanlı kroniklerinde ve resmî evrakında “casus” kelimesi için bazen Orta Asya Türklerinde kullanılan “*çaşıt*” bazen de Memluk kaynaklarında zikredilen “*kâsıd*” kelimeleri kullanılmıştır. “Casusluk” eylemini ifade etmek için tercih edilen “casuslatmak” fiili için ise Farsça bir kelime öbeği olan ve “arama, arayış, araştırma, yoklama” anlamlarına gelen “*cost u cû*” lafzı “*cüst u cû, cüstlemek veya custlamak*” ifadeleri kullanılmıştır¹³². Aynı kökten türeyen ve bir şeyin iç yüzünü gizlice araştırma anlamına gelen “*tecessüs*”¹³³ fiiliyle de Osmanlı evrakında sıklıkla karşılaşmaktadır.

Casuslar gerek harp zamanlarında gerek diğer zamanlarda çok yönlü faaliyet göstermiş; iç ve dış siyasetin oluşum ve gelişimine doğrudan veya dolaylı olarak etki etmiş ve merkezi idarenin doğrudan görevlendirmesiyle faaliyet göstermiş istihbarat elemanlarıdır. Sınır idarecilerinden veya diğer yerel temsilcilerden, istihbarat çalışmalarında ağırlıklı olarak casuslardan istifade etmelerinin istenilmiş olması¹³⁴ onların istihbarattaki yerini açıkça göstermektedir. İlk devirlerden itibaren en önemli haber alma kanallarından biri olan casusluğun Osmanlı’da hangi tarihten itibaren kurumsal bir yapı arz ettiğine dair ilmi tartışmalar ve bazı hatalı saptamalar söz konusudur.

¹³¹ BOA, A. DVNSMHH.d...5, s.130, hüküm: 761, 9 Cemaziyelahir 973/ 1 Ocak 1566; BOA, A. DVNSMHH d..7, s. 12, hüküm: 1985, 2 Rebiyyülevvel 976/25 Ağustos 1568; BOA, A. DVNSMHH d... 12, s.229, hüküm: 1128, 25 Zilkade 979/ 9 Nisan 1572; BOA, A. DVNSMHH d... 21, s.178, hüküm: 429, 14 Zilkade 980/ 18 Mart 1573; BOA, A. DVNSMHH d... 24, s. 141, hüküm: 387, 20 Zilhicce 981/20 Nisan 1574; BOA, A. DVNSMHH d...,64, s.155, hüküm: 401, 26 Zilkade 996/ 17 Ekim 1588; BOA, A. DVNSMHH.d...85, s.152, hüküm: 438, 19 Cemaziyellevvel 1040/ 24 aralık 1630.

¹³² Lütü Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman, s.156; Gazavât-i Sultân Murâd b. Mehemmed Hân, s.52; Asım Tarihi, II, s.31, 35; Tarih-i Raşid, I, s.526-528; V, s.287; Tarih-i İzzî, s.155, 239.

¹³³ Kallek, “Casus”, s.163.

¹³⁴ Yüksel, II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı, s.136.

İlki casusluğun Osmanlı'da ne zaman kullanılmaya başlandığı; ikinci ve daha önemlisi ise ne zamandan itibaren kurumsal bir yapı arz etmeye başladığı noktasıdır. Bu konuda istihbarat konusunda önemli çalışmaları bulunan A. Yüksel; casusluğun ulufeli, yani maaş karşılığında çalışan vazifelilerce sürdürülmeye başlanarak kurumsallaşmasının, 16.yüzyıla tesadüf ettiği iddiasını destekleyecek yeterli verinin olmadığını tespit etmiştir. İddiyayı temellendirmek üzere, Selanikî Mustafa Efendi'nin 1565 senesine ait bir kaydının referans alınmasını eleştirmiş, yalnızca bu bulgudan yola çıkarak genel bir kanaate varmanın hatalı olduğunu; kayıttaki "ulufeli casus" ifadesinin ise, başlı başına 16.yüzyılı kapsayamaz olduğundan, böyle bir kurumsallaşmadan söz etmenin henüz erken olduğunu ifade etmiştir. Ulufeli casusluk tabiri kullanılan bir diğer kayıt Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'ya aittir ve bu ikisi dışında resmî veya özel kayıtlarda ulufeli casus ibaresine rastlanmaz. Zaten söz konusu kayıttan daha eski arşiv vesikaları mevcuttur. A. Yüksel'in tespit ettiği olduğu 1599-1600 yıllarına ait; muhtelif bölüklere mensup olanlardan başka istihbarat toplamak için etrafa gönderilen casusların durum ve ücretlerinin belirtildiği bir yoklama defteri bunlardan biridir. Bir diğeri 1711-1712 tarihli ve Azak Kalesi'nde vazifeli azap, cebeci, topçu cemaatlerine mensup olanların esami ve mevaciplerini ihtiva eden defterde yer alan, "*sağ ve sol casusan ağalıklarının*" emrinde bulunan neferlerin isim ve yevmiyelerinin kayıtlı olduğu mevacic defteridir¹³⁵. A. Yüksel'e göre; döneme ait olan tespit edilmiş en eski ve esaslı bu iki arşiv kaydı dahi böyle bir kurumsallaşmayı iddia etmek için yeterli değildir. Böyle bir tanımlamanın iki kronik dışında hiçbir müellif tarafından kullanılmamış olması söz konusu müelliflerin, Osmanlı casuslarının bir maaş karşılığında değil, belirli bir ücret mukabilinde çalıştıklarını belirtmek için ulufe terimini tercih etmiş olmalarından kaynaklanıyor olmalıdır¹³⁶.

Casuslara, kuruluş döneminden itibaren bazı muafiyetler sağlandığını, tımar tevcih edildiğini veya tımarların casusluk şartıyla verildiğini gösteren pek çok kayıt¹³⁷ mevcuttur. Dolayısıyla 16.yüzyılda, kullanılan casuslara devlet hazinesinden

¹³⁵ BOA MAD. d. 3725, s. 1b, 18b, 3 Safer 1126/18 Şubat 1714.

¹³⁶ Yüksel, II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı, s.136-137.

¹³⁷Düşman tarafından haber getiren Evhad oğlu Celil'e, Hüdavendigâr Beyi Halil'in yazılı emri üzerine tımar tevcihi bkz. BOA, A.DVNSMHH.d...56, s. (?)hüküm: 170, 21 Şevval 993/ 16 Ekim 1585; ayrıca bkz. Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri, 5. Kitap, Kanuni Devri Kanunnameleri, II. Kısım, İstanbul 1990, s.586.

bir gelir tahsis edilerek Osmanlı'da casusluğun kurumsallaştığının iddia edilmesi için hâlihazırdaki bulgular yeterli değildir.¹³⁸ Bununla birlikte kurumsal bir temele oturmazdan evvel Osmanlı'da casusluk kanalıyla istihbarat edinildiğini tümenden reddetmek de tarihi çerçeveye uygun düşmüyor. Nitekim daha Osman Bey (1299-1326) zamanından itibaren iç ve dış meselelerin takip ve halledilmesinde casuslardan istifade edinildiğine kaynaklar tanıklık etmektedir. Osman Bey'in Koyunhisar (Bafeus-1302) Savaşı'nda Bizans kuvvetlerinin Yalova'da bulunduğunu casusları vasıtasıyla¹³⁹ öğrenmesi, sadık dostu Köse Mihal'in tekfurların kendisine suikast hazırlığında olduğunu bildirmesi¹⁴⁰, *Aratun* adındaki casusunun Ermenibeli'nde Bizans tarafından kurulan pusuyu haber vermesi¹⁴¹ daha ilk devirlerden itibaren söz konusu istihbarat kanalından faydalandığına işaret ediyor. İbn Kemal (d.1468-öl.1536), Orhan Bey'in istihbarat konusunda çok hassas davrandığını, düşmanlarının arasında devamlı bir casusunun bulunduğunu, dolayısıyla düşmanın yaptığı her hareketi, hatta savaşa niyetlendiklerini dahi önceden haber aldığından düşmandan evvel harekete geçtiğini anlatıyor¹⁴². Hoca Saadettin Efendi de İzmit'in fethi öncesinde Orhan Bey'in casuslarının kayser ordusunu *cüstleyip* hareketlerini önceden haber verdiklerini böylece ordunun çok ağır bir mağlubiyete uğradığını¹⁴³ naklediyor.

Rumeli'ye geçiş için dönüm noktası olarak kabul edilen Çimpe Kalesi'nin alınmasında (1354) ise bir Rum casusunun büyük katkısı olduğu konusunda¹⁴⁴ kaynaklar müttefiktir. Dimetoka Kalesi'nin Osmanlı sınırlarına dâhil olmasında I.

¹³⁸ Benzer şekilde 17 Şevval 981/9 Şubat 1574 tarihli bir mühimme kaydında ulufeli martolos ifadesine rastlanılmıştır. *BOA, A.DVNSMHHM.d...25, hüküm: 572, 17 şevval 981/9 Şubat 1574.*

¹³⁹ İnalçık, *Osman Gazi'nin İznik (Nicaea) Kuşatması ve Bafeus Savaşı, Söğüt'ten İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (derl. Oktay Özel-Mehmed Öz), İmge Kitabevi, Ankara 2000, s.311.

¹⁴⁰ *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa, II*, s. 46.

¹⁴¹ *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Haz. H. Nihat Atsız, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s.7.

¹⁴² İbn Kemal, *Tevârih-i Al-i Osman*, II. Defter, Yay. Şerafettin Turan, Atık Yay. Ankara 1991, s.144; Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı* s. 52.

¹⁴³ *Tacü't-Tevârih*, I, s.71.

¹⁴⁴ Münecimbaşı Ahmet b Lütfullah, *Münecimbaşı Tarihi*, I, Haz. İsmail Erünsal, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1974, s.94; *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.26; *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa, II*, s. 498; *Neşri Tarihi*, I, s.175; *Tacü't-Tevârih*, I, s.88-90; *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi, 1288-1502)*, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul 2007, s.19; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, (F. Giese neşri), Haz. Nihat Azamat, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1992, s.18; *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, Haz. Kayhan Atik, Kültür Bak. Yay., Ankara 2001, s.158-159; İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihîşt*, I, Haz. Mehmed Karataş-Selim Kaya-Yaşar Baş, Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yay., Ankara 2008, s.269.

Murad'ın (1360-1389) ümerasından Hacı İlbeyi'nin vazifelendirdiği bir casusun¹⁴⁵ rolü vardı. Papa III. Calixte'nin (d.1378-öl.1458) çağrısı üzerine toplanan Haçlı birliğinin; hem Varna (1444) hem II. Kosova'da (1448) başarısızlığa ulaşmasında Türk casuslarının payı büyüktü. Macar Hunyad kumandasındaki Haçlı birliklerinin *her zaman olduğu gibi ikiyüzlülükler, el altından yapılan çalışmalar, sahte barış teklifleriyle savaş hazırlıklarını gizlemeleri bir işe yaramıyordu*. Çünkü şehzade II. Murad'ın uyanık siyaseti ile Tuna boylarını gözaltında tutan Türk casusları Hunyad'ın hazırlıklarını günü gününe padişaha bildiriyorlardı¹⁴⁶.

İç güvenlikteki tehdidin henüz zuhur etmeden önlenmesi veya ortaya çıkan sorunun halledilmesinde çok kez casuslardan edinilen istihbaratın değerlendirilmesi rol oynuyordu. Nitekim Fetret Devrinde (1402-1413) Anadolu'da meydana gelen otorite boşluğundan yararlanarak birtakım kanunsuz hareketlerde bulunan, Doğu Anadolu'da bir Türkmen Beyi olan Kara Devletşah'ın ortadan kaldırılmasında (1403) o zamanlar henüz sancakbeyi olan Çelebi Mehmed'in casuslarının getirdiği istihbaratın rolü vardı¹⁴⁷. Dini karakterli bir isyan olan Şeyh Bedreddin İsyanının (1419) bastırılmasında da casusların yararlılıkları görülmüştü. Kaynaklara göre Şeyhin yakalanmasında tebdil surette otağına kadar sokulan casuslar hile ile Şeyhi yakalatmıştı¹⁴⁸. II. Murad'ı (1446-1451) ülke içinde giriştikleri eşkıyalık, adam kaçırma, yol kesme, gasp gibi uygunsuzluklarla sıkıntıya düşüren Türkmen eşkıyasından *Kızıl Koca ve oğullarının* neden olduğu karmaşanın bertaraf edilmesinde, Sultan'ın ümerasından Yörgüç Paşa'nın vazifelendirdiği casus pay sahibiydi¹⁴⁹.

İran'la olan mücadeleler boyunca da söz konusu istihbarat kanalının yoğun şekilde kullanıldığına şahit olunuyor. Başlangıç noktasını; I. Selim (1512-1520)- Şah

¹⁴⁵ *Neşri Tarihi*, I, s. 195.

¹⁴⁶ *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.242; *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 209; *Neşri Tarihi*, I, s.415; A. de Lamartine, *İmparatorluk Yolu (Türkiye Tarihi)*, 2. Cilt, Haz, M. R. Uzman, Tercüman 1001 Temel Eser, s.493.

¹⁴⁷ Mehmed Çelebi casusları vasıtasıyla; Devletşah'ın ordusunun yağma için gittiğini ve kendisinin bin kadar askerle kaldığı haber alınca hemen onun üzerine yürümüştü. Bkz. *Neşri Tarihi*, I, s.375; *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.585-586; *Tacü't-Tevârih*, II, s.15.

¹⁴⁸ *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.191; *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.47. A. Cevdet Paşa Şeyhin yargılandıktan sonra, fikri söylemlerinden berat ettiğini ancak isyan suçundan Serez çarşısında asılarak idam edildiğini naklediyor (1419). Bkz. *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.607.

¹⁴⁹ *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s. 210; *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.619; *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 183.

İsmail (1501-1524) arasındaki çekişmenin belirlediği, had safhasına III. Murad (1574-1595) devrinde ulaşıldığı bu mücadeleler boyunca her iki taraf da casusluk kanallarını kullanmaktan çekinmemişti. Mesela Çaldıran Savaşı'na (1514) gidilmeden önce casusluk kanalından yoğun bir şekilde yararlanılmış; Şah İsmail'in ordusunun bulunduğu mevkii, mühimmatı ve ordusunun durumu hakkında malumat edinilmişti. Osmanlı-İran savaşları boyunca yaşanan istihbarî süreç içerisinde görüleceği üzere, Şah İsmail'in ordusuna gönderilen casus *Şeyh Ahmed'in* Şahın sarayından, üstelik büyük taltif ve hediyelerle, geri dönüp gelmesi¹⁵⁰, casusluk kanalından son derece başarıyla yararlanan I.Selim'in Çaldıran Savaşını kazanmasının tesadüfi olmadığını gösteriyor. Ayrıca mühimme defterlerinde özellikle savaş zamanları boyunca *daima yarar casuslar bulundurulmasını tembihleyen*¹⁵¹ hükümlere tesadüf edilmesi söz konusu istihbarat kanalının sanılandan daha yaygın bir şekilde kullanıldığına işaret ediyor.

Devletin resmî ideolojisine aykırı oluşumların neden olduğu hadiseler, iç güvenliği tehdit eden; isyan, eşkıyalık gibi uygunsuzluklar ve aynı güvenlik açığını oluşturan taht mücadeleleri de casusluk kanalının etkinlik sahası görünümündeydi. Şehzadeler arası saltanat çekişmeleri esnasında, şaşırtıcı olmayan şekilde, casusluk kanalından daha çok istifade eden ve bu sayede stratejisini daha iyi planlayan şehzade saltanatın sahibi oluyordu. Nitekim Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra bozulan devlet düzenini toparlayan ve Fetret Devrini bitiren diğer dört kardeşi üzerinden casuslarını¹⁵² eksik etmeyen Çelebi Mehmed (1413-1421) olmuştu. Şehzadelik yıllarından itibaren casusları vasıtasıyla Trabzon'da bulunan sancağından İstanbul'da olup biten olaylar hakkında detaylı malumat edinen Şehzade Selim'in

¹⁵⁰ *Tacü't-Tevarih*, IV, s. 195-196; *Müneccimbaşı Tarihi*, II s.461.

¹⁵¹ *BOA, A.DVN. MHM.d.,5*, s.245'ten itibaren *hüküm: 724*, 1548; — ahvâl ü etvârını tecessüs : 747, 27, 108, 260, 330, 436, 492, 920, 933, 954, 1008, 1206, 1427, 1713; — ahvâlini tecessüs : 815, 1008, 1027, 1131, 1256; — ahvâlini teftiş : 1022, 1024; — ahvâlini tetebbu' : 933, 1768; son hükmün tarihi; 15 Zilkâde 973/3 Haziran 1566; ayrıca daima yarar ve mutemed casuslar bulundurmanın tembih edildiği bazı hükümler; *BOA, A.DVN. MHM.d.,52*, s.673, *hüküm:724*, 21 Safer 992/4 Mart 1574; *BOA, A.DVN. MHM.d.,64*, s.264(?), *hüküm:207*, 29 Zilhicce 996/12 Kasım 1588; *BOA, A.DVN. MHM.d.,44*, s.198, *hüküm: 421*, 9 Cemaziyelahir 991/30 Haziran 1583, *BOA, A.DVN. MHM.d.,44*, s.213, *hüküm: 450*, 18 Safer 992/1 Mart 1584; *BOA, A.DVN. MHM.d.,7*, s.16, *hüküm: 1985*, 15 Safer 976/ 9 Ağustos 1568; *BOA, A.DVN. MHM.d.,10*, s.206, *hüküm: 493*, 17 Zilhicce 979/ 1 Mayıs 1572; *BOA, A.DVN. MHM.d.,10*, s.182, *hüküm: 346*, 19 Zilkade 979/ 3 Nisan 1572; *BOA, A.DVN. MHM.d.,16*, s 94, *hüküm: 207*, 19 Zilkade 979/ 3 Nisan 1572.

¹⁵² *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.176; *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 146-150; *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.584-585; *Tacü't-Tevarih*, II, s.3-4; *Aşıkpaşazade Tarihi*, s.40.

(1512-1520) tahta çıkmasında¹⁵³ da kuşkusuz söz konusu istihbarat kanalının rolü büyüktü. Bu konuda kendisine yardım eden *Tur Ali Bey* adındaki casusu¹⁵⁴ sayesinde kardeşi Şehzade Ahmed'i ortadan kaldırmış; yakın adamı Piyale ile birlikte kaçan diğer kardeşi Korkud'u ise *her şehirde, derbentte ve geçitte var olan yarar casusları*¹⁵⁵ sayesinde bularak öldürtmüş ve iktidarını sağlamlaştırmıştı. Saltanat Mücadeleleri bölümünde ayrıntılarıyla değinilecek olan, II. Bayezid (1481-1512) ve kardeşi Cem Sultan arasındaki mücadelenin seyrine casuslarca yürütülen istihbarat faaliyetleri yön veriyordu. Cem Sultan esaret altındayken İstanbul'dan haber getirmesi için elçilik vazifesiyle gönderilen *Hatipzade Nasuh Çelebi*'yi casusu olarak kullanmıştı¹⁵⁶. Ayrıca Cem Sultan Rodos Şövalyeleri yanında esirken, "Rodos Beyi Porto Mastor'un Cem Sultan'a büyük saygı gösterdiği, onu bir gemiye bindirerek Fransa'ya yolladığı söylentisini yayarak, asılda geminin ıssız adalarda gezip durduğu" bilgisi¹⁵⁷ merkezi idareye yine casusluk kanalıyla ulaşmıştı (1482).

Sayda ve Beyrut dağlarında hüküm süren *İbn Habeş Arabî*'nin isyanı (1518), Canberdi Gazali'nin casuslarının, söz konusu asinin geçeceği yeri tespit etmeleri böylece geçecekleri belirlenen yere pusu kurulması sonucunda bastırılmış, söz konusu asi öldürülmüştü¹⁵⁸. II. Selim (1566-1574) tahta geçtiği zaman saltanat değişikliğini fırsat bilerek, İran dolaylarında ayaklanma çıkaran (1567) Ulyanoğlu'nun sebep olduğu tehdidi ortadan kaldırmak için; tedbir almada başarılı bir idareci olduğu ifade edilen Bağdad Beylerbeyi İskender Paşa serdarlığa getirilmiş¹⁵⁹ düzenlenen harekât öncesinde İran'a casuslar gönderilmişti¹⁶⁰.

Kaniye Fatihî Tiryakî Hasan Paşa (d.1521-öl.1611) Macaristan'dayken, casusları vasıtasıyla, Bulkanioglu adlı bir Macar Beyi'nin himayesinde olan *Kozma* adında bir Hristiyan'ın, Müslüman esirlere eziyet etmek için, fiçî biçiminde bir

¹⁵³ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.425; *Tacü't-Tevarih*, IV, s.33; *Lütfî Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, s.196; Faruk Söylemez, "Yavuz Sultan Selim'in Taht Mücadelesi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* S.33 Yıl:2012/2, s.68.

¹⁵⁴ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.453; *Tacü't-Tevarih*, IV, s.154.

¹⁵⁵ Yakın adamı Piyale ve Korkud Teke yöresindeki mağaralarda uzun süre saklanmış ancak ihtiyaçlarını karşılamak için dışarı çıktıklarında sultanın casusları tarafından yerleri tespit edilmiş; Kasım Bey'e arz edilmesi üzerine yakalanarak hapsedilmişlerdi. Bkz. *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.454.

¹⁵⁶ *Tacü't-Tevarih*, III, s.185; *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.371; *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 274.

¹⁵⁷ *T SMA*, e, 745/41, 29 Recep 887/13 Eylül 1482.

¹⁵⁸ *Tacü't-Tevarih*, IV, s. 345-347; *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.484; *Tacü't-Tevarih*, IV, s. 345-347.

¹⁵⁹ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, I, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1982, s.329.

¹⁶⁰ *BOA, A.DVN. MHM.d.,7, s.460, hüküm: 321, 4 Rebiyülahir 975/ 8 Ekim 1567.*

işkence aracı icat ederek pek çok Müslümanı katlettiği haberini almıştı. Öncelikle Macar kralına yazılan bir mektupla durum bildirildiyse de hiçbir tedbir alınmamış üstelik durumu araştırmak için gönderilen *Ürgüplü Ali* adındaki sipahi de aynı işkence aracı ile öldürülmüştü. Bunun üzerine düşmanın hilelerine daima uyanık olduğundan bahsedilen Hasan Paşa gerekli tedbirleri almış 1500'den fazla gaziye bir gecede Bukanioğlu'nun vilayetine sokmuş, Kozma tehdidini ortadan kaldırdığı gibi, adamlarından elde ettiği dilleri de III. Murad'a göndermişti (1579)¹⁶¹. Tiryaki Hasan Paşa Kanije'de bulunduğu bir sırada devrin ulemasından *Bekir Hoca* adlı Kadı'nın, Fatma adındaki kızının¹⁶² Avusturyalılar tarafından kaçırıldığı kendisine arz edilmiş, bulunması için yardım talebinde bulunulmuştu. Hasan Paşa casusları kanalıyla onun Mekomorya Vilayetinde olduğunu öğrenmiş, 2 bin kadar süvariye gizlilik içerisinde casusların haber verdiği şatoya göndererek onu kurtarmıştı¹⁶³.

Osmanlı merkezi idaresinin sınır güvenliğini sağlama, herhangi bir askeri müdahale ihtimaline karşı tedbirli olma konusundaki hassas ve dikkatli çalışmalarında, casusların yararlılıklarına işaret eden kayıtlara tesadüf ediliyor. Nitekim Macar sınırlarını sürekli *tecessüs* etmekle vazifelendirilmiş casuslar vasıtasıyla, merkezi idareye; Berkofça Kalesi ile beraber yaktıkları diğer kalenin tamiri için Macarlardan 4-5 yarar Beğ, 600 atlı asker, 3 bin kadar da piyadenin toplandığı bildirilmişti. Bu yüzden Mohaç beyinden, güvenliklerini tehdit edecek bu kalelerin tamir ve tahkim edilmesine asla izin verilmemesi istenmişti. Bunun için ne gerekiyorsa yazılıp bildirilmesi söz konusu kalelerin tamiri veya yenisinin inşasına asla izin verilmemesi emredilmişti¹⁶⁴.

Edinilen istihbaratın teyidi konusunda yine casus kanalından faydalanılıyordu. Mesela Kotur Beyi¹⁶⁵ Veli Bey'in *Bünyad* isimli casusu, İran Şahı II. İsmail'in öldüğünü haber vermiş ve Mahmudî Hasan Bey'den alınan mektupla söz konusu haber doğrulanmıştı. Haberin doğruluğu Osmanlı idaresi açısından ehemmiyet arz ettiği için, Van Beylerbeyi'nden güvenilir ve işe yarar başka birini haberin teyidi maksadıyla İran tarafına casus olarak göndermesi, şayet doğru ise

¹⁶¹ *Tiryaki Hasan Paşa'nın Gazaları ve Kanije Savunması*, Haz. Vahit Çabuk, İstanbul 1978, s.35-40.

¹⁶² Mehmed Niyazi, *Kanije*, Ötüken Yay. İstanbul 2014, s.10.

¹⁶³ *Tiryaki Hasan Paşa'nın Gazaları ve Kanije Savunması*, s.28-31.

¹⁶⁴ *BOA, A.DVN. MHM.d.,3, s. 311, hüküm: 702, 20 Rebiulahir 967/19 Ocak 1560.*

¹⁶⁵ İran.

ölüm sebebi hakkında doğru haberler alıp acilen bildirmesi istenmişti (15 Aralık 1577)¹⁶⁶

1592 yılında Bosna ve Macaristan sınırında yaşanan hadiselerin sebep olduğu 13 yıllık Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında söz konusu bilgi kanalından istifade edilmişti. Özellikle Haçova Savaşı'nın (1596) arifesinde, düşman ordusunun durum ve sayısını öğrenmek için Osmanlı istihbaratı oldukça yoğun mesai harcamıştı. Bu doğrultuda sınır idarecileri veya kale muhafızlarınca *diller* ve *casuslar* yoluyla edinilen bilgiler bir karşılaştırmaya tabi tutulduktan ve böylece teyit edildikten sonra "*sıhhatli*" nitelemesiyle ordu merkezine iletilmişti.¹⁶⁷

Sultanzade Civankapıcıbaşı Mehmed Paşa'nın (d. 1603 - ö. Temmuz 1646)¹⁶⁸ Azak üzerine yapmış olduğu sefer esnasında Rus casusları yakalanıp konuşturulmuştu. Casuslar; 40 kişi olduklarını, İstanbul'dan Moskov kralına sürekli haber getirdiklerini, Osmanlı'nın büyük bir ordu ile Azak üzerine geldiğini haber verdikleri için Azak kale halkı ve dizdarların; Çerkez-Kirman, Horoz-Kirman Tuzla-Kirman gibi kalelere kaçıp sığındıklarından, Azak Kalesi'nin boş olduğunu itiraf etmişlerdi ¹⁶⁹.

1636 senesinde Erdel'i istila eden Orta Macar hâkimi Rakoçi (Rakoczy) üzerine açılan sefer sırasında; Budin valisi (Deli) Hüseyin Paşa'nın istihbarat çalışmaları kapsamına giren bir hile ile düşman birliklerini dağıtmıştı. Naima'nın nakline göre; "*fenn-i hilede mahir bir vezir*" olan Hüseyin Paşa'nın yabancı dil bilen tebdilleri sayesinde Rakoçi'nin ordusuna sızmış ve söz konusu tebdillerce baskına uğradıkları yaygarası koparılarak ordusunun mukavemetini kırılmıştı ordusu dağılmıştı¹⁷⁰.

Girit Seferi (1645) başladığında, Venediklilerin kalelerini kuvvetlendirmek gibi harp hazırlıklarıyla meşgul oldukları bilgisine Budin valisi (Deli) Hüseyin Paşa'nın Kandiye'den dönen casusları sayesinde ulaşılmıştı. Hüseyin Paşa'nın Mart

¹⁶⁶ BOA, A. DVNS. MHM. d, 33, s.162, hüküm: 324, 4 Şevval 985/ 15 Aralık 1577.

¹⁶⁷ Naima Tarihi, I, s.109-110; Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi, I, s.156; Hasan Bey-Zâde Târîhi, III, s.506-507; Kâtib Çelebi, Fezleke, s.307.

¹⁶⁸ Osmanlı Padişahı Sultan İbrahim saltanatında (31 Ocak 1644 - 17 Aralık 1645) tarihleri arasında Sadrazamlık yapmış Osmanlı devlet adamıdır.

¹⁶⁹ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2.Cilt-1.Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yay, İstanbul 2006, s.150.

¹⁷⁰ Naima Tarihi, III, s.1359.

1646'da Suda Limanı'na varıp Hanya'yı kuşatmakla görevli 10 bin kişilik bir Venedik kuvvetini dağıtması da casuslardan edinilen bilgiler doğrultusunda sağlanan bir başarıydı. Aynı yıl Hanya tarafındaki Esterni Kalesi'nin Hüseyin Paşa tarafından teslim alınmasında Osmanlı casuslarının çok yönlü faaliyet göstermelerinin yadsınamaz bir katkısı vardı. Nitekim Hüseyin Paşa'nın kuşatma altındakilerin Osmanlı tebaalığını kabul etmeleri için yazdığı davet mektubunu kalenin ileri gelenlerine ulaştıran *Boyer* adındaki bir casustu.¹⁷¹ A. Yüksel'in tespitine göre I. Mahmud (1730-1754) zamanında, bölgeyi iyi bildiği için casusluk hizmetiyle birkaç kez Ahıska'dan İran ordusuna gönderilen Abdülcélil isimli casus, Osmanlı istihbaratının yerelde teşkilatlanmasına ve nitelikli casuslara sahip olduğuna yönelik önemli bir figürdür. Çünkü hem hizmeti hem de sadakati münasebetiyle kendisine Ahıska cizye gelirlerinden günlük 20 sağ akçe veriliyordu.¹⁷²

Görüldüğü üzere başka devletlerle olan ilişkiler, askeri konular, iç meselelerin tespit ve tenkili gibi pek çok konuda casusluk kanalından ilk devirlerden itibaren sıklıkla istifade ediliyordu. Çoğu zaman düşmanın durumundan *yarar ve muttali* casuslar kanalıyla haber almak, göz karartıp düşman üstüne yürümekten yeğ tutuluyordu. Askeri başarıların hemen hepsinde, öncesinde edinilen istihbaratın katkısı vardı. Aynı şekilde iç meselelerin; isyan, eşkıyalık gibi büyük ya da küçük çaplı problemlerin fark edilip önlenmesinde edilmesinde casusların yararlılıkları görülmüştü. Askeri sahada başlayan bu farkındalık zamanla diplomatik sahada da kendisini göstermiş; 16. asırda her ne kadar sistemli ve düzenli bir teşkilat şeklinde işlerlik göstermese de artık Osmanlı merkez idaresi, hem ülke içinden hem de dış meselelerden haberdar olmasını sağlayan, kendi tarzında bir casusluk şebekesi oluşturmuştur. Söz konusu asır casusluğun bir teşkilat olarak ortaya çıktığını iddia etmek için erken bir zaman gibi gözükse de, bu zaman diliminde casuslar kanalıyla elde edilen bilgi akışı ve edinilen fayda düşünüldüğünden barizdir. 17.yüzyıla beraber özellikle yetenekli devlet adamlarının farkındalığı ve sadarete gelen mesela Köprülüler gibi güçlü karakterlerin etkisiyle casusluk kanalının kullanımında hissedilir bir yoğunluk gözlenmiştir.

¹⁷¹Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.65.

¹⁷²Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.91.

2.1.2. Martolos ve Voynuklar

Klasik dönem Osmanlı Devleti'nin istihbarat elde etme kanallarından biri olan martolos ve voynuklar hakkında bazı ihtilafli görüş ve saptamalar mevcuttur. İsimlerinin anlamları ve etimolojik kökeni ile ne zaman teşkil edildiklerine dair eldeki veriler değerlendirilecek olursa; umumiyetle askeri bir teşkilatın¹⁷³ adı olan martolosların, gerek Osmanlı kaynakları gerekse yabancı kaynaklarda muhtelif şekilde telaffuzları ve yazılışları bulunduğunu söylemek gerekiyor. Kaynaklarda yaygın olarak Martolos şekli kullanılmasına karşın; Martaloz, Martoloz, Martuluz, Martilos gibi yazılış ve söyleniş şekillerine de rastlanmaktadır¹⁷⁴. Martolos kelimesinin Yunanca “silahlı, silah taşıyan” anlamına gelen “Armatolos¹⁷⁵”tan, Osmanlı Türkçesine “Martolos” olarak geçtiği düşünülmektedir¹⁷⁶. Voynuk kelimesi ise Slavca “asker” anlamındaki “voynik” kelimesinden gelmektedir. Osmanlı kaynaklarında “voynak”, “voyneyk” şeklinde de geçer. Kelimenin sonuna Farsça çoğul eki getirilerek yapılan voynugân şeklinde de kullanılmıştır¹⁷⁷.

Osmanlı askeri grupları içine ilk defa ne zaman dâhil edildiği tam olarak bilinmemekle birlikte; martolos ve voynuklar; Rumeli coğrafyasında askerî işler dâhil olmak üzere, birçok konuda faydalanılan, Hristiyanlardan oluşan askerî birliklerdendi. Kuruluşu 1376-77 yıllarına kadar inen ve Rumeli’de fethedilen bölgelerde Gayrimüslim halktan oluşturulan voynuklar, fetihden önce Balkanlarda yaşayan topluluklar içinde bulunan küçük asilzadelerdi. Balkan fetihleri ile birlikte reaya ve yarı askeri statüsüne giren voynukların görevleri arasında; uçlarda istihbarat

¹⁷³ Halil İnalçık martolosların reaya mı yoksa askerî sınıfa mı mensup olduklarının dahi tartışmalı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre asıl martoloslar köken olarak; muaf ve müselleme (vergiden muaf tutulmuş) reayadan ayrı ve müstakil bir teşkilattir. Osmanlı buna bazı teşkilat özellikleri katarak yeniden yapılandırmıştır. Bkz. İnalçık, “Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğuna, XV. Asırda Rumeli’de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri”, s.244.

¹⁷⁴ Mithat Sertoğlu, “Martolos”, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Yay., Ankara 1986, s.210; M. Zeki Pakalın, “Martulos”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* II, Meb. Yay., İstanbul 1986, s.409; Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, “Martolos”, İstanbul 1314, s.1256.

¹⁷⁵ Ünlü Türkolog Friedrich Wilhelm Radloff kelimenin Grekçe “Amartolos” (günahkâr) kelimesinden türemiş olabileceğini ifade ediyor. Kelimenin ikinci anlamında yer alan “çapulcu, korsan, haydut, insan tüccarı” kavramlarını karşılıyor olmasından dolayı böyle bir anlama geliyor olabileceğini iddia ediyor. Bkz. Robert Anhegger, “Martoloslar Hakkında” *Türkiyat Mecmuası*, C. 6-7, İstanbul 1942, s.248.

¹⁷⁶ Bilge Keser, “Osmanlı Devletinde Martolos Teşkilatı”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.12, Erzurum 1999, s.267.

¹⁷⁷ Ayşe Kayapınar “Voynuk”, *TDV İA*, C.43, İstanbul 2013, s.126.

faaliyetlerinde bulunma ve casusluğun¹⁷⁸ yanı sıra, düşmanın durumunu araştırmak üzere keşif akınları yapma, mızrakları, kalkanları, diğer savaş aletleri ve atlarıyla, askerî seferlere katılma gibi hizmetler vardı¹⁷⁹. Ayrıca II. Mehmed'in son dönemlerinde ve II. Bayezid devrinde kaleme alınmaya başlanan Osmanlı kroniklerinde de voynuklar hakkında bilgiler mevcuttur. Buna göre voynuk teşkilatı Timurtaş Paşa tarafından I.Murad (1362-1389) zamanında Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında kurulmuştur. Voynuklar görev bakımından hem martoloslara hem de derbencilere benziyordu¹⁸⁰. Osmanlı saray teşkilatı bölümlerinden biri olan İstabl-ı Amire'ye bağlı görevli gruplardandı. Voynuklardan voynuk sancak beyi sorumluydu. Voynuk sancak beyliğine saraydaki görevlilerden uygun biri atanır, uhdesine büyük zeametler verilirdi. Ayrıca voynukların ispenç, cürm-ü cinayet, bad-ı heva ve arusiye gibi vergiler alınır bu vergileri voynuk sancak beyi toplardı. Voynuk beyinin en önemli görevi her yıl zamanı geldiğinde yeteri kadar ve evsafa uygun voynuğu İstanbul'a göndermekti¹⁸¹. Barış zamanında bu görevlerin dışında saray aharlarında çalışır, hassa atlarına bakar, çayırları biçerlerdi¹⁸².

Martoloslar ise ordu hizmetleri ve iç güvenlik konularında geniş bir görevlendirme içerisinde yer alan unsurlardandı¹⁸³. Osmanlı kalelerde ihtiyaçları olan büyük miktarda muhafaza kuvvetini sağlamak üzere reayadan faydalanıyordu. Bu usul reayayı vergiden muaf kılmak suretiyle kale muhafazasına tayin etmek şeklinde

¹⁷⁸ Voynukların görevleri arasında casusluğun bulunduğu ve söz konusu görevler karşılığında vergilerden muaf tutuldukları; "H. 952/M.1545 tarihli Kanun-ı Öşür ve Haraç ve Sair Rusum ve Bac-ı Reaya-ı Liva-ı Pojeğa Kanunnamesinde açıkça belirtilir." Bkz. Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar*, TTK Yay. Ankara 1989, s. 4,11,75 ve 96; Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.47.

¹⁷⁹Anhegger, "Martoloslar Hakkında", s.293; Kayapınar "Voynuk", s.126.

¹⁸⁰Kayapınar "Voynuk", s.126.

¹⁸¹ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937 / 1530) II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 59, Ankara 2002 s.7

¹⁸²14 Zilhicce 984/4 Mart 1577 tarihli olarak Voynuk beyine yazılan hükümde; Çayır zamanı yakın olmakla emri altında olan Voynukların bir *nevbethüsünü* çeribaşları ile göndermesi ve çocuk ve ihtiyar göndermeyip hayvanların dahi aygır ve kısırak olmaması isteniyordu. (Bu hükmün birer sureti, Sofya, Şehirköy, Lofça, Tırnova ve Zagorya kadılarına gönderilmiştir.) Bkz. BOA, A.DVNSMHH.d...29, s. 210, hüküm: 493, 14 Zilhicce 984/4 Mart 1577. Benzer şekilde Zagorye kadısına gönderilen hükümde; Çayır mevsimi olmakla kanun üzere çayır voynuğu ihraç edip göndermesi fakat hayvanlarının aygır ve kısırak olmayıp iğdiş olmaması isteniyordu. Bkz. BOA, A.DVN. MHM.d.,12, s. 104, hüküm: 72, 1 Muharrem 987/ 28 Şubat 1579; BOA, A.DVNSMHH.d...33,s.315, hüküm: 654, 12 Zilhicce 985/20 Şubat 1578; BOA, A.DVNSMHH.d...39, s. (?)hüküm: 442, 1 Muharrem 988/17 Şubat 1580.

¹⁸³İnalçık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna...", s.244; Anhegger, "Martoloslar Hakkında", s.248; Özcan, "Martolos", s.64; Milan Vasic, "Osmanlı İmparatorluğunda Martoloslar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.31, Mart 1977 s. 47-63; Keser, "Osmanlı Devletinde Martolos Teşkilatı", s.267; Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.49.

Rumeli’de ilk fetih zamanlarından beri tatbik ediliyordu¹⁸⁴. Dolayısıyla askeri sınır bölgesi adı verilen “serhad”lerde buraların müdafaası askerî veya yarı askeri Hristiyan unsurların yani martolos ve voynukların eline veriliyordu¹⁸⁵. Rumeli fetihleri zamanından itibaren martoloslar; akıncı¹⁸⁶, kale muhafızı¹⁸⁷, derbendçi¹⁸⁸, kürekçi¹⁸⁹ gibi çeşitli vazifelere getirilmişlerdi¹⁹⁰.

Martolosların mensup oldukları zümre ve ifa ettikleri görevler açısından bir sınıflandırmaya tabi tutulmaları; teşkilatın nitelik ve işleyişinin izah edilmesi açısından yararlı bulunmuştur. Halil İnalıcık¹⁹¹ martolosları; kara martolos, müsellemler, ulufeli martolos adlarıyla kayıt olunmalarından dolayı üç gruba ayırıyor ve bunların her birinin ayrı bir kökenden gelmiş olabileceğini ifade ediyor. Cengiz Orhonlu¹⁹² martolosları; hudut boylarında kale muhafızlığı yapanlar ve derbent ve geçitlerde bekçilik yapanlar olmak üzere iki gruba ayırıyor. Robert Anhegger¹⁹³ askeri martoloslar ve iç hizmetlerde görevli martoloslar şeklinde bir gruplamaya tabi tutuyor. Milan Vasic¹⁹⁴ ise askeri martoloslar ve kendi ülkelerinde Türkler için hizmet gören martoloslar olmak üzere iki grupta değerlendiriyor. Tüm bu bilgilerden hareketle; martoloslardan, askerî hizmetler ve iç hizmetler olmak üzere temelde iki alanda istifade edildiği söylenebilir.

Martolos ve voynukların askerî bir teşkilat olarak II. Murad (1421–1451) devrinde tesis edilmiş olduğu bilinmekle beraber¹⁹⁵ Osmanlı kroniklerinde yer alan

¹⁸⁴ İnalıcık, “Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğuna...”, s.244.

¹⁸⁵ Vasic, “Osmanlı İmparatorluğunda Martoloslar”, s. 50.

¹⁸⁶ BOA, A.DVNSMHH.d...22, s.18, hüküm: 43, 1 Muharrem 981/3 Mayıs 1573.

¹⁸⁷ Mohaç Beyine yazılan hükümde Zigetvar, Boboçça ve Horkda kalelerinden çıkararak zulüm ve teaddileri sabit olan bazı eşkıya taifesinin haklarından gelinmesi için *tüfenk-ende* 40 nefer Martolosun ve 15 yarar sipahinin görevlendirilmesine dair; Bkz. BOA, A.DVN. MHM.d.,3, s. 426, hüküm:960, 22 Recep 967/18 Nisan 1560

¹⁸⁸ Mesela Karatuna madenleriyle Eğridere derbendinin muhafazasına Niko nam zimminin martolos tayin olduğuna ve bu misüllülerden tekâlif-i miriye talep olunmayacağına dair ferman için Bkz. BOA. İE. MDN. 2/103, 29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840.

¹⁸⁹ *Hırsova Kapudanına* yazılan hükümde *Tuna muhafazası için martolos taifesinden bundan önce ne miktar kürekçi tayin olunagelmisse ‘usül-ü sabık üzere’ o kadar martolosun kürekçi olarak görevlendirilmesi* istenmekteydi. Bkz. BOA, A.DVN. MHM.d.,72, hüküm:712, 15 Şevvâl 966/21 Temmuz 1559; Kürekçi olarak yazılan martoloslar için ayrıca bkz. BOA, A.DVNSMHH.d...5, hüküm:1728, 11 Zilkade 973, 30 Mayıs 1566.

¹⁹⁰İnalıcık, “Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğuna...”, s.244.

¹⁹¹İnalıcık, “Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğuna...”,s. 207-248.

¹⁹² Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı*, İstanbul 1990, s.87.

¹⁹³ Anhegger “Martoloslar Hakkında”, s.282-320.

¹⁹⁴ Vasic, “Osmanlı İmparatorluğunda Martoloslar”, s. 46-63.

¹⁹⁵ Alman tarihçi Leo Barbar: *Osmanlı Martolos kıt’aları, Türk tarihçilerinin yazdıkları gibi Murad II. tarafından 1421 senesinde tesis edilmiştir. Menbâ işareti verilmeyen bu mâlûmat doğru ise, burada*

bazı kayıtlar¹⁹⁶ teşkilatın kökeni ve işlevi ile ilgili tartışmaları beraberinde getirmiştir. Osman Gazi'nin İnegöl tekfuruna karşı giriştiği harekât sırasında ve oğlu Orhan Bey'in Konurhisar'ı fethederken bir martolostan casus olarak yararlanıldığıının nakledilmesi¹⁹⁷ ayrıca II. Murat'a hizmet eden 'Doğan' adlı martolosun casusluk için Macarlara gönderilmesi; bilhassa martoloslardan, salt istihbarat amacıyla faydalandığı, hatta martolosluğun bir istihbarat teşkilatı olduğu iddialarını beraberinde getirmiştir. R. Anhegger, martolosları 15.asrın ikinci yarısında meydana gelmiş askerî bir teşkilat olarak kabul etmenin lüzumuna dikkat çekerken; H. Eroğlu da voynuk ve martolos teşkilatlarının sadece bir istihbarat kuruluşu şeklinde değerlendirilmesinin tarihi bir yanlış olduğunu ifade ediyor. A.Yüksel; martolosların sadece bir istihbarat elemanı olarak 15.asırda kurulup, III. Ahmet (1703–1709) tarafından kaldırılışlarına kadar bu görevi ifa ettikleri genel kanaatinin aksine; 19.asrın başından itibaren voynuk ve martolosların Osmanlı istihbarat faaliyetleri içerisinde yer aldıklarına dair herhangi bir kayıt bulunmadığını, yalnızca güvenlikle ilgili eski vazifelerini sürdürdüklerini tespit etmiştir. Böyle bir genellemenin; "*casusluk yapan bir Yeniçeriye tesadüf edildikten sonra Yeniçeri ocağının bir istihbarat örgütü olarak kurulduğunu iddia etmekten pek bir farkının olmayacağını*"; martolosların eğitimleri ve Avrupa'daki faaliyetlerine ilişkin söz konusu iddiaları desteklemek bir yana gündeme getirmek için dahi hâlihazırda resmî veya özel herhangi bir kaydın bulunmadığını¹⁹⁸ ifade etmiştir.

H. İnalçık martolosları; Rumeli fetihleri döneminden itibaren Türk nüfusunun yetersiz olmasından dolayı, ihtiyaç duyulan askeri gücün temini için Gayrimüslimlerden müteşekkil olan birlikler¹⁹⁹ olarak ifade etmekle birlikte kendilerinden yalnızca istihbarat noktasında faydalandığına dair hiçbir vurguda bulunmuyor. B. Jelavich; Yunan anakarasının büyük kısmının dağlık ve ulaşılamaz

biz martolosların askerî teşkilât hâline konuldukları hükmünü çıkarırız." Bkz. Anhegger, "Martoloslar Hakkında", s.285; Özcan, "Martolos", s.64; Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.49.

¹⁹⁶ "*Hele bugün kâfirler ki gelmektedir, onların beğleri kimlerdir, casusla sorun, bilin*" dedi. Martaluz Doğan'ı gönderdiler. Vardı, gördü ve haberlerini sorup bildi". *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.67.

¹⁹⁷ Anhegger, Konurhisar'ın fethinde bir Martolostan casus olarak yararlanıldığını kaydeder ancak ona göre de sonraki kayıtlar herhangi bir netice çıkarılamayacak kadar umumdür. Bkz. Anhegger "Martoloslar Hakkında", s.286; Özcan, "Martolos", s.64.

¹⁹⁸ Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.50.

¹⁹⁹ İnalçık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna, XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri", s.244; İnalçık, *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar* "Osmanlı'nın Fetih Yöntemleri", İmge Yay., Ankara 2000, s.450; A. Akgündüz- S. Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, Osav Yay., İstanbul 1999, s.32-35.

yapıda olması nedeniyle, bölgeyi kontrol altına almak ve haydutların hakkından gelebilmek isteyen Osmanlı hükümetinin böyle uzak bölgeleri martolosluklar veya kaptanlıklar şeklinde örgütlediğini ifade ediyor. Ona göre, etkinliklerine büyük hayranlık duyulmakta olan martoloslar, düzensizliklerin çıktığı zamanlarda gerçekten koruyuculuk yapmaktaydı²⁰⁰. Dolayısıyla martolosluğun salt bir istihbarat örgütü olduğunu ifade etmek hatalı bir saptama olmakla birlikte martolos ve voynukların kendilerinden askeri konularda istifade edilen Hristiyan reaya olarak değerlendirilmeleri tarihi çerçeveye uygun gözüküyor.

15.yüzyıldan 19.yüzyıla kadar Balkanlarda ordu hizmetleri ve iç güvenlik işlerinde geniş ölçüde yararlanılan martolos ve voynukların; serhatlerdeki kale ve belirlenmiş noktaların²⁰¹, sınırların muhafaza ve güvenliğini sağlamak²⁰², düşman bölgelerine akınlar yaparak savunma sistemlerini bozmak, keşif ve haber alma faaliyetlerinde bulunmak, lüzumu görülen durumlarda sefere katılmak gibi görevleri²⁰³ vardı. Mesela Delvine Beyi Bayezîd, Yanya ve Avlonya sancaklarına 3 kez gelip giden martoloslar ve casuslar vasıtasıyla, Korfu ve havalisinde²⁰⁴, saldırıya geçme hazırlığında olan, yaklaşık 105 pare düşman kadırgası olduğunu öğrenip durumu merkeze bildirince; İstanbul'dan daha önce talep edilen birliklerle beraber²⁰⁵ 500 martolos ve yeniçerilerin gönderilmesi emredilmişti (1571). Avlonya kazasında isyan eden beş köy ahalisinin üzerine *kale erenleri, martoloslar ve il erleriyle* gidilerek haklarından gelinmesinin emredilmesi²⁰⁶, Siroz'da harami ve eşkıya birliklerinin saldırılarını önlemek amacıyla, *yerel halktan martolos yazılması*

²⁰⁰ Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s. 48.

²⁰¹ BOA, A.DVN. MHM.d.,12/1, s. 224, *hüküm:294*, 29 Zilkade 978/24 Nisan 1570.

²⁰² Koçanya Dağı muhafazası için tayin olunan martolosa muhafaza hizmetinde kullanılmak üzere barut lazım olduğundan gerekli olan kadarının verilmesine dair bkz. BOA, A.DVN. MHM.d.,3, s. 365, *hüküm:822*, 967/1589; BOA, A.DVNSMHM.d...22, *hüküm: 43*, 1 Muharrem 981/3 Mayıs 1573.

²⁰³ Anhegger "Martoloslar Hakkında",s.285-286; Pehlivanlı, "Osmanlılarda İstihbaratçılık", s.655-656; Yüksel, *II.Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı.*, s. 47; Vasic, "Osmanlı İmparatorluğunda Martoloslar", s.50-57; Özcan, "Martolos", s.64-65.

²⁰⁴ Casuslar Delvine Beyi'ne hem Korfu'da 75 kadırganın bulunduğu, ayrıca Korfu'ya yakın olan Polya yakasındaki Otrant kalesinde 4 bin, yaya, tüfekçi ve atlı Haçlı askerinin yanı sıra, 6 pare barça (küçük bir tür savaş gemisi) ve 24 pare kadırganın daha gelerek birleştiklerini bildirmişti. Bkz. BOA, A.DVN. MHM.d.,12/1, s. 224, *hüküm:294*, 29 Zilkade 978/24 Nisan 1570.

²⁰⁵ Delvine Beyi Bayezîd, daha önce İl-eri, Martolos ve Tüfekçi talep olunduğu zaman temin edilmediği; şu anda ise kadırgalardan 10-15 bin sipahi çıkabileceği hesap edilirse var olan sancak sipahilerinin sayıca yetersiz olmaları ve tüfekçi olmamalarından dolayı bu kadar düşmana karşı gelmenin mümkün olmayacağını ifade etmişti. Bkz. BOA, A.DVN. MHM.d.,12/1, s. 224, *hüküm:294*, 29 Zilkade 978/24 Nisan 1570.

²⁰⁶ BOA, A.DVN. MHM.d.,12/1, s.336, *hüküm:484*, 27 Zilhicce 978/22 Mayıs 1571.

hakkında merkezi hükumete başvuran Siroz kadısı Mehmed'in talebinin onaylanması²⁰⁷ onların iç güvenlikte kullanıldıklarına işaret eden kayıtlar arasındadır. Yine Kilis'e tâbi Vnograd kalesinin muhafazası ve meraya çıkarılan hayvanların korunması için de martoloslardan yararlanıldığı²⁰⁸ da mühimme defterlerinde iç güvenlik hususuna işaret eden kayıtlar arasındadır. İlbasan'ın, Kurga mahallesinde *fesad-ı şenaatiyle meşhur* Kiyork, Mustafa ve Numan adındaki kimselerin yakalanması için üzerlerine martoloslar gönderilmişti²⁰⁹.

Martolos birlikleri, Venedik, Macaristan ve Avusturya'ya yapılan seferlerden başka Karaman, Uzun Hasan ve Eflak'a karşı açılan seferlere de iştirak etmişlerdi. Yaptıkları hizmetler karşılığında bazı gelirleri olan martoloslar, başta cizye olmak üzere birtakım vergilerden muaftılar²¹⁰. Askeri hizmetlerinin yanı sıra martolosların, zor bir görev olduğu için *nöbetleşe olarak*, madenlerde çalıştırılmak üzere vazifelendirildiği²¹¹ de bilinmektedir.

Voynukların bir kısmı da Osmanlı ordusunun savaşçı sınıfı arasında bulunuyor, hatta akıncılarla birlikte akınlara katılıyorlardı. Mesela I.Süleyman'ın son seferi olan Zigetvar (1566)'a çıkılmadan önce; Filibe, Tatarpazarı, Rahova, İvraca, Niğbolu, Tırnovi, Plevne, Lofça, Yanbolu, Şumnu, Silistre, Prevadi, Hezargrad, İzladı ve Eskihisar kadılarında; *sefer için kazaları dâhilindeki voynuk tâifesinden işe yarar olanların Nevruz'dan önce eksiksiz ve techizatlı olarak çeribaşlıları ile Südde-i saâdet'e gönderilmeleri*²¹² istenmişti. Ayrıca önemli geçit yerlerini nöbetleşe korumak, kale muhafızlığı yapmak ve varoşları beklemek, uçlarda karakol gezmek gibi hizmetleri söz konusuydu. Görevleri haricinde herhangi bir iş yapmaları yasaktı. Mühimme Defterlerinde; celep yazılmaları kanuna aykırı olan Voynukların usulsüz olarak celep yazıldıklarına, tespit edilenlerin ise derhal ihraç edilmesi gerektiğine dair kayıtlar²¹³ mevcuttur. Mesela Voynukların celeb yazılmasının kanuna mugayir

²⁰⁷ BOA, A.DVN. MHM.d.,82, s.122, hüküm:185/a, 27 Rebiyülevvel 1027/24 Mart 1618.

²⁰⁸ BOA, A.DVN. MHM.d.,12/1, s. 411, hüküm:626, 7 Zilkade 978/2 Nisan 1571.

²⁰⁹ BOA, A.DVN. MHM.d.,12/1, s. 437, hüküm:677, 11 Safer 979/6 Temmuz 1571.

²¹⁰ Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s. 47.

²¹¹ BOA, A.DVNSMHHM.d...,19, s.18, hüküm:34, 1 Muharrem 980 /14 Mayıs 1572; "maden yeri dağlık ve muhataralı olduğundan kömür ve oduncuların himayesi için Semendire martoloslarından seksenin münavebe ile tayini" hakkında bkz. BOA A.DVNSMHHM.d...10,s.(?) hüküm: 130, 17 Şaban 979/ 4 Ocak 1572; BOA A.DVNSMHHM.d...19 s.18, hüküm: 34, 6 Muharrem 980/19 Mayıs 1572.

²¹² BOA, A. DVNSMHHM.d...5, s.130, hüküm: 761, 9 Cemaziyelahir 973/ 1 Ocak 1566.

²¹³ Voynukların celeb muharriri tarafından celeb yazdırıldığını beyleri tarafından bildirilmiş, her sene çayır hizmetiyle mükellef olan ve sefer vukuunda sefere gitmek mecburiyetinde bulunan voynukların

olduğu kendine hatırlatılan celeb muharririnden o güne kadar, yazılmış varsa ihraç etmesi²¹⁴ isteniyordu. Benzer şekilde Sofya'daki Voynuklar sefer hizmetinde ve İstanbul'da at ve çayır işlerinde çalıştıklarından celeb yazılmamalarına dair, *celep tahririne memur Dubniçe kadısına ve mübaşir Mustafa Çavuş'a* gönderilen hükümlerde voynukların belirlenen görevler dışında bir iş ifa etmelerinin yasak olduğu görülüyor. Görevleri bitince mîrâhordan hizmetlerini tamamladıklarını gösteren bir tezkire alıp baştinalarının²¹⁵ bulunduğu köylerine dönerlerdi²¹⁶.

Martoloslar, her ne kadar Gayrimüslimlerden müteşekkil ise de sonraki devirlerde Müslümanlar da teşkilat içerisine dâhil olmuştur. Nitekim 1664-1665 yıllarında Uyvar Kalesinde Müslüman ve Hristiyan martolosların birlikte görev yaptıkları A. Yüksel tarafından tespit edilmiştir²¹⁷.

2.1.3. Eflak- Boğdan- Erdel Voyvodaları

Voyvoda; Eflak, Boğdan ve Erdel beyleri için kullanılan unvan olup, Slavca “asker” anlamındaki ‘voy’ ile (voyska) “sürmek” anlamındaki ‘voda’dan (vodity) meydana gelerek; “asker sürücü” anlamını kazanmıştır. Buradan hareketle kelime “bir memleketin başkumandanı ve idarecisi” manasına gelmektedir²¹⁸. 14.yy sonlarından itibaren Eflak’ı, 15.yy başlarından itibaren Boğdan’ı hâkimiyeti altına alan Osmanlı idaresi; bu tarihe kadar burada hüküm süren beyleri de itaat altına alıyor, böylece o havalideki beyler eski statülerini koruyarak Osmanlı’ya haraç

celeb yazılmasına itiraz edilmiştir. *Voynukların celeb yazılması muvafık olmadığından badema voynukların celeb yazılmaması ve yazılmış olan varsa ihraç edilmesi* hakkında Divan-ı Hümayun kâtiplerinden celeb muharririne yazılan hüküm için bkz. *BOA.A.DVNSMHH.d...55*, s.60, *hüküm*: 119, 4 Zilhicce 992/7 Aralık 1584. Ayrıca Celep tahriri sırasında İstabl-ı Âmire voynuklarının celeb olarak yazılmaması hakkındaki hükümler için bkz. *BOA, A.DVNSMHH.d...62*,s.12,*hüküm*: 20, 2 Safer 999/30 Kasım 1590; *BOA, A.DVNSMHH.d...5*, s. 241, *hüküm*: 761, 9 Cemaziyelahîr 97/1 Ocak 1566; *BOA, A.DVNSMHH.d...6*, s. 285, *hüküm*: 1346, 3 Zilhicce 972/2 Temmuz 1565.

²¹⁴*BOA, A.DVNSMHH.d...43*,s. (?) *hüküm*: 62, 6 Cemaziyelahîr 989/15 Temmuz 1581.

²¹⁵ Osmanlılarda genellikle Balkanlar'daki Gayrimüslim halkın elinde bulunan büyük çiftliklere verilen ad. Slavca asıllı olup “miras” anlamına gelen baştina kelimesi, Osmanlı fethi öncesi Bosna'da kralın önemli bir hizmet karşılığı bir şahsa daimi ve mutlak mülk olarak verdiği arazi parçaları için kullanılmaktaydı. Nitekim sadece Balkanlar'da değil aynı zamanda Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedilen Trabzon ve civarındaki Gayrimüslim halkın elindeki çiftlikler de tahrir defterlerinde baştina tabiriyle anılmıştı. Bosna'daki bu araziler, mutlak mülk statüsünde olduğundan sahibi tarafından satılabilir, terk edebilir yahut feragat olunabilirdi. Ayrıca bu topraklara sahip olanlar bütün angarya ve vergilerden muaftılar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun Emecen,“Baština”, *TDV İA*, C.5, İstanbul 1992, s.135.

²¹⁶ Kayapınar “Voynuk”, s.126.

²¹⁷ Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.48.

²¹⁸ Mihai Maxim,“Voyvoda”, *TDV İA*, C.43, İstanbul 2013, s.128.

ödeyen imtiyazlı beyler statüsüne sahip oluyorlardı²¹⁹. Voyvoda adı verilen ve yerli aristokrat aileler arasından seçilen bu beylerin ise siyasi, toplumsal ve dini yapısını muhafaza etmesine izin veriliyordu²²⁰. Voyvoda olabilmek için iyi bir eğitim sürecinden geçmek gerekiyordu. Ahmet Cevdet Paşa'ya göre; evvela asilzade olan gençler Türkçeyi güzelce öğrenir, Tercüme kaleminde istihdam edildikten sonra, sırasıyla başkâtip, kapı kethüdası, derya tercümanı ve divan tercümanı olurlardı²²¹.

Voyvodaların başlangıçtan beri en önemli vazifeleri; zamanında haraçlarını ödemek, İmparatorluğun dış politikasına uymak, Sultan'ın seferlerine katılmak²²² ve Osmanlı idaresinin menfaatleri ile çatışan komşu devletlerin hareketleri hakkında bilgi toplamaktı²²³. Ayrıca seferlere kılavuzluk etmek de onların askeri ve istihbarî açıdan vazifeleri arasındadır. Mesela Malkoçoğlu Bali Bey Lehistan üzerine gönderildiğinde kendisine kılavuzluk eden Boğdan voyvodasıdır²²⁴. Voyvodaların istihbarat içerisinde faal birer aktör gibi gözükmelerinin nedeni bölge coğrafyasındaki gelişmeleri yakından takip ederek merkezi idareye bildirmelerinin yanında bilhassa bu husus için casuslar vazifelendirmeleridir. Nitekim Boğdan Voyvodası Petre'nin casusları aracılığıyla edindiği malumatı²²⁵ merkezi idareye bildirmesi üzerine Osmanlı idaresince; Tırhala Beyi'ne ve Bender Muhafızı Serdar Bey'e, *ahvali tecessüs etmek için casuslar gönderilmesi*, niyetleri anlaşıldıktan sonra ne gerekiyorsa yapılması emrediliyordu²²⁶. Merkezi idare ile voyvodalar arasındaki

²¹⁹ Türkler bu adı haraç ödeyen (haraçgüzar) Boğdan, Eflak ve Erdel beylerine vermektedirler. Bkz. Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C.II, Çev. Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bak. Yay., Ankara 1979, s.286.

²²⁰ Cafer Çiftçi, "Bâb-ı Âli'nin Avrupa'ya Çevrilmiş İki Gözü: Eflak ve Boğdan'da Fenerli Voyvodalar (1711-1821)", *Uluslararası İlişkiler*, C.7, Say.26 (Yaz 2010), s. 28.

²²¹ *Tarih-i Cevdet*, C.XI, s.115.

²²² Kili ve Akkırman Kalelerinin alınmasında (889/1484) Eflak Voyvodasının, Ali Paşa'nın 890/1485'de Boğdan Hâkimi üzerine gerçekleştirdiği seferde Boğdan Voyvodasının yararlılıkları görülmüştür. Bkz. *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.381-383; Öteden beri Eflak Voyvodaları, padişah seferlerinde savaş ihtiyacı olarak top arabaları için beygir vergelmişlerdir. Wesprim seferine çıkılırken (1630) Eflak Voyvodası 200-300 beygir ve haracını göndermiştir. Bkz. *Peçevî Tarihi*, II, s.140.

²²³ Viorel Panaite, "Haraçgüzarların Statüleri, XV ve XVII. Yüzyıllarda Eflak, Boğdan ve Transilvanyalılar Üzerine Bir Çalışma", *Osmanlı*, C.I, Yeni Türkiye Yay, Ankara 1999, s.376-377.

²²⁴ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.401.

²²⁵ *Boğdan Voyvodası Petre'den mektup gelip, kâfir cemiyet üzeredir karaya çıkmak niyetindedir derler ne canibe hareket edeceğini bilmeziz eğer üzerimize gelirler ise biz de varırız deyu haber verip badehu düşman ahvalini tecessüs için casuslar gönderip niyetleri anlaşıldıktan sonra icabının icrası.* (Evrakta mühimdir ibaresi bulunuyor, haberi İstanbul'a göndermek için Rumeli çavuşlarından Mehmed Çavuş vazifelendirilmişti) bkz. *BOA, A. DVNSMHH d... ,64, s.155, hüküm: 401, 26 Zilkade 996/ 17 Ekim 1588.*

²²⁶ *BOA, A. DVNSMHH d... ,64, s. 155, hüküm: 401, 26 Zilkade 996/17 Ekim 1588.*

yazışmalarda mükerrer şekilde *daima o taraftan yarar casusların eksik etmeyip* şeklindeki tembihlere rastlanıyor oluşu onların istihbarî rollerinin altını çiziyor. Mesela Lehistan kralı ölünce (1576) Erdel voyvodasına; çıkan karmaşa ortamından ötürü Rusya tarafından Lehistan'a yapılabilecek bir teyakkuza karşı da uyanık olunması, Avusturya tarafından Erdel'e tecavüz olması durumunda Budin ve Temeşvar askeri ile karşılık verilmesi, daima o havalideki casusların eksik edilmemesi ve her türlü tehlikeye karşı uyanık olunması tembih ediliyordu²²⁷.

Ayrıca merkezden istihbarî vazife ile gönderilen memur veya askerilerin işlerini kolaylaştırmak adına, voyvodalardan bölge coğrafyasına hâkim, dil bilen kılavuzların talep edilmesi ortak bir istihbarî amaca hizmet ediyor olmalıdır. Mesela Erdel ve Macaristan tarafından edildiği haberleri Osmanlı merkezine bildiren Boğdan Voyvodasından²²⁸, mühim ve acil bir iş için Lehistan'a giden Ahmet Çavuş'a bir yarar bir kılavuz vermesi ayrıca *Lehistan ahvalini tecessüs için* bir casus vazifelendirmesi istenmişti²²⁹. Rakip veya düşman tarafın askeri hazırlıklarını haber alıp bildiren voyvodaların yararlılıkları merkezi idare tarafından takdirle karşılanıyor, tehdit gelmesi muhtemel olan yerlerin casuslar vasıtasıyla sürekli gözlenip durumun merkeze bildirilmesi isteniyordu²³⁰. Mesela 1566'da Boğdan Voyvodasının Avusturya'daki casusları, Avusturya askerlerinin toplanmakta olduğunu müşahede edip ve bu haber Boğdan voyvodası tarafından merkezi idareye gönderilen mektupla bildirilince²³¹, hem voyvoda merkezi idarenin taltifine mazhar oluyor hem de savaş ihtimaline karşı gerekli tedbirlerin alınması için zaman kazanılmış oluyordu. Voyvodalardan; isyan, eşkıyalık gibi iç istihbaratı kapsayan meselelerin tespit ve tenkili noktasında da istifade ediliyordu. 1617'de Özi tarafına yapılacak seferden önce keşif ve dil alma vazifesiyle sefere memur edilmiş olan Eflak voyvodası Aleksandr'ın yokluğunu fırsat bilip ayaklanma çıkaracağı duyulan olunan *Şerban* adlı asinin yakalanması için, Erdel voyvodası Petlan Gabor'a haber gönderilmiş, gerekli tedbirleri alarak söz konusu asinin yakalanması istenmişti²³².

²²⁷ BOA, A. DVNSMHH d... 27, s. 215, hüküm: 492, 20 Şevval 983/122 Ocak 1576.

²²⁸ BOA, A. DVNSMHH d... 14/1, s.434, hüküm: 616, 22 Cemaziyelevvel 978/22 Ekim 1570.

²²⁹ BOA, A. DVNSMHH d... 21, s.178, hüküm: 429, 14 Zilkade 980/ 18 Mart 1573.

²³⁰ BOA, A. DVNSMHH d... 12, s.229, hüküm: 1128, 25 Zilkade 979/ 9 Nisan 1572.

²³¹ BOA, A. DVNSMHH d... 5, s.689, hüküm: 747, 9 Cemaziyelahir 973/ 1 Ocak 1576.

²³² BOA, A. DVNSMHH d... 82, s.148, hüküm: 142, 145,147, 7 Cemaziyelevvel 1027/2 Mayıs 1618.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda uzun süren idaresinin bu başarısına; egemenliği altına aldığı bölgelerdeki hâkim unsurun, genel temayülü doğrultusunda kararlar alarak herhangi bir hoşnutsuzluğa mahal vermemesinin etkisi büyüktü. Söz gelimi ölüm veya başka sebeplerle, yeni bir voyvodanın göreve atanması gerektiğinde, bölgedeki genel kanaatin ne yönde olduğu, kamuoyunun kimden yana tavır aldığı araştırılıp öğreniliyor bu ise yürütmüş olduğu istihbarat faaliyetleriyle mümkün oluyordu. Nitekim Erdel Voyvodası *Baturi Kristof*'un vefat ettiği haberi alınınca Temeşvar Beyinden, bölgeye muktedir casuslar gönderip; voyvodanın ne zaman vefat ettiğinin, Erdel'deki genel durumun, halkın kimin voyvoda olmasını istediğinin, güzelce araştırılması istenmişti²³³. Böylece uygun asilzadenin voyvodalığa getirilmesiyle, bölgede hoşnutsuzluk ve isyan çıkma ihtimali en aza indirilmiş oluyordu. Benzer şekilde Lehistan kralı²³⁴ ölüp (1576) memlekette otorite boşluğu ortaya çıkınca bölgedeki beylerden bazılarının kendilerini kral tayin ettirmek istediklerinin haber alınması üzerine Erdel voyvodasına; Erdel'in genel kanaati kendisinden yana ise ve şartlar ahde mugayir değilse kral olabileceği; *Bekeş Gaspar* dışında kim münasip görülürse tayin yapılacağı bildiriliyordu²³⁵.

Osmanlı-Avusturya ve Osmanlı-Macar münasebetlerinin perde arkasına bakıldığında yine bizzat voyvodalar veya onların görevlendirdiği casuslar aracılığıyla siyasi ve askeri panoramanın yakından takip edildiği görülüyor. Mesela Avusturya kralının memlekette geniş çaplı bir ücretli asker yazımı yaptırdığının casuslar vasıtasıyla haber alınması, üstelik haraç verme işini de ertelemesi, merkezi idareyi Avusturya'nın Osmanlı üzerine bir sefer niyetinde olabileceği konusunda şüpheye düşürmüştü. Bunun üzerine Budin Beylerbeyine; yarar casuslar göndererek o tarafa göz kulak olunması, ahvalin tahkik olunarak merkeze bildirilmesi emredilmişti. Aynı zamanda Macar beylerinden Osmanlı tarafına yakın olan ve itaat edecek olan beyler varsa onlarla gizlice haberleşilerek neticenin merkeze bildirilmesi istenmişti. Mesela bunlardan, Erdel Voyvodası vasıtasıyla mektubu gelen Macar Beylerinden *Palaz*

²³³ BOA, A. DVNSMHH d... 43, s. 227, hüküm: 413, 24 Recep 988/4 Eylül 1580.

²³⁴ Sigismund August'un 1572'de ölümüyle Jagiellonian Hanedanı sona ermiştir. 1572'den beri Lehistan kralları asiller sınıfının tamamı tarafından seçilmiştir. Osmanlı diplomasisi, Habsburg karşıtı adayların seçilmesini temin ederek ilk üç seçimde anahtar bir rol oynamıştır. Henry De Valais'in (1573-1574) kısa süren iktidarının ardından, Transilvanya palatini ve Osmanlı vasalı Stephan Bathory, Osmanlı'nın büyük desteği ile Lehistan tahtına seçilmiştir. Bkz. Dariusz Kolodziejczk, "1795'e Kadar Osmanlı-Leh İlişkilerinin Karakteri Üzerine Bazı Tespitler" *Türkler*, C.IX, Ankara 2002, s. 680-681.

²³⁵ BOA, A. DVNSMHH d... 27, s. 215, hüküm: 492, 20 Şevval 983/122 Ocak 1576.

Yanoş'un itaati hoşnutlukla karşılanmış; münasip bir mahalde serhat beyi olarak görevlendirilmek üzere Erdel'e gitmesi emredilmişti (1572)²³⁶. Böylece Avrupa'daki hâkimiyet tesis edilirken bölgenin sosyo-kültürel, siyasî ve askerî dokusuna da riayet edilmiş oluyordu.

Ancak voyvodaların casusluk yaptıklarına²³⁷ da tesadüf ediliyor. Nitekim 8 Temmuz 1538'de I.Süleyman'ın, Boğdan voyvodası *V. Petru Rareş* üzerine sefere çıkmasının nedeni voyvodanın Ferdinand hesabına casusluk yapmasıydı. Bu suç kapsamında Türk düşmanlarına paraca yardım yapıyor, Osmanlı müttefiki bulunan Polonya arazisine tecavüzlerde bulunuyor, ödemekle mükellef olduğu vergiyi vermekten imtina ediyordu. Daha önemlisi Kanuni'nin hesabına çalışan Venedik asilzadesi ve Sultan'ın gayri resmi siyasi müşaviri bulunan *Alessio Gritti*'yi astırmış, bununla da yetinmeyip Avusturya İmparatoru Ferdinand ile gizli istişarelere girişip Osmanlı aleyhine bir ittifak oluşturmak için girişimlerde bulunmuştu²³⁸. 1 Ocak 1577'de Lehistan tahtına II. Rodolphe (Radolf) oturmuş, Erdel'e de Osmanlı'ya yakınlığı bulunan *Battori* voyvoda olarak seçilmişti. Bu gelişme ise Avusturya ve Rusya'nın Lehistan'ı parçalayıp, taksim etme hususunda girişmiş oldukları gizli anlaşmaların, Battori sayesinde ortaya çıkarılmasını sağlamıştı. Ancak ilerleyen süreçte tereddüt içinde kalan voyvoda; Avusturya'nın tahrik ve tekliflerine kapılarak çift taraflı casusluk yapmaya kalkışmış, Papa'nın Kutsal ittifakına katılmıştı²³⁹. Benzer şekilde, Özi Beylerbeyi İskender Paşa'nın rey'i ile bir iki defa Avusturya'ya elçilik vazifesiyle gönderilmiş, hatta Sultan Ahmed zamanında Zitvatoruk Anlaşması'nın yenilenmesi maksadıyla 1617'de Viyana'ya giden Ali Bey'e refakat etmiş Boğdan voyvodası *Gratiyani Gaspar* (Gaşir)'ın öldürülmesinin nedeni Lehlilere casusluk yapmasıydı²⁴⁰. Naxos dukalığından Boğdan voyvodalığına getirilen *Gratiyani*'in, Osmanlı aleyhine, Lehistan'a karşı casusluk yapmasından dolayı üzerine sefer düzenlenmişti (1620). Erdel Prensi *Bethlen Gabor*'un Bab-ı Ali'ye gönderdiği, Kazaklar ve Lehliler hakkında yapılmış istihbarî çalışmaları

²³⁶ BOA, A. DVNSMHH d... 16, s. 268, hüküm: 523, 23 Zilkade 979/7 Nisan 1572.

²³⁷ *Peçevî Tarihi*, II, s.146.

²³⁸ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, I, Ötüken Yay. İstanbul 1994, s.292.

²³⁹ Aksun, *Osmanlı Tarihi*, I, s.371, 418.

²⁴⁰ Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, I, Haz. Seyit Ali Kahraman vd., İstanbul 2000, s. 224-225.

içeren mektubu ele geçiren voyvoda, bu mektubu getiren haberciye tutuklatmış, söz konusu mektubu, Osmanlı'ya karşı tahrik kastıyla Lehistan'a bildirmişti²⁴¹.

Casusluk veya karşı casusluk, isyan gibi meselelerin doğurduğu gelişmeler Osmanlı merkezi idaresinin onlara olan güvenini sarsacak; ilerleyen süreçte voyvodalar, bölge yerlilerinden değil de İstanbul'dan, Osmanlı'ya hem coğrafi hem de kültürel olarak daha yakın olan Fenerli Rumlar arasından seçilmeye başlanacaktır²⁴². Görüldüğü üzere istihbarat konusunda faal birer aktör durumunda olan voyvodalar, devletin özellikle dış politikasında olumlu yahut olumsuz pek çok etkiye sahip olmuşlardı. Bu voyvodalardan biri olan Yuvan'ın²⁴³ isyanı sürecinde kayıtlara giren bazı olaylar onların istihbarî rollerine dair bazı ipuçları sunmaktadır.

2.1.3.1. Voyvoda Yuvan İsyanından İstihbarata Yansıyan Bazı Notlar

Azledilen Boğdan Voyvodası Yuvan; Bender Beyi ile İstanbul'a ayrı ayrı mektup göndermişti. Bender Beyi'ne Kili Kalesi tamiri için gerekli olan keresteyi göndermekte olduğunu bildirmişti. Merkeze ise; Boğdan haracının, yerine atanan voyvoda Petre'ye verilmekte bir kargaşa çıktığı için, haracın Mustafa Çavuşla gönderildiğini, kendisinin de yakın bir zamanda hareket ederek İstanbul'a gelmek üzere olduğunu arz etmişti²⁴⁴. Ancak merkezi idare bu şüpheli davranışın peşine düşüp Akkirman Beyi ve kadısına mektuplar göndererek Kili Kalesi tamiri için kereste işine vazifeli olarak gönderilen Mustafa Çavuş'a Boğdan'a gitmesi için emir verilmediği halde oraya neden gittiğinin gizli bir şekilde araştırılmasını emretmiş, Yuvan'ın Boğdan Voyvodasından para alıp almadığının tahkik edilmesini istemişti²⁴⁵. Nitekim yapılan tahkikat sonucunda Yuvan'ın eşyasını²⁴⁶ Hotin

²⁴¹ Aksun, *Osmanlı Tarihi*, II, s.45.

²⁴² Yüksel, II. *Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.164; Aksun, *Osmanlı Tarihi*, I, s.323.

²⁴³ İsyan eden Boğdan Voyvodası Yuvan'ın kaçıp bir kaleye kapanması halinde, karadan ve denizden müdahale edilebilmesi için, gemilerle Yeniçeriler gönderilmişti. Harekâtı münasip surette idare ederek asinin yakalanması, kendi halinde olanlara dokunulmaması, asiye uyan Boğdan ve çevresindeki halktan suçu sabit olanların ele geçirilmesi ve maiyetindekilerden sözünü dinlemeyenleri de cezalandırması için Kırım Hanına name-i şerif gönderilmişti. Bkz. *BOA, A. DVNSMHHM d... 26, hüküm: 1, s. 13, 17 Safer 982/8 Haziran 1574.*

²⁴⁴ *BOA, A. DVNSMHHM d... 24, s.142, hüküm: 387, 28 Zilhicce 981/ 4 Nisan 1574.*

²⁴⁵ *BOA, A. DVNSMHHM d... 24, s.162, hüküm: 382, 15 Safer 982/ 6 Haziran 1574.*

²⁴⁶ Söz konusu mallar; Boğdan'a giden koyun tacirlerinden zorla aldığı eşya ve bir yıllık haraçtan müteşekkil olan emtiadır. Bkz. *BOA, A. DVNSMHHM d...26, s. 211, hüküm: 595, 26 Cemaziyelevvel 982/ 13 Eylül 1574.* İsyan etmeden önce 10 bin filori göndermekte olan Yuvan, daha sonra 50 bin filori göndermeyi taahhüt etse de göndermemiştir. Yuvan'dan sonra getirilen Voyvoda Petre'den her

Kalesi'ne bıraktığı, kendisinin de başka bir yere kaçmakta olduğu casuslar aracılığıyla öğrenilmişti. Eflak Voyvodasından; diğer beylerle beraber Boğdan'a casuslar yollaması ve hep beraber hareket ederek söz konusu Yuvan'ın ve eşyasının ele geçirilmesi istenmişti²⁴⁷. Haber, yeni atanan Boğdan Voyvodası Petre'ye de ulaştırılmış; asi Yuvan'ın bütün emtiasını Hotin Kalesi'ne sakladığı, bir fırsatını bulup firar edeceği konusunda bilgilendirilmişti. Kendisine derhal diğer beylerle ittifak ederek Yuvan'ın yakalanması ve Hotin Kalesi'ne hapsedilmesi, kalenin içine 50 kadar Müslüman muhafız beşli koyarak ulufelerini Boğdan Hazinesinden vermesi emredilmişti²⁴⁸. Yalnızca Boğdan Voyvodası Petre'den değil; Erdel Voyvodası²⁴⁹, Budin beylerbeyi, Bender²⁵⁰, Silistre ve Niğbolu Beyleri²⁵¹ ve Leh kralından²⁵² söz konusu asinin yakalanması ve eşyasına el konulması istenmiş²⁵³, neticede asi Voyvoda yakalanarak Rodos'a hapse gönderilmişti²⁵⁴. Ancak kayıtlardan Yuvan'ın hapiste de casusları vasıtasıyla dışarı ile haberleştiği, halkı kışkırtarak vilayette bir isyan çıkmasına teşvik için çeşitli girişimlerde bulunduğu takip ediliyor. Boğdan Voyvodası Petre'nin İstanbul'a mektup göndererek Avusturya dolaylarından kaçıp Eflak'a giden ve hâlen Eflak'ta *hatta bizzat Eflak Voyvodasının yanında bulunan* Boğdan casuslarının varlığından söz etmesi üzerine; Tercüman Mehmet Bey vasıtasıyla, Eflâk Voyvodasına bir emir gönderilmişti. Eflak Voyvodasından; casusların, Eflak vilayetinde serbestçe dolaşıp zulüm ve fenalıklarda bulunmaktan

sene 50 bin filori göndermesi istenmişti. Bkz. BOA, A. DVNSMHH d...26, s.211, *hüküm*: 595, 26 Cemaziyevvel 982/ 13 Eylül 1574.

²⁴⁷BOA, A. DVNSMHH d...24, s.163, *hüküm*: 387, 28 Zilhicce 981/ 4 Nisan 1574.

²⁴⁸BOA, A. DVNSMHH d...24, , s.161, *hüküm*: 383, 28 Zilhicce 981/ 4 Nisan 1574; BOA, A. DVNSMHH d..24, s.86, *hüküm*: 296, 20 Zilhicce 981/ 12 Nisan 1574.

²⁴⁹ BOA, A. DVNSMHH d..24, s. 86, *hüküm*: 298, 20 Zilhicce 981/ 12 Nisan 1574; BOA, A. DVNSMHH d..24, s.172, *hüküm*: 412, 3 Muharrem 982/ 25 Nisan 1574.

²⁵⁰ BOA, A. DVNSMHH d..24, s.172, *hüküm*: 410, 3 Muharrem 982/ 25 Nisan 1574.

²⁵¹ BOA, A. DVNSMHH d.. 24, s.142, *hüküm*: 295, 20 Zilhicce 981/ 12 Nisan 1574.

²⁵² Leh Kralı Henriko'ya; eski kral ölünce, Lehistan'a dikilen gözlerin alınan tedbirlerle men edilip kendisinin tahta geçmesi için yardım edildiği hatırlatılıyor, Boğdan'daki isyancı Voyvoda'nın Lehistan'daki beyler tarafından himaye edilip Avusturya'ya kaçmasına yardım edildiği bilgisi veriliyordu. Yuvan'a sözde yardım için ama gerçekte Boğdan Voyvodalığını ele geçirmek için harekete geçen Laski adındaki Bey'in Boğdan'a gittiğinden haberdar olunduğu, eğer aradaki dostluğun devamı isteniyorsa Laski'nin cezalandırılması ve Yuvan Lehistan'a askerleriyle beraber iltica ederse yakalanarak Osmanlı'ya teslim edilmesi isteniyordu. BOA, A. DVNSMHH d... 24, s.236, *hüküm*: 823, 3 Safer 982/ 25 Mayıs 1574.

²⁵³ Leh kralına, Boğdan Voyvodası Yuvan'ın isyan ederek, memleketten tahsil ettiği para ile Boğdan'dan firar ettiği bildirilmişti. Kraldan, söz konusu asinin, Leh sınırından geçmeye teşebbüs ettiğinde; kendisine müsaade edilmemesi, tevkif edilerek yanındaki eşya ve emval ile İstanbul'a gönderilmesi istenmişti. Bkz. BOA, A. DVNSMHH d... 24, s. 163, *hüküm*: 387, 8 Recep 981/3 Kasım 1573.

²⁵⁴ BOA, A. DVNSMHH d... 24, s. 163, *hüküm*: 387, 20 Zilhicce 981/20 Nisan 1574.

başka Rodos'ta hapis bulunan Boğdan eski Voyvodası Yuvan'ın mektuplarını dolaştırıp adamlarını toplayarak halkı kışkırtıp tahrik etmelerinin önlenmesi isteniyordu²⁵⁵.

Bir şekilde hapisten firar etmeyi başaran Asi Yuvan²⁵⁶ ile 1574'te büyük çaplı bir muharebe yapıldığı ve söz konusu asinin öldürüldüğü de kayıtlardan takip ediliyor. Asi Voyvoda Yuvan'ın Bender'e girmesi üzerine, Bender Sancakbeyi, Çavuşbaşı Tuhtar vasıtasıyla İstanbul'a bir mektup gönderip asinin üzerine gittiğini bildirmişti. Durum merkezi idare tarafından memnuniyetle karşılanarak Bender Sancakbeyine destek olmak üzere; Rumeli Beylerbeyi, Dergâh-ı Ali Kapıcılarbaşı Sinan, Boğdan Voyvodası Petre ve pek çok Sancakbeyi görevlendirilmiş,²⁵⁷ söz konusu voyvodanın yakalanıp hakkından gelinmesi ve ona tabi olan Boğdanlı, Lehli²⁵⁸ vesaireye ibret olması için katledilmesi istenmişti. Seret Suyu üzerinde Asi Voyvoda Yuvan ile yapılan muharebe sonucu askerleri bozulmuş kendisi de öldürülmüştü²⁵⁹. Vidin Beyi Mustafa Bey'den Yuvan'ın bozulan askerlerinden kadın ve işe yarar olmayanların salıverilmesi *yarar olanların* her kimde bulunursa 300-400'er akçeye alınarak gemiyle veya karadan resmi muhafaza ile İstanbul'a gönderilmeleri²⁶⁰ istenmiş; ayrıca ondan kalan bazı mühimmatın sağlam olanlarının

²⁵⁵ BOA, A. DVNSMHH d..7, s. 12, *hüküm*: 1985, 2 Rebiyyülevvel 976/25 Ağustos 1568; BOA, A. DVNSMHH d... 24, s. 141, *hüküm*: 387, 20 Zilhicce 981/20 Nisan 1574.

²⁵⁶ Yuvan'ın her ne tarafa firar etmiş ise yakalanması için Bender, Niğbolu, Silistre beylerine ve Erdel Voyvodasına emirler gönderilmişti. Bkz. BOA, A. DVNSMHH d... 24, s. 142, *hüküm*: 296, 20 Zilhicce 981/ 12 Nisan 1574.

²⁵⁷ Seret suyu tarafından, Niğbolu ve Vidin beyleriyle Eflak ve Erdel askerleri, Silistre, Çirmen, Vulçırım, Alacahisar ve Köstendil Beyleri, Boğdan Voyvodası Petre, yanında 1500 yeniçeri, 25 darbzen (56,5 kg ağırlığında, 160 grlık küçük mermiler atabilen top cinsi) bulunan Dergâh-ı Ali Kapıcılarbaşı Sinan ve onları takiben Rumeli beylerbeyisi ile Paşa Sancağı, Selanik, Prizrin, İlbasan, Ohri ve İskenderiye beyleri. Bkz. BOA, A. DVNSMHH d..26, s. 18, *hüküm*: 52; 25 Safer 982/16 Haziran 1574.

²⁵⁸ Osmanlı merkez idaresi, kendi taraflarından sulhu bozacak bir davranış olmamasına rağmen asi Voyvodanın tecavüzü vukua geldiğinde, Voyvodaya Leh tarafından yardım edildiğini, krala yazılan bir mektupla bildirmişti. Söz konusu yardımı Akkırman üzerine gidildiğinde ele geçirilen *diller* doğrulamış ve beylerden asiye gönderilen mektuplar ele geçirilmişti. Bkz. BOA, A. DVNSMHH d..26, s.90, *hüküm*: 232, 3 Rebiyyülevvel 982/23 Haziran 1574.

²⁵⁹ Boğdan Voyvodasıyken isyan eden Yuvan'ın hakkından gelinip vücudunun ortadan kaldırıldığı ve kendisinin Şumnu nahiyesinde olduğu hakkındaki mektubunun alındığı; oradan hareketle Çelebi Alanı'ndan doğruca Sofya'ya giderek harekete hazır olması için Rumeli Beylerbeyine yazılan hüküm için Bkz. BOA, A. DVNSMHH d..26, s.32, *hüküm*: 87, 29 Safer 982/20 Haziran 1574.

²⁶⁰ BOA, A. DVNSMHH d...26, s.34, *hüküm*: 91, 29 Safer 982/20 Haziran 1574. Yuvan'a tabi olmayan Boğdanlıların kadın ve çocukların da serbest bırakılması isteniyordu. Bkz. BOA, A. DVNSMHH d... 26, s.107, *hüküm*: 276, 4 Rebiyülahir 982/24 Temmuz 1574.

da münasip mahallere yollanması için²⁶¹ emirler gönderilmişti. İsyana bastırılınca Yuvan'ın yakın adamlarının da peşine düşülmüş; yakalanıp hapsedilenlerin İstanbul'a sıkı tedbirlerle ve ifşa edilmeden gönderilmesi istenmişti²⁶². Yuvan muharebesinde yararlılık gösteren beylere tımar ve zeamet terakkileri yapıldığı²⁶³; muharebede *yarar dil* getirenlerin taltif edildiği de belgelere yansıyor. Zeamete mutasarrıf Ahmed'in, asi Yuvan muharebesinde düşmanın bir koluna hücum edip hezimete uğratmakta yararlılıkları görüldüğünden çavuşluk ricasının geri çevrilmemesi²⁶⁴; Vulçitrın sancağında tımarı olan Divane Hüseyin²⁶⁵'in, Murad Gazi'nin²⁶⁶, Divane Malkoç Bey²⁶⁷'in *yarar dil* getirmesinden dolayı kendilerine zeamet terakki edilmesi yalnızca birkaç misaldir.

Voyvodalar ve casusluk özelinde mühim bilgiler içeren Yuvan İsyanı hadisesinin halledilmesi yolunda ciddi istihbarat çalışmaları göze çarpmaktadır. Merkezi idarenin en başta Yuvan'ın haraç verme ve kereste gönderme vazifelerini geciktirmesi ve görevli olmadığı halde Mustafa Çavuşla haracı gönderdiğini ifade eden mektuptan şüphelenilerek durumun araştırılması için Akkırman Beyi ve kadısına gizlice haber gönderilmesi Yuvan'ın gerçek niyetinin öğrenilmesini sağlamıştı. Leh beylerince himaye edilmesine rağmen yakalanılıp hapse atılması yine

²⁶¹ BOA, A. DVNSMHH d... 26, s.115, hüküm: 298, 7 Rebiyülahir 982/ 27 Temmuz 1574; BOA, A. DVNSMHH d...28, s.303, hüküm: 759, 1 Şaban 984/24 Ekim 1576; BOA, A. DVNSMHH d... 26, s.121, hüküm: 318, 10 Rebiyülahir 982/ 30 Temmuz 1574;

²⁶² Yuvan'ın yakın adamı olup orada hapsedildiği işitilen Dobrava'nın mahfuzen gönderilmesi hakkında Erdel Voyvodasına yazılan hüküm için bkz. BOA, A. DVNSMHH d...26, s. 97, hüküm: 259, 1 Rebiyülevvel 982/21 Haziran 1574. Ayrıca Boğdan Voyvodasına da söz konusu destekçinin ele geçirilmesi için emr-i şerif gönderilmişti. Bkz. BOA, A. DVNSMHH d... 26,s. 243, hüküm: 712, 14 Cemaziyelahir 982/1 Ekim 1574.

²⁶³ *Sabikan Niğbolu Beyi olup hâlâ Vidin beyi olan Mustafa Bey, Seret nehrini geçip Boğdan voyvodası asi Yuvan muharebesinde yoldaşlık eden isimleri yazılı 20 nefer tımarlı ile 15 nefer garib yiğitlerin taltifini reca etmekle tımarlılara terakki ve garib yiğitlere ibtidadan tımar buyuruldu.* BOA, A. DVNSMHH d... 25, s.179, hüküm: 1710, 23 Safer 982/14 Haziran 1574; Silistre Beyi Davud Bey, isimleri yazılı 151 garib yiğit ve 1 zaim ve 15 tımarlı ve 11 mecruh için sabık Boğdan voyvodası asi Yuvan'ın ele getirildiği muharebede yoldaşlık etmişler diye arz etmekle, Zaim Behram Dergah-ı Ali müteferrikalığına ilhak olunmak ve tımarlılara terakki ve garib yiğitlere ibtidadan tımar verilmek için buyuruldu için Bkz. BOA, A. DVNSMHH d... 25, s.192, hüküm: 1870, 15 Rebiyulevvel 982/5 Temmuz 1574; BOA, A. DVNSMHH d... 25, s.192, hüküm: 1871, 15 Rebiyulevvel 982/5 Temmuz 1574. Tımar ve zeamet terakkileri için bkz: BOA, A. DVNSMHH d... 25, hüküm: 1710, 1754, 1781, 1859,1870, 1871, 1872, 1873, 1874, 1877, 1884, 1906, 1907, 1908, 1911, 1925, 1926, 1945, 1947, 1958, 1965, 1971, 1977, 1990, 1992, 1993, 2004, 2029, 2048, 2055, s.192- 218 arası, 15 Rebiyulevvel 982/5 Temmuz 1574- 4 Rebiyülahir 982/ 24 Temmuz 1574 tarihleri arasında.

²⁶⁴ BOA, A. DVNSMHH d... 25, s.192, hüküm: 1872, 15 Rebiyulevvel 982/5 Temmuz 1574.

²⁶⁵ BOA, A. DVNSMHH d... 25, s.196, hüküm: 1908, 16 Rebiyulevvel 982/6 Temmuz 1574.

²⁶⁶ BOA, A. DVNSMHH d... 25, s.218, hüküm: 2055, 3 Rebiyülahir 982/23 Temmuz 1574.

²⁶⁷ BOA, A. DVNSMHH d... 25, s.222, hüküm: 2082, 4 Rebiyülahir 982/24 Temmuz 1574.

civardaki tüm Voyvoda, Beyler ve devletlerle olan yoğun bürokratik muhabere; gizli veya açık istihbarat kanallarının kullanılmasıyla mümkün olmuştu. Hapiste kaldığı kısa süre zarfında casusları vasıtasıyla bir isyan çıkarma niyetinde olduğunun öğrenilmesi de karşı istihbarat yürüten merkezi idarenin başarısı olarak nitelenebilir. Her ne kadar hapisten kaçmayı başarıp muharebe sahasında karşı karşıya gelinse de durumdan haberdar edilen beylerden; Bender Sancakbeyinin ilk müdahaleyi yapıp durumu İstanbul'a bildirmesi, isyanın büyümeden önlenmesinde ve merkezden büyük sayılabilecek bir birliğin desteğinin hemen gönderilerek tehlikenin ortadan kaldırılmasına etki etmişti. Askeri müdahale sonucu isyan bastırıldıktan sonra; Yuvan'ın eşi ve kayınpederinin Lehistan'a kaçıp, bir kasaba zabiti tarafından alıkonulduğu haber alınması da Osmanlı istihbaratının henüz 1500'lerin sonunda arz ettiği genişlik açısından bir başka dikkat çekici detaydır. Son olarak o dönem Lehistan ile Osmanlı arasında sulh olmasına rağmen gizlice isyana destek veren Lehli bazı beylerin Yuvan'a yazılmış destek mektuplarının ele geçirilmesi ve Akkirman üzerinden alınan *dillerden* bu desteğin doğrulanması²⁶⁸ da Osmanlı istihbaratının çok yönlü ve etkili bir şekilde kullanıldığının açık birer göstergesidir.

Sonuç olarak Osmanlı'nın balkanlardaki temsilcisi görünümünde olan voyvodaların, idareye olumlu veya olumsuz pek çok etkisi olmuştur. Bölgedeki Osmanlı egemenliği henüz tam olarak yerleşmemişken, söz konusu coğrafyadaki kültürel yapının idrak edilmesi, böylelikle, sahadaki hâkimiyetin tesis edilmesi için bu yerel beylerden istifade edilmişti. Voyvodalıkların Osmanlı merkezi idaresine; askeri, stratejik ve mali açıdan da fayda sağladığını ifade etmek gerekiyor. Savaş zamanlarında Osmanlı birlikleriyle hareket etmeleri, devletin dış politikasında müşterek bir siyasi yapı konumunda bulunmaları, onları askeri açıdan dost ve müttefik bir vasal haline getiriyordu. Bu ise hasım olunan devletlere karşı bir nevi stratejik üstünlük sağlıyordu. Yıllık haraç ödemeleri, devleti mali açıdan destekleyen önemli bir gelir kalemiydi. Osmanlı Devleti'nin menfaatleriyle çelişen devletler hakkında bilgi edinerek merkezi idareye sunmaları ise onları istihbarat özelinde oldukça mühim bir pozisyona taşıyordu. Dönemin siyasi coğrafyasında Osmanlı ile yoğun politik ilişkiler içerisinde olan; Avusturya, Macaristan, Lehistan gibi devletlerle olan münasebetlerin arka planında da voyvodaların veya onlar adına iş

²⁶⁸ BOA, A. DVNSMHH d... 26, s.90, *hüküm*: 232, 28 Rebiyülahir 982/17 Ağustos 1574.

yapan casusların sağlamış olduğu bilgi akışının var olduğu görülüyor. Tüm bunların yanında merkezi idare ile bir şekilde husumeti olan voyvodalar, aynı stratejik pozisyonu Osmanlı aleyhine kullanabiliyordu. Hakkında malumat edinilmeye çalışılan Voyvoda Yuvan'ın isyan hadisesi özelinden bakılınca onların pozisyonlarına ve Osmanlı idaresinin henüz 1500'lerin sonundaki istihbarat stratejilerine dair mühim ipuçları yakalanıyor.

2.1.4. Elçiler

Devletlerin varoluşundan itibaren, devletlerarası politikanın tesis edilip sürdürülmesinde, her iki tarafın vazifelendirmiş olduğu resmi görevliler yani elçiler, önemli roller üstlenmişlerdir. Ancak siyasi münasebetler söz konusu olduğunda, ilişkiye konu olan devletler tarafından elçilere yüklenen anlam, resmi vazifeden biraz fazlası olmuştur. Bunda kuşkusuz istihbaratın özünde var olan dinamiklerin, elçilerin vazifeleriyle örtüşmesinin payı vardır. Daha açık bir ifadeyle elçilerin, gayri resmi birer casus oldukları konusunda ciddi iddialar vardır. Mesela E. Kuran, “*Osmanlı hükümetinin dost ve düşman ülkelerin durumundan fevkâlade elçiler sayesinde haberdar olduğu hususunda şüpheye yer olmadığı*”²⁶⁹ kanısındadır. 16.yüzyılda Roma-Germen İmparatorluğu'ndan İstanbul'a elçilik vazifesiyle gönderilmiş olan heyette bulunan Salomon Schweigger'in, daha sonra kaleme aldığı eserinde de elçiler ve vazifelerine dair önemli ipuçları var. Ona göre elçiler *kuryeler* vasıtasıyla Viyana'ya imparator hazretlerine edindiği malumatı içeren mektuplar gönderirlerdi. Elçiler bu kuryelerin dışında gizli haberleşmelerden, casuslardan da yararlanırlardı²⁷⁰. Elçiler aracılığıyla ilk siyasi ilişkilerin kurulduğu devletlerden olan Venedikli elçilere Osmanlı'da *baylos* dendiği ve onların geniş bir casusluk şebekesine sahip oldukları²⁷¹ biliniyor. Elçilerin resmi görevlerini ifa ederken

²⁶⁹Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1968, s.9.

²⁷⁰ Yazar, bir gün böyle bir casusun yakalanarak elindeki mektubun ele geçirildiğini ancak içindeki yazının uydurma harflerle yazıldığı için okunamamasına rağmen söz konusu casusun kaziğe oturtulmak suretiyle cezalandırıldığını naklediyor. Bkz. Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581)*, Çev: S. Türkiş Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s.78.

²⁷¹Gürkan, *Espionage In The 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go Betweens And The Ottoman Habsburg Rivalry*, s.28-34; Serap Mumcu, *Venedik Baylosu'nun Defterleri The Venetian Baylo's Registers (1589-1684)*, e-kitap, <http://edizionicafoscari.unive.it/col/exp/27/Hilal>

edindikleri intibaları, dikkatlerini çeken olay veya hususları sonradan sefaretname adı verilen raporlar şeklinde kaleme almaları da onların resmi görevlerinin yanı sıra istihbarî yönlerine işaret ediyor.

Ayrıca elçilerin daha görev yerlerine ulaşmazdan evvel güzergâhlarında arttırılan sıkı tedbirler, karşılama heyetlerinde bulunan iş bilir sözüne güvenilir tercüman ve görevlilerin gönderilmesi, görev yerine ulaşana kadar halktan kimseyle görüştürülmemesi de casusluk ihtimaline karşı alınan tedbirler olarak yorumlanabilir. Mesela İran'dan gelecek elçi için Van ve Erzurum Beylerbeyinden elçiyi karşılamak için işe yarar adamlar vazifelendirmeleri istenmişti. Ayrıca o vazifelilere *tecrübeli ve kalem ehli* birinin başbuğ tayin edilmesi, *'İran elçisine gizlice adak ve hediye olarak para vs. getirenler ile muhabbet gösterenleri bir deftere kaydedip defterini Südde-i Saadet'e teslim etmesi* ve elçiyi mümkün olduğunca halkla görüştürülmemesi emredilmişti²⁷².

Osmanlılar, kuruluş devrinden itibaren yabancı devletlerle birtakım siyasî ve ticarî ilişkiler içerisinde bulunmuştu. Bu ilişkiler, önceleri çavuş, sonraları ise fevkâlade büyükelçi²⁷³ ve ortaelçi unvanıyla yabancı devletlere gönderilen *ad hoc* elçiler aracılığıyla yürütülmüştü²⁷⁴. Bu münasebetin gereği olarak da ilk devirlerden itibaren söz konusu kanalın hem istihbarî yönde kullanıldığı hem de karşı istihbaratın önlenmesi adına bazı tedbirlerin alındığı da görülüyor. Nitekim Budin Beylerbeyine; haraç getirip götürmekle vazifeli elçilerin ve maiyetlerinde bulunan bazı kimselerin, Macaristan kralı tarafına casusluk yaptıkları bildirilerek bunlara karşı dikkatli olunması²⁷⁵ tembih ediliyordu.

Elçilerin, önemli gizli istihbarat çalışmalarını yürütmüş olmaları ihtimali güçlü olmakla birlikte, muhataplarına sunulan sefaretnamelere, başlı başına birer istihbarat raporu olarak bakmak konusunda ihtiyatlı olunmalıdır çünkü

²⁷² BOA. A. DVNS. MHM. ZYL. d, 2, s. 219, *hüküm*: 571, 28 Zilkade 982/11 Mart 1575.

²⁷³ Fevkâlade elçiler Sultanların cülûsunu, Şehzadelerin doğumunu haber vermek, savaş ilan etmek, barış önerisinde bulunmak veya barışı yenilemek, Sultan'ın bir mektubunu götürmek, vergi istemek, tahta yeni geçen Avrupa monarkını tebrik etmek, dostluk ilişkileri kurmak veya mevcut dostluğu pekiştirmek gibi maksatlarla yabancı devletlere gönderilirlerdi. Bkz. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, TTK Yay., Ankara 1968, s.17-19; Ercüment Kuran, "1793-1811 Döneminde İlk Osmanlı Mukim Elçilerinin Diplomatik Faaliyetleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, (Ankara, 15-17 Ekim 1997), Ankara 1999, s.55.

²⁷⁴ Yüksel, II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı, s. 173.

²⁷⁵ BOA. A.DVNSMHM.d...40, s. 204, *hüküm*: 460, 26 Şaban 987/ 18 Ekim 1579.

sefaretnamelerin çoğaltılarak her kesimden insanın erişebileceği kaynaklar olması istihbaratın özüne aykırıdır. Zaten elçilerin sefaretnamelerinde devlet sırrı olabilecek meselelere yer vermedikleri saha uzmanlarınca tespit edilmiştir²⁷⁶. Bununla birlikte Osmanlılar bütün elçilere *resmen memur edilmiş casus ve entrikacılar* gözü ile bakarlardı. Bu nedenle elçilerin hareket serbestlikleri özellikle öteki Hristiyan devletlerin temsilcileri ile temas etmeleri sıkı bir şekilde kısıtlanırdı²⁷⁷.

Elçilerin dış ülkelerle olan sorunların veya hassas durumların ortaya çıktığı zamanlarda problemi çözmek gibi bir zaruretleri de var gibiydi. Böyle bir görev ise, her vasıtaya başvurmak suretiyle yürütülecek gerçek bir casusluk faaliyetini zorunlu kılmaktaydı²⁷⁸. Nitekim kroniklerde elçilerin istihbarat konusuna doğrudan konu oldukları misallere tesadüf etmek mümkündür. Neşri'nin nakline göre; Tatar Beylerinden Savcıoğlu Ali Bey, *Ahi Mustafa* adlı adamını, I. Mehmed'e (1413-1421), elçi suretinde ama aslında casusluğa göndermişti. Vazifesi Sultan'ın ordusunun sayısı ve durumları hakkında malumat toplayıp Tatarlara bildirmektir²⁷⁹. Casusluk için geldiği tespit edilen Ahi Mustafa adlı casusun hareketleri takip edilmiş, böylece Savcıoğlu Ali Bey etkisiz hale getirilmişti (1401)²⁸⁰. II. Bayezid Devrinde merkezi idareyi en fazla zora sokan sorun olan Cem Sultan olayındaki bürokratik süreçte, elçilerin istihbarat edinme ve karşı istihbaratın önlenmesi doğrultusunda vazifeler üstlendiğine işaret eden kayıtlara rastlanılıyor. Hoca Saadettin Efendi'ye göre; Cem Sultan, Rodos Şövalyelerine sığındıktan sonra, II. Bayezid tarafından elçilik vazifesiyle Rodos'a gönderilen *Hüseyin Bey*'in, Cem Sultan'la görüşme talebinin reddedilmesinin sebebi, Rodos Şövalyelerinin hile ve yalan haberler yayan elçileriydi.²⁸¹ Böylece Cem Sultan hakkında sağlıklı istihbarat elde edilememiş ve sorun Osmanlı adına daha da içinden çıkılmaz bir hal almıştı. Elçilerin bağlı oldukları devletlerin güç duruma düşmemesi için, vazifeli oldukları devletlerin iç işlerindeki hadiseleri de gözlemleyip muhatabına gizli bilgi olarak sunmaları da onların istihbarattaki rollerinin altını çiziyor. Peçevi'ye göre Zigetvar'ın fethinden bir

²⁷⁶ Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s. 174.

²⁷⁷ Karl Teply- Bekir Sıtkı Baykal, "Nemçe İmparatorlarının İstanbul'a Yolladığı Elçi Heyetleri ve Bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 7, No.12-13, 1969, s.258.

²⁷⁸ Teply-Baykal, "Nemçe İmparatorlarının İstanbul'a Yolladığı Elçi Heyetleri...", s.259.

²⁷⁹ *Neşri Tarihi*, I, s.415.

²⁸⁰ *Tacü't-Tevarih*, I, s.322.

²⁸¹ *Tacü't-Tevarih*, III, s.219.

yıl sonra (1567), II. Selim'in yanında bulunan Macar elçisi, kralına bir mektup göndererek, Sultan'ın geniş çapta asker toplamakta olduğunu, birçoğunun başkente gelmiş, birçoğunun da belli yerlerde toplanması için ferman çıkarmış bulunduğunu bildirmişti. İncelemelerine göre söz konusu birlikleri, Macaristan üzerine göndermek niyetinde olduğunu da eklemişti. Macar kralı mektupta yazan haberi alır almaz iki elçisini çok sayıda altın, gümüş, armağan ve para gibi eşyalarla İstanbul'a göndermiş, I.Süleyman zamanındaki koşullar sabit olmak üzere her yıl 30 bin Macar altını verilmek şartıyla barış uzatılmıştı²⁸².

1591 yılında, Alman-Avusturya İmparatoru II. Rudolf'un (1576-1612), Osmanlılar ile barışı 8 yıl daha uzatmak ve yükümlü olduğu yıllık vergiyi ödemek üzere Viyana'dan İstanbul'a gönderdiği fevkalâde elçilik heyetinde bulunan *Baron Wenceslaw Wratislaw*'ın daha sonra yayınladığı anılarında elçilerin istihbarattaki rollerine dair ciddi iddialar vardır. 1597 yılında Linz'de Latince olarak yayınlanan anılarında, İstanbul'daki Alman elçisinin gizli istihbarat çalışmalarında bulunduğunu belirterek, Elçi Von Kregwitz'in rüşvet karşılığında saraydan, yüksek rütbeli devlet memurlarından bilgiler sızdığını ve bunları kendi imparatoruna ulaştırdığını yazmıştı. Söz konusu malumat arasında ordunun gücü, savaş plânları, ilk hedefler gibi devlet sırlarının bulunması ve elçiye haber sızdıranlar arasında Sultan III. Mehmed'in (1595-1603) annesi Safiye Sultan'ın da bulunduğu iddia edilmesi elçilerin eriştikleri üst düzey karakter ve bilgilerle alakalı dikkat çekici detaylardır²⁸³.

Osmanlıların Safevilerle süren mücadeleleri boyunca bölge havalisinin sürekli olarak casuslar ve elçiler vasıtasıyla *tecessüs edildiği* bilinmektedir. Söz gelimi, daha evvel İran'dan elçilik vazifesiyle İstanbul'a giden Maksud'un evlat ve maiyetindeki görevlileri ile Van'a gittiği, bir oğlu ile İstanbul'a giderek *itaat ve inkiyad* ettiği bildiriliyor, Hakkâri hâkimi Zeynel Bey'den İran beylerine *yarar casuslar*²⁸⁴ gönderilip bu tabiiyetin aslının araştırılması isteniyordu²⁸⁵. İran'la olan

²⁸² *Peçevi Tarihi*, I, s.304-305.

²⁸³ İltar, "Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XX. Yüzyıllar)" *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, (İstihbarat Özel)*, C.8, S.2, s.238-239.

²⁸⁴ Ayrıca İran ümerasından Emir Han'ın ve sair hanların ve aşiret sahibi beylerin Osmanlı'ya *inkiyad etmek* istediklerini ve Tebriz'in zaptı çarelerini bildirmekle Van Beylerbeyisi ve Bitlis Hâkimi Şeref Han ve Mahmudî Hasan Bey ile müzakere edip sözleri makul görülürse yarar casuslar ile İran beylerine istimalnameler gönderip itaat etmeleri isteniyordu. Bkz. *BOA, A. DVNSMHH* d... 48, *hüküm*: 313,15 Ramazan 990/3 Ekim 1582.

²⁸⁵ *BOA, A. DVNSMHH* d... 48, s. 117, *hüküm*: 313, 15 Ramazan 990/3 Ekim 1582.

diplomatik ilişkiler sürecinde elçilerin yürütmüş olduğu *casusluk* faaliyetlerinin veya merkezi idarenin ciddi şüphelerinin bazıları da belgelere yansıyor. Mesela Van Beylerbeyi'ne İran'dan gelen casusların, Şah Hüdabende'nin²⁸⁶ Tebriz'den bir elçi çıkarıp Van'a gönderdiği bildiriliyor, elçinin Van'da alikonularak getirdiği mektupların hemen İstanbul'a gönderilmesi²⁸⁷ isteniyordu (1578).

Osmanlı idaresi elçilerden istihbarî bir fayda sağlıyorken, aynı bilgi kanalının etkileşim içerisinde bulunulan devletler tarafından da kullanılıyor olacağı bilindiğinden onlara karşı daha hassas bir tavır takınılıyordu. Nitekim Fazıl Ahmed Paşa'nın serdarlığında (1661), Venediklilere karşı düzenlenen bir sefer olan Kandiye Kuşatması esnasında, Fransa'nın başlarda gizlice sonraları ise açıkça Venedik'e destek vermesi Fransa ile ilişkilerin gerilmesine neden olmuştu. Daha önce yanında şifreli bir mektup bulunduğu ve mektupta yazılanları açıklamak istemediği için casusluk suçlamasıyla Fransa'ya iade edilen, Fransa elçisi *M. de la Haye*'nin İstanbul'a tekrar elçi olarak gönderilmesi merkezi idare açısından hoş karşılanmamıştı. Elçi Teselya'ya gitmekte olan Padişahla görüştüğünde; "*kendisine dolayısıyla Fransa Kralı'na uygulanan siyasetin Fransız Kralı'nı üzdüğünü, bu yüzden Fransa'nın İstanbul'da yalnız bir maslahatgüzar bulunduracağını, Kral'ın kendisini Paris'e davet ettiğini*" duyunca IV. Mehmed elçinin bundan sonra sarf edeceği sözleri dinlememiş; bir şikâyeti varsa İstanbul'daki rikab-ı hümayun kaymakamına anlatmasını söylemişti (1667)²⁸⁸.

1720-1721'de, kral XV. Louis'in Paris'teki sarayına büyükelçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi klasik Osmanlı elçilerinden biraz fazlasıydı. Kendisine, "*Osmanlı ülkesinde uygulama imkânı olanları rapor etmek üzere, medeniyet ve eğitim araçlarını adam akıllı incelemek*" talimatı verilmişti. Bu talimata uygun olarak; askeri hastaneyi, insan ve hayvan kadavralarıyla dolu tıbbiye binasını, iki kez gezdiği Fransız rasathanesini müşahede ettiği her detayı sefaretnamesine yansıtmıştı²⁸⁹. Diplomatik usulleri bilmesi, Hristiyan hile ve

²⁸⁶Hudabende, Muhammed Şah, Sultan Muhammed, 1578 ve 1587 yılları arasında hükümdarlık yapmış Safevî Devletinin 4. Şahıdır. Bkz. Gülay Karadağ Çınar, "Safevî Devleti'nin Güçlü Melikesi Hayrunnisa Begüm (985-987/1578-1579)", *Türkiyat Mecmuası*, C. 21, İstanbul 2011.

²⁸⁷BOA, A. DVNSMHH D... 32, S. 127, Hüküm: 264, 2 Safer 986/9 Nisan 1578.

²⁸⁸Thevenot, *1655-1656'da Türkiye*, s.23; Çabuk, *Köprülüler*, s.79.

²⁸⁹*Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi Sefaretnamesi*, Haz. Abdullah Uçman, Tercüman 1001 Temel Eser, 1975, s. 38, 53, 61-63.

entrikalarına vâkıf, işini bilir ve dikkatli bir şahıs olması²⁹⁰ da bu vazife için neden seçildiği sorusunun cevabı olarak kabul edilmelidir.

Sonuç olarak, Osmanlı merkezi idaresinin 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar Avrupa'da daimi elçilikler açmamış olmasını, yalnızca batıyı küçümser tavrına hamletmek yahut devletin dış politikadan habersiz olduğu iddiasında bulunmak tarihi çerçeveye uygun düşmüyor. Nitekim daha kuruluş aşamasından itibaren Bizans'la elçilik münasebetlerinin kurulduğu, 16.yüzyıldan itibaren dış politikada bir farkındalığın oluştuğu ve 17.yüzyıl başlarından itibaren bu farkındalığın daha da arttığı gözleniyor. Ancak şartların 16.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı aleyhine değişmesi, dış politikasını kendi kurallarına göre yürüten Osmanlı idaresini zor duruma sokuyordu. Her ne kadar rakiplerinin hamlelerini de kendi belirlediği yöntemler ve çeşitli istihbarat kanallarıyla kontrol altında tutan bir idare portresi çiziliyorsa da değişen askeri ve politik koşullar onları istihbarat kanallarında bir çeşitlenme ve stratejilerinde farklı yollar denemeye itecektir. Nitekim I. Mahmud'un tahta çıkışını tebliğ için 1730'da Viyana'ya gönderilen Hacı Mustafa Efendi'nin Osmanlı elçilerinin sefaretnamelerinde sunduğu klasik bilgilerden ziyade etraflarında olup biten siyasî gelişmelere yönelmesi bu farkındalığın bir işaretidir. Çünkü Hacı Mustafa Efendi, 1701-1714 yılları arasında Avrupa'da olup biten İspanya veraset muharebelerinin sebepleri ve takip ettiği seyir ve diğer Avrupa meseleleri hakkında duyup öğrendiklerini açık bir üslupla anlatmaya çalışmıştır. Ayrıca aktardığı bilgilerle Viyana'daki diplomatik gelişmeleri takip edebilecek bir uyanıklıkta olduğunu ispatlamıştır.²⁹¹

2.1.5. Tercümanlar

Diğer devletlerle diplomatik, askerî veya ticarî münasebetlerde yabancı dil bilen memurların kullanılması zorunluluğundan doğan tercümanlık müessesesinin Osmanlı İmparatorluğunda, 14. yüzyıldan itibaren mevcut olduğu bilinmektedir. Osmanlı'da tercümanlık; Tercüme Odası adıyla, imparatorluk için oldukça geç bir tarih olan 1821'de kurulmadan önce bu iş, Ortodoks ve Fenerli Beylere bırakılmıştı. Ancak bu durum; *sadık* ve *mutemed* tercüman bulmak zor olduğu için, gerek ticari

²⁹⁰ Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.143.

²⁹¹ Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, s.65-67.

gerekse diplomatik ilişkilerde pürüzlere neden olmuştu. Durumun farkına Osmanlı'dan önce varan çağdaşları tercümanlık konusunda daha erken ve ciddi adımlar atmışlardı²⁹².

16.asırdan itibaren büyük bir gelişme gösteren tercümanlık müessesesi; S. Balcı tarafından; Divan-ı Hümayun Tercümanlığı, Eyalet Divan Tercümanlığı, Eyalet Mahkeme Tercümanlığı, Donanma/Derya Tercümanlığı, Yabancı Elçi ve Konsolosluk Tercümanlığı olmak üzere beş kısımda incelenmiştir²⁹³. Başlıca görevi Sultan'ın mektuplarını yabancı dillere çevirmek olan Divan-ı Hümayun tercümanlığının mevcudiyeti, 16.asır başlarına kadar indirgenmiştir²⁹⁴. Bu devirden itibaren Divan'a bağlı, sayısı tam olarak tespit edilemeyen bir tercümanlar kadrosundan²⁹⁵ söz ediliyor. Tercümanlar arasında en çok dil bilen birisi baş tercüman olmakta ve Sadrazamın yabancı elçilerle konuşmalarını Türkçeye çevirmekteydi. Bu bakımdan tercümanlar devletin takip ettiği dış siyasetin en ince ayrıntısına kadar vakıftılar²⁹⁶.

Kısacası Tercümanlar, dış ilişkilerin ve diplomatik sürecin devamlılığında önemli bir yer işgal ediyorlardı. Ancak söz konusu diplomatik ilişkiler olunca her devirde tercümanlar, bu ilişkiyi sürdüren iki devlet açısından da güvenilmeyen ve iki taraflı çalışan istihbarat elemanı gibi gözükiyorlardı. Hatta ikili anlaşmalar esnasında devlet sırlarını karşı tarafa söylemek, karşı tarafın sözlerini gizlemek, imzalanan bazı belgelerin yerlerini değiştirmek ve müzakereleri sürüncemede bırakmak gibi

²⁹² Güvenilir tercüman yetiştirmek amacıyla, Venedik; 22 Şubat 1551'de, Fransa; 18 Kasım 1669'da Dil Oğlanları okulunu kurarak İstanbul'a öğrenciler gönderdi. İstanbul'da yetiştirilen bu gençler hem Doğu hem de Batı dillerini öğrendiler. İstanbul'da bulunan bu gençlere bir "hoca" devamlı olarak Türkçe okuma-yazma öğretirdi. Venedikli gençler belgelerin Türkçeden İtalyancaya çevrilmesi yanında Türkçe belge almakta da çok becerikli idiler. Bu Dil Oğlanları Fransızlar kadar ilmi bir seviyeye ulaşamadılarsa da modern Şarkiyatçılığın temelini atmışlardır. Bu şekilde İstanbul Venedik elçiliğinde eğitim gören Dil Oğlanlarının sayısı 1612'de altı,1640'ta on üç, 1683'te dokuz kişiyi bulmuştur. 1700'de Fransız Dil Oğlanları Okulu'nu tamamlamak üzere Louis Le Grand Koleji içinde bir sınıf oluşturuldu. Burada Latince, Yunanca, Türkçe, Arapça eğitimi veriliyordu. 1710-1726 arasında kırk üç kişi bu okulu bitirdi. Bu okul 30 Mart 1795'te Ecole des Langues Orientales Vivantes (Yaşayan Doğu Dilleri Okulu) adını almış ve günümüzde Doğu Dilleri ve Uygarlıkları Enstitüsü'ne dönüşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. İbrahim Savaş, *Osmanlı Diplomasisi*, 3F Yay., İstanbul 2007,s.43; Sezai Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bâb-ı Âli Tercüme Odası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s.13-14.

²⁹³ Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık...*,s. 18-31.

²⁹⁴ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997, s.46.

²⁹⁵ Gilles Veinstein "Osmanlı Yönetimi ve Tercümanlar Sorunu" *Osmanlı*, C.XI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.256.

²⁹⁶ Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, s.48.

uygunsuzlukları da casusluk olarak nitelenmiştir²⁹⁷. Bu yüzden daha 16. yüzyılda Sokullu Mehmed Paşa tercümanların divana çıkma haklarını kaldırmış; gerekçe olarak tercümanların ecnebi muhataplarına casusluk etmelerini göstermişti²⁹⁸. Kaynaklarda tercümanların ihanetine dair örneklere, istihbarî hizmetlerine dair olanlardan daha sık rastlanması, bu kuşkunun yersiz olmadığını kanıtlıyor. Mesela Bağdad Divanında tercüman iken *rafizi*²⁹⁹ olmak suçuyla tercümanlıktan çıkarılan Süleyman bu kuşkuyu kanıtlayan bir misaldir. Tercüman Süleyman Bağdat'ta bazı mühlitlere öncülük etmiş ve merkezi idare tarafından gönderilen casusları yakalatarak öldürmüştü. Bu sebeple yakalanmasına teşebbüs edilince de kaçıp İstanbul'a saklanmıştı. 28 Eylül 1577'de Bağdad Beylerbeyi ve kadısına, söz konusu tercümanın tekrar o tarafa kaçma ihtimaline karşı aranması ve bulunursa *hakkından gelinmesi* emredilmişti³⁰⁰. Tercümanların adının gammadzlarla beraber anılması da bu güvensizliğin bir ürünü olmalıdır. Nitekim Hersek Beyi'nden bazı tercüman ve gammadzların durumlarının toprak kadıları marifetiyle araştırılıp suçları sabit görülürse küreğe konulmak üzere İstanbul'a gönderilmeleri istenmiş ayrıca Hersek Beyi, söz konusu kişilerin Venedik'e kaçma ihtimalleri olduğundan, dikkatli olunması konusunda uyarılmıştı³⁰¹.

Yalnızca mesleği dolayısıyla doğrudan merkezi idare ile muhatap olan tercümanlara değil, Osmanlı topraklarına ticaret veya başka sebeplerle bir şekilde giriş yapmış Avrupalı beylerin yanında bulunan tercümanlara da aynı kuşkuyla bakılmıştır. Mesela haklarında bazı duyular alınmış olan *Serafin*, *Anton* ve *Françesko* adlı Maltalı, İspanyol ve Venedikli üç Avrupalı beyzadenin tercümanlarıyla birlikte tutuklu olarak, İstanbul'a gönderilmeleri için Şam Beylerbeyi'ne emir gönderilmişti³⁰².

Tercümanlara güvenilmemesine neden olan faaliyetlerinden biri de onların rüşvet veya başka yollarla kandırıldığında birtakım usulsüzlüklere mahal vermeleriydi. Bu durum evvela adalet mekanizmasında kilit rol üstlenen mahkeme

²⁹⁷ Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık...*, s. 79.

²⁹⁸ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VII, s.26.

²⁹⁹ Başlangıçta Zeyd b. Ali'den ayrılan ilk İmâmîler'e, daha sonra bütün Şii fırkaları ile Şii unsurları taşıyan bazı bâtîni gruplarına verilen isim. Bkz. Etan Kohlberg, "İmâmîyye Şiası Geleneginde 'Râfizi' Terimi", Çev. Halil İbrahim Bulut, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, 2004, s.11-119.

³⁰⁰ BOA, A. DVNSMHH.d...31, s.213, hüküm: 696, 15 Recep 985/ 28 Eylül 1577.

³⁰¹ BOA, A. DVNSMHH.d...9, s.37, hüküm: 86, 26 Ramazan 977/4 Mart 1570.

³⁰² BOA, A. DVNSMHH.d...26, s.88, hüküm: 615, 1 Recep 982/ 18 Eylül 1574.

tercümanlarına karşı güvensizliğe, dahası halkın adaletsizlik ve mezalim yapıldığına dair şikâyetlerine neden oluyordu. Mesela aslen Sakız Adası'ndan olup Sakız Gayrimüslimlerinin mahkeme tercümanlığını yapan *Pandeli* rüşvet alıp davacıların davalarını doğru aksettirmediği³⁰³, aynı şekilde, Halep Subaşısının yanında tercümanlık hizmetinde bulunan *Ebubekir* ve onun yanında bulunan *Nasır* isimli bölükbaşı halka zulüm ettiği³⁰⁴ gerekçesiyle merkezi idareye şikâyet edilmişlerdi. Bab-ı Âli yanlış çeviri yaptığı iddia edilen tercümanların yanına bir tercüman daha tayin edilerek olayın tahkik edilmesini, yolsuzluk yaptıkları tespit edilirse yerlerine başka birinin tercüman tayin edilmesini isteyerek sorunu çözmeye çalışmıştı.

Hotin seferi (1621) sırasında Sadrazam Ali Paşa, zaptedilen bir Venedik gemisinin iadesi konusunda ısrarcı davranan Venedik tercümanını davranışlarını şüpheli bulduğundan astırmaktan çekinmemiştir³⁰⁵. III. Ahmed'in Hersek valisi Köprülüzade Numan Paşa'nın Venedikliler elinde bulunan Dalmaçya üzerine; Rusya Savaşı'nda Karadağlılara destek vermek, Karadağlıları isyana teşvik etmek, kalyonları ile Akdeniz'de korsanlık yapmak gibi suçlarla itham ettiği Venedik üzerine yaptığı sefer esnasında, Venedik Balyosunun tercümanı *Patista* casusluk suçundan hapsedilmiş, yargılanmasının ardından idam edilmişti³⁰⁶. Fenerli Rumlardan bazı tercümanlar; Ortodoksları birleştirerek Rumların mağduriyetini ileri sürüp özellikle Rusya ve Fransa'dan fiili yardım sağlamak için çaba göstermekteydiler. Nitekim 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması imzalandığı sırada ordu tercümanı olan Dimitraşke Rusya hesabına casusluk yapmaktaydı³⁰⁷.

Tüm bu olumsuz görüntü altında Osmanlı istihbaratına katkıları da olan tercümanlar vardır. Bunların en eskilerinden biri Saray tercümanı olan *Theologas Corax*'tır. Kendisi öncelikle I.Mehmed daha sonra da II. Murad zamanında elçilik vazifesiyle Osmanlı ülkesine gönderilmiş, her iki Sultan'ın da güven ve itimadını kazanmış Bizanslı bir tercümandır. İmparator II. Manuel'e duyduğu kişisel öfkeden dolayı intikam almak amacıyla II. Murad'a casusluk yapmıştır. Hatta kaynaklara göre Sultan Murad'ın 1422'de İstanbul'u fethetmek amacıyla sefere çıkmasında

³⁰³ BOA, A.DVN. MHM.d.,7, s.3, hüküm: 2618, 22 Cemaziyelahir 976/ 2 Aralık 1568.

³⁰⁴ BOA, A. DVNSMHM.d...29, s.153, hüküm: 441, 29 Zilhicce 984/ 19 Mart 1577.

³⁰⁵ Rasim, *Osmanlı Tarihi*, I, Haz. Seyit Ali Kahraman vd., s. 224-225

³⁰⁶ Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, III, Haz. Metin Hasırcı, Emir Yay., İstanbul 1999, s.851.

³⁰⁷ Adnan Sofuoğlu, *Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*, Turan Yay., İstanbul 1996, s.3031.

çevirmiş olduğu entrikaların payı vardır. Ülkesine ihanet etmesi dolayısıyla suçu sabit görülen Corax, işkence ile öldürülmüştür³⁰⁸.

I. Süleyman döneminin en tanınmış tercümanı Osmanlı-Venedik ilişkilerinde üstlendiği diplomatik görevler dolayısıyla dönemin önemli figürlerinden biri haline gelen Yunus Bey'dir. Modonlu bir aileye mensup olduğu kabul edilen Yunus Bey, Türkçe dışında Yunanca, Latince ve İtalyanca biliyordu. Fransız yazar *Pierre Bourdeille* söz konusu tercümanın klasik Yunancayı çok iyi bildiğini ayrıca Türkçe, Arapça, Farsça, Tatarca, Ermenice, Macarca, Sırpça, İbranice, Slavca, İtalyanca, İspanyolca, Almanca, Latince ve Fransızcaya da vakıf olduğunu söylemiştir³⁰⁹. İlk kez 1518'de genç bir sipahi oğlanı olarak Venedik'e Sadrazam Pîrî Mehmed Paşa tarafından, Osmanlı Devleti'nin Venedik'in hareketlerinden duyduğu rahatsızlığı bildirmek üzere gönderilen Yunus Bey'in bu teması, kendisine, Osmanlı-Venedik diplomasisinin kilit ismi olmasında önemli bir başlangıç teşkil edecektir. Yunus Bey'in Aralık 1532'de Osmanlı Devleti adına görüşmelerde bulunmak ve I. Süleyman'a ait bir fetihnameyi teslim etmek üzere Venedik'e gittiği bilinmektedir. Bu tarihte Sultan, Budin şehrini ve diğer Macar topraklarını Kral Ferdinand'dan kurtarmak amacıyla Alman imparatoru V. Karl'a karşı sefere çıkmıştı³¹⁰ ve Yunus Bey görevinin ne kadar önemli olduğunun bilincindeydi. Bu ziyaretinde Yunus Bey'in resmi görevi Venedik'in askeri faaliyetlerini protesto etmektir³¹¹. Gayr-i resmi olarak Venedik'e gözdağı vermek, Osmanlı Habsburg mücadelesinde taraflarında yer almasını, en azından taraf olmamasını sağlamak ve haklarında edindiği intibai Sultan'a iletmek gibi vazifeler üstlendiğini tahmin edilebilir. Nitekim Ocak 1537'de yalnızca ticari konulardaki resmi belgeleri Venedik'e götürmekle vazifeli olduğu bir ziyaretinde; Şarlken'e karşı Venedik'le Fransa arasında bir ittifak antlaşmasının yapılmasına da çalışmıştı. Bu görevle ilgili talimat yazılı bir şekle getirilmemiş ve teklifin yapılma işi başta tercüman sıfatıyla Yunus Bey'e havale edilmişti³¹². Sultan savaş sonunda yine kendisiyle, daha önce Habsburg tarafında yer almaması

³⁰⁸ Tayyip Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Giriş*, Edebiyat Fak. Matbaası, İstanbul 1977, s.78.

³⁰⁹ Bilgin Aydın, "Divan-ı Hümayun Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasisindeki Yerleri", *Osmanlı Araştırmaları*, C.29, İstanbul 2007, s. 48.

³¹⁰ M. Akif Erdoğan, "Kanuni Sultan Süleyman'ın 1532 Tarihli Alman Seferi Ruznâmesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.29, S.1, 2014, s.167.

³¹¹ Aydın, "Divan-ı Hümayun Tercümanları ...", s. 49

³¹² Aydın, "Divan-ı Hümayun Tercümanları ...", s. 50.

konusunda ihtarda bulunmuş olmasının bir işareti olarak, Venedik dojunu ilettiği zafernameyle fethettiği kaleleri bildiriyordu³¹³.

16. yüzyılda Osmanlı devlet hizmetinde görev almış meşhur tercümanlardan biri de *Joachim Strasz*'dır. Müslüman olduktan sonra İbrahim ismini alan Joachim 1550'de baş tercümanlık görevine tayin edilmiştir. I. Süleyman'ın son zamanlarında Osmanlı diplomasisinde önemli roller üstlenmiş bir tercüman olan İbrahim Bey Polonyalı bir mühtedir. 1562-1568 yılları arasında Osmanlı imparatorluğunun Venedik, Paris ve özellikle de Frankfurt'la olan diplomatik münasebetlerinde adından sıkça söz ettirmiştir. I. Süleyman döneminin Fransız elçilerinden *De La Vigne*, 1558 yılında İbrahim'i tercümanlık görevinden faydalanarak bazı politik entrikalara girişmek, rüşvet almak ve Fransa'dan Divan-ı Hümayun'a gelen mektupları Fransa'nın düşmanlarına satmakla suçlamıştı. De La Vigne'den sonra 1569 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde Fransa'yı temsil eden elçi *Grandchamps* da İbrahim'in yaptığı çevirileri rakipleri *Dük Miquez* lehine yapmak ve ondan 3 bin duka altın almakla itham etmişti. Grandchamps Fransa kralını uyararak Osmanlı Sultan'ından gelen tüm mektupların çevirilerinin kontrol edilmesini istemişti. Bunun üzerine IX. Charles, II. Selim'den İbrahim'in cezalandırılmasını talep etmiş. Fakat bu talep elbette ki yanıtız bırakılmıştı³¹⁴.

Görüldüğü üzere tercümanlar, istihbarî faaliyetlere olumlu katkısı veya olumsuz etkisi olan diplomatik birer casus görünümündeydiler. Karşı casusluk sicilleri nispeten daha kabarık olsa da Osmanlı istihbaratında oldukça önemli bir görev ifa ettiklerini belirtmek gerekiyor. Diplomasinin silah gücüne galip geldiği 17. yüzyılda önemleri daha da artacak fakat idarenin onlara duyduğu güvensizlikte değişen pek az şey olacaktır. Osmanlı Devlet adamlarının güvenini kazanan birkaç Fenerli aileden biri olan *İşkerletzadeler* Divan tercümanlığını tekeline almayı başaracak ve 1657'den itibaren *Rum Dragomanlar* çağını başlatacaklardır. İşkerletzadeler arasından seçilen ilk tercüman; Köprülü Ahmed Paşa'ya yakınlığı ile bilinen *Panoyoti Nikusius'tur* ve kendisi İmparatorluğun dış siyasetinde görevlendirilmiş ilk Rum'dur. Panoyati Nikusius'un yerine tercüman olan *Alexandros Mavrokordatos* ise (1636-1709) Roma ve Blogna'da felsefe ve tıp

³¹³ Erdoğru, "Kanuni Sultan Süleyman'ın 1532 Tarihli Alman Seferi Ruznâmesi",s.169.

³¹⁴ Aydın, "Divan-ı Hümayun Tercümanları ...", s. 56.

öğrenimi görmüş ve kan dolaşımı üzerine bir tez hazırlamıştır. Alexandros “*mahrem-i esrar-ı devlet*” olduğundan elçilik unvanı ile Karlofça barış görüşmelerine Reisülküttap Rami Mehmed Efendi ile birlikte gönderilmişti³¹⁵.

2.1.6. Tacirler

Tacirler, mesleklerinin onlara sağlamış olduğu seyahat hürriyetinden dolayı, ticarî ilişkilerin yanı sıra, sosyo-kültürel, siyasî hatta askerî etkileşimlerin de lokomotif durumunda olmuşlardır. Bu sınıfın komşu ülkeler içerisinde serbestçe dolaşabilmeleri, bazen casuslar veya diğer kanallarla ulaşılması güç olan istihbaratın daha kolay elde edilmesini sağlamaktaydı³¹⁶. İlk İngiliz tüccar ve gemilerinin Akdeniz’e açılması üzerine İngilizler; Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki yakınlaşmayı izlemişler ve 1536 kapitülasyonlarından haberdar olmuşlardı³¹⁷. Osmanlı devleti ile ticari sözleşmeler yapan ilk devlet olan Venedik ise 16. yüzyıldan itibaren gerek verilen imtiyazlar gerekse kapsamı genişletilen ahitnamelerle, konsoloslar ya da onlar adına hareket eden tüccar sınıfı sayesinde Osmanlı ülkesinde önemli bir imtiyaz elde ediyordu. Bu imtiyaz onları istihbaratın öznesi haline getiriyor; söz konusu sınıf, Osmanlı idaresi tarafından, ilk devirlerden itibaren, birer istihbarat elemanı gibi kullanılıyordu. Nitekim daha I.Murad (1362-1389) devrinde Balkanlar’daki yayılma hareketi sırasında Venedikli tacirler vasıtasıyla Avrupa kamuoyunu yoklamakta, krallar ve onların siyasetleri ile muhtemel Haçlı tehlikeleri hakkında haberler almaktaydı³¹⁸.

I.Süleyman (1520-1566), Balkanların durumundan haberdar olmak amacıyla tacirlerden veya tacir görünümlü casuslardan faydalanmıştı. “*Mektûb gönderüp Venedik’den bir âdemimiz gelüp ba’zı bâzergân espâbı alıvirilmek için gönderilmişdi. Ammâ asılda cäsûsluga irsâl olunmuşdı.*” ifadelerinden de anlaşılacağı üzere sureten tacir, esasta casusluk vazifesiyle Venedik’e gönderilen casustan imparatorluğun dışında cereyan eden olaylar hakkında önemli duyumlar³¹⁹ alınmıştı. Söz konusu casus Venedik dönüşünde Viyana’ya uğramış ve orada

³¹⁵ Aydın, “Divan-ı Hümayun Tercümanları ...”, s. 57-58.

³¹⁶ Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s. 148.

³¹⁷ Zeki Arıkan, “Sır Paul Rycout: Osmanlı İmparatorluğu ve İzmir” *Osmanlı Araştırmaları*, C.22, İstanbul 2003, s. 109.

³¹⁸ İlter, “Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XX. Yüzyıllar)”, s.234.

³¹⁹ BOA, A.DVN. MHM.d.,3, s.646 , hüküm: 1457, 22 Zilkade 967/ 14 Ağustos 1560.

Habsburglu Arşidük Ferdinand'ın; *Erdel Kralı Stephan ve Leh Kral II. Zygmunt August*'un elçileriyle birlikte bulunduğunu müşahede etmiştir. Zygmunt August'un elçisi *Ceki Mihal* ve Stefan'ın elçisi *Lagofeti*'yi Ferdinand ile görüştüren; Ferdinand'ın kızının Erdel Kralı Stephan ile olan evliliği münasebetidir ki bu duyum belgede sahih haber olarak ifade edilmektedir. Pazar esbabı almak için gönderilen bir tacirin Kral ve elçileri ile ilgili oldukça önemli haberleri edinmiş olması, onların küçümsenmeyecek bir bilgi akışı sağladığını ifade etmek açısından önemlidir. Benzer şekilde, tacirlik bahanesiyle Avusturya'ya gönderilen bir casusun bölge hakkında oldukça detaylı bilgilerle geri dönmesi, söz konusu meslek grubunun istihbarattaki yerini belirginleştiriyor. Nitekim İzvornik hududundan Avusturya'ya giden sıradan bir tüccar görünümündeki casus halk arasında rahatlıkla dolaşıp; Müslüman tacirlere karşı Avusturyalıların oldukça dostane tutumu, Osmanlı ile savaşmak konusunda gönülsüz oldukları, Ruslara güvenmedikleri gibi bilgilerle merkeze dönmüştü³²⁰. Bu kayıtlar tacirler vasıtasıyla sağlanan istihbaratın çok yönlü ve önemli olduğuna işaret etmektedir.

Yenipazar Kaymakamı tarafından, Sırbistan'a at ve don yağı satın almak bahanesiyle tacir suretinde gönderilen *Murtaza* isimli casusun görevinin; Sırbistan'daki genel durumun nasıl olduğunu öğrenmek, Sırbistan'a ait, *İvaniçe*, *Çaçka*, *Burusniça* ve *Kraguyevaç* kasabalarında çeşitli izleme faaliyetlerinde bulunmak ve burada müşahade ettiği önemli gelişmeleri merkeze iletmek olduğu anlaşılıyor. Gerçekleştirdiği görüşme ve izleme faaliyetlerinin sonuçları hakkında hükümet merkezine sunduğu ayrıntılı rapor³²¹ hem diplomatik hem de sosyal bazı tespitleri içeriyordu. Söz konusu raporda; Sırbistan'da ciddi karışıklık ve olağandışı bir hareketlilik gözlemlendiği, ticaret için daha içerilere gitme hususunda güvenlik bakımından belirsizlik bulunduğu gibi haberlerin yanı sıra; dükkânın birinde, bir Avusturyalı ile Sırp arasında Avusturya, Fransa ve Osmanlı devletlerinin kıyaslanması sonucu yaşanan ciddi tartışmanın detaylarına yer veriliyor. Murtaza isimli casusun raporuna göre Sırp tüccar, kendi çıkarı söz konusu olduğundan savaş istemiyor, Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'a atayacağı idareciye itaat edeceklerini söylüyordu. Ancak askeri kanat için aynı durum söz konusu değildi. Onlar iç

³²⁰ *T SMA. e*, 815/56, 25 Zilkade 1183/22 Mart 1770.

³²¹ *A. MKT. UM*, 355/7, 11 Zilkade 1275/12 Haziran 1859.

tarafındaki Osmanlı kalelerini ele geçirmek istiyor, buralara Bosna taraflarından askeri yardım gelmesini önlemek amacıyla sınır bölgelerinde hazırlıklar yapıyor, kendilerince çeşitli güvenlik önlemleri alıyorlardı.

Görüldüğü üzere diplomasi, askeri ve iç istihbarat olmak üzere her alanda etkinlik gösteriyor olmaları onları diğer istihbarat kanallarından ayırıyor, istihbaratta biraz daha etkin bir pozisyona çıkarıyordu. Buraya kadar bir bakıma tebdillerle benzer özellikler ve vazifelere sahip tacirlerden bahsedildi. Bir de asıl mesleği tacirlik olmasına rağmen, diplomaside ve diplomatik istihbaratta belirli rol oynayan tacirlerden de söz etmek gerekiyor. İlki bir İngiliz taciri olan *William Harborne*'dür (1583-1588).

İngiliz tüccarı Osmanlı ile önce Fransız bandırası ve koruması altında, daha sonra doğrudan ticaret yapmaya başlamış; bu hak ilk kez *Anthony Jenkinson* adlı bir İngiliz tacirine verilmişti. 1578'de Osmanlı ülkesine giren *William Harborne* (1583-1588) ise ticarete ek bazı sebeplerle oradaydı. Harborne'un İstanbul'da temsil ettiği ortaklığın patronları Osborne ve Staper adına "ticaret hakkı" ve birtakım ayrıcalıklar elde etmeye çalıştığına şüphe yoktur. Nitekim Harborne, 4 ay gibi kısa sürede, İngiltere ile Türkiye arasında ilk ticari ve diplomatik ilişkilerin temelini atmış; Vezir-i azam Sokullu Mehmet Paşa ve o sırada sarayda büyük bir nüfuz sahibi olan Hoca Sadettin Efendi'nin³²² desteğini görmüştür. Harborne ülkesine, 15 Mart 1579'da döndüğünde, yanında Sultan III. Murat'tan, Kraliçe Elizabeth'e yazılmış bir *name-i hümayûn* bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasındaki diplomatik ilişkileri başlatan bu mektup oldukça ses getirmiş ve ikili ilişkilerde olumlu bir etki yaratmıştı. Böylece başlayan ve gelişen ilişkiler, İngiltere'ye ilk resmi ticari ayrıcalıkların verilmesi ile sonuçlanmıştı³²³.

Meslekleri itibariyle, sosyal ortamlara kolayca uyum sağlayan, her gelir düzeyindeki insanla etkileşim içerisine olan bu zümrenin, istihbaratta neden yer aldıkları sorusunun cevabı kendiliğinden ortaya çıkıyor. Ancak istihbaratın özünde bulunan dinamiklerden olan karşı casusluk, tacirlerin sıkı denetim altında tutulmasına neden oluyordu. S. Takats'ın da dikkat çektiği üzere tacirler tarih

³²² Akdes Nimet Kurat, *Türk - İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553 -1610)*, Ankara 1953, s.11.

³²³ Arıkan, "Sır Paul Rycout: Osmanlı İmparatorluğu ve İzmir", s.111

boyunca iki taraftan da ücret alan, dolayısıyla iki taraflı çalıştıkları çok iyi bilinen istihbarat elemanları olmuşlardır³²⁴. Nitekim casusluk vazifesiyle ülke dışına gönderilen tüccarın, aynı şekilde içerideki durumu hasım veya hasım olması muhtemel devletlere bildirme ihtimali de söz konusuydu. Bu ihtimale karşı Osmanlı merkez idaresinin uyanık davrandığını, söz konusu sınıfın hareketlerinin özel olarak izlendiğini ifade etmek gerekiyor. Mesela Kıbrıs'ın fethi (1571) esnasında, İstanbul'da ticaret sebebiyle bulunan Venedikliler hakkında tedbirler sıkılaştırılmıştı. Yeniçeri Ağasına; İstanbul'da bulunan Venediklilerin memleketleri ile haberleşmeleri ihtimalinden dolayı, Çekmece köprülerinde ve sair yerlerde *teftiş ve tefahhusa memur adamlar bulundurulması; casusluk yaptığı tespit edilenlerin ise ellerindeki kâğıtları ile beraber tutuklanarak saltanat merkezine gönderilmesi*³²⁵ emredilmişti. Aynı şekilde 1570- 1573 yılları arasında süren Venedik-Osmanlı savaşı³²⁶ esnasında sınır boylarında güvenlik arttırılmış, casus olma ihtimaline karşı tacirlerin gidiş-gelişlerine sınırlama getirilmişti. Ticaret için Venedik'e gidip harp sebebiyle yollar kapandığı için orada kalan ancak bir kolayını bulup kurtularak gelen Yahudi ve sair tüccara; "*Venediklisin deyip mani olunmaması fakat casus gelmesine de müsaade edilmemesi*" için serhadde olan beylere ve kadılara emirler³²⁷ gönderilmişti. Venedik'te bulunan Osmanlı tacirlerinin Dubrovnik'e salimen ulaştıklarına dair haber geldiği takdirde Halep'teki Venedik elçisinin gitmesine izin verilmesi³²⁸ de aynı istihbarî ihtiyatın bir sonucu olmalıdır. Casusluk yaptığından şüphelenilen tacirler için benzer pek çok kayda rastlanılıyor. Mesela *Haçazir* isimli Ermeni tacir, İstanbul'da çıkıp Rusya taraflarına gittiğinde, *ehemm-i umurdan* olduğu ifade edilen bu durum Rumeli kadılarına bildirilmiş, nerede bulunursa acilen tutuklanıp, yanında neler bulunduğu kaydolunarak merkeze getirilmesi emredilmişti³²⁹.

Yalnız tacirlerin değil, onların sevkiyatını yaptığı emtianın da kontrol altında tutulduğunu ifade edilmelidir. Söz gelimi Halep'ten bazı tacirlerin harp âletlerini

³²⁴ Sandor Takats, *Macaristan Türk Âleminde Çizgiler*, Çev. Sadrettin Karatay, MEB Yay., İstanbul 1992, s.168-169.

³²⁵ BOA, A.DVN. MHM.d.,16, s.84, hüküm: 167, 9 Cemaziyelahir 979/ 29 Ekim 1571.

³²⁶Alpay Bizbirlik, "Osmanlı-Venedik İlişkileri ve XVII. Yüzyılın Başlarında Adriyatik Bölgesindeki Sınırlarda Yaşanan Bazı Sorunlar Üzerine" *OTAM*, 26/ Güz 2009), s.41-54.

³²⁷ BOA, A.DVNSMHM.d...19, s.75, hüküm: 165, 1 Muharrem 980/5 Haziran 1572.

³²⁸ BOA, A.DVNSMHM.d...12, s.157, hüküm: 987, 8 Rebiyulevvel 979/21 Ağustos 1571.

³²⁹ BOA, A.DVN. MHM.d.,3, s. 175, hüküm: 388, 2 Muharrem 967/4 Ekim 1559.

kâfir memleketlerine ve *İran'a* gönderdiklerinin yine tacirler vasıtasıyla haber alınması üzerine, Halep beylerbeyi, ülke dışına çıkarılması yasak olan silah vs. maddelerin, *kâfir* ülkesine veya *İran'a* götürülmemesi hususunda gerekli tedbirleri alması³³⁰ için uyarılmıştı. Benzer şekilde, Tırhala'dan zımmi bir koyun tacirinin (celep) getirdiği; keşişhane adında hisar yapılp, içinde silah bulundurulduğu ve bazı tacirlerin Dubrovnik'e götördüklerini söyleyerek aslında Venediklilere mal sattığı istihbaratı üzerine harekete geçilmişti³³¹. Görüldüğü üzere Osmanlı merkez idaresi, tacirlere denetimli bir serbestlik sağlamakla birlikte, onlardan istihbarî bir kanal olarak istifade etmekteydi. Nitekim tacirler vasıtasıyla merkezden bazı haber ve emirler de gönderiliyordu. I. Süleyman'ın oğullarından Şehzade Bayezid'in doğu tarafına firar ettiği duyulan iki adamının ele geçirilmesi³³² ve Kefe'de bulunan *Derdel* adlı Ermeni'nin İstanbul'a gönderilmesi için³³³ yazılan emirlerin, *Tacir Mustafa* ile gönderilmesi istihbarat için tacirlerden faydalandığına işaret eden kayıtlardır.

Tacirlerin bazen istihbarat faaliyetleri yürütmek haricinde yalnızca ticari amaçla seyahat ettikleri zamanlarda, güzergâhlarında tesadüfen rast geldikleri hadiseleri merkezi idareye bildirmeleri sonucunda da birtakım gelişmelere neden oldukları görülmüştür. Mesela Mora'nın fethinde (1458), Sirozlu bir tüccar kafilesinin Mora sınırına ticaret için gittiklerinde, bölgedeki Müslüman halkın mezalime uğradığına tanıklık ederek, durumu merkezi idareye bildirmeleri önemli pay sahibi olmuştu³³⁴. Benzer şekilde; yolcu veya hac kabilelerinden de istihbarat açısından istifade edinildiğine dair kayıtlar görülüyor. Yolcu veya hacı adaylarının belirli bir vazifelendirme üzerine değil de kendiliklerinden, eğer uygunsuz bir durumla karşılaşmışlarsa, bunu merkezi idareye bildirmeleri üzerine duruma müdahale edildiğine rastlanıyor. Mesela; Hoca Saadettin Efendi'nin kayıtları arasında; II. Mehmed'in saltanatının ortalarında, Anadolu'dan sözüne güvenilir bir zatın, hac dönüşü Sultana su yollarındaki sarnıçların bakımsızlıktan yıkılmaya yüz tuttuğu ve sular kuruduğu için hac kabilelerindeki hacı adaylarının su sıkıntısı çektiği

³³⁰ BOA A.DVNSMHH.d..5, s.40, hüküm: 217, 12 Safer 973/8 Eylül 1565.

³³¹ BOA A.DVNSMHH.d..12, s.183, hüküm: 1038, 29 Şevval 979/15 Mart 1572.

³³² BOA, A.DVN. MHH.d.,3, s.304, hüküm: 683, 4 Recep 967 / 31 Mart 1560.

³³³ BOA, A.DVN. MHH.d.,3, s. 394, hüküm: 886, 3 Recep 967/ 30 Mart 1560.

³³⁴ Münecimbaşı Tarihi, II, s.319-320.

bilgisini getirmişti. Sultan durumu Mısır Sultanı *Bahtsız Çerkes*'e bildirip suyollarının onarımı için teklifte bulunmuştu³³⁵.

Özetle Osmanlı merkez idaresi, özellikle dış istihbaratta, tacirler kanalından sıklıkla faydalanmıştı. Bunda söz konusu sınıfın etkileşim içerisinde bulunduğu zümre açısından geniş bir yelpazeye hitap etmesinin rolü büyüktür. Her ne kadar bu zümrenin karşı casusluk yapabileceği ihtimali mevcut olsa da Osmanlı merkez idaresi, sınırları dışında olan bitenden haberdar olmak için bu kanalı kullanmaktan çekinmemiş, aldığı tedbirlerle de karşı casusluğu önlemeye çalışmıştır.

2.1.7. Ulak (Tatar) ve Peykler

Bilgi akışının sağlanması için başvurulacak yollardan biri olan, atlı veya yaya olarak ulak (tatar) veya peykler vasıtasıyla gerçekleştirilen haberleşme sistemi, Osmanlı istihbaratı özelinde değerlendirilmesi gereken bir diğer konudur. Genel olarak, ulaşım ve haberleşme teknolojisinin henüz gelişmediği asırlarda imparatorluk sınırları dâhilinde olan bitenlerin araştırılması, gizli veya açık vazifelendirmelerle hükümdarın emir ve tebliğlerinin bir yerden başka bir yere ulaştırılması için ilk devirlerden itibaren atlı veya yaya olan bir haberci sınıfının kullanıldığı bilinmektedir.

Sâî, tatar, berîd, posta karşılığında kullanılan “ulak” kelimesi, eski Türkçede “ulağ” şeklinde telaffuz edilip, Göktürk Yazıtlarının yanı sıra Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânü Lugatî't-Türk*'ünde de “ulağ” şeklinde geçmekte ve “beyin emriyle koşa koşa giden postacının başka bir at buluncaya kadar bindiği at” şeklinde tarif edilmektedir³³⁶. “Peyk” ise Farsça; “haber ve mektup getirip götürülen kişi, postacı, haberci” anlamında olup Arapçada “*kasîd, saî, müsri, münhi*” kelimeleri ile karşılanmış, Türkçede ise bu kelimelere karşılık, “*ulak ve tatar*” kelimeleri kullanılmıştır³³⁷. Anlam olarak temelde, resmi haber taşıyan devlet görevlisini

³³⁵ II. Mehmed Mısır sultanına bir mektup göndererek; “*Devletlü otağında duyulduğuna göre hacı kafileleri çöllerde suya pek fazla gereksinim duyarlarmış, davar ve işçileri susuzluktan helak olurlarmış. Başlıca isteğimiz budur ki gerek görülen konaklarda sarnıçlar yaptırıp yıkılmakta olanlara onariverelim. Dilek olunur ki gereken izni vermekten kaçınmayın, yardım ve destekleme aramızdaki dostluk bağını da pekiştirir*” demişti. Bkz. *Tacü't-Tevarih*, III, s.169-170. Ancak bu yardım teklifi Mısır sultanı *Bahtsız Çerkes* tarafından bir nevi hakaret olarak algılandığı için, iki ülke arasında gizli bir husumet doğmuştu.

³³⁶ Yusuf Halaçoğlu, “Ulak”, *TDV İA*, C.42, İstanbul 2007, s.77.

³³⁷ Zeynep Tarım Ertuğ, “Peyk” *TDV İA*, C.34, İstanbul 2007, s.264.

çağrıştırmakla beraber Osmanlı özelinde “ulak veya tatar” adı verilen görevlilerin bu vazifeyi at kullanarak, peyklerin yaya vaziyette ifa ettikleri biliniyor.

Ulaklar haber taşıma amacıyla istihdam edilen, özel eğitim görmüş güvenilir kişiler arasından³³⁸ seçilen resmi habercilerdi. Ulakların resmi posta görevlisi olmalarının yanı sıra bazı gizli istihbarî bilgileri taşıdığı yahut bizzat istihbarat için kullanıldıkları A.Yüksel tarafından tespit edilmiştir³³⁹. I. Mehmed’in hastalanarak ölüm döşeğine düşmesi üzerine³⁴⁰ (1421) çaşnigirbaşı Elvan Bey, Şehzade Murad’a gönderilerek durum bildirilmiş, Elvan Bey’in bu süreçte kimlerle irtibat halinde olduğunun kontrol edilmesi için de peşinden ulak gönderilerek maslahatın merkeze bildirilmesi istenmişti³⁴¹. II. Mehmed’in oğlu Şehzade Mustafa’nın hastalıktan ötürü ölmesi üzerine (1474) şehzadenin ölümü gizli tutulmuş; bu önemli bilgi payitahta ulak gönderilerek ulaştırılmış ve na’sının nereye gömüleceği öğrenilmişti³⁴². II. Mehmed ölünce (1481), saltanatın başsız kaldığı süre boyunca ülkede infial çıkmasının önlenmesi amacıyla, tahtın varisi olan şehzade tahta çıkıncaya kadar ölümü gizlenmişti. Bu gizli haber Nişancı Mehmed Paşa’nın görevlendirdiği, *Babüssaade Kapucularından Keklik Mustafa* adındaki ulakla Amasya’da bulunan şehzade II. Bayezid’e ulaştırılmış acilen merkeze gelerek tahta oturması istenmişti³⁴³. Benzer şekilde; Avusturya ile barış görüşmeleri için gönderilen İbrahim Paşa’nın (ö.1601) ölüm haberinin³⁴⁴ ve Hacı İbrahim Paşa’nın (öl.1604) Mısır’da şehit edildiği haberinin³⁴⁵; *serhad ahvali, padişah ve divan erkânına* bir mektup gönderilerek bildirilmesi için ulak vazifelendirilmişti. Zigetvar Seferi (1566) sırasında vefat eden I. Süleyman’ın ölümü de gizlenmiş durum Sokullu Mehmed Paşa tarafından, Sultan’ın âlim ve bilge kâtibi Feridun Bey’e yazdırdığı kısa ve saygılı bir mektupla, şehzade II. Selim’e ulak Hasan Ağa marifetiyle ulaştırılmıştı³⁴⁶.

³³⁸Çerçi, “Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devleti’nde Ulak Organizasyonu”, s.207.

³³⁹Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s. 146-147.

³⁴⁰ I.Mehmed, güvendiği vezirlerini başına toplayıp; “hemen oğlum Murad’a haber verin ben bu yataktan kalkamazım, o gelmeden ölürüm, memlekette karışıklık çıkmadan tedarik edin vefatımı duyurmayın” demişti. Bu sırada kapı halkını da, bir tedbir olarak, İzmirlioğlu’nun üzerine göndererek merkezden uzaklaştırmışlardı. Bkz. *Osmanoğulları’nın Tarihi*, s.430.

³⁴¹ *Osmanoğulları’nın Tarihi*, s.430.

³⁴² *Tacü’t- Tevarih*, III, s.145.

³⁴³ *Tacü’t- Tevarih*, III, s.185; *Osmanoğulları’nın Tarihi*, s.274; *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.371.

³⁴⁴ *Naima Tarihi*, I, s.261.

³⁴⁵ *Naima Tarihi*, I, s.424.

³⁴⁶ A. de Lamartine, *Olguluk Çağı(Türkiye Tarihi) 4. Cilt*, s.895.

Muharebeler esnasında cepheye destek ve yardım taleplerini iletmek³⁴⁷ yahut savaşın sonunda zaferin³⁴⁸ veya hezimetin merkeze bildirilmesi için de ulaklardan istifade ediliyordu. Ayrıca savaşlar esnasında edinilen bir istihbaratın doğru olup olmadığının sınanması³⁴⁹ için onların yararlılıkları görülmüştür. Yalnızca savaş esnasında değil, sulh esnasında da askeri ve politik ilişki içerisinde bulunan siyasi yapılar hakkında edinilen istihbarî bilginin teyidi için onların vazifelendirildiği görülüyor. Mesela Germiyanoglu Yakup Bey'in merkeze gelerek bağlılık bildireceğinin haber alınması üzerine Sultan II. Murad Bursa'ya ulak göndererek haberin doğru olup olmadığının öğrenilmesini istemiş, doğru ise kendisini saygıyla karşılayıp kusur edilmemesini, durumun kendisine bildirilmesini emretmişti³⁵⁰. II. Bayezid'in veziri Ali Paşa'nın Anavarine Kalesi'ni fethetmesinden sonra, Frenklere kale içindeki durumu gizlice haber veren kale ahalisinin bu ihaneti haber alınca, Vezirin söz konusu yere varmasında kılavuzluk eden³⁵¹, aynı dönemde Turgutlu ve Varsak aşiretlerinin sebebiyet vermiş oldukları olumsuzlukların merkeze bildirilmesini sağlayan bir ulaktı³⁵². Babası II. Bayezid ile görüşme taleplerinin, vezirlerin türlü bahaneleriyle geri çevrildiği Şehzade Selim, birlikleriyle İstanbul'a geldiğinde, şehzadenin ne niyetle payitahta geldiğinin araştırılıp öğrenilmesi için, yine söz konusu bilgi kanalından istifade edilmişti³⁵³. Sadrazam Halil Paşa'nın *mühim bir iş için* İstanbul'a gönderdiği Balî ve Ömer adlı ulaklarının, Beypazarı'nda

³⁴⁷ Bosna muhafazasında olan Telli Hasan Paşa; “*Bundan sonra küffâr azîm (büyük) cemiyet ile üzerimize gelmek mukarrerdir (kararlaştırılmıştır), yalnız Bosna askeriyle iş görülmez. Umumen (toptan) Rumeli askeri dahi memur olmak lâzımdır.*” diye merkeze ulakla haber gönderilmişti. Bkz. *Naima Tarihi*, I, s.77.

³⁴⁸ Kaniye Kalesi'nin alınmasından(1601) sonra çevredeki devletlere bu haberin duyurulması için de ulaklardan istifade edilmişti. “*Hasan Bey-zâde inşâsiyle fetihânemeler yazılıp etraf memleketlere ulaklar ile sevinçli haber duyuruldu*”. Bkz. *Naima Tarihi*, I, s.251; Mora'nın Fethi de hünkâra ulakla bildirilmişti. “*Küffar leşkери sındı Hak Teâla 'inayetinde, Allahu ekber! Dahı gaziler mübalağa kâfirler kırdılar, bir nice ulu banlar dahı tutdılar. Hünkâra ulak geldi kim küffar sındı ve akabince bir iki günden sonra küffarın sancakların ve anda tutılan banları getürdiler.*” Bkz. *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.498.

³⁴⁹ *Naima Tarihi*, I, s.79.

³⁵⁰ *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.188.

³⁵¹ *Tacü't-Tevarih*, III, s.317.

³⁵² *Tacü't-Tevarih*, III, s.318.

³⁵³ Şehzade bağlılığını belirtmek için en güvendiği adamlarından olan birini padişahın otağına gönderdi. Ulak padişahın katına geldiğinde devletli otağa kabul edildiğinden övünçle, düşmanları izleyen şehzadenin anlaşma önerilerini sunmakla görevli olduğunu söyledi. Hayırlı haberler getiren Ulak padişahlık lütuflarını gördükten sonra umut verici vaadlerle şehzadenin yanına gönderildi. Bkz. *Tacü't-Tevarih*, IV, s.25-26.

önleri kesilip atlarının çalınması şeklinde arşive yansıyan kayıttan³⁵⁴ da ulakların istihbarî vazifelerine işaret eden birtakım ipuçları yakalanıyor.

Bilgi ve haber taşımaları, bizzat istihbaratla vazifeli olmalarının yanında; yakalanan *casus* ve *dillerin* de merkezi idareye ulaştırılmasında da ulaklardan faydalandığı görülmüştür. Mesela Hassa reislerinden Ali Reis'in düşman tarafından ele geçirdiği *dilleri* İstanbul'a getirmek için merkezden ulak talep etmesi üzerine, Anadolu kadılarına söz konusu reise derhal ulak gönderilmesi emrediliyordu. Bunun gibi düşman tarafından casus ele geçirilip gönderme konusu ortaya çıktığı durumlarda da yine bu emr-i şerifin geçerli olduğu, casusların ulaklar eliyle merkeze teslim edilmesinin emredildiği vurgulanıyordu³⁵⁵. Ayrıca Anadolu kadılarından, alınan *dillerin* nakledilmesi esnasında *ulak beygiri* talep edildiği³⁵⁶ durumlarda gevşeklik gösterilmemesi, ihmalden uzak durulması tembih ediliyordu³⁵⁷. Yine bazı acil işler için *Vezir Sinan Paşa'nın* yanına gidecek olan *Erdoğdu Kethüda*'ya Mısır'a varıncaya kadar yol üzerindeki kazalardan ulak beygiri tedarik edilmesi için emirler gönderilmesi³⁵⁸ de onların istihbarat özelinde üstlenmiş oldukları vazifeye işaret ediyor.

Ulakların ellerinde yazılı olan *Ulak hükmü*³⁵⁹ ile bir noktadan başka bir yere resmi bir vazifelendirme ile giderken geçtikleri bölgelerde atları yorulunca, halktan herhangi birinin atına el koymak gibi bir imtiyazları vardı ki buna Osmanlı arşiv kayıtlarında *ulak zulmü* olarak rastlanmaktadır. Her ne kadar el konulan atların iadesi için dikkat gösterilse de bazı usulsüzlüklerin önüne geçilememiştir. Mesela Çorlu kadısına, *dil* getiren Mehmed Çavuş'un, İbrahim adlı birinin atına el koyduğu ve iade

³⁵⁴ BOA, A.DVN. MHM.d.,82, s.71, hüküm: 260, 24 Ramazan 1026/ 25 Eylül 1617.

³⁵⁵ BOA, A.DVN. MHM.d.,12, s.333, hüküm: 478, 17 Zilhicce 978/ 12 Mayıs 1571.

³⁵⁶ Ulak beygiri tedariki hususunun önemsendiği belgelere sıklıkla yansıyor. Bkz. BOA, A.DVN. MHM.d.,12,s.87, hüküm: 850, 22 Rebiyulevvel 979/ 14 Ağustos 1571, *Önemli bir iş için Edirne'ye gönderilen Nuh Çavuş ile adamlarına yol üzerindeki kazalardan birer ulak beygiri tedariki için yazılan hüküm.*; ayrıca bkz. BOA, A.DVN. MHM.d.,5, s.64,hüküm: 357, 14 Rebiyulevvel 973/ 9 Ekim 1565, BOA, A.DVN. MHM.d.,12, s.338, hüküm: 488, 18 Rebiyulahir 979/ 9 Eylül 1571,

³⁵⁷ BOA, A.DVN. MHM.d.,12, s. 332, hüküm: 477, 20 Zilhicce 978/ 15 Mayıs 1571.

³⁵⁸ BOA, A.DVN. MHM.d.,12, s.341, hüküm: 496, 27 Zilhicce 978/ 22 Mayıs 1571.

³⁵⁹ Erişilen en eski ulak hükmü Şaban 887 (Ekim 1482) tarihli olup Edirne'de II. Bayezid tarafından verilmiştir. Bkz. Halaçoğlu, "Ulak", s.77. Bazı ulak hükümleri için bkz. BOA, A.DVN. MHM.d.,28, hüküm: 1029, 19 Cemaziyelevvel 967/ 24 Ağustos 1576; aynı defterdeki diğer ulak hükümleri; 1030, 1031, 1032, 1033, 1034, 1035, 1036, 1038, 1040, 1044, 1046, 1047, 1048, 1049, 1050, 1051, 1052, 1053, 1054, 1056, 1057, 1058, 1059, 1060, 1061, 1062, 1063, 1065, 1066, 1067, 1068, 1069, 1070, 1071, 1072, 1073, 1074, 1092. Son hükmün tarihi 3 Aralık 1576. Yaklaşık 4 ayda 62 adet ulak hükmü mevcut.

etmediği bildirilmiş, atın bulunup sahibine teslimi istenmişti³⁶⁰. Ulakların atlara el koyma yetkisini kötüye kullanması üzerine 1530'da ulaklar için yeni bir uygulamaya geçilmiş, Sadrazam Lütfi Paşa (d?-öl. 1560) ulak hükmü sistemini kaldırıp menzil teşkilatını yeniden kurmuş, ulak hükmü yerine in'âm hükmü³⁶¹ adıyla bir berat verilmesi usulünü getirmiştir. Ancak in'âm hükmüne rağmen sonraki dönemlerde de alınan *dillerin* merkeze gönderilmesi hususunda bazı istenmeyen durumların önüne geçilememiştir. Mesela *Şaban* ve *Memi* adlı denizci komutanların elde etmiş olduğu *dillerin Ulak Şaban* ile İstanbul'a göndermeleri sırasında yolda bazı kanun dışı uygulamalar³⁶² yaptıkları haber alınmıştı. Bunun üzerine İstanbul'dan İlbasan Beyi'ne (Arnavutluk) emir gönderilerek “pek mühim bir mesele olmadıkça ulakla adam gönderilmemesi³⁶³ emredilmişti. Benzer şekilde *Kutur(Kotor) Kalesi*'nden³⁶⁴ alınan 2 *dilin* merkeze gönderilmesi için 9 ulağın vazifelendirilmiş olması “memlekete zulüm” olarak addedilmiş; “ansızın bir düşman tecavüzü gibi ehemmiyetli bir mesele olmadıkça ulak emri verilmemesi” istenmişti³⁶⁵.

Arşiv evrakından anlaşılan yakalanan *dillerin* ulaklar vasıtasıyla merkeze ulaştırıldığı yahut *dilleri* tutan vazifelilerin, ulak in'amı veya ulak hükmü uyarınca, yolda ihtiyaç duydukları atlara el koyduklarıdır. Her iki durumda da ulakların istihbarata yönelik vazifelerinin mevcut bulunduğu sonucu çıkıyor. Son olarak; ulakların da *dilleri* merkeze getirirken yaşamış oldukları güçlüklerle de değinmek gerekiyor. İran dolaylarından alınan *baş ve dilleri* İstanbul'a getirmekte olan *Van Çavuşlar Kethüdası Halil ve Mehmed Çavuş'un* Cizre reayasından aldıkları ulak beygirlerini *Bucyan'a tabi Ceman oymağı* halkı zorla alıp kendilerine de eziyet

³⁶⁰ BOA, A.DVN. MHM.d.,21, hüküm: 185, 24 Ramazan 980/22 Ocak 1573.

³⁶¹ *İn'âm hükmünde ulağın ismi veya bağlı bulunduğu daire, ne sebeple yola çıktığı, kimin emriyle seyahat ettiği, yolculuğun gidiş mi dönüş mü olduğu, ilk hareket ettiği menzil ile varacağı menzilin adı ve sürücülerin isimleri yer alacaktı. Elleri hüküm bulunan ulaklara menzillerde gerekli beygirler sağlanır, beratları olmayanlara ise beygir verilmezdi. Kimlere ne kadar beygir tahsis edileceği fermanlarla Anadolu ve Rumeli menzillerine bildirilirdi. Bkz. Halaçoğlu, “Ulak”, s.77.*

³⁶² Debağlar (derici) basıp dövdükleri, bazı ulema ve leventleri rencide ettikleri ve Pençik almak istedikleri belirtiliyor. Bkz. BOA, A.DVN. MHM.d.,19, s.37, hüküm: 87, 14 Muharrem 980/ 27 Mayıs 1572. Pençik: Sözlükte “beşte bir” anlamındaki penç-ü yek / penç-yekten gelen pencik (pençik) kelimesi, Osmanlı askerî sisteminde kara ve deniz seferlerinde ele geçirilen esirlerden “humus-ı şer‘î” olarak beşte birinin devlet hizmetine alınmasını ifade eder. Abdülkadir Özcan, “Pencik”, TDV İA, C.38, İstanbul 2010, s.38.

³⁶³ BOA, A.DVN. MHM.d.,19, s.37, hüküm: 87, 14 Muharrem 980/ 27 Mayıs 1572.

³⁶⁴ Karadağ'da bir sahil kasabasıdır. Eski bir Akdeniz limanı olup, Venedikliler döneminde inşa edilen ve “Venedik Duvarı” adı verilen surlarla çevrilidir. Roma İmparatorluğu döneminde inşa edilmiş, Venediklilerin hâkimiyetine girince Osmanlı'ya haraçgüzar olmuştur.

³⁶⁵ BOA, A.DVN. MHM.d.,19, s.237, hüküm: 487, 17 Rebiyulevvel 980/ 14 Temmuz 1572.

ettikleri bildirilmiş, işi yapanların bulunup cezalandırılması için Diyarbakır beylerbeyine ve Basyan kadısına emr-i şerif gönderilmişti³⁶⁶.

Peykler ise, Osmanlı saray teşkilâtında, sarayın dış kısmını oluşturan ve saray haricinde oturan Bîrun halkının müteferrik hizmet bölüklerinden biriydi. Mensup oldukları kuruluşa *Peykhâne-i Hassa Ocağı* denilmekte ve *Peykhâne* olarak adlandırılan kışlaları, Sultanahmet Camii civarındaki, bugün de aynı adı taşıyan mevkide bulunmaktaydı³⁶⁷. Peykler genellikle padişahın hemen yanında bulunur, resmi haber ulaştırma ve istihbarat gibi görevleri icra ederlerdi. Özellikle padişahın emirlerini gerekli yerlere süratle bildirmek başlıca vazifeleriydi. Fatih'in teşkilat kanunnamesinde sefer zamanında *solakbaşı* ile birlikte *peykbaşının* padişahın yakınında bulunması gerektiği kaydedilmiştir. Bundan peykbaşının padişah alayında solaklarla beraber Sultanı koruma görevini de üstlendiği anlaşılıyor³⁶⁸.

Koşucu haberci olan peyklerin tarihi çok eskilere dayanmakla birlikte sistemin Osmanlı'da tam olarak ne zaman teşekkül edildiği bilinmemektedir. Uzunçarşılı, Fatih'in kanunnâmesinde peykbaşından bahsedilmesinden dolayı teşkilatın en azından 15. yüzyıl başlarından beri mevcut olduğunu anlaşıldığını ifade ediyor³⁶⁹. Özellikle sefer zamanlarında, bir haberin veya merkezden gönderilen emirlerin hızlı bir şekilde ulaştırılmasının önemi bir kat daha artıyordu. Bu yüzden, henüz iletişimin yeterince gelişmediği bu devirlerde, peyklerden sefer hazırlıkları boyunca faydalandığı görülüyor. Mesela Doğu seferi için henüz serdara katılmadığı bildirilen Çerkes Bey'e acilen sefere gelmesinin haber verilmesi için Vezir-i azam Siyavuş Paşa'nın peykbaşısı Şatır³⁷⁰ Ali gönderiliyordu³⁷¹. Bir önceki seferde yararlılıkları görülen, sonraki seferde layıkıyla hizmet görebilecek beylerin tespiti için de onların görüşüne başvuruluyor olması³⁷² askeri istihbarat açısından rollerine işaret ediyor. Peyklerin haberi bir yerden başka bir yere hızlı bir şekilde haber erişirme vazifelerinin yanı sıra doğrudan istihbarat elde etme veya bölgenin ahvalini araştırıp merkeze bildirme vazifelerinin de olduğu anlaşılıyor. Mesela; Şark seferi

³⁶⁶ BOA, A.DVN. MHM.d.,34, s.161, hüküm: 340, 22 Safer 986, 30 Nisan 1578.

³⁶⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 443.

³⁶⁸ Ertuğ, "Peyk" *TDV İA*, s.264.

³⁶⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 439.

³⁷⁰ Safevî Devleti'ndeki haberci koşuculara da şatır deniliyordu. Bkz. Yıldırım, "Atlı Halkın Yaya Haberci Koşucuları: Peykler ve Performansları", s. 193.

³⁷¹ BOA, A.DVN. MHM.d.,53, s.35, hüküm: 89, 15 Cemaziyelevvel 992/ 25 Mayıs 1584.

³⁷² BOA, A.DVN. MHM.d., 53, s.36, hüküm: 92, 15 Safer 992, 25 Mayıs 1584.

için toplanacak *nüzul*³⁷³ vergilerinin toplanması hususunda bazı kadıların ihmalkârlık yaptığıının haber alınması üzerine, Vezir-i azam Siyavuş Paşa'nın Peykbaşısı Şatır Ali'nin ahvali araştırmak üzere gönderildiği ve sözlerine itimat edileceğinden kadıların bunu bilerek çalışmalarının istenmişti³⁷⁴. Aynı şekilde Malatya Beyi'nden de sefere memur olanların ahvalini öğrenmek için yine Şatır Ali'nin gönderildiği³⁷⁵ görülüyor³⁷⁶. Peyklerin 24 saatte kat ettikleri İstanbul-Edirne arasındaki yolu, atlı posta tatarları (ulaklar) ancak 2 günde alabiliyorlardı³⁷⁷.

Evliya Çelebi "*Cenaze Peykleri*" adında bir esnaf grubundan bahsetmektedir. Söz konusu bu grubun, sefer zamanlarında hızlı atlara binip, davudî bir sesle söyledikleri kasideler ve ilahilerle, halkı seferden haberdar etmek ve manevi yönden motive etmek gibi görevlerinin olduğu anlaşılıyor³⁷⁸. Zamanla peyklerin istihbarattaki önemi yok olmuş saltanat şiarından sayılarak yalnızca tören alanlarında gösteriş amacıyla padişaha eşlik etme ve debdebeyi gösterme maksadıyla kullanılmışlardır³⁷⁹.

2.2. İSTİHBARAT STRATEJİLERİ

2.2.1. Keşif Akınları ve Dil Alma

İstihbarat kanallarıyla sağlanan bilginin belirli süreçlerden geçirilerek devamlılığının sağlanması işine istihbarat çarkı denildiği daha önce ifade edilmişti. Osmanlı merkez idaresi, istihbaratın düzen ve sürekliliğini sağlamak için istihbarat kanallarıyla elde ettiği malumatı başka bazı kanallarla besliyor, belirlemiş olduğu ölçütlerle değerlendirip yeni ihtiyaçların tespitini yapıyor yani kendi istihbarat

³⁷³ Nüzul Bedeli: Osmanlı ordusunun sefere çıkarken konakladığı menzillerde çoğunlukla asker için un, kullanılan hayvanlar için ise arpa şeklindeki belirli bir miktar zahirenin toplanıp hazır bulundurulmasıdır. Bkz. Cafer Çiftçi, "Osmanlı-Avusturya Savaşları Esnasında Bursa Halkının Avarız Türü Vergi Yükünden Örnekler (1686-1688)", *Osmanlı Araştırmaları*, C.20, İstanbul 2000, s. 251.

³⁷⁴ BOA, A.DVN. MHM.d.,53, s.35, hüküm: 87, 15 Cemaziyelevvel 992/ 25 Mayıs 1584.

³⁷⁵ BOA, A.DVN. MHM.d.,53, s.35, hüküm: 87, 18 Şaban 989/ 17 Eylül 1581.

³⁷⁶ BOA, A.DVN. MHM.d.,53, s.35-37, hüküm: 87, 88, 89,90, 95. Aynı defterde İlk hükmün tarihi; 18 Şaban 989/ 17 Eylül 1581, son hükmün tarihi; 15 Cemaziyelevvel 992/ 26 Nisan 1584.

³⁷⁷ Ertuğ, "Peyk", s.264; Yıldırım, "Atlı Halkın Yaya Haberci Koşucuları: Peykler ve Performansları",s. 193.

³⁷⁸ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, 1. Cilt 2. Kitap, s.483.

³⁷⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, s. 440.

çarkına sokuyordu. Bu istihbarat stratejilerinden ilk devirlerden itibaren en fazla istifade edileni “*dil alma*”ydı.

Osmanlı merkez idaresi kuruluş devrinden itibaren istihbarat edinmek amacıyla savaş esirlerini de casus olarak kullanmıştır. İstihbarat elde etmek amacıyla gerçekleştirilen esir yakalama işine Osmanlı’da *dil alma*, yakalanan bu esirlere de *dil* deniyordu³⁸⁰. Lügatte “düşmanın ahvalinden malumat almak üzere tutulan esirler hakkında kullanılan tabir³⁸¹” olarak açıklanan *dil almak* kavramında geçen *dil* mefhumunun yalnızca ‘savaş esiri, köle’ demek olduğu iddiası³⁸² da bulunmaktadır.

Oysa Osmanlı kronikleri ve mühimme defterleri referans alındığında istihbarî bilgiye ulaşmak için, klasik dönemde en sık başvurulan ve en fazla istifade edilen stratejilerin başında “*dil almak*” gelmektedir. Düşmanın durumu konusunda kendisinden bilgi almak gayesiyle esirler arasından yaşı küçük birinin seçilerek konuşturulması³⁸³, elde edilen esirlerin ağız birliği yapmamaları için ayrı yerlerde tutulup tek tek sorgulanması³⁸⁴; casusluk için düşman ülkesine gönderilen vazifelilerin getirdikleri *dillere* kimsenin müdahale etmemesi hususunda sancakbeylerine sıkı tembihlerde bulunuluyor olması³⁸⁵ *dillerin* taşıdığı malumatın önemini gösteriyor. Ayrıca Mohaç Savaşı’nda ele geçirilen esirlerden yalnızca dördünün *dil* için alıkonulması³⁸⁶, 1636 İran Seferi esnasında alınan esirlerden yarar olanların ayrılarak³⁸⁷ diğerlerinin öldürülmesi; 1597’de Satırcı Mehmed Paşa’nın Belgrad üzerine gönderildiğinde alınan *dillerden* edinilen malumat³⁸⁸ sonucu sefer

³⁸⁰ Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.202; Özcan, “Casus”, s.167.

³⁸¹ Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, MEB. Yay., İstanbul 1998, s.450.

³⁸² Nihat Engin, *Osmanlı Devletinde Kölelik*, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yay., İstanbul 1998, s.53.

³⁸³ Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.202.

³⁸⁴ *Tiryaki Hasan Paşa'nın Gazaları ve Kanije Savunması*, s.147; Dillerden güvenilir istihbarat edinmek amacıyla onların, ayrı ayrı sorgulandıklarına dair 1593-1606 Osmanlı- Avusturya savaşları esnasında gerçekleşen, 14 Ekim 1596 tarihli sefer için Peçevî'nin kayıtlarında şu ifadeler yer almaktadır. *Dillerden her biri ayrı ayrı ve birbirinden habersiz olarak dinledikleri halde, söyledikleri, sanki sözbirliği etmişlercesine birbirini tutuyordu*. Bkz. *Peçevî Tarihi*, II, s.184.

³⁸⁵ Ohri Sancakbeyi'nin dil alma vazifesiyle gönderdiği İbrahim ve Pervane'nin yakaladığı dillere kimsenin müdahale etmemesi için; İskenderiye ve Dukagin Sancağı Beyleri'ne yazılan hüküm için bkz. *BOA, A.DVNS. MHM.d.*,19, s.54, *hüküm:119*, 19 Muharrem980/ 1 Haziran 1572

³⁸⁶ *Peçevî Tarihi*, I, Ankara 1982, s.87.

³⁸⁷ *Naima Tarihi*, III, s.1410.

³⁸⁸ *Tiryaki Hasan Paşa'nın Gazaları ve Kanije Savunması*, s.136.

planının yeniden düzenlemiş olması, “tüm esirler” ile “*diller*”in arasındaki farka işaret ediyor³⁸⁹.

Naima Tarihi’nde, *yarar dil* tabiri; düşmanın ahvalinden haber alınmak üzere elde edilen esir anlamında kullanılıyor³⁹⁰ ve eserin pek çok yerinde³⁹¹ *yarar dillerin* faydasına dair örneklere tesadüf ediliyor. İ. Hakkı Konyalı’nın; elde edilen bu esirlerin “ağızlarından söz ve malumat alındığı yani dillerinden istifade edildiği için bunlara ‘*dil*’ denilirdi” açıklaması, kelimenin kökenindeki istihbarat vurgusuna işaret ediyor. Kâtip Çelebi, Osmanlı casusları için “*dil*” tabirini kullanıyor³⁹². Hoca Saadettin Efendi, *dillerden* istihbarat elde edinildiğini, hatta onların casus olarak kullanıldığını söylüyor³⁹³. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *dil almayı* düşmandan haber edinme anlamında kullanıyor³⁹⁴. Müneccimbaşı Ahmed de sıklıkla askeri istihbaratta faydalandığına dair misaller verdiği *dilleri*³⁹⁵, eserin sonunda yer alan lügatçe kısmında “düşmanın durumunu öğrenmek için düşman tarafından alınan esir” olarak açıklıyor. Kısacası kronikler; yakalanacak “*dillerin*” düşman ordusuna veya onların idareci zümresine mensup kimselerden, kendilerinden malumat edinmek üzere tutulmuş esirler oldukları konusunda müttefikler. Ayrıca istihbarat ve casuslukta kendilerine fayda sağlayabilecek olanlardan seçilecek bu dillerin “yarar” tabiriyle zikrediliyor olması da onları sıradan bir esirden ayırt etmektedir. Söz konusu esirler gelişigüzel seçilmediği için; Osmanlı içindeki akıncı ve serdengeçti gibi hafif süvari birliklerinin yanı sıra martolos ve tımarlı sipahilerden becerikli ve seçkin olanlar *dil almak* üzere görevlendiriliyordu³⁹⁶.

³⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.202.

³⁹⁰ *Ol esnada ol ülke alaybeyisi Kenan Bey Kars’tan, Kars hâkimi Osman Ağa, tarafından dil almağa çıkıp Emirgüne leşkerine (askerine) şikâr oldukta, Emirgüne mezburu Şâha gönderip, Tebriz’in topçubaşısının döktüğü bir topa Kenan’ı koyup Revâna karşı atıp rîze rîze (parça parça) etti.* Bkz. *Naima Tarihi*, I, s.401; “...Ol dahi yarar diller tutup, orduya gönderdi.” *Naima Tarihi*, II, s.740; *Generalin kethüdası elliden ziyade kâfir ile kılıçtan geçüp başlar ve yarar diller ve tahılları ile erken saatte serdârın huzuruna götürülünce, hepsine mükâfatlar virüb Ali Beye ve serdengeçti ağalarına kıymetli hil’atlar geydürüb, şehit olan Haşan ağanın yerini Haşan Paşa ağalarından Yusuf ağaya virdi.* Bkz. *Naima Tarihi*, IV, s.1676.

³⁹¹ *Naima Tarihi*, III, s. 1121, 1252, 1296, 1396, 1410.

³⁹² Kâtip Çelebi, *Fezleke*, s.234.

³⁹³ *Tacü’t-Tevârih*, IV, s.190.

³⁹⁴ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, Tahlil ve Metin, haz. Abdülkadir Özcan, TTK Yay, Ankara 1995, s.26, 433, 550.

³⁹⁵ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s. 330, 457, 460, 576. Lügatçe kısmı s.612.

³⁹⁶ Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.204; Câfer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs (Osmanlı-Macar Mücadelesi Tarihi, 1585-1595)*, Haz. Mehmet Kirişçioğlu, Kitabevi Yay., İstanbul 2001, s.33,42; *Selim-nâme*, s.123,146; *Peçevi Tarihi*,s.204; *Tacü’t-Tevârih*, III, 72.

Kroniklerin yanı sıra Osmanlı arşivinde, bilhassa mühimme defterlerinde *dil almanın* önemine işaret eden ve *dillerin* vazifelerini izah eden kayıtlar mevcuttur³⁹⁷. Rodos Beyi'ne; düşman korsanlık eder ve *yarar dil* tutarken neden bunca zaman bir *yarar dil* tutamadığının sorulması, düşman ahvalinden haberdar olmak için daima *yarar diller* bulundurularak gaflet ve ihmalden uzak durulmasının tembih edilmesi³⁹⁸, düşmanın durumu hakkında istihbarî bilgiler getiren casuslardan elde edilen bilgilerle yakalanan *dillerden* alınacak bilgilerin karşılaştırılarak arz edilmesinin istenmesi³⁹⁹; *dillerin* istihbarat için kullanıldığına işaret eden güçlü kayıtlardır. Dolayısıyla, *dillerin* yalnızca birer esir olduklarını söylemek mümkün gözüküyor. Tüm bu veriler ışığında kuruluş devrinden itibaren 'dil' tabirinin "istihbarat edinmek amacıyla tutulan esir" olarak kullanıldığı ifade edilmelidir.

Özellikle askerî harekâtlar öncesi ve esnasında düşman kuvvetlerinin mevki ve sayılarının tespit edilmesi açısından *dil* tutmanın önemi bir kat daha artıyordu⁴⁰⁰. Yapılacak seferler için sancakların muhafazasında bırakılacak askerlerin dışında kalan sancak beylerinden; güvenilir *diller* tutarak, düşmanın konumu, durumu ve sayıları hakkında bilgi edinilmesi ve edinilen malumatın acilen merkeze gönderilmesi isteniyordu. Böylece ordu, düşmanın konumuna göre daha avantajlı olabilecekleri bir mahalde mevzilendiriliyordu⁴⁰¹. Nitekim Cezayir Beylerbeyi'ne, Mesina'da toplanan İspanya donanmasının Fransa'dan gelecek donanmayı beklediği haberi *yarar dil* marifetiyle ulaştınca, kendisine yardım etmek üzere acilen eski *Rodos Kapudanı Ali* ile *Kapudan Kurdoğlu Ahmed*'in İstanbul'dan tedarik edilen bazı gemilerle *uygun mahalle* gönderilmişti⁴⁰². Rumeli fetihleri sırasında da özellikle Turhanoğlu Ömer Bey, Evrenos Bey, Hacı İlbey, Gazi Fazıl, Ece Bey gibi akıncı

³⁹⁷ BOA, A.DVN. MHM.d.,3, s.70, hüküm:139, 15 Şevvâl 966/21 Temmuz 1559; BOA, A.DVN. MHM.d.,9, s.115, hüküm:256, Gurre-i Muharrem 978/19 Haziran 1570; BOA, A.DVN. MHM.d.,9, s.119, hüküm: 259, gurre-i Muharrem sene 978/19 Haziran 1570; BOA, A.DVN. MHM.d.,5, s.341, hüküm:899, 6 Receb 973/27 Ocak 1566; hüküm:1875; 25 Zilkâde 973/13 Haziran 1566; 6, s.191, hüküm:411; s.555, hüküm:1202; 29 Şevval 972/30 Mayıs 1565; 12, s.259, hüküm:532; 25 Haziran 1571.

³⁹⁸"niçün sen bu kadar zamândan berü dil almayup ve ber-tedâriük idüp korsanlık itmedin?". BOA, A.DVN.MHM.d.,9, s.110, hüküm: 264; 22 Cemaziye'l-âhir 977/2 Aralık 1579.

³⁹⁹ BOA, A.DVN. MHM.d.,5, s.167, hüküm: 103, 27 Receb 973/17 Şubat 1566.

⁴⁰⁰ Peçevî Tarihi, I, s. 149.

⁴⁰¹ BOA, A.DVN. MHM.d.,5, s.192, hüküm: 1206, 20 Şaban 973/ 12 Mart 1566.

⁴⁰²Karaca Ali nâm re'is bir yarar dil getirüp küffâr-ı hâksârın ahvâlinden sü'âl itdügünde İspanya[-i] makhûrun seksen iki pâre kadırgasiyle on pâre kalıtası Mesina'da mevcûd olup ve kırk pâre gemi dahı Françe'den gelmesi mukarrerdür. Bkz. BOA, A.DVN. MHM.d.,3, s.70, hüküm: 139, 15 Şevvâl 966/ 21 Temmuz 1559

beylerinin *dil alma* göreviyle akınlarda buldukları ve bu konudaki başarıları, kroniklerde sıkça karşılaşılan kayıtlar arasındadır⁴⁰³.

II. Murad (1421-1444) zamanında, 1431 senesinde Arnavutluk'a akınlı yapmakla görevlendirilen Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa ile Vidin hâkimi Sinan Paşa arasında geçen münakaşa *dil almanın* önemini ifade etmek açısından dikkat çekicidir. Beylerbeyi Sinan Paşa'nın askeri Güvercinlik Hisarı çevresinde düşman ordusunun konuşlanmış olduğunu görünce hisara yakın bir mevkiye durmuştu. Vidin hâkimi Sinan Paşa bunu bir gevşeklik olarak telakki etmiş ve taarruz edilmemesinin padişaha hıyanet olduğunu söylemişti. Bunun üzerine Beylerbeyi Sinan Paşa; “*bu uçlar senin beyliğinin alanıdır. Kâfirden dil almak senin görevin ve işindir. Kötü tutumlu düşmanın durumu hakkında bir bilgi yokken göz karartıp üstüne yürümek, işin sonunu tasarlamayan hırçın kişilerin yanlış bir tutumudur. Gayretli isen var dil getir!*.” diyerek diller vasıtasıyla elde edilecek istihbaratın taarruzdan daha önemli olduğunu vurgulamıştı⁴⁰⁴.

II. Murad'ın sefere çıktığı zamanlarda ardında ordusunun yarısını bırakarak, düşmanın durum ve faaliyetleri hakkında bilgi toplamak amacıyla *dil almaları* için, bir bölük askerini ileri göndermesinin seferlerin başarısına katkısı vardı. Nitekim kendisi Rumeli'de Macaristan seferiyle meşgulken Bizanslılarla anlaşarak Osmanlıların Anadolu'daki topraklarına saldıran Karamanoğulları'nın durumundan, *diller* sayesinde haberdar olunduğu (1436) ve tehlikenin bertaraf edildiği kroniklerden takip ediliyor⁴⁰⁵.

Karamanoğlu Kasım Bey'in bir miktar askerle Varsak, Turgutlu ve Karesi aşiretlerinin desteğini alarak Konya üzerine yürüdüğünün haber alınması üzerine, II. Bayezid Gedik Ahmed Paşa'yı Karaman tehlikesini ortadan kaldırması için görevlendirmişti⁴⁰⁶. Gedik Ahmed Paşa'nın vazifelendirdiği keşif birliklerinin

⁴⁰³ *Neşri Tarihi*, I, s.267, 273-275, 327; *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6.Kitap, s.112; *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa* II, s. 496-501; *Peçevi Tarihi*, .I, s. 232.

⁴⁰⁴ *Tacü't-Tevarih*, II, s.184; *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.191-192.

⁴⁰⁵ *Gazavât-i Sultân Murâd b. Mehemed Hân*, (İzladı ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerine Anonim Gazavâtname, Yay. Halil İnalçık-Mevlûd Oğuz, TTK Yay., Ankara 1978 s.4-5.

⁴⁰⁶ *Tacü't-Tevarih*, III, s.204; Gedik Ahmed Paşa Padişaha; “Padişahım ben suçsuz olduğum halde Hamza Beyoğlu Mustafa Paşa'nın sözüne uyup hapsedmişsiniz. Şimdi eğer Mustafa Paşa'yı hapsederseniz giderim, aksi halde bağışlayın” diye maruzatta bulunup Yeniçeriler de kendisini destekleyince Sultan söz konusu paşayı hapsedmek zorunda kaldı. Bkz. *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.377; *Tacü't-Tevarih*, III, s.205.

yakaladığı *dillerden*; ilk karşılaşmadan kaçan Kasım Bey'in ani bir baskınla Ahmed Paşa'nın kuvvetlerinin arkadan muhasara edeceğinin haberi alınmıştı. Yolu kesen Ahmed Paşa, Kasım Bey'i hezimete uğratmıştı (1481)⁴⁰⁷.

Dirac Kalesi'nin alınmasında, *keşif ve dil alma* faaliyetleri ile casusluk kanalının birlikte kullanılması fethetme katkısı sağlamıştı. 1503 yılında İlbasan Emiri İsa Beyoğlu Mehmed Bey *hüsn-ü tedbir ile* kalenin durumunu öğrenmek için bir miktar akıncı asker göndermişti⁴⁰⁸. Kalenin durumunu anlamak için ise; *en ince konuları bile araştıran birkaç casus* vazifelendirmişti⁴⁰⁹. Kale halkının gaflet içinde olduğunu öğrenince de ümera ile anlaşıp pusu kurarak az sayıda askerle kaleyi muhasara etmişti. Kale halkı asker sayısının azlığına güvenip savaşmak için dışarı çıkınca, sahte ricatla söz konusu birlikleri pusu yerine çekerek çoğunu öldürmüş kaçanları takip ederek kaleye girmiş ve kaleyi kolayca fethetmişti⁴¹⁰.

Osmanlı-Avusturya mücadelelerinde önemli bir dönemeç olan Haçova Savaşı'nın (1596) kazanılmasında söz konusu strateji eksiksiz şekilde uygulamaya konulmuştu. Bu noktada Tatar kuvvetlerinin kumandanı Gazi Giray Han'ın (1554-1607) Osmanlı istihbaratına katkısından söz etmek gerekiyor. Giray Han bir gece zırhlı ve silahlı 60 kadar *dil* ele geçirmiştir. Diller, ağız birliği etmesinler diye birbirlerinden habersiz olarak Sultan huzurunda sorgulanmış, bu sayede Avusturya ve müttefiklerinin saldırı planları ve sayıları hakkındaki bilgiler en ince ayrıntısına kadar öğrenilmiştir. Peçevi'ye göre toplanan bütün bilgiler ışığında yapılan durum değerlendirmesi sonunda saldırıyı beklemektense düşmanın üzerine yürümenin daha uygun olacağı yargısına varılmıştı.⁴¹¹ Planlanan savaş stratejisi ise tesadüfi olmayan bir başarıyı Osmanlı tarafına kazandırıyor.

Kaniye Savunması (9 Eylül 1601) esnasında Macarlardan alınan *dillerden* Haçlı ordusunun mevki istikamet ve mühimmatı hakkında her şeyi öğrenen Tiryaki

⁴⁰⁷ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.376- 377; *Tacü't-Tevarih*, III, s.206.

⁴⁰⁸ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.416-417.

⁴⁰⁹ Casuslar, kaleyi bekleyenlerin sayılarını, durumlarını, Dalkılıçlar karşısında dayanıp dayanamayacaklarını araştırıp Mehmed Bey'e bilgi verdiler. Mehmed Bey buyruğundaki beylerle gizlice görüşüp hazırlayabildiği kuvvetlerle yola düştü. Bkz. *Tacü't-Tevarih*, III, s.329.

⁴¹⁰ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.416-417; *Tacü't-Tevarih*, III, s.330.

⁴¹¹ *Peçevi Tarihi*, II, s.184.

Hasan Paşa'nın az kuvvetle Haçlı ordusunu yenmesinin temelinde bu istihbarat stratejisinin mühim etkisi vardır⁴¹².

İstihbarata katkı sağlamak adına *yarar dil* getiren akıncılar için teşvik edici bazı ihsan ve iltifatlarda bulunuluyor olması⁴¹³ istihbarat faaliyetleri açısından dillerin önemine işaret bir başka bilgidir⁴¹⁴. Koçi Bey'in ifadesine göre; “tumar erbabından yararlılığı görülmeyen ve sefer-i hümayunda *baş* ve *dil* getirmeyen sipahinin maaşı arttırılmazdı. Savaşta yararlılık gösterip *baş* ve *dil* getirirse; on akçede bir akçe maaş artışı ihsan edilir; aşırı yararlılık gösteren ve on/on beş *baş* ve *yarar dil* getirene ise zeamet⁴¹⁵ hakkı tanınırdı⁴¹⁶. Çapakçur sancağından Ahmed'in tumarına, *dil alma* hizmetine mukabil terakki tevcih edilmesi için Diyarbakır Beylerbeyi'ne⁴¹⁷, Amid sancağından tumar mutasarrıfı Hüseyin Çavuş'un *dil alma* hizmetinden dolayı tumarının terakkisi için Diyarbakır Beylerbeyi'ne⁴¹⁸, Oltu taraflarında *dil alma* hizmetinde bulunan Halep sancağı Alaybeyi Hayreddin'in tumarının arttırılması için Halep Beylerbeyi'ne⁴¹⁹ gönderilen emirler bunlardan yalnızca bazılarıdır. Ancak dillerin bazen ülkeleri lehine çalıştıkları, sefer güzergâhını saptırarak Türkleri tuzağa düşürdükleri de olmuştur⁴²⁰.

⁴¹² *Tiryaki Hasan Paşa'nın Gazaları ve Kanije Savunması*, s.152-153.

⁴¹³ Mesela Çapakçur sancağında Ahmed'in tumarına, *dil alma* hizmetine mukabil terakki tevcih edilmesi amacıyla Diyarbakır Beylerbeyi'ne yazılan hüküm için bkz. *BOA, A. DVNSMHHM.d...1, s.3, hüküm:8,1 Ramazan 966/31 Temmuz 1554*; Tercil Sancağı Beyi Haydar'ın, *dil almaktaki yoldaşlığından dolayı tumarının arttırılması için Diyarbakır Beylerbeyi'ne yazılan hüküm için bkz. BOA, A. DVNSMHHM.d...1, s.5, hüküm: 15, 5 Ramazan 961/4 Ağustos 1554*; Amid sancağında tumar mutasarrıfı Hüseyin Çavuş'un *dil alma* hizmetinden dolayı tumarının terakkisi için Diyarbakır Beylerbeyi'ne yazılan hüküm için bkz. *BOA, A. DVNSMHHM.d...1, s.5, hüküm:18, 10 Ramazan 961/9 Ağustos 1554*.

⁴¹⁴ *Kutluca adlı yere konulunca Turhanoğlu Ömer Bey ve Ferhad Bey de birçok sapkıni bozup, başlarını ve dillerini getirdi. Padişah hazretleri her ikisine de zengin bağışlarda bulundu.* Bkz. Peçevî Tarihi, C.I, s. 232; Dil almaya yönelik terakki ve teşvikler için ayrıca bkz. *Gazavat-ı Sultan Murat b. Mehmed Hân İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerine Anonim Gazavâtname*, Yay. Halil İnalçık-Mevlûd Oğuz, TTK Yay., Ankara 1978, s.44; Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.205; Eroğlu, “Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri”, s.19-20.

⁴¹⁵ *BOA, A.DVNSMHHM.d... 1, s.15, hüküm:54, 19 Ramazan 961/ 18 Ağustos 1554*; *BOA, A.DVNSMHHM.d... 1, s.14, hüküm:46, 19 Ramazan 961/ 18 Ağustos 1554*; *BOA, A.DVNSMHHM.d... 1, s.34, hüküm:166, 24 Şevval 961/ 22 Eylül 1554*; *BOA, A.DVNSMHHM.d... 1, s.49, hüküm:247, 26 Şevval 961/ 24 Eylül 1554*.

⁴¹⁶ *Koçi Bey Risaleleri*, Haz. Zuhuri Danışman, Ankara 1985, s.39; Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.205.

⁴¹⁷ *BOA, A. DVNSMHHM.d. 1, s.3, hüküm: 8, 1 Ramazan 961/31 Temmuz 1554*.

⁴¹⁸ *BOA, A. DVNSMHHM.d...1, s.5, hüküm: 18, 10 Ramazan 961/9 Ağustos 1554*

⁴¹⁹ *BOA, A.DVNSMHHM.d...1, s. 48, hüküm: 639, 19 Zilkade 961/16 Ekim 1554*.

⁴²⁰ Özcan, “Casus”, s.167.

Ayrıca Gayrimüslim tebaadan da kale muhafazası, *dil almak*, casusluk gibi hususlarda faydalanıldığı bilinmektedir. Böyle durumlarda söz konusu grubun örfi vergilerden muaf tutuldukları görülmüştür⁴²¹. Casusluk işleri veya *dil* almakta kendilerinden istifade edilen Gayrimüslim tebaanın görevlerinde aksaklık meydana gelmesi durumunda bazı cezai müeyyidelerin uygulandığı tespit edilmiştir. Tanınmış Macar tarihçisi Sandor Takats, Macaristan, Avusturya ve Almanya arşivlerinde bulunan orijinal vesikalara dayanarak kaleme aldığı eserinde, Osmanlılar zamanında Macaristan'da casusluk edenlerle, *dil* tutanların azımsanmayacak sayıya tekabül ettiklerini; Baranya Vilayeti örneğinden hareketle bütün bir köy halkının Osmanlı'ya casusluk hizmetinde bulunduğunu ve haberi vaktinde iletmezlerse şiddetle cezalandırıldıklarını saptamıştır⁴²².

İ. Hakkı Konyalı tarafından dillerin konuşurduktan sonra serbest bırakıldıkları ifade edilmişse de kaynaklarda konuşurduktan sonra öldürüldüklerine dair⁴²³ kayıtlara da rastlanmıştır. A. Yüksel'in tespitine göre; sorgunun ardından küreğe konulmakta⁴²⁴ veya Müslüman olmaları şartıyla öldürülmeyip Sultan'ın hizmetkârları arasına dâhil edilmekteydiler⁴²⁵.

Görüldüğü üzere *dil alma* ilk devirlerden itibaren, özellikle askeri sahada, Osmanlı idaresinin sıkça başvurduğu bir istihbarat kanalı ve stratejisiydi. Nitekim elde edilen dillerden edinilen malumat onları istihbarat kanalı, başka kanallarla, bilhassa casusluk kanalıyla desteklenerek bu malumatın yorumlanması bu işin bir istihbarat stratejisi olarak değerlendirilebilir. *Dillerin* esaret altında olmalarından dolayı tamamen sağlıklı bilgi verip vermedikleri, bir şekilde canlarını kurtarmak için yalan haber verdikleri, hatta karşı casusluk, başka bir deyişle yalan haber yaymak için kasıtlı olarak kendilerini yakalatmış olabilecekleri hususu tartışmaya açıktır. Ancak idarenin bu ihtimali göz önünde bulundurarak hareket ettiği, daha sağlıklı bilgiye ulaşmak için, söz konusu istihbarat kanalını yalnız başına değil, casusluk

⁴²¹ *Pojega'daki Lakoş keferesinin*, eskiden silahlarıyla seferlerde hazır olup yararlıklar gösterdikleri; kendilerinden kale muhasarası, dil alma, casusluk yapma gibi hususlarda faydalanıldığı için örfi vergiden muaf tutuldukları belirtilmektedir Bkz: *BOA, A.DVN. MHM.d.,5*, s.149, *hüküm: 901*, 6 Recep 973/ 27 Ocak 1566.

⁴²² Takats, *Macaristan Türk Âleminde Çizgiler*, s. 166, 170-171.

⁴²³ *Tiryaki Hasan Paşa'nın Gazaları ve Kanije Savunması*, Haz. Vahit Çabuk, İstanbul 1978, s. 148, 159, 169.

⁴²⁴ *BOA A. DVNS. MHM. d*, 108, s. 138, *hüküm: 1163*, 29 Şevval1107/ 1 Haziran 1696.

⁴²⁵ Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.205.

kanalıyla besleyerek kullandığı görülüyor. Ayrıca birden fazla dilin tutulup farklı yerlerde sorgulanarak onlardan malumat edinilmesi uygun bir strateji geliştirmek adına gösterilen çabanın bir sonucudur.

2.2.2. Karşı İstihbarat Stratejisi

Osmanlı'da karşı istihbarat konusuna girmeden önce “tehdide karşı koyma” ve “karşı istihbarat/casusluk (counter-epsionage)” kavramları arasındaki farka işaret etmek gerekiyor. İki kavram her ne kadar benzer gibi gözükse de temelde ayrıldıkları önemli bir nokta vardır. Tehdide karşı koyma; ‘saldırı, sabotaj gibi tehlikelerin istihbarat kanalları vasıtasıyla haber alınmasından sonra, tehdit henüz ortaya çıkmadan bertaraf etme’ anlamını içeriyorken, karşı istihbaratta doğrudan; hasım devletlerin, istihbarat kanallarını çeşitli kanallar kullanarak etkisiz hale getirme vardır. Yani karşı istihbarat; sızlamaların ve çift taraflı casusluk gibi daha derin stratejilerin ve faaliyetlerin önünü almaktır. Başka bir ifadeyle, tehde karşı koymada, edinilen istihbarat değerlendirilerek herhangi bir zararı önleme çabası varken, karşı istihbaratta gizliliğin korunması esastır.

E. Safa Gürkan, counter-epsionage kavramını *düşman gizli servislerinin tüm aktivitelerini engellemek* anlamında kullanıyor. Ona göre devletler, rakiplerine göre avantaj elde etmek için, bilgi almak ve onu kontrol etmek istedi. Bilgi toplama ve kontrol etme, erken modern “gizli diplomasinin” sadece bir yönüydü⁴²⁶. Bu gizliliğin korunması içinse geliştirilmiş birkaç strateji vardı. “İstihbarat stratejileri” gereğince modern devletler; dezenformasyon (yanlış bilgi yayma), bilgi analizi, kriptanaliz (şifreleme), propaganda, rüşvet, sabotaj ve son olarak karşı-istihbarat gibi bir dizi farklı faaliyette bulundular⁴²⁷.

B. Lewis; Bizanslılardan modern Hristiyan dünya ülkelerine kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm (Avrupalı) çağdaşlarının, kuruluş devrinden itibaren Osmanlılara karşı geniş bir casusluk faaliyeti yürüttüğünü, Osmanlıların ise bu konuda hasımlarından geri kalmış olduğunu⁴²⁸ ifade ediyor. Bunda kuşkusuz

⁴²⁶ Emrah Safa Gürkan, *Sultanın Casusları*, Kronik Yay., İstanbul 2017, s.217-219.

⁴²⁷ Emrah Safa Gürkan, “The Efficacy Of Ottoman Counter-Intelligence In The 16th Century”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung*, C.65, S. 1, 2012, s.1-2.

⁴²⁸ Bernard Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, Çev. İhsan Duru, Ayıışığı Kitabevi, İstanbul 2000, s.147.

Osmanlı'nın bünyesinde çok dinli ve çok milletli bir yapı barındırmasının etkisi vardır. Nitekim Hristiyan dünyası, Osmanlı ordularının Avrupa'ya düzenlediği her seferde İstanbul'a casuslar gönderir üstelik kiliseler arasındaki dostane ilişkilerden yararlanmaya çalışırdı. Hatta Osmanlı sınırları içinde casusluğun en büyük merkezinin zamanla Fener kilisesi olduğundan, özellikle 17.yüzyıl başlarında İstanbul patrikliğinin Avrupa Hristiyanlığı için çalışan bir kurum haline geldiğinden⁴²⁹ bahsedilmektedir.

Karşı istihbarat konusundaki çalışmalara erken devirlerden itibaren tesadüf ediliyor. Sırp despotu Vıkoğlu'nun, Osmanlıların sefer hazırlık ve hareketleri hakkında sızdırdığı bilgilerle⁴³⁰ hedef ülkelerin gerekli tedbirleri almalarına, dolayısıyla Balkan fütuhatının aksamasına sebebiyet verdiği öğrenilmişti. Nitekim Müneccimbaşı'ya göre Sultan Murad, İshak Bey'e Balkanlardaki fütuhatın neden yavaş ilerlediğini sormuş bunun üzerine; "*biz ne zaman akın etmek istesek Vıkoğlu küffara haber gönderir. Onlar da tedariklerin görürler. Akına giden gaziler hiçbir şey elde edemedi dönerler*" diyerek Vıkoğlu'nu şikâyet etmişti. Sırbistan'ın fethinin görünen nedeni işte bu karşı casusluğu önlemektir (1428)⁴³¹.

II. Mehmed 1462'de Eflak'a sefer düzenlediğinde Sultan ve ordusu, Kazıklı Voyvoda namıyla bilinen Eflak beyi III. Vilad tarafından bir gece baskısıyla yok edilmek istenmişti. Ancak II. Mehmed bu gece baskınından casusları vasıtasıyla haberdar olmuş, gerekli tedbirleri almıştı⁴³².

Boğdan seferi (1467) dönüşünde, Sultan II. Mehmed Tuna'dan geçmekteyken Mihaloğlu Ali Bey'den *yarar bir adam* gelip Macar Kralı'nın bir saldırı planladığını haber vermişti. Bu habere göre, Osmanlı topraklarına katılmış bulunan ve Tuna ile Morova ırmaklarının birleştiği konumda bulunan Kobiloviç yöresine, iki sağlam hisar yapılmıştı. Üstelik bu iki kale hizasında bir başka kale daha inşa edilmiş ve tahkimatı tamamlanarak içerisine savaş gereçleri yerleştirilmişti. Macar Kralı, bu

⁴²⁹ Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.335

⁴³⁰ *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s. 215.

⁴³¹ *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s. 215; *Tacü't-Tevarih*, II, s.191; *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 189.

⁴³² Drakula bu savaştan canlı kurtulmayı başarmış ve Macarlara sığınmıştır. II. Mehmet Eflak hâkimliğini Drakula'nın kardeşi Radul'a vermiştir. *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.327-328; *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 243-244.

kaleyi iskele gibi kullanacak şekilde bir saldırı planı düzenlemişti⁴³³. Mevsimin kış olması ve sefer vakti olmamasına rağmen II. Mehmed acilen müdahale edilmesini emretmiş, kaleleri yıktırmıştı. Hoca Saadetin Efendi söz konusu tehdidin ciddiyetini; “ *kar ve buzdan yollar bağlanmış olduğundan sefer zamanı değildi. Ama işi savsaklamakla nice felaketlerin, önemsememekle de ne denli tehlikelerin doğacağı Padişahın uyanık zihninde belirmiş ve gelecek yıla bırakıldığı halde tutuşturulacak fitne ve kargaşa yangınını söndürmenin zorluğu da göz önüne getirilmişti*”⁴³⁴ şeklinde açıklıyor. Böylece Sultan’ın istihbarî bilgiyi yorumlamadaki başarısı önemli bir tehdidi ortadan kaldırmış oluyordu.

Sultan II. Bayezid, Kili ve Akkirman Kalelerinin fethedilmesinin (1484) ardından kalede kalanların bir kısmı eski Biga’ya naklettirmiş, kalelere yeterli erzak ve Osmanlı muhafızları koydurup merkeze dönmüştü. Fakat Sultan saltanat merkezine döndüğünde kalede kalanlardan bazıları Boğdan Voyvodası Stefan Çel Mare’ye bir ulak gönderip, kaleyi kendisine teslim edeceklerini söylemişlerdi. Durumdan kale muhafızları sayesinde haberdar olununca, voyvodaya casusluk edenler öldürülmüş, planlanan zamanda kaleyi teslim almaya gelen Çel Mare, içeriden yardım beklerken pusuya düşürülmüş, askerlerinin pek çoğu öldürülmüş yarar olanlar ise esir edilerek merkeze gönderilmişti⁴³⁵.

Sınırların genişlemesine paralel olarak hem bünyesinde hem de çevresindeki milletlerin çeşitlenmesi, imparatorluğun istihbarata olan gereksinimini arttırıyordu. Bu durum istihbarat edinmek için, farklı milletlerden, dil bilen güvenilir casuslar bulmayı gerektirdiğinden, Osmanlı idaresini “güvenirlik” açısından en zora sokan konulardan biri haline geliyordu. Nitekim her devirde devletlerin birincil sorunu olan çift taraflı casusluk, idarenin başa çıkmak için en fazla mesai harcadığı meselelerden biri haline geliyordu. Mesela *Filibeli Nikola* isimli istihbarat elemanı; hakkındaki yalan haber, çift taraflı casusluk ve sihir iddialarından dolayı siyaset edilerek cezalandırılması talebiyle mahkemeye çıkarılmıştı. Mustafa isimli görevlinin ifadesine göre; 7-8 yıldır korsanlık hizmetinde istihdam edilen, yalan ve uydurma haberler getirdiği öteden beri defalarca dile getirilmesine rağmen vazifeden

⁴³³ Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, Haz. Ahmet Tezbaşar, Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz, s.150-151; *Tacü't-Tevarih*, III, s.158; *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.271.

⁴³⁴ *Tacü't-Tevarih*, III, s.158.

⁴³⁵ *Tacü't-Tevarih*, III, s.240-241.

uzaklaştırılmayan Nikola, çift taraflı casusluk yapmaktaydı. Nikola kendisini ziyarete geldiğinde, yüzüne karşı, 'bu zamana kadar hiçbir doğru haber getirmediği ve çift taraflı casusluk yaptığı' söylendikten sonra kapıcı gözetiminde hapsedilmişti (1512)⁴³⁶. Bu misalden tespiti en zor problemlerin başında çift taraflı casusluğun olduğunu tahmin etmek kolaylaşıyor. Söz konusu casusun Gayrimüslim olması ve hakkında şikâyetler olmasına rağmen 7-8 yıldır aynı vazifede bulunması düşündürücüdür. Nitekim en ufak hatasında görevden uzaklaştırılan hatta göz kırpmadan öldürülen yüksek rütbeli asker hatta yöneticiler bulunmasına rağmen casusun ısrarla görevden alınmayışı, neden olduğu zarara ek bazı ciddi faydalar sağladığına işaret ediyor. Üstelik suçlamalara rağmen öldürülmeyip yalnız hapsedilmiş olması da kendisini himaye eden başkaca bir gücün olabileceğine hamledilebilir. Lakin casusun kimliği veya bağlantıları hakkında arşivde başkaca kayda tesadüf edilmemiş olmasından şimdilik bu iddiaları temellendirecek bir veri bulunmuyor.

Merkezi idarenin karşı casusluk konusunda bir diğer dikkat çeken başarısı da yakalanan İspanya casusunun İstanbul'a ve boğaz hisarlarına yönelik saldırı ve sabotaj girişimleri için yapacağı istihbarî çalışmaların ortaya çıkarılmasıdır. Her ne kadar casusun nasıl yakalanmış olduğu evrakta açıkça ifade edilmemiş olsa da ondan edinilen malumat, henüz 1500'lerin başında Osmanlı idaresinin karşı casusluğu önlemedeki farkındalığı ve yönelimi açısından ipuçları veriyor. 1528'de Avlonya'da yakalanan Frenk casusu ifadesinde; kendisini İstanbul'un asker çıkacak, kalacak ve topla dövülecek yerlerini inceleyip yazı veya resme dökmek, Osmanlı gemilerini görüp bunların karadan mı denizden mi yakılabileceğini tespit etmek ve Gelibolu'daki Boğaz hisarlarının topla dövülecek yerlerini belirlemek üzere *İspanya Kaptanı Petro Navara*⁴³⁷ tarafından gönderildiğini itiraf etmişti. Casus Osmanlı gemilerinin ne suretle yakılabileceği hususunda muhatabına; tacir suretinde gemilere binilip, gece bir kutu içine nefit bir diğerine ateş konularak dalgıçla tüm gemilere dağıtılabileceğini bildirmişti. Casusun yaptığı bu hizmet karşılığında 25 filori harçlık aldığı evrakta kayıtlıdır. Yaptığı işe karşılık aldığı ücreti azımsadığını ancak idareden kendisine; Ağustos ayının 15'ine kadar dönmeyecek olursa, Ayasofya önünde

⁴³⁶ TS. MA. e, 754/22, 7 Safer 918/ 24 Nisan 1512.

⁴³⁷ Oliveto Kontu Don Pedro Navarro. 1510'da Trablusgarp'a giren İspanyolları komuta etmiştir. Bkz. Ahmet Kavas, "Trablusgarb", *TDV İA*, C.41, Ankara 2012, s.289.

buluşacağı, bir adamdan belli bir miktar daha para verileceği bildirilmişti. Casusa ayrıca karşı tarafın asker ve mühimmat sayısı da sorulmuş 30 bin asker yazıldığı ve 300 pare gemiye kudretleri olduğu öğrenilmişti (1528)⁴³⁸.

Propaganda da karşı istihbarat stratejisi noktasında sık başvurulan bir yöntemdir. Böylece devletler gözdağı verme, durumu olduğundan farklı gösterme gibi yanıltma hileleriyle hasımlarını yanlış hamleler yapmaya zorlayabiliyorlardı. Mesela, Semendire Emiri Evrenosoğlu Ahmed Bey Macar Kralı'nın iki casusunu yakalayıp II. Bayezid'e sunmuştu. Sultan, casusların öldürülmemesini; Modon, Koron ve Navarin'in fethinden (1500) sonra, elde edilen esirlerden *işe yarar olmayanların* siyaset edildikleri (öldürülme) meydana gönderilmelerini, o korkunç manzarayı izlettikten sonra da casusların serbest bırakılmasını emretmişti. Müneccimbaşı'nın nakline göre casuslar durumu krala anlatınca, kral büyük bir korkuya kapılıp isyan etmekten vazgeçmişti⁴³⁹.

Muharebelerde doğru istihbarat edinmek kadar yanlış haber yayarak düşmanı yanıltmak, bir diğer deyişle; *dezenformasyon* da bir savaş stratejisiydi. Mesela Avusturya Kralı Arşidük Ferdinand'ın Budin'i muhasara etmesinin haber alınması üzerine (1530) Semendire Beyi Yahya Paşaoğlu Mehmed Bey ve Bali Bey Budin'e gönderilmişti. Ancak düşman kuvvetlerinin oldukça kalabalık olduğunu gören Mehmed Bey, etrafa Vezir-i azam İbrahim Paşa'nın çok sayıda kuvvetle Budin üzerine yardıma geldiğinin haberini yaydirmış, haberi alan Macarlar ağırlıklarını bırakarak kaçmıştı. Böylece hem gaziler savaşmadan ganimet elde etmiş, hem de Budin muhasaradan kurtulmuştu⁴⁴⁰. Aynı yanıltma stratejisinin Kanije savunması esnasında da başarılı bir şekilde kullanıldığı görülmüştür. Nitekim Tiryaki Hasan Paşa'nın isminin parlayacağı Kanije savunmasında (9 Eylül 1601)⁴⁴¹

⁴³⁸ TS. MA. e, 745/33, 12 Zilhicce 934/ 28 Ağustos 1528.

⁴³⁹ Müneccimbaşı Tarihi, II, s.409-410.

⁴⁴⁰ Müneccimbaşı Tarihi, II, s.534-535; Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* II, s.90-91; Aksun, *Osmanlı Tarihi*, I, s.268.

⁴⁴¹ 1593-1603 Osmanlı Avusturya savaşları esnasında Avusturyalıların Budin'i tazyik ederek Eflak-Boğdan bölgesinde faaliyette bulunmaları sebebiyle Sadrazam Damat İbrahim Paşa, 22 Mayıs 1599'da sefere çıkarak Belgrad'a gelmişti. Bu sırada Peçuy Beylerbeyi olan Tiryaki Hasan Paşa Banyavar mevkiinde bir Avusturya kuvvetini imha ettikten sonra Essek mevkiinde orduya katılmıştı. Estergon üzerine yapılacak harekâtın tartışıldığı harp meclisinde, Tiryaki Hasan Paşa kendisine söz sırası geldiği zaman, Estergon yerine Basocsa Kalesi ve ilk defa Kanuni Sultan Süleyman döneminde fetih edilmiş olan Kanije'nin zaptıyla Budin yolunu güvenceye almanın mümkün olacağı değerlendirmesinde bulundu. Teklifi kabul edilerek Basocsa Kalesi ve Kanije Kalesi zorlu bir kuşatmanın ardından zaptedilmiş, Tiryaki Hasan Paşa bundan sonra oranın savunmasına

Avusturyalıların öncülük ettiği büyük Haçlı birlikleri deyim yerindeyse hezimete uğramıştı ki bunda Hasan Paşa'nın savunma tertibatını düzenlerken yürüttüğü istihbarat stratejisinin büyük katkısı vardı. Hasan Paşa Kanije'ye gelir gelmez *dört tarafa casuslarını salıp* kendisi kalenin içindeki zahire tedariki ve diğer işlerle uğraşmış; *Zigetvar, Peçuy, Pojega* sancaklarına yarar ve mutemed adamlarını göndererek Haçlı ordusunun mevki, sayısı, cephane ve mühimmatının miktar ve niteliği hakkında malumat edinmişti⁴⁴². Daha önemli stratejik hamlesi ise Haçlı birliklerini yanıltmak olmuştur. Kendi casusları vasıtasıyla kalede top bulunmadığı, yeterli süvari olmadığı şayiasını yaydırarak Haçlı casuslarının yanlış istihbarat edinmesini sağlamış; Haçlıların keşif akınlarında, askerine; düşman üzerine top atılmamasını emretmişti⁴⁴³. Böylece Haçlılar kalenin savunma açısından yetersiz olduğunu düşünüp yeterli tertibat yapmamışlardı. Kaleyi kuşatmak için geldiklerinde top atışlarıyla püskürttüklerinde ise büyük bir şok yaşamışlardı.

Buna rağmen kuşatma uzun sürmüş (yaklaşık 3 ay), kalede zaten az olan zahire tükenmiş, mühimmat da oldukça azalmıştı. Nihayet kuşatma devam ederken etrafa gönderilen casuslar Kanije'nin alt tarafında gizli bir geçitten Haçlıların geçip gitmekte olduğunu haber vermişti. Hasan Paşa adamlarına bunlarından esir getirmelerini istemiş; adamları Macarlardan iki *yarar dil* getirip Hasan Paşa'ya teslim etmişlerdi. Hasan paşa bu iki *dili* ayrı ayrı sorguladıktan sonra, bir strateji belirlemiş ve aslen Macar olup ihtida eden Kara Ömer Ağa'yı esirlere göndermişti. Ömer Ağa, sorgulanan bu iki *dili* Hasan Paşa'dan gizliymiş gibi serbest bırakmıştı. Onları kalenin içinde 1 yıldan fazla süre yetecek zahire ve barut olduğuna, Haçlı ordusunda Osmanlı'nın tarafını tutan Macarlardan adamları olduğuna ve belirlenen gün geldiğinde Ferdinand'a ihanet edeceklerine, üstelik çok kısa zamanda İstanbul'dan yardım geleceği için kışın soğukta bu muhasarayı sürdürmenin

memur edilip ordu Belgrad'a dönmüştü. Bundan sonra kaleyi yeniden almak isteyen Macaristan kuvvetleri Ferdinand kumandasında kaleyi yeniden kuşatmıştı. Bkz. Mahmud Ak, "Tiryaki Hasan Paşa", *TDV İA*, C.41, Ankara 2012, s.216.

⁴⁴² Casuslar gelip Hasan Paşa'ya malumat verdiler. "Kâfirlerin büyük kısmı Yanık Kalesi altındadır. Dillerinde Budin söylenir. Nihayet Frengistan'dan (Avrupa'yı kastediyor) seksen bin Frenk geliyormuş. Onlar gelene kadar hareket etmezler. Bunun üzerine Hasan Paşa yine casus saldı. Birkaç gün sonra casus; "Frengistan'dan gelen seksen bin askerin yetmiş tane büyük topları, hesapsız cephaneleri vardır. Serdarları Matyas Hersek'tir Nemçe(Avusturya), Macar, Vaç, Leh, Hırvat, Slav, Kara Hersek askerleri ile Macar Kralı Ferdinand toplam yüz bindir. Amaçları Össek'e varıncaya kadar bütün kaleleri harp ile zapt eylemektir." Dedi. Bkz. *Tiryaki Hasan Paşa'nın Gazaları ve Kanije Savunması*, s.136.

⁴⁴³ *Tiryaki Hasan Paşa'nın Gazaları ve Kanije Savunması*, s.137.

kendilerine hiçbir faydası olmayacağına inandırmıştı. Ayrıca *Dilsiz Osman* adında bir casusunu da Zigetvar Beyi'ne yazılmış bir mektupla⁴⁴⁴ müttefik kuvvetlere yakalatmak amacıyla göndermişti. Tüm bu stratejiler Kanije Savunmasında yıldızı parlayan Tiryaki Hasan Paşa'ya haklı bir şöhret kazandırmış, Osmanlı istihbaratı özelinde de bir devinimi beraberinde getirmiştir.

I. Süleyman'ın Alman İmparatoru V. Karl'a karşı açtığı 1532 Alman Seferi esnasında İbrahim Paşa 22 Temmuz'da Sikloş Kalesi'nin yansıra Sultan aleyhine casusluk yaptığı tespit edilen Macar asilzadesi Pereny'nin kalesini de ele geçirmiş ve Preny'i de hapsedirmişti⁴⁴⁵.

Karşı casusluk bazen istihbarî bilgi kadar önemli, başka maddi kazanımlar da sağlıyordu. 1547'de Şah I. Tahmasb'a karşı isyan hareketine girişen Safevî şehzadesi Elkas Mirza'nın İran'dan kaçıp Osmanlı'ya sığınması üzerine I. Süleyman'ın eline önemli bir koz geçmişti. Elkas Mirza tüm İran'ın nasıl ve hangi yollardan ele geçirilebileceğini ve bu girişimin rehberliğini bizzat kendisinin yapabileceğini söylemiş; İran ile ilgili Sultan Süleyman'ın işine yarayabilecek detayları onunla paylaşmaktan çekinmemişti. Nitekim ertesi yıl ilkbaharda I.Süleyman bizzat İran'a girmişti. Bu esnada I. Süleyman da casuslarını bölgeye göndermiş, Sultan'ın casusları, İran Şahı I. Tahmasb'ın çok zengin olan hazinelerini; *İsfehan*, *Keşan* ve *Kamid* kentlerinde bulundurduğunu ve çok az korucu tarafından korunduğunu bildirmişlerdi. Bu haber üzerine Elkas Mirza'nın öncülük ettiği kuvvetler, gizli ve dolambaçlı yollardan İran'a girmiş hiçbir zorluğa uğramadan hazineyi ele geçirip yükü Padişaha getirmişlerdi⁴⁴⁶.

Casus yakalama konusunda teşvik edici bazı ödüllerin konuluyor olması da karşı istihbaratın önlenmesi açısından atılan önemli bir adımdı. Mesela Lefkoşa Kalesi'ndeki askerlerin durumu hakkında haber almak için gelen bir casusu yolda

⁴⁴⁴ Mektupta özet olarak; Padişahın Zigetvar Kalesine girdiğinin haber alındığı, Haçlı ordusu içinde kendi taraflarında olan 30 bin Macar olduğu, Haçlı taraflarından kendilerine bu Macarlar vasıtasıyla mühimmat yardımı yapıldığı ve düzenli olarak haberler getirildiği, İstanbul'dan zahire ve mühimmat gönderildiği için teşekkür edildiği ancak zaten bir yıl yetecek kadar barut ve zahirenin bulunduğu yazıyordu. Ferdinand bu mektubu çevirttirince içeride kendisine yardım eden Macarlı Ömer Ağa'nın gönderdiği dillerin söylediklerinin kesin olduğuna inanmıştı. Bkz. *Tiryaki Hasan Paşa'nın Gazaları ve Kanije Savunması*, s.161-164.

⁴⁴⁵ Erdoğan, "Kanuni Sultan Süleyman'ın 1532 Tarihli Alman Seferi Ruznâmesi", s.170.

⁴⁴⁶ Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi II*, s.105.

rast gelip yakalayan yeniçerilerden 6'sı *solak*, *sipahi* ve *silahdar* yapılarak, 2'si de günlük ulufeleri birer akçe arttırılarak ödüllendirilmişti.⁴⁴⁷

Tutulan esirlerden bir şekilde firar etmeyi başaranlar, karşı casusluk meselesi yüzünden, merkezi idarenin endişesine neden oluyordu. Hele de firar eden esir Türkçe öğrenmişse bu endişe bir kat daha artıyordu. Mesela 1571'de Delvine taraflarında kaybolan bir esirin tekrar yakalanması için adeta seferber olunmuş; o civardaki geçit ve güzergâhlara yarar adamlar konularak güvenlik üst seviyeye çıkarılmıştı. Ayrıca Delvine Beyin'den, o tarafa haber ile varan her kim olursa olsun yakalayıp; durumlarını, ellerindeki mektupların ve taşıdıkları haberlerin mahiyetini ayrıntılı olarak arz etmesi istenmişti⁴⁴⁸.

E. Safa Gürkan İnebahtı Savaşı'nın İstanbul'daki casuslar için bir dönüm noktası olduğunu söylüyor. Nitekim bu savaşta hayatını kaybedenler arasında bir dolu casus vardır. 1571'den sonra istihbarat ağını *Aurelio Santa Croce* liderliğinde yeniden kurmak gerekecektir. Bundan daha da önemlisi, bu savaştan sonra Habsburg otoriteleri artık bu casuslara güvenmemeye başlamıştı. Zira Habsburg otoriteleri hesapta kendilerine çalışan ajanların Osmanlı donanmasını sabote etmek şöyle dursun, cesurca savaştıklarını, hatta 1567'de taraf değiştirmesi için pazarlık ettikleri Durmuş Reis için canhıraş savaşırken öldüklerini fark etmişlerdir. Ayrıca Osmanlılar Ragusa'da bir Habsburg ajanı olduğu haberini almakta ve bu ajanı şehirden kovmaları için Ragusalılar'ı sıkıştırmaktaydılar. Kastilya başkomutanı *Requeséns* İstanbul'daki casuslardan hiç memnun değildir. Bunlar meyhanelerdeki dedikoduları yazmakta, bazen de gerçekleşmiş olayları erken bir tarih kullanarak haber vermekte, sonra da suçu yavaş olmakla suçladıkları postacılara atmaktadırlar. *Requeséns* bunların çifte ajan olduklarını; aksi takdirde Osmanlıların bunca zamandır bu adamları yakalayamamasının başka bir açıklanmasının mümkün olmadığını söylemiştir⁴⁴⁹. Bu bilgiler ışığında Habsburgların, Osmanlı idaresinin casusluk şebekesinden çekindiğini hatta karşı casuslukta Osmanlıların, Habsburglardan daha mahir bir idare görüntüsü çizdiğini söylemek kolaylaşıyor.

⁴⁴⁷ BOA, A. DVNS. MHM. d, 8, s.76, hüküm: 842, 7 Safer 978/ 11 Temmuz 1570.

⁴⁴⁸ BOA, A. DVNS. MHM. d, 14-2, s.1088, hüküm: 1598, 30 Muharrem 979/ 24 Haziran 1571.

⁴⁴⁹ E. Safa Gürkan, "Ftilin Ucunda Tersane-yi Âmire", *Osmanlı İstanbulu I, Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu*, (29 Mayıs – 1 Haziran), İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür Aş. Yay., 2014, s. 58-59.

Ticaret veya hac kervanların güvenliği her dönem için merkezi idarenin dikkate aldığı bir husustur. Çünkü kervan içerisine, ibadet veya ticaret bahanesiyle karışmış olabilecek casuslara karşı tedbir alınması gerekiyordu. Nitekim Edirne'den kalkan bir kervandaki Ankaralı Ermenilerin sınıra ulaştırmak üzere, sandıklarındaki ipekler arasında casusluk amaçlı mektuplar taşıdıkları ihbarı alınmıştı. Hemen söz konusu kervanın korunaklı bir yerde durdurulup Ermenilerin eşyalarının aranması, şayet bulunamazsa Müslümanların eşyalarının da iyice aranarak bu mektupların bulunması hususunda Filibe ve Uzuncaova Hasköy kadılarına emirler gönderilmişti (23 Mart 1572)⁴⁵⁰

Osmanlı topraklarında casusluk ve karşı casusluğa en sık konu olan devletlerden biri hiç şüphesiz İran'dır. İkili ilişkilerin başladığı en erken devirlerden itibaren Osmanlı merkezi idaresi ile Safevîler arasında yaşanan dini karakterli yayılma politikaları ve siyasi-askeri ilişkiler boyunca istihbarat kanallarından iki taraf da yararlanmış, rakip tarafın durumu öğrenilmeye, stratejisi çürütülmeye çalışılmıştı. Nitekim Dergâh-ı Muâlla Çavuşlarından Ali Çavuş'un İran'a casusluk yaptığının bildirilmesi üzerine, söz konusu çavuşun yakalanarak sorgulanmasına ve suçu sabit görülürse hakkından gelinmesine⁴⁵¹ hükmedilmişti. Benzer şekilde Hüseyinabad kazasının Kale köyünde *Ağabey* isimli bir şahıs tarafından yakalanan ve mahkemeye çıkarılıp suçu sabit olduktan sonra bir şekilde firar etmeyi başaran *Muhterem* adlı İran casusunun tekrar yakalanması için Rumeli Beylerbeyi ve Hüseyinabad kadısına emirler⁴⁵² gönderilmişti (1568). İran'la savaş halinde olunmadığı durumlarda bile o canipten yarar casusların eksik edilmemesine yönelik Erzurum⁴⁵³, Van⁴⁵⁴, Bağdad Beylerbeylerine⁴⁵⁵ hükümler gönderilmesi, Osmanlı idaresinin, özelde II. Selim ve vüzerasının karşı istihbarat noktasındaki farkındalığına işaret ediyor. "*Düşmana casusluk yapma*" suçu sıkı teftişe tabi konular arasındaydı. Nitekim Batum Beylerbeyi ve Gönye kadısından, düşmana casusluk ve yardım eden *Göriş Anzavurlarının* bulunup teftiş edilmesi istenmişti⁴⁵⁶.

⁴⁵⁰ BOA, A. DVNS. MHM. d, 16, s.335, hüküm: 593, 17 Cemaziyelahir 979/ 6 Kasım 1571.

⁴⁵¹ BOA, A.DVN. MHM.d.,12, s.158, hüküm: 180, 16 Zilkade 978/ 13 Mart 1571.

⁴⁵² BOA, A.DVN. MHM.d.,7, s.363, hüküm: 2683, 2 Recep 976/ 21 Aralık 1568.

⁴⁵³ BOA, A.DVN. MHM.d.,10, s.206, hüküm: 493, 17 Zilhicce 979/ 1 Mayıs 1572.

⁴⁵⁴ BOA, A.DVN. MHM.d.,10, s.182, hüküm: 346, 19 Zilkade 979/ 3 Nisan 1572.

⁴⁵⁵ BOA, A.DVN. MHM.d.,16, s 94, hüküm: 207, 19 Zilkade 979/ 3 Nisan 1572.

⁴⁵⁶ BOA, A.DVNSMHM.d.46, hüküm: 656, 19 Zilhicce 989/ 14 Ocak 1582.

Sakız Adası mültezimi *Yahudi Abraham*'ın şikâyeti üzerine tebdil surette Avrupa'ya kaçmakta olan birkaç şahsın Osmanlı donanması, kaleleri ve casusluk üzerine tuttıkları bir defterle yakalanmaları (1607) da karşı casusluk noktasında erişilen farkındalığı ve başarıyı gözler önüne seriyor. Yahudi Abraham, Şaban Reis isimli denizcinin sandalına Gayrimüslim kıyafeti giymiş Hüseyin ve beraberinde *Can Batista* ve *Jani Gomlo* adlı iki Gayrimüslim şahsın bindiğini görünce şüphelenip adamlarına durumu araştırtmıştı. Adamlarından edindiği bilgiye göre *Françesko Daviye*, *Jani Gomlo* ve *Can Batista* isimli Gayrimüslimler, eski bir Gayrimüslim olan Hüseyin'e Avrupa'da babasından kalma büyük bir serveti olduğunu söylemiş bu yüzden beraberce Avrupa dönüyorlardı. Bu istihbaratı alan Sakız mültezimi Abraham, Sakız Kadı'sına gidip durumu bildirmişti. İşin daha ilginç yanı, Can Batista Osmanlı topraklarına, İngiliz elçisiyle birlikte gelmiş ve *Liyuzi* isimli bir Gayrimüslimin evinde kalmışlardı. İngiliz balyos vekilinden durum sorulunca ise durumu inkâr etmişlerdi. Ancak sorgulama derinleştirilip üst araması yapılıncaya, İngiliz balyos vekilinin üzerinden kendi el yazısıyla; Osmanlı donanması, kaleleri ve İran hakkında casusluğa dair ayrıntılarla tutulmuş bir defter bulunmuştu⁴⁵⁷. Söz konusu olay, karşı casusluk stratejisinde idarenin sanıldığından daha iyi olduğunu gösteriyor. Her ne kadar bu örnekten, mültezimlerin istihbaratta faal birer eleman olduklarına dair bir çıkarsama yapmak güç olsa da vergi toplama konusundaki mezalimleri ile adı çıkmış mültezimlerin, yalnız birer vergi memuru olmadığına, idarenin de onları seçerken ne denli yerinde kararlar aldığına dair iyi bir misal kayıtlara geçiyor.

Karşı casusluğun önlenmesi 16.yüzyılın ilk yarısından itibaren, kuruluşa en sık kullanılan *dil alma* stratejisinden bile daha etkili bir hale gelmişti denilebilir. Nitekim Uyvar kuşatması 15 Ağustos 1663 tarihinde başladığında Osmanlıların aldığı ilk tedbir karşı casusluğa önlemek olmuştu. Bunun için kaleye, Tuna kenarında bulunan Komaran'dan herhangi bir yardım gelmesini engellemek ve casusların giriş-çıkış yapmalarına izin vermemek için adı geçen bölgedeki her türlü giriş çıkışa engel olunmuştu⁴⁵⁸. Son olarak; 1715 Venedik seferi sırasında önce, Karlofça Antlaşması'yla Venediklilere bırakılan Mora yarımadasının civarında yaşayan

⁴⁵⁷ BOA, A. DVNS. MHM. d, 76, s. 78, hüküm: 196, 4 Recep 1016/ 25 Ekim 1607.

⁴⁵⁸ Evliyâ Çelebi *Seyahatnâmesi*, 6.kitap, s.205.

Osmanlı reayasından düşmana casusluk etmekte olanlar, Serdar-ı Ekrem Ali Paşa'nın görevlendirdiği özel memurlar sayesinde tespit olunduktan sonra idam edilmişlerdi. İstanbul'daki Venedik balyosunun tercümanı da aynı gerekçeyle aynı cezaya uğratılmıştı⁴⁵⁹.

2.2.3. Tebdilden Bilgi Toplama

A.Yüksel tarafından tebdiller; “Osmanlı İmparatorluğu’nda ülke içerisinde hüviyetlerini gizleyip kıyafetlerini değiştirerek çıktıkları inceleme ve araştırma seyahatlerinde gözlem ve tahkikatlarını bir rapor şeklinde merkeze takdim eden istihbarat elemanları” olarak tanımlanmıştır⁴⁶⁰. Ayrıca M. İpşirli; sözlükte “değiştirmek” anlamındaki ‘tebdil’den gelen tebdil gezmek (tebdîl-i kıyafet) tabirinin, saraylarda farklı bir hayat süren hükümdarların kimliklerini gizlemek için kılık değiştirip halkın durumunu bizzat görmek veya kendileri hakkında düşüncelerini öğrenmek amacıyla onların arasında dolaşması olarak tanımlanmıştır⁴⁶¹. Her iki durumda da ya hükümdarın istihbarat edinmek için bizzat kendisi yahut vazifelendirdiği kişi veya kişilerce istihbarat edinme amacı yatmaktadır. Tebdillerden veya tebdil surette gezerek istihbarat edinmekten ilk devirlerden itibaren yararlanılıyordu. Casus ile tebdil arasında kesin bir ayırım yapılamamakla beraber A.Yüksel, tebdillerin casusluğun bir yan kolu olarak değerlendirilebileceğini ifade ediyor⁴⁶².

Sultan veya vüzeranın bizzat tebdil gezerek bilgi edindiğine dair bazı misaller kaynaklara yansıyor. Mesela Neşrî, Evrenos Bey’in haber almadaki başarısızlığı üzerine Yıldırım Bayezid’in bizzat gece karanlığında kale önlerine kadar tebdil-i kıyafetle gidip Niğbolu’daki kale dizdarı Doğan Bey ile konuştuğunu⁴⁶³ naklediyor. F. Emecen’e göre savaş fetihnemesinde de Haçlıların durumu hakkında kale dizdarı *Doğan Bey’den* haber alındığı yolunda bilgiler bulunuyor⁴⁶⁴.

⁴⁵⁹ Yüksel, *II.Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.84.

⁴⁶⁰ Yüksel, *II.Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.144.

⁴⁶¹ Mehmet İpşirli, “Tebdil Gezmek”, *TDV İA*, C.40, İstanbul 2010, s.213.

⁴⁶² Yüksel, *II.Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s. 144.

⁴⁶³ *Neşrî Tarihi*, I, s.127.

⁴⁶⁴ Niğbolu savaşı sırasında kuşatma altındaki kalede kumandana seslenip onunla bizzat haberleştiği Cihannümada da kayıtlıdır bkz. Neşrî, *Cihannüma*, s. 148; F. Emecen, “İhtirasın Gölgesinde Bir Sultan: Yıldırım Bayezid”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C.43, 2014, s.81.

Ankara Savaşından sonra başlayan Çelebi Mehmed ile Çelebi Musa arasındaki iktidar mücadelesinde de Musa Çelebi'nin bizzat tebdil surette dolaşıp kardeşi Mehmed'in kuvvetleri hakkında bilgi topladığı da kroniklere yansıyor⁴⁶⁵.

Kaynaklarda; cesur, güçlü, yetenekli, devletin ve milletin selameti uğruna yorulmak bilmez ve hırslı olarak nitelenen Sultan I. Selim'in söz konusu özelliklerinin yanı sıra istihbarat konusundaki hassasiyetine de değiniliyor. Şehzadelik yıllarından itibaren merkezde olup bitenden haberdar olan I. Selim'in 9 yıl süren hükümdarlığı boyunca çevresinde dönen entrikaları ortaya çıkarmaktaki başarısının altı çiziliyor. D. Kantemir; I. Selim'in çoğu zaman gece gündüz kıyafet değiştirerek pazar yerlerini, sokakları ve ordugâhları dolaşıp yasalara ve kamu çıkarlarına aykırı gördüğü her şeyi cezalandırdığını, kendisinin gidemediği yerlere de kurnazlığı ve uyanıklığı ile tanınmış hafiyelerini gönderdiğini ifade ediyor. Ona göre uzak ülkelere yapılan seferin başarıya ulaşması ve ayaklanmaların kısa sürede bastırılması, bu her çeşit toplum arasına sokulabilen bu casuslarının sayesinde⁴⁶⁶. I.Süleyman devrinin önemli devlet adamı ve tarihçilerinden olan Celalzâde Mustafa (öl.1567), memleketin iç düzeninin sağlanmasında, ahalinin güvenliğinin temin edilip sürdürülmesinde I.Selim'in bizzat istihbarat çalışmaları yürüttüğünü doğruluyor⁴⁶⁷.

Hammer'e göre Viyana kuşatması esnasında, istihbarat amacıyla; bizzat I.Süleyman ve Vezir-i azam İbrahim Paşa, tebdil-i kıyafet, at üzerinde şehrin etrafını dolaşmıştı⁴⁶⁸. 1533'de Almanya üzerine yapılan başarılı seferin kutlamaları esnasında da I.Süleyman ve Vezir-i azam İbrahim Paşa'nın, halkın durumunu müşahade etmek ve seferin yankılarını bizzat görmek için halk arasında tebdil-i kıyafetle dolaştıkları naklediliyor⁴⁶⁹. Evliya Çelebi padişah ve vezirlerin tebdil-i kıyafetle saraydan çıktıklarında *Servi Kapısı*'ni kullandıklarını naklediyor⁴⁷⁰.

⁴⁶⁵ Musa Çelebi yine gelip, tebdil-i suret edip, başına im külâh ve enine bir *nemed* giyip, gelip Sultan'ın askerini görüp, cür'et edemeyip, kenara urdu. Bkz. *Neşri Tarihi*, II, s.511.

⁴⁶⁶ Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi II*, s.72.

⁴⁶⁷ *Selim-nâme*, s.44.

⁴⁶⁸ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, V, s.98, 149.

⁴⁶⁹ İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, Türkiye Yay., İstanbul 1971, s.155.

⁴⁷⁰ H. Nihal Atsız, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler*, C.I, Devlet Kitapları Yay., İstanbul 1970, s.13-14.

İ. Hakkı Uzunçarşılı I. Abdülhamit için; “zannedildiği gibi köşeye çekilmiş sırf ibadetle uğraşp memleketin halinden haberdar olmayan bir Sultan değildi, bilakis 18.asırda gelen Osmanlı hükümdarları arasında III. Selim hariç tutulursa devlet işlerinde en ziyade alakadar olan padişahı. Kendisine takdim edilen her arz tezkeresini okur, tebdil gezdiği zamanlar gördüğü yolsuzluklara direktif verirdi⁴⁷¹ diyor. Kendisinin Sadaret kaymakamı olan Cezayirli Hasan Paşa'nın da tıpkı Sultan gibi tebdil surette gezdiğine ve bu esnada müşahede ettiği durumları Sultan'a arz ettiğine tesadüf olunmuştur. Nitekim tebdil gezdiği bir sırada Kocamustafapaşa'daki Sulumanastır Ermeni Kilisesi'nde yapılan tamiri görüp tahkik etmiş bu arzı Sultana sunmuştu⁴⁷².

Tebdil surette bilgi toplama işinden bazen esnaf veya halk arasındaki uygunsuz bir vaziyetin olup olmadığını kontrol için de istifade ediliyordu. Nitekim III. Mustafa'nın Sadrazamı Muhsinzade Mehmed Paşa (öl.1774) Tavuk Pazarı'nda esnaf ve ahaliyi teftiş için tebdilen gezdiği sırada ekmeğin gramajını düşük tuttuğunu tespit ettiği dört nefer fırıncıyı hapsedirmiş⁴⁷³ olayda ihmali olduğu gerekçesiyle, yeniçerilerin 35.bölüğünden İbrahim'i Kilit Bahir Kalesinde kalebent olarak göndermişti⁴⁷⁴. Ayrıca tebdilen dolaşıldığı sırada açık ve uygunsuz giyinen İstanbullu kadınlar görüldüğü için bu hususta zabıtlere tembihlerde bulunulmasına dair kaymakam paşaya emir yazılmıştı⁴⁷⁵.

Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla yaygın olmamakla birlikte bizzat Sultan veya Sadrazam veya diğer devlet adamlarının kılık değiştirerek bilgi edinme yoluna gittikleri görülmüştür. Böyle riskli bir işe neden giriştiklerine dair net bir çıkarımda bulunmak mümkün gözükmemekle birlikte bunu Sultanların karakterlerinde ve istihbarata yükledikleri anlamda aramakta fayda vardır. Nitekim F. Emecen tebdil gezdiği kaynaklarca müttelik olunan I. Bayezid için; *halet-i ruhiyesi böylesine bir atılganlığa müsaitti* diyor. Sultan'ın ihtirasları için böylesine riskli bir görevi üstlenmekte gönüllü olabileceğine işaret ediyor. Nitekim I. Süleyman ve Sadrazamı İbrahim Paşa için de aynı gerekçe ileri sürülebilir. Daha az riskli olan iç istihbarat

⁴⁷¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, “Selim III'ün Veliht İken Fransa Kralı Lüi XVI. İle Muhabereleleri” *Bellekten*, C.II/5-6 (Nisan 1938), s. 194.

⁴⁷² BOA, *Hatt-ı Hûmâyun*, 19/890, 29 Zilhicce 1200/ 23 Ekim 1786.

⁴⁷³ BOA, C.. BLD., 2 /64 , 16 Zilhicce 1180/ 15 Mayıs 1767.

⁴⁷⁴ BOA, C.. BLD., 112 /5563 , 25 Ramazan 1182/ 2 Şubat 1769.

⁴⁷⁵ BOA, *Hatt-ı Hûmâyun*, 191 /9273, 29 Zilhicce 1203/ 20 Eylül 1789.

faaliyetlerinde tebdil olarak yer almak ise ekseriyetle reayanın olumsuz bir davranışının bulunup bulunmadığının *ayne'l-yakîn* görülmek istenmesiyle alakası olabilir. Buraya kadar bizzat Sultan ve ümerasının tebdil şekilde edinmiş olduğu istihbarî faaliyetlere değinildi. Şimdi ise Sultan, Vezir-i azam veya diğer vezir ve devlet adamlarının vazifelendirmiş olduğu tebdillerin faaliyet sahasına bakılacaktır.

Naima tarihinde; Vezir Nasuh Paşazade Ömer'in (1666) tebdillerden bilgi ve haber topladığından, casusluk işlerinde mahir olduğundan, hatta savaşmadan kazanma stratejisi olarak söz konusu istihbarat kanalından ustaca faydalandığından⁴⁷⁶ övgüyle söz etmiştir. Kendi ifadeleri, anlatımındaki akıcılık ve duruma örnek olması açısından dikkat çektiğinden, aynen nakledilmiştir. *“Bazıları derler ki, Nasuh Paşa-zâde hile hususunda maharetli bir vezir idi. Budin sancaklarından bir alay beyi ki, türlü kâfirlerin lisanlarını bilip, kıyâfet değiştiren, aralarına girip casusluk ederdi. Ol alay beyini çağırıp, gizlice bin kuruş vaadeyle ki, kâfirler ordusunu bir hile ile kaldıra... Tâ ki muharebe yapmağa lüzum kalmaya...Alay beyi yine küffâr (kâfirler) dilini bilen birkaç adamlar ile, ol kâfirlerin elbiselerini giyip, akşam üzeri bir yolunu bulup kâfir ordusuna karışıp, gece içinde birkaç atın bağlarını boşandırıp orduları içine koyuverip, onların dilince: «Bire, vezir bastı.. Elden gittik... Ne durursuz?!» deyû yüksek sesle her biri bir taraftan çağırışıp, kâfirler gerçek sanıp kaçmışlar. Kâfirlerin dilini bilen yarar serhad (sınır) yiğitlerinden bu çeşit tedbirler uzak değildir. Oradan Nasuh Paşa-zâde Budin'e dönüp askere izin verdi. Salih paşa Banaluka'ya ve Bekir Paşa Tameşvar'a varıp durdular.”*

Tebdillerin faaliyet gösterdikleri sahada en önem verilen konu hiç şüphesiz dikkat çekmemeleri ve ortama olabildiğince uyum sağlamalarıydı. Bunun için de vazifeleri öncelikle; faaliyet sahalarında konuşulan dil, giyim kuşam ve her türlü maddi manevi kültür ögesine aşinalık gerektiriyordu. Dolayısıyla kendilerini bir casustan ayıran en bariz fark onların görünüşüydü. Tebdil olmaları: aslında değişik değil bilakis ortama uygun. Mesela 1570'de Selanik'te; bir rahiple Yahudi bir tacir arasında gerçekleşen alış-verişte çıkan anlaşmazlık yüzünden davalık olmaları, taraflardan birinin tebdil olduğunu ortaya çıkarıyordu. İlginç şekilde rahip kıyafetli kişi aslında Korfu Adasına gidip gelen *Mustafa* adında Türk bir casustu. Beyanatının açık bir şekilde mühimme defterinde yer alması ve sık rastlanmayan bir durum

⁴⁷⁶ *Naima Tarihi*, III, s.1359.

olması açısından söz konusu casusun beyanını kısaca özetlenmiştir. Şaban ayının 20'sinde bir rahip Yahudi'ye mal satıp, akçesini talep etmiş, Yahudi -bir miktarını verip- geri kalanını inkâr ettiği gibi rahibi akçesini almakla suçlamıştı. Söz konusu tebdil-i kıyafetli rahip hapsedilmekten korkunca, kadiya gizlice casus olduğunu beyan etmişti. “*Ben rahip değilim, Mesâ’-i Kalafatçıbaşı⁴⁷⁷ hanının oğluyum, adım Mustafa’dır. Vezirleriniz bilirler. Onların emriyle Korfu (Körfos) tarafına casusluğa giderim. Bunun ile üçüncü defadır varıp gelirim. Ahvalimi arz eyleyin. Dediğim gibi çıkmazsa hakkımdan gelinsin*” sözleri kayıt altına alınıp merkeze bildirilmişti⁴⁷⁸.

Kaniye Kalesi'nin yeniden alınması esnasında Evliya Çelebi ve kafilesi Össek'ten, Maslovin kalesi üzerine gitmek amacıyla yola çıktıklarında, tebdillerden söz konusu bölgenin düşman işgali altında olduğunu ve gitmeleri gereken yönü öğrenmişlerdi⁴⁷⁹.

Tebdillerin kolay seyahat etme ve dikkat çekmeme açısından daha çok tacir suretinde bilgi ve haber topladıklarına tesadüf ediliyor. Mesela İstanbul'da *bezirgân* kıyafetinde yakalanan *Bertraş* isimli Gayrimüslimin sınırda görev yapan 3 askerin şikâyeti üzerine⁴⁸⁰, Başmuhasebe'de bulunan deftere casus olarak kaydedilip bir daha serbest bırakılmamak üzere kürek çekmek için Tersane-i Âmire'ye konulması hususunda İstanbul Kaymakamı Vezir Osman Paşa'ya emir gönderilmişti (1 Haziran 1696).

Söz konusu grubun karşı casusluk yaptığına işaret eden evraka da tesadüf edilmiştir. Mesela Trablus'a gelen Müslüman kılığında girmiş bazı kişilerin buradaki durumu gizlice araştırıp elde ettikleri bilgileri düşmana ulaştırdıkları ve casusluk

⁴⁷⁷ Kalafatçı, tekne yapımında kullanılan ağaç teknelerin içine su geçmesinin önlenmesi için ziftlenip pürüzsüzleştirilmesi yani *kalafatlanması* işlemini profesyonel anlamda gerçekleştirilen meslek erbabını ifade etmektedir. Bkz. Mahmut Davulcu, “Bartın Yöresinde Ahşap Tekne Yapımcılığı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, C.5, S. 1, 2013, s. 33.

⁴⁷⁸ BOA, A.DVN. MHM.d.,9, s.22, hüküm: 59, 22 Ramazan 977/ 28 Şubat 1570.

⁴⁷⁹ Össek'ten kalkıp Maslovin kalesi üzerine gitmeyi kararlaştırılmış iken Yakovalı Alaybeyi'nin çavşatlarıyla karşılaştık. Biz onları kâfir zanneyledik. Meğer onlar kıyafet değiştiren Müslüman kimselermiş. Hemen onlar bize: “ Bre adamlar Maslovin Kalesinden Drava nehrini geçmişsiniz cihanı kâfir tutup hâlâ kâfir Kaniye'yi kütür kütür dövmekte. Yarınki gün top seslerini duyarsınız. Veziriazam ise daha Zigetvar kalesinde asker toplamakta. Siz Maslovin iskelesine giderseniz, kendi ayağınızla kâfirin içine girersiniz” demişti. Bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 2. Cilt 6. Kitap, s.650.

⁴⁸⁰ *Bertraş* isimli Gayrimüslim hakkında serhat askerlerinin beyanı şöyledir: “*Bizler mukaddema Segedin Kalas'ında esir iken mezbûrî katana üslûbında harbîlerin içinde gezdiğin gördük*” bkz. BOA, A.DVN. MHM.d.,108, s.138, hüküm:1136, 29 Şevval 1107/ 1 Haziran 1696.

yaptıkları duyulduğundan, bu gibi durumlara mani olunması için bundan sonra şüpheli şahısların Trablus'a gitmelerinin önlenmesi için Mağrib Trablusu Beylerbeyine emir⁴⁸¹ gönderilmişti. Benzer şekilde Hersek taraflarında kılık değiştirip gezerken yakalanıp İstanbul'a gönderilen casusların öldürüldüğü, bundan sonra da etraftan haber toplayıp Venedik'e ilettiklerinden şüphe edilen şahısların yakalanarak hapsedilmeleri ve durumun arz edilmesi için Hersek Beyine emr-i şerif⁴⁸² gönderilmişti. Venediklilerden bazılarının tacir kılığında casusluk yaptıklarından şüphelenilince söz konusu grup ikinci bir emre kadar Dubrovnik'e sürülmüş, kaçma ihtimallerine karşı dikkatli olunması için Haleb kadısı bilgilendirilmişti⁴⁸³.

Son olarak, herhangi bir vazifeyle, bir yerden kimliğini gizleyip kaçmak için tebdil-i kıyafet edildiğinden bahsetmek gerekiyor. Mesela Cem Sultan esaret altındayken *Frenk Süleyman* adlı casusu Rodos Şövalyeleri tarafından bir bahaneyle öldürülmek istenince; "ben hapsedeyim" diye ellerinden alarak tebdil-i kıyafetle kaçırmıştı⁴⁸⁴. Yine Cem Sultan esaret altındayken, Rodos Şövalyelerine ait Riçli Hisarı'na gittiklerinde⁴⁸⁵ adamlarından *Mustafa Bey* ile *Ahmed Bey*'i tebdil-i kıyafetle Macaristan'a göndermişti⁴⁸⁶. Cem Sultan vefat etmeden az evvel vasiyette bulunmuş, cenazesinin Papalıkta kalmamasını, annesi ve çocuklarının Mısır'dan İstanbul'a getirilerek ilgi gösterilmesini, kendisine hizmet eden adamlarına da lütuflarda bulunulmasını istemişti. *Kapucubaşısı Sinan Bey* merhum Sultan'ın vasiyetini yerine getirmek için tebdil-i kıyafet İstanbul'a kaçmış ve Cem Sultan'ın zehirli ustura ile tıraş edilerek vefat ettiğini merkeze haber vermişti (1495)⁴⁸⁷.

Netice itibariyle tebdilden bilgi toplama, içinde birçok dinamiğin yer aldığı bir istihbarat stratejisi olarak devletin kuruluşundan itibaren kullanılagelmişti. Tebdilleri casuslardan veya diğer istihbarat kanallarından ayıran taraf, faaliyet gösterdikleri alanın bir parçası gibi görünmeleri idi.

⁴⁸¹ BOA, A.DVN. MHM.d.,5, s.236, hüküm: 1503, 9 Şevval 973/29 Nisan 1566.

⁴⁸² BOA, A.DVN. MHM.d.,12, s.222, hüküm: 291, 22 Zilkade 978/ 17 Nisan 1571.

⁴⁸³ BOA, A.DVN. MHM.d.,10, s.164 (?), hüküm: 375, 5 Zilkade 979/ 21 Ocak 1572.

⁴⁸⁴ *Tacü't-Tevarih*, III, s.217.

⁴⁸⁵ Hoca Saadettin Efendi; adı geçen hisara, II. Bayezid'in elçilik görevi ile gönderdiği Hüseyin Bey'in, Şövalyeler tarafından hile ve uydurma haberlerle Cem Sultanla görüştürülmediğini naklediyor. *Tacü't-Tevarih*, III, s.218.

⁴⁸⁶ *Tacü't-Tevarih*, III, s.218.

⁴⁸⁷ Yolda Fransızlar tarafından yakalanıp zindanda zincire vurulmuşsa da bir şekilde kurtulmayı başarmış İstanbul'a haberi ulaştırmıştı. Bkz. *Tacü't-Tevarih*, 233-234

3. BÖLÜM: İSTİFADE EDİLEN SAHA AÇISINDAN İSTİHBARAT FAALİYETLERİ

İstihbarata konu olan saha temelde, ülke içi ve ülke dışı meseleler olduğundan istihbarat faaliyetlerinin İç ve Dış olarak ayrılıp incelenmesi izahatı kolaylaştırmaktadır. Ancak dış meseleler yalnız askeri faaliyetlerle sınırlı olmadığından, devletlerarası ilişkilerin, diplomasi çerçevesinde bir değerlendirmeye de tabi tutulması uygun görülmüştür. Bu yüzden saha; İç, Askeri ve Diplomatik İstihbarat olmak üzere üç ayrı temelde incelenmiştir.

İç istihbarat bölümünde; kuruluştan 17. yüzyıl ortalarına kadar iç işlerinde karşılaşılan, isyan veya eşkıyalık gibi güvenlik açığına neden olan sorunların yanı sıra, devlet erkânı ve halk hakkında nasıl istihbarat toplandığına; nelerin sorun olarak algılandığına, hangi kanallar kullanılarak nasıl çözülmeye çalışıldığına bakılacaktır. Askeri istihbarat bölümünde, fiilen harp halinde olunan devletlerden, savaş öncesi veya esnasında hangi bilgi kanallarıyla, nasıl istihbarat elde edildiği, elde edilen bu malumatın nasıl değerlendirildiği incelenecektir. Diplomasi bölümünde ise devletlerarası politikaya etki eden ittifak veya uyuşmazlıklara karşı nasıl bir farkındalık geliştirildiği tetkik edilecektir. Bunun yanı sıra, Cem Sultan örneğinden hareketle, bir taht kavgasının nasıl bir dış sorun haline geldiği ve bu süreçte, istihbaratın öznesi olan Cem Sultan'ı bir tehdit unsuru olarak kullanan Papalık ve Avrupa devletlerine karşı sürdürülen siyasete istihbaratın ne kadar etki ettiği anlaşılmaya çalışılacaktır.

3.1. İÇ İSTİHBARAT

Genel anlamda eşkıyalık hareketleri çağlar boyunca, siyasi otoritelerin en büyük sorunlarından biri olmuştur. Çünkü herhangi bir yerde başlayan ve kolaylıkla büyüeyebilen eşkıyalık veya isyan hadiseleri, ülke içerisinde hoşnutsuzluğa neden oluyor; halkın devlete olan inanç ve güvenini sarsıyor, bu durum siyasi teşekküllerin temelde sağlaması gereken “can ve mal güvenliği” prensibiyle çelişiyordu. Bu sorunun ele alınıp önlenmesi her zaman için devletlerin önceliği olmuştur. Osmanlı istihbaratı özelinde de söz konusu mesele fazlasıyla önemseniyor; iç güvenliğin sağlanması ve bölge halkının güven ve huzurunun temini için askeri mukavemetin

yanı sıra meselenin önlem veya çözüm aşamasında yine istihbarat kanalları devreye sokuluyordu.

3.1.1. İsyandar

İlk isyanlar kuşkusuz Anadolu'da henüz tam bir hâkimiyetin sağlanmadığı Rumeli fetihleri döneminde, beyliklerin itaatsizliği nedeniyle meydana geliyordu. Çünkü siyasi idare Rumeli akınlarına yönelince Anadolu'da ortaya çıkan otorite boşluğu, henüz tabiiyet altına alınmış Anadolu Beyliklerinin, özellikle de Karamanoğulları'nın isyan veya çeşitli uygunsuzluklarına zemin hazırlıyordu. Osmanlı kroniklerinde sıklıkla Anadolu'daki isyan ve eşkıyalık hareketlerine ve bunların ortadan kaldırıldığına dair malumatla karşılaşılıyor. Bu uygunsuzluğun hangi kanallarla haber alındığına dair, kroniklerde bilgi bulmak nadiren mümkün olsa da genel itibariyle durum ortaya çıktıktan hemen sonra meselenin tenkili için, bazen de isyan edeceği *istima' olunduğunda* müdahale ediliyordu. Nitekim Osmanlı kroniğine göre 1386 yılında baş gösteren Karamanoğlu isyanında, I.Murad'ın durumdan evvelce haberdar olup gerekli tedbiri almasıyla Karamanoğlu Alaaddin Bey itaat altına alınmıştı⁴⁸⁸.

Şeyh Bedreddin'in⁴⁸⁹ neden olduğu isyan (1419) hadisesi I.Mehmed'in saltanatı esnasında merkezi idareyi sıkıntıya sokan bir durumdu. Selanik fethi ile meşgul olmasına rağmen isyan ile de yakından ilgilenen Sultan Mehmed'e, Şeyh

⁴⁸⁸ *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.118-120; *Kısa-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.531.

⁴⁸⁹ Şeyh Bedreddin'in dönemin iyi eğitim almış bilginlerinden olduğunu ifade etmek gerekir. Nitekim babası ve meşhur Şahidi'den ders aldıktan sonra Mısır'a giderek Seyyid Şerif Cürcanî ile ders arkadaşı olarak Kahire'deki müderris Mübarek Şah Mantıkî'den ve hacca giderek Mekke'de Zeylei'den ders aldığını yine Mısır'a dönerek Ekmel'den ders alarak tahsilini tamamladığı bilinir. Eğitimi tamamlayınca; Sultan Berkuk'un oğlu Sultan Ferec'i okutmuş, Ahlatlı Şeyh Hüseyin'den ders alarak tasavvufta kemal kazanmış irşad için Tebriz'e gönderilmiştir. Hatta Timur Tebriz'e geldiğinde âlimlerle münazara ettikleri bir konu açıklığa kavuşturulamayınca kendisinin bilgisine başvurulmuş, meseleyi çözüme kavuşturmuştu. Bkz. *Kısa-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.606. Ancak devrinin ötesindeki dini anlayışı tasavvuf felsefesine dayandığı gibi; alışlagelmiş medrese İslam anlayışı ve halk inancından farklıydı. Dini ve sosyal hayatta tam bir eşitlik, hürriyet, mal ortaklığı gibi fikirleri vardı ki hem en çok eleştirilen hem de düşüncesinin fakir halk arasında en çok yayılmasını sağlayan dinamiklerdi. Ona göre Musevi, Hristiyan yahut Müslümanın birbirinden bir farkı yoktu. Ancak kroniklerde, kendisini peygamber ilan ettiği naklediliyor. Bkz. *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.46; *Oruç Bey Tarihi*, s.75. Devletin adaletsizce sömürü içerisinde olduğu iddiası kendisini isyana sürükleyen neden olmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Arslanoğlu, "Şeyh Bedreddin", *Bilim ve Ütopya*, S.105, Mart 2003, s.41-45; Bilal Dindar "Bedreddin Simavî", *TDV İA*, C.5, İstanbul 1992, s.331-334; Selahattin Döğüş, "Şeyh Bedreddin ve Rumeli Gazileri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.18, Ankara 2005, s.71-96; Michel Balive, *Şeyh Bedrettin Tasavvuf ve İsyandar*, Çev., Ela Güntekin, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2016, s. 17-25.

Bedreddin'in Eflak üzerinden Dobruca havalisindeki Deli Orman'a kaçarak yine çevresine çok sayıda adam topladığının haberi⁴⁹⁰ gelmişti. Bu haber üzerine Sultan Mehmed Selanik'in fethini erteleyerek Serez'e gitmiş Şeyh Bedreddin'in kuvvetlerini dağıtmıştı. Ancak Şeyh kaçıp kurtulmayı başarmıştı. Kroniklere göre yakalanması için casusluk kanalından istifade edilmiştir. Sultan Mehmed'in vezirlerinden Bayezid Paşa adamlarını Şeyhe sözde tabi olmak için gönderip biat etmek istediklerini bildirerek şeyhin yanına sokup, yakalatarak Sultan'ın huzuruna çıkartmıştır⁴⁹¹.

İç istihbaratın önemine vakıf bir Sultan olan II. Murad (1421-1444/1446-1451) Germiyanoglu'nun aninden gelip itaat bildirmesini şüpheyle karşılamıştı. Bunun bir hile olabileceği, suikast yahut isyan ihtimaline karşı, Bursa'ya ulak göndererek, ahvalin araştırılmasını istemiş; sahiden bir biat ise, Germiyanlının en iyi şekilde karşılanmasını, bunda kusur edilmemesini aksi takdirde durumun kendisine bildirilerek vereceği emre göre hareket etmelerini bildirmişti (1429)⁴⁹².

I. Selim (1512-1520) dönemi aynı zamanda isyan hareketlerinin yoğunlukla yaşandığı bir devirdir. Bununla beraber bu hareketlerin tespit edilip ortadan kaldırılmasında istihbarat stratejilerinin çeşitlendiği de dikkatlerden kaçmıyor. Örneğin Sayda ve Beyrut dağlarında hüküm süren *İbn Habeş Arabî*'nin isyanının bastırılmasında, birden fazla istihbarat kanalı ve stratejisi uygulanmıştı. Öncelikle İbn Habeş Arabî'nin isyan edeceği bilgisine, İbn Habeş'in, eskiden bir yakınlığı olan Trabzon emiri İskender Paşazade Mustafa Bey'e gönderdiği gizli mektup sayesinde ulaşılmıştı. Osmanlı idaresinin Şam hâkimi Canberdi Gazali ve Trabzon Emiri Mustafa Bey arasındaki haberleşmeler neticesinde gerekli tedbirler alınmaya kadar, Mustafa Bey'in dostane bir yaklaşımla Arabî'yi oyalamasına karar verilmişti. Böylece Mustafa Bey, gönül alıcı haberlerle Arabî'ye yardım edeceğinin yazılı olduğu mektup, bir hilat ve biraz bahşişle, bir ulağını göndermiş; onun güvenini

⁴⁹⁰ *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa, II*, s.607.

⁴⁹¹ Rivayeti nakleden İdris-i Bitlisi'dir. Bkz. *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.191. Aşıkpaşazade ve Neşri de şeyhi yakalatanın kendi müridi olduğunu naklediyor. Bkz. *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.47. Şeyh yargılanıp, fikri söylemlerinden berat edip, isyan suçundan dolayı Serez çarşısında asılarak idam edilmiştir (1419). Bkz. *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa, II*, s.607; *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.191.

⁴⁹² *İyice yaşlanan Germiyanoglu Yakub Bey sağlığında topraklarını sultan Murad'a emanet etmiş, büyük bir saygı ve tazimle karşılanıp aynı şekilde ülkesine uğurlanmıştır. Ülkesine döndükten bir yıl kadar sonra da vefat etmiştir. Germiyanlı toprakları bu şekilde Osmanlı'ya dâhil olmuştur. (Ocak 1429) Bkz. Osmanogulları'nın Tarihi*, s. 188.

kazandıktan sonra isyan planı hakkında gerekli olan tüm ayrıntıları öğrenmiş, malumatı hızlıca Gazali'ye ulakla bildirmişti. Bu sayede Arabî ve adamlarının Baalbek dağından geçeceklerinin haberini alan Gazali, yol boyunca casuslarını göndermişti⁴⁹³. Belirlenen gün geldiğinde İbn Habeş ve adamlarının geçeceği yol üzerine pusu kurulmuştu. Kendisi ve yakın adamlarının başları kesilerek isyanı bastırılmıştı (28 Ocak 1518)⁴⁹⁴.

Kroniklerde Hain Ahmed Paşa isyanı olarak nakledilen Mısır Valisi Ahmed Paşa'nın neden olduğu kargaşa esnasında da yine Süleyman'ın kullandığı istihbarat kanalları devreye girmişti. Vezir-i azamlığa getirilmeyip Mısır valisi olarak atandığı (2 Ağustos 1523) için küskün olan Ahmed Paşa'nın Mısır'da ayaklanmaya kalkıştığına haber alınması üzerine⁴⁹⁵, I.Süleyman, Mısır ümerasından Musa Bey'e haber göndererek paşanın öldürülmesini emretmişti. Ancak Hain Ahmet Paşa'nın casusu Musa Bey'e gönderilen ve Ahmet Paşa'nın öldürülmesini emreden mektubu ele geçirmişti. Bunun üzerine Ahmed Paşa Musa Bey'i ve şüphe ettiği adamlarını öldürtmüştü. Hain Ahmed Paşa'nın katli yine bir casus elinden, bu kez Kadızade Mehmed Bey adındaki kendi veziri tarafından olacaktır⁴⁹⁶.

II. Selim'in (1566-1574) kısa süren iktidarında kaynaklara göre; Vezir-i azam Sokullu'nun ağırlığı ve etkisi görülmüşse de içişlerinde, denizlerde ve kara sınırlarında istihbarat açısından bir canlılığın devam ettiğini ifade etmek gerekiyor. Nitekim tahta çıktıktan hemen sonra, saltanat değişikliğini fırsat bilerek İran taraflarındaki Ulyanoğlu'nun ayaklanması üzerine (8 Ekim 1567) kaynaklarca tedbir almada başarılı bir idareci olduğu ifade edilen Bağdad Beylerbeyi İskender Paşa serdarlığa getirilmiş⁴⁹⁷ düzenlenen harekât öncesinde İran'a casuslar gönderilmişti⁴⁹⁸. Edinilen istihbarî bilgiler değerlendirilerek ayaklanma kısa sürede bastırılmıştı⁴⁹⁹.

⁴⁹³ *Tacü't-Tevarih*, IV, s. 346.

⁴⁹⁴ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.484; *Tacü't-Tevarih*, IV, s. 345-347.

⁴⁹⁵ Kendi adına hutbe okutup sikke bastırarak bağımsızlık ilan etmiştir.

⁴⁹⁶ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.520-521; *Peçevî Tarihi*, I, s.62-63.

⁴⁹⁷ *Peçevî Tarihi*, I,s.329.

⁴⁹⁸ *BOA, A.DVN. MHM.d.,7, s.460, hüküm: 321, 4 Rebiyülahir 975/ 8 Ekim 1567.*

⁴⁹⁹ *Kantemir, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi II, s.118.*

II. Selim'in saltanatının ilk yıllarında patlak veren bir diğer isyan Gilan İsyanı⁵⁰⁰ olup Osmanlı-Safevî sırasında bir krize neden olmuş⁵⁰¹, İran'a gönderilen casusların oradaki *ahbar-ı sahihayı* sürekli olarak merkezi idareye arz etmeleri ve merkezi idarenin, krizi başarı ile yönetmesi sayesinde çözülmüştü. Gilan Hanı Ulyanoğlu merkezi idareye elçi gönderip; "*eskiden beri biz size tabiyiz, üzerimize İran Şahı geliyor bize yardım ediniz*" şeklinde bir yardım talebinde bulunmuştu. Sulh üzere bulunulan İran şahı Tahmasp'ın ise; Ulyanoğlu'nun kendisine isyan ettiği gerekçesiyle, Veziri Ma'sum ve iki oğlunun önderlik ettiği kuvvetleri, Ulyanoğlu'nun üzerine göndermek üzere olduğu casuslar vasıtasıyla haber alınmıştı. İran'la aralarındaki ahde aykırı hareket etmek istemeyen ama aynı zamanda da durumun aslını öğrenmek isteyen Osmanlı merkezi idaresi, Bağdad Beylerbeyi'ne durumun araştırılması için ivedi bir emirname göndermişti. Bağdad Beylerbeyi İskender Paşa'dan *bölgede ne miktar asker olduğun bildirilmesi, isyanın yalnızca Gilan hâkimiyeti için mi yoksa başka bir amaçla mı çıktığının araştırılması, İranlılarla Ulyanoğlu'nun ittifak ederek kendilerine saldırma ihtimali göz önüne alınarak dikkatli olunması* istenmişti. Ayrıca Bağdad zaptı için gönderilen Sinan Paşa'nın da kendisine bu konuda yardım etmesi, edinilen sahih haberlerin merkeze hemen ulaştırılmasına dikkat edilmesi ve hususun hiç kimseye ifşa edilmemesi de tembih ediliyordu⁵⁰². Merkezi idarenin sürdürmüş olduğu bu sıkı tahkikat neticesinde Ulyanoğlu İsyanı; Bağdat Beylerbeyi İskender Paşa ve Osmanlı sarayında yetişmiş, daha sonra Kilis sancağı kendisine ocaklık olarak verilmiş olan Canbolat Bey tarafından bastırılmıştır⁵⁰³. Aman dileyen Ulyanoğlu padişaha tabi olması ve Basra Hazinesine yılda 15 bin altın ödemesi koşuluyla affedilmiştir⁵⁰⁴.

1609'da, İskenderiye sancağında ayaklanma çıkarmak üzere bir araya gelen 10 binden fazla Arnavut asisinin yaratmış olduğu tehlikenin casuslar vasıtasıyla

⁵⁰⁰Gilân, Hazar Denizi'nin güneyinde ve Elburz Dağları'nın kuzeyinde, merkez şehri Reşet olan ve Müslümanların yoğunlukla yaşadığı İran'ın bir eyaletidir. Gilan'ın asıl hâkimi olan Ahmet Han Şah Tahmasp'ın hükümdarlığı süresince çeşitli gaileler çıkarmış, 1568 yılından itibaren on yılını hapisanede geçirmişti. Bkz. Cihat Aydoğmuşoğlu, "Gilân Sorunu ve Osmanlı-Safevî Devletleri Arasındaki Yazışmalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.30, S. 49, Ankara, Mart 2011, s. 1,3,12. Bu süreçte mühimme kayıtlarında adı geçen Ulyanoğlu idareyi ele almış olmalıdır.

⁵⁰¹ Emecen, "Selim II", *TDV İA*, C.36, İstanbul 2009, s.417.

⁵⁰² BOA, A. DVNSMHH d... 7, s.125, hüküm: 321, 4 Rebiyülahir 975/8 Ekim 1567.

⁵⁰³ Mücteba İlgürel, "Canbolatoğulları", *TDV İA*, C.7, İstanbul 1993, s.144.

⁵⁰⁴ İlknur Polat Haydaroğlu, "İskenderoğlu, Reşid: Beylerbeyi Gazi İskender Paşa (1494-1571)", *AÜ DTCF Dergisi*, 1992, C.15, S. 26, Ankara, 1989, s.353-357.

haber alınması üzerine Bosna Beylerbeyi ve Budin muhafazasına memur 5 pare sancak askeri adı geçen asilerin üzerine gönderilmek üzere hareket etmişti⁵⁰⁵.

3.1.2. Eşkivalık ve Adi Suçlar

Yol kesme, gasp, hırsızlık, alıkoyma gibi adi suçların faillerine ulaşmak veya tehditlerinden haberdar olmak için de istihbarat kanallarından faydalanılmıştır. Mesela Van taraflarında 300 fazla eşkıya birliklerinin toplandığı, bölgeyi tecessüs etmekle vazifelendirilmiş casuslar vasıtasıyla haber alındığında, Van Beylerbeyinden derhal önleminin alınması istenmiş, ele geçirilen eşkıyaların öldürülmesi emredilmişti. Ayrıca sınırlara güvenilir görevliler konularak gece gündüz nöbet tutulması, her kim isyancıların bulunduğu mahalle firar etmek isterse yakalanıp öldürülmesi, ele geçirilen ve öldürülen isyancıların hangi milletten olduğunun yazılıp bildirilmesi istenmişti. Osmanlı idaresince sınırların güvenliği her zaman önemsenmiş, bölgedeki yöneticilere elde edilen haberin aralıksız olarak bildirilmeye devam edilmesi de her daim tembih edilmiştir⁵⁰⁶. Mesela 1541’de eyalet statüsüne getirilen Budin⁵⁰⁷’in durumundan haberdar olmak için Budin Beylerbeyine vilayetin durumu sorulmuştu. Budin Beylerbeyi merkeze; eyalette Gayrimüslim halktan bazılarının, haydutluk, haramilik, hırsızlık ve gasp, yol kesme, adam alıkoyma-köle pazarlama gibi suçlar işlemekte olduğunu bildirmişti. Bunun üzerine Erdel Beyi’ne bölgedeki haydutların adam alıp sattıkları haber verilmişti. Erdel tarafından, duruma göz yumulmayacağı ve gerekli önlemlerin alınacağı bildirilmişti. Ancak Osmanlı merkez idaresi tarafından o havaliyi sürekli tecessüs etmekle vazifelendirilmiş casuslar, bu önlemin sözde olduğunu ve olumsuzlukların önlenmesi için en ufak bir tedbir alınmadığını merkeze bildirmişlerdi (1569)⁵⁰⁸.

⁵⁰⁵ BOA, A. DVNS. MHM. d, 78, s. 266, hüküm: 704, 8 Cemaziyelahir 1018 /8 Eylül 1609.

⁵⁰⁶ BOA, A.DVN. MHM.d.,3, s.460, hüküm: 1039, 5 Şaban 967/ 1 Mayıs 1560.

⁵⁰⁷I.Süleyman devrinde gerçekleşen Mohaç Muharebesi (1526) sonrasında Macaristan Krallığı Osmanlı İmparatorluğuna bağlı bir devlet haline gelmiş; ülke başta Budin olmak üzere birkaç eyalete bölünmüştü. 1540’da ise János Zsigmond Zápolya henüz bir bebekken Macar asıllı babası János Zápolya’nın yerine Macar tahtına, Osmanlı Padişahı I. Süleyman tarafından geçirilmiştir. O büyüyene kadar ülkeyi, naibe sıfatıyla Leh asıllı annesi Izabela Jagiellonka yönetmiştir. Bkz. Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Alkım Yay. 2007, s.79; Abdülkadir Özcan, “Macarların Kahraman Düşmanı Son Budin Valisi Abdurrahman Abdi Paşa”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.5, 2015, s.441.

⁵⁰⁸ BOA, A.DVN. MHM.d.,3, s. 228, hüküm: 516, 18 Safer 967/19 Kasım 1559.

Reyanın can ve mal güvenliği söz konusu olduğunda oldukça ihtiyatlı davranıldığı, istihbarat faaliyetlerinin bu yönde sürdürüldüğü de iç güvenlik noktasında dikkat çeken bir husustur. Mesela Diyarbakır Beylerbeyi, merkezi idareden; maiyetinde bulunan *Ulus taifesi* için yaylağa çıkma izni istemiş, o havalide uygun bir yaylağa çıkmak için izin verilmezse hayvanların telef olacağını, reyanın maddi zarara uğrayacağını belirtmişti. Bunun üzerine kendilerine, Bingöl'den yukarı çıkılmaması koşuluyla Erzincan-Tercan havalisinde yaylağa çıkmaları için izin verilmişti. Reyanın güvenliğini temin etmek ve söz konusu mahalle yerleşmelerini sağlamak amacıyla *Gence Hâkimi Sultan Ahmed Beyoğulları* ve *sipahileri* ile birlikte *Çapakçur Sancağı Beyi Sinan* sancak sipahileriyle görevlendirilmişti. Bununla beraber ihtiyaten Erzurum Beylerbeyine bağlı olan beylerden Hımıs ve Pasin beylerine de durum bildirilmiş söz konusu mahallerdeki *karavulların* ve *casusların* eksik edilmeyerek bölgenin sıkı bir şekilde korunup gözetilmesi ve reyanın durumunun sürekli kontrol altında tutularak izin verilen mahallin dışına çıkmalarının önlenmesi emredilmişti⁵⁰⁹. Böylece hem göç yolu üzerindeki yerleşik reyanın, hem de konargöçer reyanın güvenliği sağlanıyor iki taraf için de bir hoşnutsuzluk yaşanmamasına özen gösteriliyordu.

Merkezi idare sancaklardaki düzeni, şehzadelerden başka, yerel halkın eğilimleri doğrultusunda bölgeyi iyi bilen, güçlü bir komutanın idaresi altına vererek sağlıyor, söz konusu yerlerdeki isyan ve eşkıyalık hareketlerinin en aza indirilmesini amaçlıyordu. Buna rağmen; yerel beylerin veya beylerin kendi akrabalarının arasındaki husumet de isyan veya eşkıyalık hareketlerine neden oluyordu. Merkezi idarenin atadığı sancak beyine karşı gelen diğer komutan çareyi, siyasi idarenin nazarında *ehl-i fesad* olan milis güçlerini etrafına toplamakta buluyor, dolayısıyla isyancılara karşı askeri mukavemet zorunlu hale geliyordu. Ancak askeri mukavemet safhasına gelinceye kadar, sancaklardaki kargaşanın çözümlenmesi için, bölgede olan bitenin istihbarat kanalları kullanılarak anlaşılmaya çalışıldığını ifade etmek gerekiyor. Örneğin; Hakkâri sancağı Beyi Melek Bey'den önce, Hakkâri sancağı, kardeşi Zahid Bey'e tevcih edilmişti. Fakat diğer kardeşleri Zekeriya Bey çevresine topladığı kuvvetlerle ağabeyi Zahid Bey'i, onun 2 oğlunu, 1 amcası ve 2 sancak

⁵⁰⁹ BOA, A.DVN. MHM.d.3, s. 504, hüküm: 1138, 24 Şaban 967/16 Mayıs 1560.

beyini şehit etmesi⁵¹⁰ üzerine sancak, sağ kalan Melek Bey'e tevcih edilmişti(1588). Melek Bey merkezi hükümeti bölgedeki durumdan haberdar ediyor ve karışıklığın henüz çözümediğini ve ehl-i fesadın ele geçirilmesi için sancağa asker gönderilmesine ihtiyaç olduğunu belirtiyordu. Bunun üzerine bölgedeki güvenliğin sağlanması için Yeniçeri ve Sipahilerden oluşan askeri birlikler gönderilmesinin yanı sıra durumun sıhhatli bir şekilde anlaşılması için casusluk kanalı devreye sokuluyordu. Bu noktada; askeri yöneticilerden, *Selmas Bey Gazi*, *Somay Beyi Koçi*, *Hoşab Beyi Mahmud-ı Şir*, *Brados Beyi Evliya*, *İstolni Beyi Nur Ali* gibi beylere yarar adamlarla mektuplar gönderiliyor, bölgenin durumunun casuslar kanalıyla araştırılıp, söz konusu eşkıya birliklerinin durumunu *toprak kadıları marifetiyle*⁵¹¹ teftiş ettirilip cezalandırılması isteniyordu⁵¹².

Osmanlı idaresi, doğu sınırında olduğu gibi Batıda, Balkanlar üzerindeki hâkimiyetini tesis etme sürecinde de küçük çaplı eşkıyalık veya isyanların önlenmesinde istihbarat kanallarını kullanma açısından aynı titizliği göstermişti. Mesela Lehistan dolaylarında bulunan *Yarvolta* ve *Braslav* kaleleri arasında voyvoda olduğu iddiasıyla ayaklanan ve Boğdan'dan kaçmış kimselerle Boğdan üzerine yürümekte olan bir *haramzade*'nin ele geçirilmesinde yine casusların yararlılık gösterdiği görülüyor. Merkezi idarenin bu detaylı çalışmasına karşılık Avusturya kralının durumdan haberdar olmadığı için ona da mektuplar gönderilerek *ahvale vakıf olması* sağlanıyordu⁵¹³. Benzer şekilde Niğbolu Beyinden de Kazaklar konusunda ihtiyatlı davranılması isteniyor; Leh vilayetindeki Kazakların cemiyet oluşturduklarının casuslar aracılığıyla haber alınması nedeniyle bölgedeki durumun yarar casuslarla daima gözetilmesi amaçlarının ve fikirlerinin ne olduğu, onlar gibi başka cemiyetler varsa göz açtırmayıp zararlarının önlenmesi emrediliyordu. Bölgedeki güvenliğin temini için; "*eşkiyadan gaflet caiz değildir*" denilerek, durumun önemi vurgulanıyordu⁵¹⁴.

⁵¹⁰ BOA, A. DVNSMHH d..64, s. 119, hüküm: 300, 29 Zilhicce 996/ 19 Kasım 1588.

⁵¹¹ Osmanlı kurumları içinde dikkat çekici bir kurum olarak nitelenen "seyyar" kadılıklardı. Bunlar tahkiki gereken yolsuzlukları tahkik ve teftişle görevliyidiler. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, "Kadı", *TDV İA*, C.24, İstanbul 2001, s.73.

⁵¹² BOA, A. DVNSMHH d...64, s.119, hüküm: 299, 29 Zilhicce 996/ 19 Kasım 1588.

⁵¹³BOA, A. DVNSMHH d...31, s.375, hüküm: 723, 20 Recep 985/3 Ekim 1577; Boğdan Voyvodasına Leh tarafından casuslarını eksik etmemesi için yazılan bir diğer hüküm için bkz. BOA, A. DVNSMHH d..26, s.213, hüküm: 600, 26 Cemaziyelevvel 982/13 Eylül 1571.

⁵¹⁴ BOA, A. DVNSMHH d...35,s. 18, hüküm: 37, 19 Rebiyülahir 986/ 25 Haziran 1578.

Bölgede bir hareketlilik fark edildiği durumlarda durumun tam olarak anlaşılması için istihbarat kanallarının devreye sokulduğu görülüyor. Nitekim sulh üzere bulunulan Avusturya dolaylarında asker toplandığının casuslar vasıtasıyla haber alınması üzerine; “*mevcut olan ahitnameye muhalif hareket edecekleri memul olmadığından* (umulmadığı, düşünülmediği) *daima yarar casuslar gönderip cemiyet kralın emri ile midir yoksa eşkiya cemiyeti midir tahkik edilmesi*” isteniyordu. Ayrıca Doğu seferi öncesi balkanlarda bir karışıklık çıkmamasına dikkat edilmesi de ekleniyordu (1584)⁵¹⁵.

Eşkialığın neden olduğu karmaşa veya savaş hali gibi olağanüstü durumlarda, merkezden resmi devlet görevlileri aracılığıyla gönderilen bir emir veya haberin ulaştırılması haliyle zora giriyordu. Bu gibi durumlarda casuslardan faydalandığı görülmüştür. Mesela Tebriz’e emir götürmeye memur olan iki kapıcıbaşının oraya gidemediklerinden dolayı casus kanalıyla emri yollayıp, muhafız Cafer Paşa’dan aldıkları tasdikli belgeyi İstanbul’a ulaştırmaları, merkezde memnuniyetle karşılanmıştı. Hatta taltif için söz konusu kapıcılara hilat gönderilmişti⁵¹⁶. Benzer şekilde Demirkapı muhafazasında olup yararlılıkları görülen Cafer Paşa’ya taltif için gönderilen; *hilat*, *kılıç* ve *kalkandan* oluşan hediyelerin ulaştırılması yolların tehlikeli olmasından dolayı ulaştırılmadığı ve hediyeleri götüren üç habercinin dönmediğinden dolayı o havaliden casuslar aracılığıyla alınacak malumatın bildirilmesi için Azak Beyi Mustafa Bey’e emirname gönderilmişti⁵¹⁷.

İç istihbarat faaliyetleri konusunda dikkat çeken bir nokta da Surre alaylarının⁵¹⁸ güvenliği ve hac yollarının korunması hususudur. Mesela, 12 Haziran 1569’da, 100 nefer sipahi ve 150 nefer Yeniçeri ve Hisar Eri olmak üzere toplam 250 askerle birlikte, casuslar da hac yolundaki kabileyi himaye etmek için görevlendirilmişti. Bölgeye varan hac kafilesini, Arap ileri gelenlerinden, *Nesimî* adında bir komutan karşılamıştı. Ancak kabileyi himaye etmek için vazifelenenler arasında bulunan casuslar, Nesimî’nin sureten itaat eder gibi

⁵¹⁵ BOA, A. DVNSMHH d...64, s.96 (?)*hüküm*: 299, 21 Safer 992/ 4 Mart 1584.

⁵¹⁶BOA, A. DVNSMHH d...60, s.260, *hüküm*: 607, 29 Zilhicce 994/ 11 Aralık 1586.

⁵¹⁷ BOA, A. DVNSMHH d...60, s.244, *hüküm*: 572, 6 Cemaziyelahir 996/ 3 Mayıs 1588.

⁵¹⁸Surre Alayı; Hac zamanı dağıtılmak üzere Haremeyn’e gönderilen eşya ve hediyeleri götürmekle vazifeli birlikler ayrıca gönderilen hediyelere de Surre denilmektedir. Bkz. Ş. Tufan Buzpınar, “Surre”, *TDV İA*, C.37, İstanbul 2009, s.567.

görüldüğünü, kafilenin getirmiş olduğu Surre hediyelerini aldıktan sonra birçok kabilenin de desteğiyle isyan etmek üzere harekete geçeceğini merkeze bildirmişlerdi⁵¹⁹.

Beyrut tarafını talan eden Kelbî Araplarının⁵²⁰ neden olduğu karışıklığın giderilmesinde de casusluk kanalından faydalanılmıştı. Trablus Valisi Seyfoğlu Yusuf, *Hasan Ağa* adındaki casusunu, Kelbî Araplarının Kasım ve Ali adındaki iki beyini birbirine düşürmek için gönderilmişti. Casusun; Emir Ali'nin kendisini öldüreceğine dair hilesine kanan emir Kasım, Ali'yi kendi elleriyle öldürmüş, bunun üzerine Ali taraftarları ile Kasım taraftarları birbirlerine düşünce zayıflayan iki kavmin tehdidi bertaraf edilmişti (1622)⁵²¹.

3.1.3. Devlet Erkânı, Gayrimüslim Halk ve Vazifeliler Hakkında Yürütülen İstihbarat

İç istihbarata konu olan meselelerden biri de, kişisel hırs ve çıkarları yüzünden birbirleriyle mücadele etmiş, Vezir-i azam olabilmek için diğer vezirlerin gözden düşmesini sağlamak amacıyla gizli veya açık yollarla müdahaleye girişmiş olma yaftasından bir türlü kurtulamamış olan devlet erkânıydı. Bu yaftayı almak için haklı bir şöhrete sahip olmak gerekir ki Osmanlı devlet adamları bu konuda oldukça mesai harcamış gibi gözüküyor. Nitekim Sırp Despotu Vıkoğlu'nun II. Murad'dan gizli olarak Semendire Kalesi'ni yapması ve bunu veziri Saruca Paşa'nın (öl.1454) bildiği halde ondan gizlediğini öğrenmesi üzerine hem vezir hem beylerbeyi olan Saruca Paşa'yı azletmişti⁵²². Bu hem padişahın istihbarat konusundaki hassasiyetinin bir göstergesi, hem de vezirlerin ihaneti konusundaki kabarık sicillerinin ilk örneklerinden biridir. Bazen diğer vezirlerin ithamlarına istihbarat zafiyeti eklenince bazı istenmeyen durumlar da ortaya çıkabiliyordu. Nitekim II. Mehmed, Akkoyunlu seferi dönüşü (1474), tecrübeli ve sayısız yararlılığı görülmüş, birkaç kez vezaretten

⁵¹⁹ BOA, A.DVN. MHM.d.,3, s.144, *hüküm*: 317, 21 Zilhicce 966/ 24 Eylül 1559.

⁵²⁰Emeviler, Adnânîler (Kaysî) ve Kahtânîler (Kelbî) olmak üzere iki ana Arap soyuna dayanmaktadır. Kelbî Arapları daha çok Şam bölgesinde yoğunlaşmıştır İki Arap kabilesi arasında devletin kuruluş döneminden itibaren süregelen bir anlaşmazlık hali vardır. Bu durum devletin zayıflamasına da neden olacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yunus Akyürek, Muâviye B. Ebî Süfyân'ın Siyasî Kararlarında Kelb Kabilesinin Rolü, *İSTEM*, Y. 14, S.27, 2016, s. 80; Âdem Apak, "Kabile Asabiyetinin Mahiyeti Üzerine Değerlendirmeler", *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.1, İstanbul 2017, s.

⁵²¹ *Naima Tarihi*, II.,s.797.

⁵²² *Oruç Bey Tarihi*, s.85-86.

alıp tekrar göreve getirdiği Vezir-i azamı Mahmud Paşa'yı, rakiplerinin de telkiniyle son kez azletmişti⁵²³. Daha sonra düşmanları, ileride tekrar vezarete getirilmesinden korktukları Mahmud Paşa'yı bir hile ile öldürtecektir. Şehzade Mustafa hastalanarak vefat etmiş cenazesi Bursa'da defnedilmişti. Kaynaklara göre, İstanbul'a taziye için giden Mahmud Paşa'yı sarayda gören düşmanları onun tekrar vezarete getirilmesinden korkarak, Padişaha Mahmud Paşa hakkında çeşitli iftiralarda bulunarak düşmanlık etmesini sağlamışlardı. Mesela sağlığında Şehzadenin Mahmud Paşa ile düşman olduğu, Şehzadenin vefatına sevindiği, göstermelik olarak siyah yas elbisesi giydiği, yalnız kaldığında beyaz elbiseler giyerek dostlarıyla zevk-ü sefa ettiği gibi isnatlarda bulunmuşlardı. II. Mehmed durumun aslını öğrenmek için Mahmud Paşa'nın yanına bir casus göndermişti. Casus aniden paşanın yanına gidip beyaz elbiselerle bir arkadaşıyla satranç oynadığını görünce vaziyeti Sultana arz etmiş, emektar paşa, Yedikule hapisanesinde 17 gün hapsedildikten sonra boğdurulmasına dair emir çıkartılarak infaz edilmişti (17 Ağustos 1474)⁵²⁴.

Bağdat fethedilince (1534)⁵²⁵ I. Süleyman istihbarat kanallarını şehrin mali konuları üzerine yoğunlaştırmıştı. Bu noktada; defterdarın kendi adına büyük bir meblağı zimmetine geçirdiğini bununla da kalmayıp para hırsı yüzünden Sultan'ın tüm planlarını İranlılara satacak kadar büyük suçlar işlediğini tespit etmişti. Defterdar casusluk suçundan darağacına gönderilmeden evvel son olarak önemli bir sır açıklayacağını söylemişti. Beyaz bir kâğıt ve mürekkep isteyen defterdar, kendisi

⁵²³ Uzun Hasan kaçınca ardına düşmek isteyen II. Mehmed'e; Vezir-i azam Mahmud Paşa engel olmuştu. Bu takibin faydadan çok zarar getireceği, Uzun Hasan'ın peşine düşmenin askeri yorup yıpratmaktan, kaleleri yağma etmenin ise Müslüman ahaliye zulmetmekten başka bir işe yaramayacağını söylemişti. Dolayısıyla saltanat merkezine dönmenin en hayırlı adım olacağına Sultanı ikna etmişti. *Tacü't-Tevarih*, III, s.137-138. Bu davranışı merkezde, Uzun Hasan taraftarı olduğu iftirasına neden olmuş ve Paşa Vezir-i azamlıktan azledilmiştir. Kaynaklara göre, Mahmud Paşa azledilince Edirne civarında cami ve imaret ve medrese yaptırdığı Hasköy'e çekilmiş, ibadetle meşgul olup dünya işlerinden el etek çekmişti. Bkz. *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.350; *Tacü't-Tevarih*, III, s.138.

⁵²⁴ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.353; *Tacü't-Tevarih*, III, s.146-147; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, III, s.121.

⁵²⁵ Bağdat, 1508'de Safevîlerin eline geçmesinden 1534'de I. Süleyman tarafından alınışına kadar, Osmanlılar ile Safevîler arasındaki yoğun ve uzun çatışmalara sahne olmuştur. Ancak Sultan'ın Bağdat'ı fethinden sonraki tarihlerde de burada tam anlamıyla bir durulma sağlanmamıştı. Otorite boşlukları, Safevîlerin planları, kışkırtmaları ve nihayetinde çıkan isyanların bastırılmaması gibi nedenlerden dolayı, 1624 yılında Bağdat, Bekir Subaşı'nın oğlu Derviş Mehmed'in Şah Abbas'ın kendisine yaptığı vaatlere kanarak Bağdat iç kalesini Safevîlere teslim etmesiyle Osmanlı idaresinden çıkmıştır. Sultan IV. Murad, 8 Mayıs 1638 yılında tekrar fethedilişinden, tamamen elden çıktığı 1917'ye kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır. Esra Hacımuftuoğlu "Bağdat'ın Şia'dan Alınması Münasebetiyle 1639 Yılında Osmanlıca Te'lif Edilmiş El -'Âdiyât Sûresi Tefsiri", *Ekev Akademi Dergisi*, Y.20, S.65, 2016, s.171

kadar Vezir-i azam İbrahim Paşa'nın da suçlu olduğunu beyan eden bir mektup yazmıştı. Sultan Süleyman'ın ilk başta ortadan kaldırdığı bu mektup daha sonra Paşa'nın ölümünde pay sahibi olacaktı⁵²⁶.

Bazen de sancakların muhafazası için tedbir amaçlı olarak sancak dâhilindeki kale ve memleketlerde oturan Gayrimüslim halk arasına casuslar konularak onların düşünce ve planlarının öğrenilmesi ve kalelerdeki görevlilerin muhafaza hizmetinde ortaya koydukları ihtimamın derecesinin öğrenilmesi amacıyla istihbarat faaliyetlerinden yararlanılıyordu. Mesela Mizistre sancağının (Yunanistan) muhafazası için, kalede görevli olan; *dizdâr, müstahfiz ve sayir neferlerin* muhafaza hizmetinde ne kadar güvenilir olduklarının araştırılması ve halkın fikirlerinin öğrenilmesi amacıyla güvenilir casuslar vazifelendirmesi için Mizistre Beyi'ne emir gönderilmişti. Ayrıca muhafazaya destek için gönderilen Yeniçerilerin ulaşip ulaşmadığı, ulaşıtlarsa ne zaman gittikleri, kaç kişi oldukları Hüseyin Subaşı marifetiyle araştırılıp tüm bu malumatın yazılıp defter edilerek merkeze gönderilmesi istenmişti (1572)⁵²⁷.

1578-1590 Osmanlı- Safevî savaşlarında harp sahasına yönelik yoğun muhaberat devam ederken, Sultan III. Murad'ın, bölge coğrafyasından özel olarak seçtiği casusları vasıtasıyla, iktidar mücadelesine düşen paşalara yönelik istihbarat yürüttüğü de kayıtlara yansıyor. Mesela; *Casus Şah Ali*⁵²⁸ vasıtasıyla edinilen malumatın, Sinan Paşa tarafından yazılan mektuplarla merkeze ulaştırılması üzerine, Sultan III. Murad, Vezir Ferhad dan, Tebriz'de görevli olan Cafer Paşa'yı teftiş ettirmesini istemişti⁵²⁹.

Veraset usulünün değişmesi, devlet adamları arasındaki rekabeti körüklemiş bu noktada vüzera ve ümera arasında da istihbarî bilgiye duyulan ihtiyacı arttırmıştı. 1607-1608'de Sadrazam Kuyucu Murad Paşa (öl.1612) ile Defterdar Ekmekçizâde Ahmed Paşa (ö.1618) arasındaki husumet esnasında her iki paşanın birbirinden haberdar olmak için casus ve tebdillerden faydalandıklarına tesadüf edilmiştir.

⁵²⁶ Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi II*, s.94-95.

⁵²⁷ BOA, A. DVNS. MHM. d. 16, s.198, hüküm: 192, 8 Zilkade 979 /23 Mart 1572.

⁵²⁸ Sâsânîler'de ülkenin değişik bölgelerinde hüküm süren ikta sahipleri emirlere de şah denilirdi. Bkz. Tufan Gündüz, "Şah", *TDV İA*, C.38, İstanbul 2010, s.249. III. Murad'ın casusunu; bölgeden, yüksek rütbeli bir ümeradan seçerek, kendi vezirleri hakkında karşılaştırmalı malumat ediniyor olması, onun istihbarat edinmedeki çok yönlülük ve objektifliği sağlamadaki hassasiyetinin bir yansıması olmalıdır.

⁵²⁹ BOA, A. DVNSMHM d...60, s.297, hüküm: 685, 20 Cemaziyevvel 994/ 9 Mayıs 1586.

Sadrazam Kuyucu Murad Paşa, Defterdar Ekmekçizâde Ahmed Paşa'nın casusunu konuşurmuş, casustan; 5 kişi olduklarını, günlük 1 altın ulufelerinin olduğunu, diğer 4 casusundan ikisinin *Mehter Ahmed* ve *Sarıklı Mustafa* olduğunu, kendi tarafında her ne olursa Ahmed Paşa'ya haber vermekte olduklarını⁵³⁰ öğrenmişti.

Sadrazamın Sultan'dan herhangi bir istihbaratı veya bilgiyi gizlemesi büyük bir suç telakki ediliyordu. Peçevi'ye göre I. Ahmed devrinde (1614)'te asi Kazaklar Sinop Kalesini yakıp, çok sayıda kadın ve çocuk tutsak almışlardı. Sinop baskını haberi İstanbul'a ulaşınca Sultan Ahmed, Sadrazam Nasuh Paşa'dan durumu sormuş ancak Nasuh Paşa gerçeği gizlemişti. İkna olmayan padişah durumu Şeyhülislam Hoca-zade kanalıyla araştırtmış ve ondan gerçeği öğrenince, Nasuh Paşa'yı önce azletmiş, ardından da öldürmüştü⁵³¹.

Hanya'yı alan Yusuf Paşa İstanbul'a döndüğünde onun bu başarısı, makamından endişe duyan Sadrazam Sultanzâde Mehmed Paşa'nın (öl.1646) pek hoşuna gitmemiş; Yusuf Paşa aleyhine birtakım tertiplere girişmişti. Öncelikle Sultan I. İbrahim'e etki ederek Yusuf Paşa'yı Mısır valiliği vazifesiyle merkezden uzaklaştırmak istemiş fakat başarılı olamamıştı. Çünkü Yusuf Paşa, padişahın hocası Cinci Hüseyin Efendi ve annesi Kösem Sultan tarafından desteklenmekteydi.⁵³² Bir zamanlar Sultan IV. Murad'ın yakın adamları arasında yer alan Yusuf Paşa da Sadrazam aleyhine ithamlarda bulunarak onun, Girit seferine çıkılmaması için Venedik elçisinden 60 bin filori aldığını ve bu yüzde muhalefette bulunduğunu söylemişti. Bunun üzerine Sultan İbrahim iki paşayı da huzurunda yüzleştirerek her ikisinin birbiri aleyhindeki ithamlarını dinlemiş ve önce Sadrazamı görevden almıştır (17 Aralık 1645). Bir süre sonra da henüz 4 yaşındaki kızıyla evlendirmiş olduğu Silâhdar Yusuf Paşa'yı idam ettirmişti (22 Ocak 1646). Bu hadise, IV. Murad'ın kızı Kaya Sultan'ı Silâhdar Mustafa Paşa ile evlendirmek isteyen Kösem Sultan'ın Sadrazamla aralarının açılmasına yol açmıştı. Venedik elçisinin raporuna göre,

⁵³⁰ *Naima Tarihi*, II, s.610-612; Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.80-81.

⁵³¹ *Peçevî Tarihi*, II, s. 320.

⁵³² İsmail Katgı, "Osmanlı Devleti'nde Ulemâ Yozlaşmasının Tipik Bir Temsilcisi Olarak Safranbolu'lu Hüseyin Efendi: Nam-ı Diğer Cinci Hoca" *Hikmet Yurdu*, C.5, S.10, Temmuz – Aralık 2012, s. 211-212.

Kösem Sultan ile Sadrazam arasındaki münasebetler görünüşte uyum içerisindeydi, fakat her ikisi de gizliden gizliye birbirinin kuyusunu kazıyorlardı⁵³³.

3.1.4. Şîilik- Sünnîlik Çatışması ve İslam İdeolojisine Karşı Tarikat ve Cemaatlerle Mücadele

İran'da 9. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlayan Şîilik, 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren güçlenmişti. Şah İsmail'in, Tebriz'deki Türkmen kabilelerini bir araya getiren başarılı siyaseti sayesinde 1501'de resmen kurulan⁵³⁴ Safevîler; kuruluşun hemen ardından, bağımsızlık sembolü olan hutbeyi, Tebriz Cuma camiiinde, 12 imam adına okutunca, bu yeni devletin dinî rotası tespit ve tesis edilmiş oluyordu. M. Çelenk'e göre Şah İsmail, Safevî dergâhının şeyhliği, şairlik, askeri beceri ve Ehl-i Beyte mensubiyet gibi hususlar sebebiyle fevkalade karizmatik bir şahsiyete sahipti. Bu şahsi karizma etrafında oluşan güçlü ve yüksek heyecanlara sahip askeri yapılanma çok kısa bir süre zarfında Osmanlı hariç, Akkoyunlular, Şirvanşahlar, Özbekler gibi bölgedeki rakip siyasî-askeri güçlerin tamamını tarih sahnesinden silmiş, kadim İran toprakları üzerinde merkezî bir otorite kurmayı başarmıştır. Oluşan bu yeni yapı Osmanlı-Safevî rekabetini doğurmuş, bölge Sünnîlik ve Şîilik ekseninde yeni bir kutuplaşma sürecine girmiştir⁵³⁵. Sünnî İslam ideolojisinin hâkim olduğu Osmanlı topraklarında başka ideolojilerin yayılması veya propagandaların yapılması, aynı zamanda iç güvenliğe bir tehdit olarak algılanıyordu. Bu noktada Osmanlı Devleti ile Safevîler arasındaki çekişmenin nedenlerinden birini bu tehditte aramak gerekiyor. İki devlet arasındaki askeri mücadeleler ilgili başlıklarda inceleneceğinden, burada iç güvenlik noktasında neden oldukları problemlere değinilecektir.

⁵³³ F. Emecen; Wagner'den edinilen bilgilere göre Aslen Dalmaçyalı bir Hırvat olan ve padişahın yakın nedimleri arasında yer alan Yusuf Paşa'nın, vaktiyle Cinci Hüseyin Efendi ile birlikte hareket ederek önceki Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın azil ve idamında etkili rol oynadığını naklediyor. Onun Venedik'e karşı düşmanlığı sebebiyle Girit seferini kuvvetle desteklediğini, Girit serdarlığı ile görevlendirildiğinde Venediklilerden aldığı yüksek meblağlardan ötürü onlardan yana çıktığını, hatta bu sebeple neredeyse idam edileceğini, fakat padişahın hanımı tarafından bağışlatıldığını ve yeniden padişahın gözüne girdiğini ekliyor. Bkz. Feridun Emecen, "İbrahim", *TDV İA*, C.21, İstanbul 2000, s. 276.

⁵³⁴ Yılmaz Karadeniz, "Safevi Devleti'nin Kuruluşu Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı" *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.3, S.3, Aralık 2014, s. 53.

⁵³⁵ Ahmet El Katip, *Sünnîlik Şîilik: Nedenleri Tarihte Kalmış Siyasi Ayrılık*, Mana Yayınları, İstanbul 2013, s. 12-29; Mehmet Çelenk, "Safevîler Döneminin Şîi-Sünnî İlişkileri Üzerindeki Etkisi", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.2, Güz 2013, 63-64; Hasan Onat, "Şîiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Asır)", *A.Ü İlahiyat Fak. Dergisi*, C.34, Ankara 1997, s.81-90.

Şiîliği, siyasi idealinin bir aracı olarak da yaymaya çalışan Şah İsmail'in, bu amacını, tekkeleri vasıtasıyla Anadolu içlerine kadar götürmüştü. İçten içe yayılan şiî ideolojinin Anadolu'da çıkan isyanlarla bağlantısı vardı. Nitekim Celali İsyanlarına adını verecek olan Bozoklu Şeyh Celal tekkesinin, Şah İsmail ile yakından ilişkili olduğuna dair kayıtlar bu bağlantıyı güçlendirmektedir. Mesela Zile'nin Eymir köyünden *Derviş Zaiife* isimli şahsın mahkeme sorgusunda verdiği bilgiler, hem iç istihbarata, hem de Şiî- Sünnî çatışmasının Anadolu'daki etkilerine dair izler barındırıyor. Derviş'in ifadesine göre Şehsuvaroğlu Ali Bey'in sancağı olan Bozok'un, Sızır adlı köyündeki Şeyh Celal tekkesinde, şeyhin ölmesi üzerine şeyhliğe geçen oğlu *Şah Veli*, I.Selim Mısır'dayken, Şah İsmail ile görüşmüştü. Bu görüşme sonunda Şah'ın tarafına geçmiş; Erzincan, Sivas, Malatya ve Karakeçili bölgelerinde isyan çıkarmaya yönelik bazı hareketlerde bulunmuştu. Derviş'in iddiasına göre Şah İsmail ile tekke Şeyhi Veli'nin arasındaki irtibatı *Koca Baba* isimli bir başka şeyh sağlıyordu. Koca Baba'nın Şah İsmail'den getirdiği *Safer ayının 15'inde silahlanıp memleketi karıştırmalarını* istediği haberi üzerine, Şeyhin kendisi de dâhil pek çok *halife* memleketi karıştırmak üzere silahlanmış, Şeyh Veli'nin oğlu Gökoğlu, Anadolu'daki karışıklığı haber vermek vazifesiyle Şah'a gönderilmişti⁵³⁶. Anadolu'da büyük bir kargaşaya neden olan Celali İsyanlarına adını veren Bozoklu Celal'in öldürülmesinde (1519) Şehsuvaroğlu Ali Bey'in almış olduğu istihbarî bilginin payı vardı. Bozoklu Celal, Ferhad Paşa'nın üzerine geldiğini haber alınca Tokat yöresinden Sivas tarafına kaçmıştı. Ancak durumundan casusları vasıtasıyla haberdar olan Şehsuvaroğlu Ali Bey onu takip etmiş, ayrıca merkezden Ferhad Paşa'nın Ankara yakınlarında olduğunun haberini almıştı. Eğer Ferhad Paşa'nın gelmesini beklerse Şarkî Karahisar'da bulunan Celal'i kaçıracağını düşündüğünden üzerine gitmeye karar vermişti. Şiddetli bir savaş sonunda Celal öldürülmüş yakınları esir edilmişti. Kesik başı Sultana gönderilince Sultan, Ali Bey'e kılıç ve hilat hediye etmiştir⁵³⁷. Elbette bu celali isyanları için bir son değil henüz başlangıçtı.

Erken devirlerden itibaren iç istihbarat noktasında bir farkındalığın oluştuğu, iç meselelerin halledilmesi için, çeşitli istihbarat kanalları devreye sokularak

⁵³⁶ *TS.MA. e*, 491/14, 15 Safer 925/ 16 Şubat 1519.

⁵³⁷ *Müneccimbaşı Tarihi* II, s.498-499; *Tacü't-Tevarih*, IV, s. 348-349.

problemin ortadan kaldırılmaya çalışıldığı söylenebilir. Söz gelimi; I. Selim (1512-1520) zamanında çıkan Şahkulu İsyanı (1511)⁵³⁸, I.Süleyman (1520-1566) zamanında meydana gelen Kalender İsyanı (1526)⁵³⁹, Şîî bir casus olduğu ifade edilen⁵⁴⁰ Baba Zünnun İsyanı (10 Ağustos 1527)⁵⁴¹, Seyyid Bey İsyanı (1527) gibi isyanların bastırılmasında özellikle casusluk kanalından faydalanılmıştı.

Mesela II. Bayezid (1481-1512) döneminde başlayan Şahkulu isyanı esnasında karşı casusluk stratejisinden faydalanılmıştı. Şahkulu'nun Filibe'de yakalanan casusu Pir Ahmed'ten; Şahkulu'nun Antalya yakınlarında Yalınlı köyü civarında bir mağarada bulunduğu, 4 adamını her birine 20 kâğıt vererek Rumeli'deki Selanik, Siroz, Zağra Yenicesi ve Filibe bölgelerine gönderdiği ve kâğıtların buralardaki adamlarına dağıttığı öğrenilmişti(1511)⁵⁴². Münecimbaşı'ya göre Şahkulu isyanının sebebi Sultan'ın istihbarat zafiyetidir. Ona göre Sultan II. Bayezid memleketin durumundan habersizdi ve hastalığı yüzünden işleri vezirlere bırakarak aldıkları tedbirlerin yerinde olup olmadığını kontrol etmiyordu⁵⁴³. Hoca Saadettin Efendi de Sultan'ın hastalığından ötürü devlet işlerini vezirlere bıraktığını, ancak onların memleketin durumu gözetlemeyi bıraktıklarını bunun yerine kendi ikballerinin derdine düştüğünden reyanın ayaklar altında çiğnendiğini, memleketin halinin perişan olduğunu naklediyor⁵⁴⁴. Şahkulu isyanı boyunca hem asi lideri, hem merkezi idarenin istihbarî faaliyetlerine dair misallere rastlanıyor. Karagöz Paşa'nın öldürülmesinden cesaret alan Türkmen eşkıyasına önderlik eden Şahkulu, Sultan'ın öldüğü ve saltanatın başsız kaldığı söylentilerini duyunca Bursa üzerine yürümeye

⁵³⁸ Teke havalisinde Şah kulu denen bir mühlidin neden olduğu Kızılbaş-Türkmen ayaklanmasıdır. Daha çok eşkıyalık niteliğinde suçlar işleyen grubun neden olduğu olumsuzluklara son olarak Şehzade Korkud'un hazinesine saldırıp yağmalama suçu eklenince Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa üzerlerine gönderilmiş ancak Paşa esir düşmüştü. Kroniklere göre; isyanın bu denli büyüyen ciddi bir hal almasında paşaların olan biteni basit bir olaymış gibi Padişah'tan saklamaları ve gerekli tedbirleri almamaları rol oynamıştır. Bkz. *Münecimbaşı Tarihi*, II, s.427-430.

⁵³⁹ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, V, s.71; *Münecimbaşı Tarihi*, II, s.526; Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* II, s.83; Aksun, *Osmanlı Tarihi*, I, s.261.

⁵⁴⁰ Kılıç, "Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferi (1533-1535) Öncesi Anadolu'da Ortaya Çıkan Bazı Gelişmeler", s.98.

⁵⁴¹ *Münecimbaşı Tarihi*, II, s.525; Osmanlı ordusu Mohaç seferine çıkmışken Baba Zünnun adında birisi birçok Türkmen ve Kızılbaşlarla isyan bayrağını kaldırdı (H.933). Mustafa Bey'i ve Kadızade Muslihiddin Efendiyi öldürdüler. İskender Paşazade ve Hürrem Paşa asilerin tenkiline memur edildi. Honili mevkiinde Sivas Beyi Hüseyin Paşa tarafından Baba Zünnun yakalanarak öldürüldüyse de Şîîlerin isyanı artarak devam ediyordu. Detaylı bilgi için bkz. Tahir Harimi Balcıoğlu, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, Kanaat Yay, Ankara 1940, s.222-2223.

⁵⁴² *TS. MA. e*, 759/55, 917/1511.

⁵⁴³ *Münecimbaşı Tarihi*, II, s.428.

⁵⁴⁴ *Tacü't-Tevarih*, III, s.349; aynı eser IV, s.43-44.

niyet etmiş ancak Müslümanlardan alınan *dillerden* edinilen malumat sonucu bu planını ertelemişti⁵⁴⁵. Şahkulu isyanının bastırılmasında yoğun mücadeleler ve Osmanlı açısından ağır kayıplar⁵⁴⁶ söz konusudur. Bunda Hoca Saadettin Efendi ve Müneccimbaşı Ahmed'in de üzerinde durduğu üzere, Padişahın hastalığından ötürü konuyla yeterince ilgilenememesinin yanı sıra vezirlerin iktidar hırsıyla gözleri karardığı için düşmanı küçümsediği, tedbirsiz davranılarak isyanın büyümesinde pay sahibi olduklarıdır⁵⁴⁷.

Rafizîlik⁵⁴⁸ de Şîî mezhebin bir kolu olup merkezi idarenin tedbir aldığı bir diğer husustu. Rafizîliğe dair kitapları satan ve alanların tespiti için casuslardan faydalanılıyor, Anadolu'daki bey ve kadılara, söz konusu kitapları elinde bulduranların tespit edilmesi, suçlu sabit olanların hapse atılmasını emreden hükümler gönderiliyordu. Mesela Casus Kara Yakup'un Çorum'da tespit etmiş olduğu bir Rafizîyi, kadiya bildirdiğinden söz konusu Rafizînin yakalanıp hapsedilmesi istenmişti.⁵⁴⁹ Ayrıca bölgedeki sipahi ağalarının kızılbaşları himaye ettiğine dair casus takrirleri merkeze ulaştınca söz konusu bölgedeki kadılara durumun araştırılıp gereğinin yapılmasına dair emirler de gönderiliyordu. Casus Kara Yakup'un Rum Rafizîlerinin piri olan Kabiloğlu Seydi'nin muhafazasında olduğunu bildirdiği 6 kişinin yakalanması içinse defter kethüdasına emir gönderilmişti⁵⁵⁰. İran hesabına çalışan kişilerle birlikte, Sivas'ın Sulusaray köyünden İpaşa oğlu Aykut isimli şahsın da Rafizîlik suçlamalarından ötürü yakalanması için yine casus Kara Yakup⁵⁵¹ vazifelendirilmişti.

Ülke içindeki Sünnî İslam geleneğiyle örtüşmeyen tarikat veya cemaatlerin mensuplarının neden olduğu bazı istenmeyen durumlara rastlanılmış olması, iç istihbaratta ihtiyatsız davranıldığında yaşanabilecekleri görmek açısından bir misal teşkil edebilir. Nitekim 1492 senesinde II. Bayezid Han, Arnavutluk seferi dönüşü

⁵⁴⁵ *Tacü't-Tevarih*, IV, s.46-47.

⁵⁴⁶ Vezir-i azam Ali Paşa, Karagöz Paşaların öldürülmesi.

⁵⁴⁷ İsyân hakkında detaylı malumat için Bkz. *Tacü't-Tevarih*, IV, s.42-67; *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.427-432.

⁵⁴⁸ Şîî inanişta Ehl-i Beyt'e taraftar olanlara Rafizî, Hz. Ali ve ehl-i beyt'e düşmanlık edenlere de Nâsibî deniyordu. Bkz. Namık Kemal Karabiber, "İmam Şafîî'nin Ehl-i Beyt ve İlk Halifeler ile İlgili Tasavvuru/ Algısı", *ÇÜ İlahiyat Fak. Dergisi*, C.16, S.2, 2016, s. 97-98.

⁵⁴⁹ *BOA, A.DVN. MHM.d.*,28, s.349, *hüküm*: 883, 19 Şaban 984/ 11 Kasım 1576.

⁵⁵⁰ *BOA, A.DVN. MHM.d.*,36, s.285, *hüküm*: 750, 27 Şaban 987/ 24 Mayıs 1579.

⁵⁵¹ *BOA, A.DVN. MHM.d.*,33, s.54, *hüküm*: 109, 27 Şaban 985/ 9 Kasım 1577.

Pirlepe'ye giderken yolda Kalenderi⁵⁵² kıyafeti giymiş biri tarafından suikasta uğramıştı. Söz konusu şahıs aniden kıyafetinin içinden çıkardığı kılıçla Sultanı öldürmek isteyince onu korumakla görevli solaklar panikle kaçışmışlardı. II. Bayezid'in yanında bulunan İskender Paşa ise kılıcını çekerek şahsın başını kesmişti. Bu olaydan sonra Kalenderîlerin İstanbul'dan sürülmesine ve kapı halkının sefer sırasında kılıç taşımaya karar verilmişti⁵⁵³.

Safevilerle Osmanlılar arasında kökeni oldukça eskiye dayanan çekişmenin nüvesini kuşkusuz dini ve ideolojik dinamikler oluşturmaktadır. Elbette bu kavganın geri planında bu ayrılığı körükleyen ekonomik, politik ve askeri nedenler de vardır. Tüm bu nedenleri izah etmeye çalışmak, bu çalışmanın kapsam ve amacını aşacağından bu başlıkla değerlendirilmesi mümkün değildir. Ancak iç istihbarat noktasından bakılacak olursa, ülke içerisinde dini-ideolojik temelli, ayrılıkçı bir yapının ortaya çıkarabileceği sorunlar açıktır. Bu sebeple tüm siyasi otoriteler gibi Osmanlı idaresi de bunu varlığına bir tehdit olarak görüp ona göre hareket etmiştir.

3.2. ASKERİ İSTİHBARAT

Askeri istihbaratın temelinde rakip kuvvetlerin savaş stratejilerini öğrenmek, böylece gerekli tedbirleri alarak, zamanında ve mevcut duruma en uygun olan karşı stratejiyi geliştirerek rakibi alt etmek yatmaktadır. Dönemin savaş koşulları düşünüldüğünde; askeri harekâtın başarısına etki eden istihbarî bilgiler; düşman kuvvetlerinin süvari ya da piyade olarak sayısı, mühimmat veya savaş edevatının miktar yahut niteliği, karargâhlarının konumu, saldırı planı veya ordunun zayıf/güçlü yönlerinin öğrenilmesi hedef bilgiler olarak sıralanabilir. Tüm bunların sağlıklı olarak öğrenilerek duruma uygun bir savaş stratejisi geliştirmek de elbette ki harp sahasındaki başarılarla önemli pay sahibiydi. Bu başlık altında, kuruluştan itibaren, askeri istihbaratın nasıl algılandığı, ondan nasıl ve hangi bilgi kanalları kullanılarak faydalandığı, süreç içerisinde, askeri istihbaratı besleyen kanal ve stratejilerindeki değişim açısından bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

⁵⁵²Ahmet Yaşar Ocak'ın, Kalenderîlerin casuslukla müsemma olduklarına dair bazı tespitleri vardır. Ricault'tan edinilen malumata göre; “*Kalenderî Dervişleri heterodoks İslam'ı yayma bahanesiyle İran'dan Moğolistan'a hatta Çin'e kadar seyahat ederek aslında casusluk yapmaktadırlar. Onlar doğu dünyasının en mükemmel casuslarıdır.*” Bkz. Ahmet Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufîlik, Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, TTK. Yay, Ankara 1999, s.110.

⁵⁵³ *Müneccimbaşı Tarihi*, s.394; *Tacü't- Tevarih*, III, s.274-275.

3.2.1. İlk Fetihlerde İstihbarat

Kuruluştan itibaren istihbarat faaliyetleri en yoğun olarak askeri sahada görülmüştür. Bunda, siyasi birliğini henüz sağlamış olan beyliğin askeri malumata duyduğu ihtiyacın, askeri güce duyduğu ihtiyaçla eş değer olmasının payı vardır. Bu ihtiyacın farkında olduğu daha ilk fetihlerde kendisini göstermiştir. Nitekim Bizans ile ilk önemli karşılaşma olan 1302 Koyunhisar (Bafeus) Savaşı'nda Bizans kuvvetlerinin Yalova'da olduğu bilgisini casusları vasıtasıyla⁵⁵⁴ alan Osman Gazi'nin bu başarılı istihbaratı⁵⁵⁵, tam yerleşmemiş olan Bizanslıları, ani bir gece baskınıyla hazırlıksız yakalamasını⁵⁵⁶ sağlamıştı.

Orhan Gazi'nin oğlu, Şehzade Süleyman, Konurhisar fethini (1355) gerçekleştirirken casuslarından istifade etmişti⁵⁵⁷. Kroniklere göre; Konurhisar'ın tekfuru *Kalakonya* zaman zaman Türkler arasından esir ve *dil* almak için akınlar yapmaktaydı. Şehzade Süleyman Paşa, Rum casusundan, Kalakonya'nın *dil almak* niyetiyle hisardan çıktığını öğrenmişti. Bunun üzerine gerekli tertibat yapılmış ve yol üzerine pusular kurmuştu. Yakaladığı esirlerle hisarına dönmekte olan tekfur Gazi Fazıl Bey tarafından yakalanmış; böylece hem karşı casusluk önlenmiş, hem hisar ele geçirilmişti⁵⁵⁸.

Gelibolu'nun korunma tertibatını bitiren Şehzade Süleyman daha sonra, 1357 senesinde Silivri beyi bulunan Hacı İl Bey (d.1306-öl.1363) ile birlikte gelip Çekmece Kalesini kuşatmıştı. Bu sırada Keşan tarafına giden Evrenos Bey tarafından bir casus gelip, Dimetoka ve Edirne beylerinin birleşerek bir sefer düzenleme fikrinde olduklarını bildirmişti⁵⁵⁹. Bunun üzerine Şehzade Süleyman Paşa, Ayvat Yiğitbaşı'yı Bergos tarafına göndermiş, Evrenos Bey'e de gerekli tedbirleri alarak

⁵⁵⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Kuruluş*, Hayy Yay., İstanbul 2010, s.158.

⁵⁵⁵ *Gemiler dahi gelüb Yalak Ovası'na çıkdılar. Andan İznik Üzerine varub gafilen basarlar. Meğer gazilerin bir casusu var imiş. Kâfirleri cüstleyüb karaya çıkacakların haber alub, can atub vardı, gazilere haber itdi.* Bkz. Halil İnalçık, *Osman Gazi'nin İznik (Nicaea) Kuşatması ve Bafeus Savaşı, Söğüt'ten İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Derl. Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Yay, İstanbul 2005, s.311.

⁵⁵⁶ *Heşt Bihişt*, I, Haz. Mehmet Karataş-Selim Kaya-Yaşar Baş, Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yay., Ankara 2008, s.241; *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, Haz. Kayhan Atik, Kültür Bak. Yay., Ankara 2001 s.156; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, (F. Giese neşri), Haz. Nihat Azamat, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1992, s.11-12; Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yay., İstanbul 2010, s.17; Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.51.

⁵⁵⁷ *Aşıkpaşoğlu Tarihi*, s.26 s.54; *Neşri Tarihi*, I, s.183; *Tacü't-Tevârih*, I, s.91.

⁵⁵⁸ *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.110.

⁵⁵⁹ *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.95; *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.500.

onunla birleşmesini emretmişti (1357). Edirne ve Dimetoka askerleri harekete geçtiğinde durumdan bilgisi olan Evrenos Bey ve Ayvat Yiğitbaşı'nın komuta ettiği birlikler onları bozguna uğratmış,⁵⁶⁰ almış oldukları istihbarat onlara galibiyet olarak dönmüştü.

II. Mehmed döneminin merkezi idareyi en çok yıpratın dış meselelerinden biri; *Drakula* ya da *Kazıklı Voyvoda* adıyla bilinen Eflak hâkimi III. Vilad Tepeş'tir. Pek çok kez merkezi idarenin itimadını boşa çıkaran tüyler ürpertici işkenceleriyle etrafa dehşet saçın, bir hile ile Osmanlı'nın önemli komutanlarını öldürten⁵⁶¹ voyvodanın elinden eyaletin alınmasında yürütülen askeri istihbaratın rolü vardır. Vlad'in emre itaatsizliğı seferin görünen nedeni olmuş, 1462 kışında Evrenosoğlu Ali Bey bir miktar akıncı birliğı ile *keşif* ve *dil alma* amacıyla Eflak üzerine gönderilmişti. Bu seferde bölgeyi bilen kılavuzlardan faydalanılmak istendiyse de istenilen netice elde edilmemişti⁵⁶². II. Mehmed keşif birliğinin ardından Eflak üzerine yönelmişti. Voyvoda Vilad üzerine Sultan'ın geldiğini haber alınca sarp dağlara kaçıp saklanmış; ancak Eflak akıncılarının 7 bini Sultan'ın ordusu tarafından etkisiz hale getirilmiş pek çoğı da daha sonra kendilerinden istihbarat elde edilmek üzere esir edilmişti (1462)⁵⁶³ Drakula bu savaştan canlı kurtulmayı başarmış ve Macarlara sığınmıştır. II. Mehmet Eflak hâkimliğini Drakula'nın kardeşi Radul'a vermiştir⁵⁶⁴.

Seferler öncesi ve esnasında elde edilen istihbaratın fethi kolaylaştırmasının yanı sıra fetihten sonra bölgedeki hâkimiyetin tesis edilmesi ve sürdürülmesi noktasında istihbarat stratejilerinden faydalanılıyordu. Van Kalesi'nin alınmasında

⁵⁶⁰ “Rumlar bozulup perişan olunca beş yüz kadar ölülerin meydanda yattıkları görüldü ve iki yüz kadar esir alınıp sultan tarafına gönderildi.” Bkz. *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s. 500-501; *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.95.

⁵⁶¹ Rumeli serhatlerini muhafazaya memur edilmiş olan İshak Paşa, Kazıklı Voyvodanın Müslüman ahaliye yaptığı mezalimi şikâyet etmesi üzerine, söz konusu voyvoda İstanbul'a çağırılmıştı. Ancak Drakula, eyaleti terk ederse Eflak ahalisinin eyaleti Macar kralına teslim edeceğini bahane etmiş; İstanbul'a varacağı sırada vilayetin boş kalmaması ve muhafazası için birkaç emir ve askerini Eflak'a gönderilmesini istemişti. Hilesine inanılan voyvodaya; eyaletin muhafazası için, Niğbolu Emiri Çakırcıbaşı Hamza Bey, Has Yunus Bey gibi beyler ve pek çok asker gönderilmiş, ancak beyler ve askerlerin tamamı voyvoda tarafından işkencelerle öldürülmüştü. Bkz. *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.326-327; *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 242-243; *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.90; *Tacü't- Tevarih*, III, s.62; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, III, s.62.

⁵⁶² Kılavuzlar askeri içecek suyu olmadığı bir menzile götürürler ve hatta bu yüzden cezalandırılırlar. Bkz. *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.90-91.

⁵⁶³ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.326-327; *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 242-243; *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.92; *Tacü't- Tevarih*, III, s.63-64.

⁵⁶⁴ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.327-328; *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 243-244.

(1548), Vezir Ahmet Paşa buyruğu altında bulunan ve tecrübeli bir asker olan Çerkes Osman Paşa da *dil alma* vazifesiyle ileri gönderilmişti⁵⁶⁵. Kalenin alınmasının ardından buradaki hâkimiyetin tesis edilmesinde ise İskender Paşa'nın yürütmüş olduğu istihbarat faaliyetlerinin payı vardı. Peçevi'ye göre Van Kalesi fethedilince kendisine sancakbeyliği verilen Dünbüllü Hacı'nın daha sonra bağlılıktan ayrılması üzerine⁵⁶⁶ sözü geçen asi hakkında elde edilmiş istihbarat sayesinde bir gece baskını düzenlenmiş kendisi ve yakın adamları öldürülerek tehlikenin önüne geçilmişti⁵⁶⁷.

3.2.2. Memluk- Osmanlı Cephesinde İstihbarat: Mercidabık- Ridaniye

Kahire'yi İslam dünyasının başkenti kabul eden Memluk yönetimi Şiiliğe dayanan Safevî Devletinin kuvvetlenmesini kendi açısından siyasi ve ideolojik bir tehlike olarak görüyor, nitekim Memluklu hükümdarı Kansu Gavri⁵⁶⁸ 1505'de Osmanlı Sultanı II. Beyazıt'a gönderdiği mektupla Safevîler'e karşı birlikte hareket etme yönünde çağrıda bulunuyordu⁵⁶⁹. Ancak bölgede denge siyaseti güden çoğu zaman Safevîlerle Osmanlı'ya karşı birlikte hareket eden Memluklere Osmanlı idaresinin itimadı yok denecek kadar azdı. 1515 Haziran'ında Osmanlı ordusunun, Memluklerin müttefiki konumunda olan Dulkadir Beyliğini işgal edip Dulkadir beyi Alaüddevle'yi ortadan kaldırması⁵⁷⁰ iki devlet arasındaki ilişkileri germişti. Gavri'nin çift taraflı casusluk yaptığının tespit edilmesi ise 1516'daki Memluk

⁵⁶⁵ Osman Paşa bu başarısının ardından Halep Beylerbeyliğine atanmıştır. Bkz. *Peçevi Tarihi*, I, s.197.

⁵⁶⁶ *Peçevi Tarihi*, I, s.199-200.

⁵⁶⁷ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.560-561; *Peçevi Tarihi*, I, s.200.

⁵⁶⁸ Kansu Gavri devrinde Osmanlı-Memluk münasebetleri dostluk içinde başlamış, iki devlet arasında yazışmalar yapılmış ve karşılıklı elçiler gelip gitmişti. Hatta II. Bayezid'in ölümünü duyunca Sultan Gavri'nin Mısır'ın birçok camisinde gaip namazları kıldırıldığı rivayet edilir. 1514'te Safevî Devleti üzerine sefere çıkan Yavuz Sultan Selim, Kansu Gavri'ye Şah İsmail'e karşı birleşme teklifinde bulunmuştu. Ancak daha 1509'da Yavuz Sultan Selim'in kardeşi ve rakibi Korkut'u ve 1513'te Şehzade Ahmed'in oğulları Süleyman ve Alâeddin'i törenle karşılayıp himaye etmiş olan Sultan Gavri bu teklifi cevapsız bırakınca iki devlet arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştı. Bkz. Seyyid Muhammed Es-Seyyid "Kansu Gavri", *TDV İA*, C.24, İstanbul 2001, s.315.

⁵⁶⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 1988, s. 247.

⁵⁷⁰ II. Mehmed'in desteği ile Dulkadirli beyliğinin başına geçen Alaüddevle Bozkurt Bey zamanla Memluklere yaklaşılarak Osmanlılara karşı cephe almıştı. I. Selim İran seferine giderken Alaüddevle'den Şah İsmail'e karşı düşmanlığı sebebiyle harbe iştirak etmesini istemiş, Alaüddevle bu teklifi kabul etmediği gibi, kendisine bağlı bazı aşiret kuvvetleri Osmanlıların zahire yollarını vurmuştu. Bu olay I. Selim'in, Dulkadir Beyi Alaüddevle'yi ortadan kaldırıp beyliği Şehsuvar oğlu Ali Bey'e vermesiyle sonuçlanmıştır. Bkz. Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, TTK Yay., Ankara 1989, 97-99.

seferinin görünen nedeni olmuştu. Memluk Sultanı Gavri bir yandan Sultan Selim'e, Mısır hâkimi "Sufi'ye saldırıda bulunmamayı tavsiye ediyor", hatta "iki Müslüman padişahın" barışması için aracılık teklifinde bulunuyor öte yandan Safevilerle gizli görüşmeleri sürdürüyordu⁵⁷¹. 1516 yılının Mayıs ayında Safevî sarayından dönen Memluk elçileri, Osmanlı casusları tarafından belirlenip durum İstanbul'a bildirilince⁵⁷² savaş kaçınılmaz olmuştu. Ciddi bir savaşa hazırlığında olan Sultan Selim, Mısır Sultanı Gavri'nin tedbir almasını önlemek amacıyla, sık kullanılan bir yanıltma stratejisi olan *yanlış haber yayma* stratejisine başvuruyor; Sultan Selim adamları vasıtasıyla her yöne Şah İsmail'e karşı yeni bir sefer hazırlığına başladığı haberini yaydırıyordu. Diplomatik olarak ise Memluk-Safevî ittifakını bozmaya çalışıyordu. Bu amaçla Sultan Selim'in Kansu Gavri'ye gönderdiği mektupta, "*Sen benim babamsın. Ben sadece senin izinle Alaüddeve ülkesine girdim... Alaüddeve ülkesinden aldığım yerleri size geri veriyorum. O bir asi idi, işinize gelirse Şehsuvaroğlu'nu muhafaza ediniz, aksi halde bu sizin bileceğiniz iştir. Alaüddeve Bey'den aldığım yerleri size iade ediyorum, yeter ki Şah İsmail ile aramıza girmeyiniz*", şeklindeki mektubunu Memluk Sultanı Gavri'ye göndererek onların Safevilerle yaklaşması engellemeye çalışıyordu⁵⁷³. Karşı casusluk stratejisinin bir meyvesi olarak Şah'ın *Ali* adlı casusu da yakalanıp sorgulanıyor; bu sorgulama neticesinde Memluklu-Safevî cephesiyle ilgili konularda malumat ediniliyordu. Casusun verdiği bilgiye göre Mısır Memluklu Sultanı Kansu Gavri'nin elçisi 200 kişilik bir heyetle Bağdat'tan Hamedan'a gitmiş, Şah ile görüşmüştü. Elçi, Şah'a Müslüman (sünni) olmasını ve tacını çıkarmasını, Yavuz Sultan Selim'den af dilemesini, o takdirde Memluk Sultanı Gavri'nin, *Osmanlı Sultanı'nın atının ayağının bastığı memleketleri terk edip yeniden kendine verilmesi için iltimas sağlayacağını* bildirmişti. Eğer Sultan affı kabul etmezse ona karşı birlikte hareket edeceklerini bildirmişti. Ancak Şah bu teklifi kabul etmemişti⁵⁷⁴.

⁵⁷¹ Mübariz Ağalarlı, "XVI. Yüzyılın Başlarında Safevî Devletiyle Memluk Devleti Arasında Siyasi İlişkilere Genel Bir Bakış", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.3, S.2, 2010, s.132.

⁵⁷² Adel Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri (Kökenleri ve Gelişimi)*, Çev. A. Emin Dağ, Anka Yay., İstanbul 2001, s.137; Ağalarlı, "XVI. Yüzyılın Başlarında Safevî Devletiyle Memluk Devleti...", s. 132.

⁵⁷³ Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, TTK Yay., Ankara 1989, s.101.

⁵⁷⁴ *T SMA*. e, 756/45, 23 Rebiyülahir 922/ 26 Haziran 1516.

Son olarak sefere çıkmadan önce⁵⁷⁵ çöl geçilirken nerelerde konaklanacağı önceden planlanmış⁵⁷⁶, bölgeyi iyi bilen kılavuzlar gönderilerek bu konakların durumu tespit edilmişti. Bu noktada Şehsuvar oğlu Ali Bey'in kılavuzluğunun oldukça yararlılığı görüşmüştü⁵⁷⁷. *Karavullar* tertip edilip düşmandan *dil almak* için Bursa Beyi Koçi Bey ile Teke Beyi Ferhad Bey görevlendirilmiş, *dil almaya gelen düşmandan dil almışlardı*⁵⁷⁸.

Ridaniye Savaşı (23 Ocak 1517) öncesinde *keşif ve dil alma* vazifesiyle gönderilen Sinan Paşa⁵⁷⁹, Mısır hükümdarı Tomanbay'ın 40 bin kişilik bir ordu ile Adiliye'de savaşa hazır bir şekilde beklediğini ve saldırı durumunda ateşlenmek üzere, Osmanlı ordusunun yerleşeceği düşünülen yerlere karşı toplar yerleştirdiğini müşahede ederek Sultana bildirmişti. D. Kantemir'e göre; Mısırlılar I.Selim'in ordugâhlarına derhal saldıracağını fakat kendilerini pusuya düşürerek kolayca yenilebilecekleri ihtimaline karşı bütün hilelere başvurarak kendilerini takviye etmişlerse de bütün bu düzenlerden I. Selim casusları aracılığıyla haberdar olmuştu⁵⁸⁰. I. Selim yanında az sayıda asker olmasına rağmen Şam'dan gelen casusun getirdiği haberlerin de etkisiyle Şam da askeri hazırlıkları başlatmıştı⁵⁸¹. Bunun üzerine Mısır'ı iyi bilen kılavuzlarla görüşen I. Selim Mukatam Dağı'ndan hücumu karar vermişti⁵⁸². Bu istihbarat askeri sahada meyvelerini vermiş, Mısır Sultanı Tomanbay'ın⁵⁸³ hazırlattığı iki yüz kadar top, Osmanlı taarruzu hiç tahmin etmedikleri bir yönden geldiği için kullanılamamıştı. Osmanlı bu savaştan tesadüfi

⁵⁷⁵Yavuz Sultan Selim'in Memluk seferine çıkmasında Şehsuvaroğlu Ali Bey'in, Gavri'nin hasekilerinden olup Yavuz Sultan Selim'e sığınan Hoşkadem'in, öteden beri Osmanlı Padişahı ile bağlantısı bulunan ve ona casusluk yapan Halep naibi Hayır Bey'in önemli rolleri vardır. Bkz. Es-Seyyid "Kansu Gavri", s.315.

⁵⁷⁶Antep'ten Halep'e o günün şartlarıyla on iki günlük yolun üzerindeki güvenlik tedbirleri oldukça sıkı alınmıştı. Hoca Saadettin Efendi bu tedbirleri; "*Antep'ten Haleb'e ki on iki günlük yoldur, gidişte ihtiyat ve dikkatte o kadar titiz davranıldı ki yollar ve geçitler öyle bağlandı ki buradan değil insan kuşku güvercinleri ya da hayal athları dahi geçemezdi*" sözleriyle anlatıyor. Bkz. *Tacü't-Tevarih*, IV, s.282.

⁵⁷⁷Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, s.98, 101.

⁵⁷⁸*Tacü't-Tevarih*, IV, s.282.

⁵⁷⁹Sinan Paşa bu savaşta yaralanmış savaş bitiminde vefat etmiştir.

⁵⁸⁰D. Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* II, s.64.

⁵⁸¹*Tacü't-Tevarih*, IV, s. 310-311; F. Emecen, "Selim I", s.411.

⁵⁸²F. Emecen, "Selim I", s.412; *Müneccimbaşı Tarihi*, II s.484.

⁵⁸³Savaş meydanından kaçmayı başaran Tomanbay toplayabildiği Çerkes ve Araplardan oluşan kuvvetleriyle yeni bir saldırı planı yapmış ancak açığa çıkması üzerine bu plandan vazgeçerek Mısır'a saldırmıştı. Üzerine gönderilen Vezir-i azam Yunus Paşa'nın kuvvetlerine yenilip barış talebiyle Sultana elçi göndererek affını talep etmişti. Affedilince Nil nehrinin batı yakasında tekrar asker toplayıp hücum edince yakalanarak esir edilmişti. Esaret altındayken yeniden bir fitne çıkaracağı düşünüldüğünden asılmasına karar verilmişti. *Müneccimbaşı Tarihi*, s.484-489.

olmayan bir zaferle çıkmış oluyordu. Yenilginin ardından Toman Bay'ın çevresine topladığı Çerkez ve Arap kabilelerinden oluşan birlikleriyle yeniden saldırma planı yaptığının haberi de yine Sultana casusları aracılığıyla ulaştırılıyordu⁵⁸⁴.

Osmanlılarla Memlukler arasında 24 Ağustos 1516'da Halep yakınında Mercidabık denen yerde vuku bulan savaşta, Memlukler yenilmiş ve Sultan Kansu Gavri katledilmişti. Taraflar arasında 22 Ocak 1517 Kahire yakınlarında Ridaniye'de meydana gelen ikinci savaşta, Osmanlılar galip gelmiş ve başkent Kahire ele geçirilmişti. Osmanlıların bu galibiyetinden sonra Mısır Memluk Devleti ortadan kalkıyor ve devletin toprakları Osmanlı İmparatorluğuna ilhak olunuyordu⁵⁸⁵.

3.2.3. Safevî- Osmanlı Mücadelesi ve İstihbarattaki Değişimler

Şiiliğin ortaya çıkışı ve Anadolu'ya yayılmaya başlamasıyla ilgili malumat, iç istihbarat bölümünde verilmişti. Safeviler ile Osmanlılar arasındaki ilk ciddi karşılaşmalar, şehzadeligi dâhil olmak üzere I.Selim dönemine rastlıyor. Safevilerle Osmanlılar arasındaki mücadelenin ilk ve en ünlü liderleri Şah İsmail ve çağdaşı I. Selim'i karşı karşıya getiren savaşlara istihbarat özelinden notlar yansıyor.

Şah İsmail, Tebriz'de resmî mezhep ilan ettiği, casus ve dâileri vasıtasıyla Anadolu'ya tanıttığı Şiiliğin yayılmasını, büyük fütuhatının bir adımı olarak görüyordu. Buna karşılık I. Selim de Şah İsmail ve Safevî Devleti'ni ortadan kaldırmayı ve Sünnî mezhebin bütün İslam âlemi için tek mezhep olmasını gaye edinmişti⁵⁸⁶. Seferlerin görünen sebebi her iki tarafın dini taassubuydu ancak arka planında bölge coğrafyasında hâkim olan pek çok devlet için, diplomatik, askeri ve sosyo- ekonomik pek çok çıkar yatmaktaydı.

3.2.3.1. Çaldıran Seferi ve Sonrası (1514-1517)

I. Selim'in şehzadeligi döneminde başlayan, saltanata geçtiği zaman artarak devam eden Safevî- Osmanlı çekişmesinde bir dönemeç Çaldıran savaşıydı. Kuşkusuz bu sefere Sultan'ın, elbette ki Şah'ın yürütmüş oldukları istihbarî faaliyetler damga vuracaktır. İlk olarak Çaldıran'a gidilirken, *dil alma* vazifesiyle

⁵⁸⁴ Tacü't-Tevarih, IV, s. 316.

⁵⁸⁵Burhan Erhan Çavdaroğlu, "Askeri Dönüşüm Çağında Mercidabık ve Ridaniye Savaşları Üzerine Bir Tahlil", *Ulakbilge*, C.5, S.14, 2017, s.1264, 1280.

⁵⁸⁶ Remzi Kılıç, "Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi ve Sonrası Gelişmeler", *Prof. Dr. Abdülkadir Yuvalı Armağanı*, Kardeşler Ofset, Kayseri 2015, s.1135.

Şehsuvaroğlu Ali Bey Erzincan⁵⁸⁷, Dukakinoğlu Ahmed Paşa Sivas, Bayındırlı Beylerinden Ferah Şad Bey ise Tercan bölgesine gönderilmişti.⁵⁸⁸ I. Selim'e sığınan ve Gürcistan'ın önde gelen beylerinden Mirza Çepük ile Selim arasında elçiler münasebetiyle gizli bildirimler gönderildiğini Hoca Saadettin Efendi naklediyor⁵⁸⁹. Bunun yanında karşı istihbarat konusunda da oldukça dikkatli davranılmıştı. Nitekim Çermük adındaki konak yerinde tutulan iki casus aracılığıyla Şah'a hakaretamiz mektup ve kıyafetler gönderilmesi⁵⁹⁰, *Kılıç* adlı casusunun suçüstü yakalanıp onunla Şah'a bir mektup gönderilmesi (20 Nisan 1514)⁵⁹¹ istihbaratın tüm dinamiklerini özümsemiş bir görüntü çizen Sultan'ın sergilediği başarılı harekâta birkaç misaldir. Şah İsmail'in *Ali* isimli bir başka casusunun yakalanıp konuşurulması Şah'ın içinde bulunduğu durumun daha detaylı kavranmasını sağlamıştı. Casustan edinilen bilgilere göre Şah, İşkenber-i Gülemb'e'dedir. Yanında Azerbaycan ve Karabağ'dan sürgün getirilmiş 15 bin atlı ve yaya asker bulunmaktadır ve iddiasına göre Sultan'ın adamlarından da Şah'a destek verenler vardır. Mesela 20 Yeniçeri kaçıp Şah'a destek vermeye gitmişti ayrıca Şah, Sultan'ın bazı korucularına⁵⁹² Hanlık, Beylik vererek yanına çekiyordu. Ancak bunlar tüfek atmayı dahi bilmeyen kimselerdi. Casusun ifadesiyle; *yiğirmi yeniçeri kaçup gelmişdür; anlar atarlar. Gayrиси tüfek atmak bilmezler; kimi gözün ve kimi yüzün yakarlar.* Şah'ın mühimmatı hakkında da casustan mühim bilgiler edinilmişti. Buna göre Yavuz Sultan Selim daha önce Tebriz'e geldiğinde, top arabası Aras Nehri'ne saplandığı için bırakılmıştı. Şah o top arabasını nehirde çıkarttırmış ve Tüfekçibaşısı Mirza Şah Hüseyin'e bu top arabasının ateşleyebileceği ölçülerde 50 adet top döktürmüş, ayrıca 1000 adet de tüfek yaptırtmıştı. Ancak bahsedilen Yeniçeriler dışında Şah'ın ordusunda tüfek atmayı bilen kimse yoktu. Casusun takriri bununla sınırlı değildi. Ona göre Şah, 6

⁵⁸⁷ *Tacü't-Tevarih*, IV, s.189.

⁵⁸⁸ *Tacü't-Tevarih*, IV, s.182. Ferhad Şad Bey'in getirdiği dillerden olan Kızılbaş-Türkmen ümerasından *Tercan Beyi Emir Ahmed*, tutulup konuşulduktan sonra öldürülmüştü. Bkz. *Tacü't-Tevarih*, IV, s.189.

⁵⁸⁹ *Tacü't-Tevarih*, V, s.191.

⁵⁹⁰ *Bali Voyvoda Sultana iki kızılbaşla birkaç kelle gönderdi. Ufuklar Sultanı ol iki tutsak serbest bırakılarak ol namerin yanıtını şaşkın şaha gönderdi. Çenber, çadur, seraguş ve peçe yollayıp saklandığı köşede gizlenen gayretsizin giyim giysisi budur gibi çok tatsız laflar söyledi.* Bkz. *Tacü't-Tevarih*, IV, s.190.

⁵⁹¹ Bu casus vasıtasıyla Şah İsmail'e gönderilen mektup Kazasker ve Nişancı Tacizade Cafer Çelebi inşasıyla yazılmıştır. Şah İsmail'e gönderilen ilk mektuptur. Bkz. *Kılıç*, "Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi ve Sonrası Gelişmeler", s.1139.

⁵⁹² Şah'ın yanına çekmek için hanlık-beylik verdiği korucular: *Halil Beğ ve Ömer Beğ ve Bekir Beğ ve Tekeltü Hân nâm kimesneler.* Bkz. *TSMA*. e, 756/45, 23 Rebiyülahir 922/ 26 Haziran 1516.

bin askerle Beylerbeyi Çayan Sultan⁵⁹³ ve kız kardeşinin oğlu Turmuş Bey'i Safevîlerin Diyarbakır Emiri Karahan'a destek olmak üzere göndermişti. Karahan'ın ordusu Kesîş Gölü'ne geldiğinde Osmanlı kuvvetleriyle karşılaşp hezimete uğramış ve Karahan'ın başı kesilerek Konya'da ordugâhta bulunan Yavuz Sultan Selim'e gönderilmişti. Bu haber Şah'a ulaşınca Şah ordunun dağılmamasını kendisinin de onlara destek olmak üzere yola çıktığının haberini yine kendisiyle göndermişti. Yakalanmadan önceki vazifesi ise Sinan Paşa'nın durumunu öğrenip Şah'a bildirmektir⁵⁹⁴.

Görüldüğü üzere Osmanlı merkez idaresi bu sayede; Şahın konumu, askerinin durumu hakkında oldukça detaylı bir malumat edinmiş oluyordu. Casus sorgusunda ayrıca Şahın Mısır Sultanı ile olan teması ve bölgedeki belli başlı Arap, Özbek ve Kürt beyleri ile olan ilişkilerine dair mühim bilgiler de vermişti. Mesela Çayan Sultan, Aladağ'da bulunan Div Ali adındaki Kürt Beyi ve Halid Bey'e adam göndererek; Şah'ın gelmekte olduğunu Halid Bey ile birleşerek şahın ordusuna katılmasını istemişti. Ayrıca Kör Emir'in, Şahın oğlu Tahmasb ile Horasan'da olduğunu, Şahın geldiğinden haberdar olmadıklarını üstelik Özbeklerin (Şeybanîler), Ceyhun Nehri'ni geçerek Horasan üzerine gelmekte olduklarının haberini de söz konusu casus götürmüştü. Ayrıca Safevîlerin Diyarbakır Emiri Karahan'ın öldürüldüğü savaşta kurtulan adamların Kürt beylerinin yol vermemesi üzerine Arap bölgesinden geçerek Bağdad'a gittikleri ancak sağ olup olmadıklarının bilinmediği de casusun verdiği malumatın detaylarındandır⁵⁹⁵.

Sultan'ın casusları vasıtasıyla Şah İsmail'i yılgınlığa düşürecek, gayret ve hamiyetini zedeleyecek haberlerin yayılması da rakip tarafı yıpratmaya yönelik bir savaş stratejisiydi⁵⁹⁶. Şah İsmail'in nerede olduğu ve durumu hakkında malumat edinmek için de sık sık casuslar aracılığıyla istihbarat toplandığı görülüyor⁵⁹⁷. Yeniçerilerin düşmandan haber ve iz bulunmayan kurak bölgede uzun süren

⁵⁹³ Asıl ismi Ustacalu Muhammed Bey'dir. Şah İsmail'in sofracıbaşısı olup 1514'te Çayan Sultan lakabıyla Emirül-ümerâliğe getirilmiş ve 1523'te vefat etmiştir. Bkz. Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Güven Matbaası, Ankara 1976, s. 45.

⁵⁹⁴ *TSMA*. e, 756/45, 23 Rebiyülahir 922/ 26 Haziran 1516.

⁵⁹⁵ *TSMA*. e, 756/45, 23 Rebiyülahir 922/ 26 Haziran 1516.

⁵⁹⁶ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.458.

⁵⁹⁷ Gül Üzeyir isimli Gayrimüslim casusun edindiğı malumatı sunmak için devlet merkezine gönderildiğine dair arz için bkz. *TSMA*. e, 745/30, 5 Rebiyülahir 921/19 Mayıs 1515.

yürüyüşlerinin yarattığı yılgınlıktan ötürü isyana yönelik⁵⁹⁸ söylemlerini bastıran I. Selim'i cesaretlendiren de Hoy'dan gelen bir casusunun Şah İsmail'in Çaldıran yakınlarında olduğunu haber vermesiydi⁵⁹⁹. Ayrıca *Yahya Bey* adındaki sipahi; *Kör Şadi* adlı bir korucuyu *dil* olarak elleri bağlı şekilde I.Selim'e getirerek konuşturmuş, o sayede Şahın Tebriz yakınlarında olduğu öğrenilmişti⁶⁰⁰. Devam eden istihbarî çalışmalar neticesinde ise Şah'ın, savaşın yapıldığı yer olan Çaldıran Ovası'na yakın bir yerlerde olduğu *Şehsuvaroğlu Ali Bey*'in ele geçirdiği *dillerden* öğrenilmişti⁶⁰¹.

Çaldıran Savaşı'nın istihbarat özelinde dikkat çekici bir detayı da casusluk vazifesiyle Şah İsmail tarafına gönderilen *Şeyh Ahmed*'in Şah'ın elinden kurtulup üstelik mühim malumatlarla dönmesidir. Şeyh Ahmed, adamları tarafından yakalanıp Şahın huzuruna götürüldüğünde, I. Selim'in ordusundaki Türkmen Beylerinin Şah'ı desteklediğini ve savaş esnasında taraf değiştirerek ordusunu içeriden bozacaklarını söylemiş, bazı Türkmen Beylerinin ağzından kendisinin yazdığı mühürlü mektupları da delil olarak göstermişti. Şah İsmail buna inanıp çok sevinerek kendisine izzet ve ikramda bulunmuş Türkmen Beylerine cevaben yazdığı mektuplarla Şeyh Ahmed'i geri göndermişti⁶⁰². Bu malumat üzerine I. Selim muharebe planını gözden geçirmişti. Muharebede kazanan taraf Osmanlı olurken Şah İsmail savaş alanından yaralı olarak kaçmış, kendine benzeyen *Mirza Ali Sultan* adında bir adamı da Şah İsmail olduğunu söyleyerek teslim olmuştu⁶⁰³.

3.2.3.2. *İmparatorluğun En Parlak Devri*

İmparatorluğun en geniş sınırlara ulaştığı ve en parlak devrinin yaşandığı I.Süleyman (1520-1566) dönemine gelindiğinde istihbarat açısından o nispette bir artış ve çeşitlenme yaşanmıştır. Bunda imparatorluğun doğal sınırlarına ulaşmasına paralel olarak karadan ve denizden daha fazla millet ve devletle etkileşim halinde olmanın, söz konusu devletler hakkında sürekli ve doğru malumat edinme

⁵⁹⁸ Yeniçeriler gizlenen düşmandan herhangi bir iz görülmemesi yüzünden isyan etmiş geri dönme talebiyle Hemdem Paşa'yı Padişaha göndermiş, I. Selim teklife Hemdem Paşa'nın katledilmesiyle cevap vermişti (23 Temmuz 1514) Bkz. *Tacü't-Tevarih*, IV, s.187-188,194.

⁵⁹⁹ *Tacü't-Tevarih*, IV, s.195; Emecen, "Selim I", *TDV İA*, C.36, İstanbul 2009, s.409.

⁶⁰⁰ *Tacü't-Tevarih*, IV, s.192.

⁶⁰¹ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.457; *Tacü't-Tevarih*, IV, s.197; Kılıç, "Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi ve Sonrası Gelişmeler", s.1146.

⁶⁰² *Müneccimbaşı Tarihi*, II s.461; *Tacü't-Tevarih*, IV, s. 195-196.

⁶⁰³ *Müneccimbaşı Tarihi*, II s.464; *Tacü't-Tevarih*, IV, s.208.

gereksiniminin payı olmalıdır. Macar Tarihçi Takats'a göre I. Süleyman devrinde Osmanlıların; Macarca, Çekçe, Almanca ve İtalyancayı mükemmel konuşan Yahudi casusları vardı ve bu casuslar sadece Avusturya ve Macaristan'ın uç kalelerinde değil, Macar Sarayında, Viyana içlerinde, hatta İmparatorluk toplantı yerlerinde sürekli gezinirlerdi⁶⁰⁴. E. İlter; I. Süleyman'ın Rodos şövalyeleri arasında ajanlarının bulunduğunu ve bunların en ünlüsünün, Saint-Jean Teşkilatı'nın en büyük reislerinden olan Yahudi hekim *Don Andrea d'Amaral* adındaki şövalye olduğunu tespit etmiştir. Söz konusu hekim, 1522 yılında Rodos adasının Osmanlılar tarafından kuşatılması sırasında, bir yandan adada olup bitenleri günü gününe rapor etmiş⁶⁰⁵ diğer taraftan da başka ajanlar ile teması halinde olup adanın müdafaa vaziyeti hakkındaki raporlarını oklara bağlayarak Türk ordusuna atmıştı⁶⁰⁶. Her ne kadar La Martine bu iddianın; Amaral'ın, *Diez* adındaki sadık bir adamından işkence ile alınan itiraflar olduğundan dolayı çürük ve temelsiz olduğunu ifade etse de Süleyman'ın Rum casusları sayesinde şehirde olup bitenden haberdar olduğunu⁶⁰⁷ doğruluyor.

A.Yüksel, istihbarat özelindeki bu değişim ve gelişimin; istihbarat elemanlarının isimleri, dinî ve etnik kimliklerindeki çeşitlenmede açıkça görüldüğünü belirtmiştir⁶⁰⁸. G.Ágoston da I.Süleyman'ın saltanatı süresinde İmparatorluk sınırları içinde veya dışında sürdürülen bilgi toplama çalışmalarının; Osmanlıların, Avrupa'nın politik kültürüne uyum sağlamasına yardım ettiğini, istihbarat kanalları vasıtasıyla elde edilen bilgilerin dikkatli bir analizinden sonra dış politikanın özenle hazırlanmasının ise onların İmparatorluk vizyonunu ilerlettiğini ifade etmiştir⁶⁰⁹.

Devre tanıklık eden kroniklerin, arşiv vesikalarının, seyahatnamelerin, sefaretname ve hatıra türü eserlerin ve bunlardan referans alınarak neşredilen kaynakların ışığında istihbaratın; Sultan ve onun temsilcisi olan yöneticiler tarafından yeterince özümsemiğine ve başarılı bir şekilde uygulandığına şahit

⁶⁰⁴ Takats, *Macaristan Türk Âleminden Çizgiler*, s.167-189. 1561

⁶⁰⁵ Lamartine, *Cihan Hâkimiyeti (Türkiye Tarihi)*, 3. Cilt, s. 730-731.

⁶⁰⁶ İlter, "Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XX. Yüzyıllar)", s.237.

⁶⁰⁷ Lamartine, *Cihan Hâkimiyeti (Türkiye Tarihi)*, 3. Cilt, s. 731.

⁶⁰⁸ Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.51.

⁶⁰⁹ Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı* s. 54'ten naklen; Ágoston, "Information, ideology, and limits of imperial policy: Ottoman grand strategy...", p.77.

olunmuştur. Nitekim bu devirden itibaren istihbarî faaliyetler daha düzenli ve sistemli denilebilecek bir yapı arz etmeye başlayacaktır. Devrin Mühimme Defterlerinde; düşmanın durumu hakkında güvenilir casuslar aracılığıyla elde edilecek haberlerin geciktirmeden merkeze ulaştırılmasını isteyen⁶¹⁰, daima yarar casuslar bulundurulmasını tembihleyen⁶¹¹, tebdil-i kıyafetle Müslüman kılığında gezip casusluk yaptıkları saptanan kişilere mani olunmasını emreden⁶¹² hükümlerin bulunması devrin istihbarat stratejisini anlamak adına önemli ipuçları veriyor. Nitekim bunlar artık sorun tezahür ettikten sonra değil henüz başlamamışken tespit etmeye yönelik adımlar olup karşı casusluğa yönelik, daha derin stratejilerin kullanılmaya başlanması açısından bir hareketliliği ifade ediyor. Ayrıca istihbarat kanallarındaki çeşitlenme ve artık daha tecrübeli ve maharetli casusların saha çalışmaları, iç güvenlikte ve dış ilişkilerde politik-askeri bir fayda ve üstünlük sağlanmasına etki edecektir.

3.2.3.3. 1533- 1535 İrakeyn Seferi

I. Süleyman döneminde, Anadolu'nun orta ve doğu kısımlarında Safevî propagandasının ve bu maksatla gönderilen casusların etkisiyle geniş çaplı isyanların çıkması ciddi bir tehlike ile karşı karşıya kalan Anadolu'nun güvenliği açısından İran'a sefer açmayı gerekli hale getirmişti. İsyânların bastırılmasından sonra⁶¹³ doğu sınırlarında meydana gelen bazı olaylar ve karşılıklı ilticalar İran'a açılacak olan 1533- 1535 seferlerinin görünür sebeplerini teşkil etmişti⁶¹⁴. Söz konusu İrakeyn seferinde istihbarat kanal ve stratejilerinden sıklıkla faydalanılmıştı. I.Süleyman, İran Seferine çıkmadan önce Şia mezhebinden olan İran'a karşı Orta Asya'da bulunan Semerkand, Buhara, Belh, Türkistan ve diğer Sünnî Türk hükümdarlarıyla, onlara tâbi Emirlerin kimler oldukları ve ne kadar kuvvete sahip bulduklarını tahkik

⁶¹⁰ BOA, A.DVN. MHM.d.,5, s.9-446, hüküm: 26,51,52,54,58,100,486, 502, 747, 898, 938, 1033, 1051, 1125, 1206, 1613, 1708, 1178, son hükmün tarihi: 15 Şaban 973/ 7 Mart 1566.

⁶¹¹ BOA, A.DVN. MHM.d.,5, 1548; — ahvâl ü etvârını teccessüs : 747; — ahvâli : 27, 108, 260, 330, 436, 492, 920, 933, 954, 1008, 1206, 1427, 1713; — ahvâlini teccessüs : 815, 1008, 1027, 1131, 1256; — ahvâlini teftiş : 1022, 1024; — ahvâlini tettebbu' : 933, 1768; son hükmün tarihi: 15 Zilkade 973/3 Haziran 1566

⁶¹² BOA, A.DVN. MHM.d.,5, s.549, hüküm: 1502, 1503, 9 Şevval 973/29 Nisan 1566.

⁶¹³ İsyânlarla ilgili olarak iç istihbarat bölümünde malumat verildiğinden burada tekrar edilmemiştir.

⁶¹⁴ Feridun Emecen, "İrakeyn Seferi", TDV İA, C.19, İstanbul 1999, s.116.

ettirmiş, Şeybani Hanedanı olan bu Hanlar hakkında önemli bilgiler toplamıştı⁶¹⁵. İran'la olan savaşların hemen hepsinin öncesinde, *keşif ve dil alma*⁶¹⁶, *elçilik münasebetleri*, *casusluk*, gibi istihbarat kanallarının kullanılarak, Safevîlerin durumları⁶¹⁷ plan ve niyetlerinin anlaşılmaya çalışıldığını ifade etmek gerekiyor.

Vezir-i azam İbrahim Paşa'nın Tebriz civarına (1534)⁶¹⁸, yine onun öncülüğünde Bağdat üzerine yapılan keşif (1534)⁶¹⁹ gibi akınlar neticesinde edinilen istihbarat sayesinde Bağdat'ın fethi kolaylaşmıştı. Bağdat ele geçirildikten sonra da bölgedeki hareketlilik istihbarat kanalları vasıtasıyla kontrol altında tutulmaya çalışılmış; Bağdat Beylerbeyi Ayas Paşa'nın casusları İran Şahı'nın Bağdat'ı tekrar ele geçirme amacıyla hareket etmesi ihtimaline karşı vazifelendirilmişlerdi. Nitekim 1544'te Ayas Paşa'nın İran taraflarından dönen casusları; İran Şahı'nın, hanları, Sultanları ve 20 bin kişilik ordusuyla Hemedan'daki yaylağından kışı geçirmek için Kazvin'e hareket etmek üzere bulunduğunu haber veriyorlardı. Casuslar her ne kadar Şah'ın amacının, Horasan'daki Muhammed Han'ı bir bahane ile ortadan kaldırmak olduğunu ifade etseler de daha sağlıklı haber almak için bölgeye tekrar casuslar gönderiliyordu (1544)⁶²⁰.

3.2.3.4. Özdemiroğlu Osman Paşa ve Şark Seferi

III. Murad (1574-1595) döneminde de İran'la mücadele devam etmişti⁶²¹. III. Murad devri İmparatorluk topraklarının en geniş sınırlarına ve siyasi ve askeri gücünün ise zirvesine ulaşmasıyla, aynı zamanda Sokullu Mehmed Paşa'nın ölümüyle (1579) Osmanlı duraklamasının başlangıcı sayılıyordu. İstihbarat özelinde ise dönem özellikle askeri alanda bir süreklilik ve düzenlilik arz etmesiyle ön plana çıkmaktadır. İmparatorluk devri Osmanlı- Safevî mücadeleleri bölümünde daha

⁶¹⁵ Remzi Kılıç, "Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferi (1533-1535) Öncesi Anadolu'da Ortaya Çıkan Bazı Gelişmeler" *Türk Kültürü*, Y.38, S. 442, Ankara 2000, s.94.

⁶¹⁶ Dukakinoğlu Ahmed Bey'i, 20 bin tımarlı sipahiyle Kızılbaş Türkmenlerinin durumlarını öğrenmek için Sivas yöresine göndermişti. 17 Mart 1514. Bkz. *Tacü't-Tevarih*, IV, s.181.

⁶¹⁷ Müneccimbaşı Ahmed de eyalet valileri marifetiyle Kızılbaş Türkmenlerinden tespit edilebilen 40 bin kişinin isim ve resimlerinin yazılı olduğu defterin Sultana ulaştığını naklediyor. Bkz. *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.457.

⁶¹⁸ Tebriz'e gelindiği sırada Padişaha Şah Tahmasp'ın bir ricat hareketi yapmaya çalıştığı ve Dulkadir hanedanı Mehmed Bey'le beraber Osmanlı tarafına Şahruh Bey'in oğlu ve İran ümerasından beş kişinin daha İran'dan yüz çevirip Süleyman'ın sancağına geçtiklerinin haberi gelmişti. Bkz. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, V, s.163; *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.541.

⁶¹⁹ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.542.

⁶²⁰ *T SMA. e*, 939/102, 20 Şaban 951/6 Kasım 1544.

⁶²¹ Bekir Kütükoğlu, "Murad III", *TDV İA*, C.31, İstanbul 2006, s. 172.

ayrıntılı olarak değinilecek olan İran üzerine yapılan seferlerde artık istihbarat kanallarından sürekli ve düzenli olarak faydalanılıyordu⁶²². Bu seferler öncesinde ve esnasında yararlanılan istihbarat kanalları ve geliştirilen stratejilere dair kaynaklar oldukça mühim bilgiler veriyor. Nitekim Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şark Seferlerini (1578-1585) anlatan manzum şecâ'atnâmede, sürdürülen istihbarat çalışmalarından bazılarına yer verilmiştir. Harîmi Osman Şah'ın eylemlerinden haberdar olmak için dillerden istifade ettiğini kaydetmişti⁶²³. Peçevî İbrahim Efendi'nin eserinde oldukça geniş olarak yer verdiği⁶²⁴ Şark Seferi ile ilgili ilginç detaylara rastlanıyor. Naima Mustafa Efendi söz konusu seferde Çağalazâde Sinan Paşa'nın istihbarat noktasında aldığı tedbirlere yer vermiş, İran'a casuslar gönderdiğini, ayrıca İran Şehzadesinin ne niyette olduğunun gizlice öğrenilerek İstanbul'a bildirilmesinin gerekliliğini sınırdaki diğer Osmanlı idarecilerine emrettiğini nakletmiştir⁶²⁵. Hammer de söz konusu seferde Lala Mustafa Paşa'nın İran'a casuslar gönderdiğini İran ordusunun konumu ve faaliyetlerinin öğrenildiğini naklediyor⁶²⁶. Ayrıca Erzurum⁶²⁷, Van⁶²⁸, Diyarbakır⁶²⁹, Şehr-i Zol⁶³⁰, Bağdad Beylerbeyine⁶³¹ gönderilen emr-i şeriflerde o *canipten yarar casusların eksik edilmeyip sahih haberlerin daima gönderilmesine önem verilmesini* tembih eden oldukça fazla Mühimme kaydı mevcuttur. Eldeki kaynaklardan edinilen genel intiba İran'la olan mücadele boyunca İran içinde olan bitenin anlaşılması için sürekli ve düzenli olarak istihbarat kanal ve stratejilerinden yararlanıldığıdır.

⁶²² BOA, A.DVN. MHM.d.,5, s.585, hüküm: 1613, 21 Safer 973/17 Eylül 1565.

⁶²³ Yüksel, II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı, s.56'dan naklen; Âsafî Dal Mehmed Çelebi, Şecâ'atnâme, Haz. Abdülkadir Özcan, Çamlıca Yay., İstanbul 2007, s.266, 283, 323, 325; Mustafa Karanfil, Harîmi'nin Zafernâme ve Gonca'sına Göre Özdemiroğlu Osman Paşa, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998, s.46.

⁶²⁴ Peçevî Tarihi, II, s. 32-122.

⁶²⁵ Naima Tarihi, I,s.442-443.

⁶²⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, VII, s.67.

⁶²⁷ Erzurum Beylerbeyine, yukarı canibe dair verdiği haberin alındığı ve casuslar gönderip daima malumat almasına dair hüküm için bkz. BOA, A.DVN. MHM.d.,28, s.220, hüküm: 520, 25 Recep 984/8 Ekim 1576.

⁶²⁸ Van Beylerbeyine yukarı canibe gönderilen casuslarla alınan ve bildirilen haberlerin malum olduğuna ve daima bu tarzda edineceği haberleri bildirmesine dair hüküm için bkz. BOA, A.DVN. MHM.d.,28, s.102, hüküm: 245, 25 Recep 984/18 Ekim 1576; BOA, A.DVN. MHM.d.,28, s.320, hüküm: 801, 25 Recep 984/18 Ekim 1576.

⁶²⁹ BOA, A.DVN. MHM.d.,61, s.118, hüküm: 289, 2 Muharrem 995/13 Aralık 1586.

⁶³⁰ Bugün büyük bir bölümünün İran sınırlarında olup günümüzde yerleşim merkezi olma özelliğini kaybetmiştir. Detaylı bilgi için Bkz. Mehdi İlhan, "XVI. Yüzyılda Şehrizol Eyaleti", A.Ü.Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi, S.4, Ankara 1993, s.161-170.

⁶³¹ BOA, A.DVN. MHM.d.,60, s.130, hüküm: 312, 10 Muharrem 993/12 Ocak 1585.

3.2.4. Macarlar ve Avusturyalılarla Mücadele

Habsburg hanedanı idaresi altında 16-19.yüzyıllar boyunca Avrupa’da Osmanlı İmparatorluğu’nun kuzey ve kuzeybatı komşusu olan Avusturya, Kutsal Roma Germen (Alman) imparatorluğu bünyesinde Türklerle doğrudan mücadeleyi üstlenmek zorunda kalan bir arşidüklük olmuştur. 1526 Mohaç Meydan Savaşı sonunda Macar Krallığı’nın yıkılması ile Macaristan’ın kuzey ve kuzeybatı kısımlarının Avusturya’nın elinde kalması, 1529’da I.Süleyman’ın Viyana önlerine kadar gelmesi, bundan sonraki süreçte yeni oluşumları da beraberinde getirmiştir. 16. yüzyıl boyunca devam edecek olan Osmanlı-Avusturya mücadelelerinin başlıca sebebini bu gelişmeler teşkil etmektedir⁶³².

3.2.4.1. Macaristan’ın Zaptı: Mohaç Muharebesi

Macaristan’ın egemenlik altına alındığı Mohaç Meydan Muharebesi (1526)’ne bizzat katılan ve I.Süleyman’ın silahtarlığından emekli olan Müteferrika Kuzu Ali Ağa’dan dinlediği olayları kaydeden Evliya Çelebi, Bali Bey’in düşmandan *diller* getirdiği; ayrıca Sultan’ın *casuslarının* bulunduğunu⁶³³ naklediyor. Devrin önemli tarihçilerinden İbrahim Peçevi de Sultan’ın söz konusu sefer için oldukça mühim tedbirler aldığını zikrediyor. Öncelikle Sultan’ın Macar uçlarına keşif akınları yaptırarak karakollar gezdirdiği, *diller* aldırıldığı⁶³⁴ ve stratejik kalelerin fethedilerek⁶³⁵ Macarların uçlardaki bağlantısının kesildiğini naklediyor. Uçlarda kazanılan askeri başarılar yeni istihbarî bilgilerin de önünü açıyordu. Mesela Vidin mutasarrıfı Mehmed Bey, Macar banlarından olan ve Osmanlı idaresindeki önemli bir sınır olan *Össek Kalesi* üzerine yürüyen Uğursuz Koçiyân’ın 4 bin kadar kuvvetini dağıtmış, esir edilen 2 bin kadar Macar askeri arasından *dil almak* için oğlu Arslan Paşa’yı göndermişti⁶³⁶. *Össek Kalesi*’nin alınmasının ardından Sultan, bir savaş stratejisi ve *köprüleri yakmak* deyiminin bir ifadesi olarak; *Össek*’e uzak

⁶³²Türkan Polatçı- Alican Batmaz, ” Doğu- Batı İmajı Gölgesinde Konstantinopolis ve Beç: XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı -Habsburg İlişkileri”, Akademik Bakış, C.6, S.12,2013, s.52; Ahmet Ertek, “Avusturya”, *TDV İA*, C.4, İstanbul 1991, s.174.

⁶³³ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6.Kitap, s.242-243.

⁶³⁴ *Peçevî Tarihi*, I, s.69.

⁶³⁵ Varadin Kalesi (27 Temmuz 1526), İlok Kalesi (7 Ağustos 1576) fethedildi. Bkz. *Peçevî Tarihi*, I, s.67; *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6.Kitap, s.227-228; Erik, Gurguriçe, Çervik, Vegin, Erdud, Koduburaç, Raça ve Özek kaleleri de aman dileyerek teslim oldu. Bkz. *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.523.

⁶³⁶ *Peçevî Tarihi*, I, s.23.

olmayan fakat Drava nehri üzerinden geçit görevini gören köprünün yıktırılmasını emretmişti⁶³⁷. D. Kantemir'e göre Macarlar köprünün yıkık olduğunu görünce dehşete düşmüşlerdi. Çünkü köprünün yıkılmış olması Türklerin yenmek yahut ölmek kararıyla köprüyü geçtiklerinin açık bir kanıtıydı⁶³⁸. Sultan Belgrad'a geldiğinde kendisini karşılamaya gelen altmış Slav ve Macar Knezinin kendisine kılavuzluk etmelerini⁶³⁹ sağlamıştı. Ayrıca *dil alma* vazifesiyle Macar sınırlarına gönderdiği Malkoçoğlu Bali Bey'den de Macarların harp düzeni ve aldıkları tedbirler de öğrenilmişti⁶⁴⁰. Savaş düzeni alınmazdan hemen önce Tuna boyundan dönen Osmanlı casusları düşmanın sayıca çok olduğunu ve nehirden geçişi engelleyecek uzunlukta bir hendek hazırladıklarını haber vermişlerdi. Bu istihbarat üzerine, ileri gelen komutanlarla yapılan müzakereler neticesinde⁶⁴¹, I.Süleyman, düşmanı beklemenin daha uygun olacağına kanaat getirerek ordunun ilerleyişini durdurmuştu.

3.2.4.2. 1592- 1606 Osmanlı- Avusturya Savaşları ve Haçova

1592 yılında Bosna ve Macaristan sınırında yaşanan hadiselerin sebep olduğu 13 yıl süren Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında, Lehistan içlerine gidilirken Tatar hanlarından *Caniş Ağa* adlı bir kılavuzdan faydalanılmıştı⁶⁴². Seferler öncesi ihtiyatlı davranıp; *casusluk*, *keşif* ve *dil alma* gibi istihbarat kanalları⁶⁴³ kullanıldığı zamanlarda sağlanan faydaya dair pek çok misal kaynaklara yansıyor⁶⁴⁴. Nitekim hareketlerinden haberdar olunan bir Macar taburu Sinan Paşa tarafından *Wesprim*'de dağıtılmıştı⁶⁴⁵. Kanije fethedilmeden önce de aynı şekilde istihbarat faaliyetleri sürdürülmüştü. Söz konusu fetihten önce gerçekleşen *Gras gazasında* Tiryaki Hasan Paşa Kanije Kalesi yakınlarına 500 kişilik bir akıncı birliği ile *keşif* ve *dil alma*

⁶³⁷ Evliyâ Çelebi *Seyahatnâmesi*, 6.Kitap, s.228; *Peçevî Tarihi*, I, s.67; *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.524.

⁶³⁸ Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* II, s.82.

⁶³⁹ *Peçevî Tarihi*, I, s.13.

⁶⁴⁰ *Peçevî Tarihi*, I, s.69.

⁶⁴¹ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, V, s.65.

⁶⁴² *Peçevî Tarihi*, II, s. 137.

⁶⁴³ BOA, A.DVN. MHM.d.,49, s.26, hüküm: 96, 4 Rebiyülahir 991/27 Nisan 1583.

⁶⁴⁴ *Tiryaki Hasan Paşa'nın Gazaları ve Kanije Savunması*, s.66-67.

⁶⁴⁵ Muharrem 1002 (M. Eylül - Ekim 1593)'de Sinan Paşa'nın, serdarlığı kesinleşince İstanbul'dan Belgrad'a gelmiş hiç durmadan yola devam edip Ramazan ayında *Wesprim*'e varmıştı. Askerler kısa sürede bozulup kaçınca komutanlar esir edilmişti. Edinilen bu dillerden asker taburunun Tata Sahrasında ve Osmanlı kuvvetlerinden çok olduğu öğrenilince Budin'e yönelmeye karar vermişti. *Peçevî Tarihi*, II, s. 125-126.

amacıyla çıkmış ayrıca Rıdvan Voyvoda adındaki adamını Kanije'ye *dil almaya* göndermişti (1587)⁶⁴⁶.

Eğri Kalesi'nin alınmasından (24 Eylül 1596) sonra gelen casuslardan ve bu seferde alınan *dillerden* Avusturya İmparatoru Maksimilianus'un Papalık, İspanya ve Lehistan'dan yardım isteyerek kalabalık asker topladığını, 100 bin kadar piyade ve süvari ile üç menzil yakın yerde *Tokay Kalesi* yakınında Mohaç ovasına inerek tabura girdiği öğrenilmişti⁶⁴⁷. Kaynaklarda daha sonra Haçova Muharebesi (26 Ekim 1596) olarak nakledilecek olan sefere Serdar tayin edilen Cafer Paşa'nın istihbarat faaliyetlerinden⁶⁴⁸ Naima övgüyle söz ediyor. Savaştan bir gün önce yani 23 Ekim 1596'da Tatar Hanı Fetih Giray tarafından alınmış *diller* bizzat Padişahın huzuruna çıkarılmış; Macar kuvvetlerinin sayısı, alet edavatlarının niteliği, ittifak ettikleri diğer kuvvetler ile ilgili uzun uzadıya sorgulandıktan sonra öldürülmüşlerdi⁶⁴⁹. Eğri Kalesinin zaptının ardından gerek casusların gerekse *dillerin* verdikleri haberlerden Arşidük Maximilien, Erdel Voyvodası ve Sigismund Zapolay'ın (John Sigismund Zápolya) Alman, İtalyan ve Macar askerleriyle ilerlemekte oldukları haber alınmıştı⁶⁵⁰. *Dillerin* ayrı ayrı yerlerde tutulup sorgulandıktan sonra ağız birliği etmişçesine aynı şeyi söylemiş olmaları⁶⁵¹, düşman hakkında edinilen bilgiyi kesinleştiriyordu. Kroniklerde Mohaç ve Çaldıran'dan daha büyük bir zafer olarak nitelenen⁶⁵² Haçova Meydan Muharebesinin kazanılmasına, kuşkusuz, öncesinde yapılan bu çok yönlü istihbarat çalışmalarının katkısı vardı.

Ertesi yıl 5 Eylül 1597'de Yanık Kalesi'nin Macarlar tarafından kuşatıldığının haber alınması üzerine Satırcı Mehmed Paşa Belgrad üzerine gönderilmiş; alınan *dillerden* edinilen malumat⁶⁵³ sonucu sefer planı gözden geçirilmiş, karargâhın Tata Kalesi yakınına kurulmasına karar verilmişti. Gece ise

⁶⁴⁶ *Tiryaki Hasan Paşa'nın Gazaları ve Kanije Savunması*, s.64-65.

⁶⁴⁷ *Naima Tarihi*, I, s.152.

⁶⁴⁸ “*Câfer Paşa ordudan ayrıldığı vakit, âkıbet-endiş- lik edip (işin sonunu önceden düşünüp) düşman tarafına casuslar gönderip düşmanın değerini ve sayısını tefahhus ettikte (iyice araştırdıkta), yedi kral ve umum küffâr cemiyet edip islâmın ortadan kaldırılmasına yahut bu uğurda cümlesi kırılmağa ittifak ile asker-i deryâ misal (denizler gibi asker) çekip geldikleri haberini aldı.* Bkz. *Naima Tarihi*, I,s.153, 156.

⁶⁴⁹ *Naima Tarihi*, I,s.157-158; *Peçevî Tarihi*, II ,s. 184.

⁶⁵⁰ Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, II, Haz. Metin Hasırcı, Emir Yay., İstanbul 1999, s.419.

⁶⁵¹ *Tiryaki Hasan Paşa'nın Gazaları ve Kanije Savunması*, s.148; *Peçevî Tarihi*, II, s. 184.

⁶⁵² *Naima Tarihi*, I,s.167.

⁶⁵³ *Tiryaki Hasan Paşa'nın Gazaları ve Kanije Savunması*, s.136.

istihbarat faaliyetlerinde hız kesilmemiş, gözcü olarak kaleyi izleyen Anadolu Beylerbeyi Mehmed Paşa kaleden kaçanları takip etmiş; bazılarını katledip, yarar olanları *dil* olmak üzere esir etmişti. Böylece yaklaşık 2 ay gibi bir sürede Yanık Kalesi⁶⁵⁴ tekrar ele geçirilmiş, içine zahire konulup sayım ve bazı terakkiler yapıldıktan sonra durum İstanbul'a arz olunmuştu. Düzenlenen hemen her sefer öncesinde ve esnasında casusluk, kılavuzluk, dil alma gibi istihbarat kanallarından faydalanılıyordu. Nitekim 12 Ekim 1597'de Waitzen Kalesi⁶⁵⁵, 4 Kasım 1597'de Vaç Kalesi⁶⁵⁶ ne sefer tertip edildiği sırada Tatarların getirmiş olduğu *dillerden* faydalanılmıştı.

3.3. DİPLOMASİ VE İSTİHBARAT

Diplomasi kelimesi Eski Yunancada ikiye katlamak anlamındaki “diploma” kelimesinden gelmekte olup, genel kabul gören tanımı, “resmi temsilciler vasıtasıyla devletlerarasındaki ilişkiyi yürütme sanatıdır”⁶⁵⁷. Saha uzmanlarınca “diplomasi”nin “uluslararası ilişkiler” anlamında kullanılması yakın devirlerden itibaren yaygınlaşmakla birlikte iki kavramın birbirinden net bir ayırımın yapılamamaktadır.

Ortaçağ devlet geleneğine göre hiçbir Avrupa ülkesinde sürekli elçilikler olmadığı gibi idareciler de belirli bir hariciye politikası benimsememişti. Daimî diplomasi 15.yüzyılın ikinci yarısı ile 16.yüzyılın birinci yarısı arasında var olmaya başlamıştır. Bu farkındalığın doğmasında ise Rönesans devrinin sonlarına doğru İtalyan yarımadasındaki devletlerin artık uzun süren ağır ve yıpratıcı savaşlardan yorulup Vestfalya (Westpalia) Barışı'nı (1648) imzalayarak, devletlerarası ilişkilerin artık savaştan başka bir düzlemde çözmeye çalışmalarının etkisi vardır. Bu yüzden Vestfalya Barışı aynı zamanda modern anlamda Uluslararası ilişkilerin başlangıcı

⁶⁵⁴ Söz konusu kale Avusturya kumandanı da Schwarzenberg tarafından ertesine sene 29 Şaban'da tekrar hile ile ele geçirilmişti. Naima bu bozgunu istihbarat zafiyetine bağlıyor ve suçu; hiçbir güvenlik tedbiri almayan gaflet içindeki kale ahali ve Yeniçeri Ağası (Yahya Ağa)'ya hamlediyor. Bkz. *Naima Tarihi*, I, s.191-193.

⁶⁵⁵ *Naima Tarihi*, I, s.182.

⁶⁵⁶ *Tiryaki Hasan Paşa'nın Gazaları ve Kaniye Savunması*, s.81,136.

⁶⁵⁷ Savaş, *Osmanlı Diplomasisi*, s.9; Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasisi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, İmge Yay., Ankara 1993, s.6. Muhammed Şahin, “Osmanlı Diplomasisinde Değişim ve Osmanlı Devletinin Avrupa Devletler Sistemine Girişi” *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2009, s.824.

olarak kabul edilir⁶⁵⁸. Diplomasinin en belirgin taraflarından birinin gizlilik olması, onu doğal olarak istihbaratın konusu haline getiriyordu.

Osmanlı Devleti'nde diplomasinin tanımı, uygulaması ve ne zamandan itibaren dış devletlerle *diplomatik* ilişkiler kurulduğu konusunda bazı ihtilafli tespitler ve ilmi tartışmalar söz konusudur. M. Şahin'e göre Osmanlı'da ilk uygulanan diplomasi, Osmanlı üstünlüğünün bir göstergesi olarak tek yanlı ve geçici bir diplomasi usulü olan "Ad Hoc" diplomasiydi. Bu usulde, belirli bir iş için görüşmeler yürütmek isteyen bir hükümdar, genellikle devlet görevlileri içinden güvenilir kişilerden bir heyet oluşturur ve bu heyetler karşı tarafa iletilecek mesajlarla birlikte talimat ve mektuplar verirdi. Elçiler ilgili ülkede müzakerede bulduktan sonra oradan ayrılırdı. İki devlet arasındaki diplomatik ilişki, heyetin yabancı saraydan ayrılmasıyla sona ererdi. Osmanlıların 18.yy sonlarına kadar, Avrupa devletleri tarzında bir diplomasi anlayışı ve teşkilatı yoktu⁶⁵⁹. İ.Ortaylı ise Osmanlı daimi elçilikler kurulmaktaki geç kalınmışlığın salt, 'kendini Avrupa'dan üstün görme'yle açıklanamayacağını ifade ediyor. Ona göre zaten Osmanlı'nın milletlerarası hukuk sistemine girmesi ilk olarak 1699 Karlofça'dan sonra meydana gelmişti ve 18.yy'dan önce de diğer devletlere büyükelçi yollanıyordu. Ancak o dönemden itibaren diplomasi belirli bir sistem dâhiline alınmıştı. Kaldı ki 17.yy'ın ortasına kadar Avrupa'da da, birkaç devlet hariç, "diplomasi" tam olarak belirlenmemişti. Yani *öbür tarafın durumu da bizden iyi değildi*. Ortaylı, 1774 Küçük Kaynarca Anlaşmasıyla Rusya'nın Osmanlı içerisinde konsolosluk açmasının tek taraflı bir imtiyaz ve statü olarak algılanmış olmasını da eleştiriyor ve Osmanlı konsolosluklarının sayıca onlardan az olmadığını ifade ediyor. Ayrıca 1648'e kadar olan diplomatik süreçte Osmanlı'ya gelen Avusturya veya İran elçilerinin belirli bir sistematik içerisinde ağırlandığını da ekliyor⁶⁶⁰. İ. Savaş; Osmanlı idaresinin ilk defa yabancı devletlere ne zaman elçi gönderdiği hakkında bir netlik olmasa da Bizans ile kuruluştan itibaren politik ve diplomatik ilişkiler sürdürdüğünü ifade ediyor. İstanbul'un fethinden sonra teşkilatlanma manasında diplomasinin kurucusu olarak

⁶⁵⁸ Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, Osmanlı Devleti'nin Yeniden Yapılanması Çalışmalarında İlk İkamet Elçisinin Rolü", *Toplumsal Tarih*, S.32, Ağustos 1996, s.45

⁶⁵⁹Şahin, "Osmanlı Diplomasisinde Değişim ve Osmanlı Devletinin Avrupa Devletler Sistemine Girişi" s.824.

⁶⁶⁰ İlber Ortaylı, *Avrupa ve Biz*, Türkiye İş Bankası Yay, İstanbul 2007s.145-1.

kabul edilen Venedik⁶⁶¹, Avrupa devletleri arasında bir dayanışma fikriyle çeşitli başkentlere heyetler göndermiş, daimî temsilcilikler oluşturmak suretiyle Avrupa devletlerinin pek çoğuna yayılacak olan ‘sürekli diplomasi’ uygulamasına öncülük etmişti. Mesela Milano 1455’te Cenova’da, Savoie ise 1460’ta Roma’da daimî temsilcilik açmıştı. 15.ve 16. yüzyıllarda kurulmaya başlanan bu sürekli elçilikler, İtalyan kent devletlerinin uyguladıkları model doğrultusunda konsolosluk tipi örgütlenmeler olarak ortaya çıkmıştı⁶⁶². Böylece Avrupa’da sürekli diplomasi açısından uygun bir zemin temin edilmiş oluyordu. Osmanlı’da ise tek taraflı diplomasi anlayışı benimsenmiş ve bu anlayış 18.yüzyılın sonlarına kadar tek taraflı olarak devam etmiştir.

3.3.1. İlk Diplomatik İlişkiler

İ. Savaş’a göre Balkanlara geçen Osmanlılar Hristiyan asilzadeler ile yakın diplomatik ve askeri ilişkiler kuruyorlardı. Bizans imparatorları Osmanlı nezdinde elçi bulundurmaya adet edinmişlerdi ve evlilik yoluyla da politik ilişkiler güçlendiriliyordu⁶⁶³. Hammer’e göre Kantakuzen, kızıyla evlenmek isteyen Sultan Orhan’ın elçilerini hediyelere boğmuştu⁶⁶⁴. Osmanlı’nın balkanlarda tutunmasında önemli bir dönemeç olan Kosova Savaşı (1389) öncesinde, istihbarat ve diplomasi özelinde dikkat çeken detaylar görmek mümkün⁶⁶⁵. Cevdet Paşa’nın nakline göre 19 Kasım 1386’da Karamanoğulları üzerine düzenlenen seferde cereyan eden bir olay Sırbistan ile ilişkilerin gerilmesine neden olacaktır. Karamanoğullarının hükümet merkezi olan Konya’ya sevk edilen ordunun içinde bulunan müttefik kuvvetlerden olan Sırlardan bazıları, izinsiz olarak bir bağa girmişti. Osmanlı askeriye kanunları çok ağır olduğundan bağa verilen zarara mahsuben suçlu sabit görülen Sırlara ağır yaptırım uygulanmıştı. Sırp kumandan bunu Sırlara bir nevi hakaret olarak kabul

⁶⁶¹Savaş, *Osmanlı Diplomasisi*, s.42.

⁶⁶² Kınılı, *Osmanlı’da Modernleşme ve Diplomasi*, s.79-81.

⁶⁶³ Savaş, *Osmanlı Diplomasisi*, s.42.

⁶⁶⁴ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, I, s.159.

⁶⁶⁵Feridun Emecen; Kosova Savaşı sırasında yanlış istihbarat neticesinde I.Murad’ın Bosna Kralı Tvrtko yerine savaşla herhangi bir ilgisi olmayan ve Osmanlı’nın vasalı konumunda olan Sırp Lazar üzerine sefer düzenlediğine dair bir saptamanın tarihi çerçeveye uymadığını tespit etmiştir. Zaten kısa bir süre sonra yaşanan gelişmeler Tvrtko ve Lazar arasında kurulan ittifaka dair sağlam bir istihbarat edinildiğini göstermiştir. Üstelik I.Murad karargâhını Gümüş Hisar’da (Lipnan) kurduktan hemen sonra, düşmanın durumundan haberdar olmak için bizzat organize ettiği hummalı bir istihbarat çalışması başlatmıştır. I. Murad’ın düşmanın durumundan haberdar olmak için hemen her yola başvurmuştur. Bkz. Feridun Emecen, “Kosova Savaşları”, *TDV İA*, C.26, Ankara 2002, s.222.

edip⁶⁶⁶ Sırbistan'a dönünce konuyu Sırp Kralı Lazar'a aks ettirmişti. Hiddetlenen Sırp Kralı Lazar komşusu olan Hristiyan hükümdarları Osmanlı aleyhine birleştirmek için bir ittifak arayışına girmişti. Timurtaş Paşa'nın akınları neticesinde Osmanlı'ya yıllık vergi ödemeyi kabul etmiş olan Bosna Kralı Tvrtko, Sırp Kralı Lazar'ın kışkırtması neticesinde onunla ittifak etmiş ve 1387'de Sırp ve Bosnalılardan oluşan kuvvetler Osmanlı sınırına saldırmaya başlamışlardı. İnalçık'ın tespitine göre Lazar'ın damadı Vılkoğlu ve Bosna Kralı Tvrtko 1387'de Lazar'ı başkaldırmaya ikna etmişlerdi. Bosna'da Lala Şahin'in yenilgisi şüphesiz onları cesaretlendirmiş, aile bağlarıyla bağlı Vuk Brankovic (Kosova ve Üsküp sahibi) Bosna Kralı Tvrtko ve Bulgaristan Kralı Şişman'ı ittifaka almıştı. Neticede Lazar, I. Murad'a karşı meydan okuyacak kadar kendini güçlü görüyordu. Haraçgüzarlığı reddederek Sultana mektuplarında “*kardeşim*” diye hitap etmeye başlamıştı. I.Murad ile ilişkisinde bu gelişme sonucu Macar Kralı Sigismund ile vasallık ilişkilerini yenilemişti. Lazar'ın beyliği Türklerin önünden kaçanların sığındığı bir bölge haline gelmişti. Böylece Lazar, Duşan Sırp imparatorluğunun merkez bölgelerini kendi hükmü altında birleştirmişti. Sırp kilisesinin onu “ulu hükümdar” (Samodrzac) unvanıyla anmaya başlaması sebepsiz değildi⁶⁶⁷. Bosna Kralı Tvrtko ile aralarında gerginlik olan İşkodra hâkimi II. Curac Balsic, aynı yıl Bursa'ya gelip I.Murad(1360-1389)'a bağlılığını arz etmişti. Balsic kendini Sırp Kralı neslinden saymakta ve bu yüzden de Bosna Kralı ile çatışmaktaydı. Kaynaklarda Balsic'in, Bosna Kralı Tvrtko hakkında I. Murad'a istihbarat sağladığı hatta Trvtko'nun Sultanı tanımadığını bildirip Trvtko'nun tekrar tabiiyet altına alınması için üzerine sefer yapılması için Murad'ı tahrik ettiği kayıtlıdır⁶⁶⁸. Bu sırada I.Murad gerek açık gerek kapalı istihbarat kanallarını kullanarak Sırp ve Bosna Krallarının ahde mugayir hareketlerini haber alınca, Bosna hududuna Şahin Paşa⁶⁶⁹ komutasında 20 bin asker sevk etmişti.

İnalçık'a göre 15.yüzyıldan itibaren batıya yayılma politikası güden Osmanlı idaresi, Belgrad (1521) ve Rodos'un (1522) fethiyle, doğu-batı ilişkilerinde yeni bir aşamayı gerçekleştirmişti. Bu dönemde Osmanlıların cihada karşı tavrında, başka bir ifadeyle devletin yapısında önemli bir değişiklik meydana gelmişti. O, artık İslam

⁶⁶⁶ *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa, II*, s.533; Lazar İsyanında başlıca sebeplerden biridir. Bkz. Halil İnalçık, “Murad I” *TDV İA*, C.31, İstanbul 2006, s.161.

⁶⁶⁷ İnalçık, “Murad I”, s.162.

⁶⁶⁸ *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa, II*, s.533-534; İnalçık, “Murad I”, s.161

⁶⁶⁹ İnalçık, “Murad I”, s.161.

dünyasının sınırlarında gazilerin bir uç devleti değil; Müslüman dünyasının ülkelerini içine katmış gerçek bir İslamî Hilafet devletiydi. Bu ise dış politikada, bir denge siyasetine neden oluyordu ve buradaki temel diplomatik ilke bölünmüş bir Hristiyan dünyası yaratmaktı⁶⁷⁰. Bu bağlamda Osmanlı idaresinin henüz 15. yüzyılın başında Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip ettiği ve kutuplaşmalarda kendince uygun olan tarafı destekleyerek oldukça başarılı bir dış politika yürüttüğü izlenimi oluşuyor. Nitekim 1492'de Avrupa'dan dönen Mustafa isimli görevlinin; *Fransa, İtalya (Milano)* ve *Ceneviz* beylerinin bir grup, *Avusturya Kralı I. Ferdinand, Floransa Beyi Lorenzo de Medici ve Papa VIII. Innocent*'in de bir diğer grup oluşturarak birbirleriyle mücadele halinde olduklarını anlatan takririni, 15. yüzyıl Osmanlı dış politikası açısından önemli bir ipucu veriyor. Söz konusu görevliden edinilen bilgiye göre Fransa, olası bir savaşta Venedik'ten tarafsız kalmasını istiyor, Hristiyan asilzadeleri de Fransa ile Venedik'in karşı karşıya gelmelerini istemiyordu. Ancak Mağrib Müslümanları ile savaşın Granada'yı alan İspanya Kralı⁶⁷¹, Papa ile Avusturya Kralı arasında dostluk münasebeti geliştiğini haber alınca, Papa tarafına geçip Fransa'ya düşman olmuştu. Fransa Avusturya'ya saldırdığı takdirde İspanya da Fransa'ya savaş ilan etmeye karar vermişti. Bu kararda Rodos Beyi'nin telkin ve teşviki olduğu konusunda şüpheye yer olmadığı bildirilmesi de söz konusu görevliden edinilen malumatın göze çarpan bir diğer kısmıydı. Son olarak Papa'nın Macaristan Kralı ile müttefik olduğu haberinin asılsız olduğu, Papa ile dostluk görüşmesi yapmak için merkezden adam gönderilmesine izin istenmesi hususunda, Piskoposa mektup ve adam yollandığı, bunlar döndüklerinde getirecekleri haberlerin ayrıntılı olarak sunulacağı da arz edilmişti. Ayrıca *daha önce de gizli birçok adam* gönderildiğinin kayıtlı olması Papa ile ittifak arayışları noktasında idarenin yürütmüş olduğu istikrarlı tavır da dikkat çekiyor.⁶⁷² Görüldüğü üzere Akdeniz'deki ittifak arayışlarında yalnız Avrupalı devletler değil Osmanlı da kendisine müttefik temin

⁶⁷⁰ H. İnalçık, "Osmanlı Tarihinde Dönemler", *Doğu-Batı*, Y.12, S.51, 2009,s.15-16.

⁶⁷¹ Akdeniz'de savaş suları ısınırken II. Bayezid, Divan-ı Hümayunu toplayarak durumu müzâkere etmiş ve Batı Akdeniz'e donanma gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Bunun üzerine Kemal Reis'in komutasındaki Osmanlı Donanması 1487'de İspanya seferine çıkmış, böylece Osmanlı Devleti, Kastilya, Aragon, Napoli ve Sicilya Krallıklarına karşı harp ilan etmişti. Kemal Reis Güney İtalya'yı vurarak İspanya sularına kadar geldi ve Malaga'yı tekrar aldı. Ancak Osmanlı Donanması Fransızlara kolaylık gösteren Tunus Hafsî Sultanlığı ile de uğraşıyordu. Bu hücumlar, Memlûklularla da uğraşan Osmanlı Devleti'nin iki ateş arasında kalmasından dolayı, netice vermemiş ve 1492 yılında Gırnata (Granada) İspanya'ya teslim olmuştu. Bkz. Ahmet Akgündüz, *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2000, s. 128-129.

⁶⁷² *TS. MA. e*, 592/11, 1 Rebiyyülevvel 892/ 2 Ocak 1492.

etmek gayesindeydi. Buradaki temel dinamiğin, olası bir deniz savaşında tarafsız kalarak hasımların birbirini zayıflatmasına, savaşa girmelerini gerektiren bir durum hâsıl olduğunda ise hiç olmazsa, en az zayılatla en çok fayda sağlamaya yönelik bir strateji geliştirmek olduğu söylenebilir. Nitekim savaşta taraf olmayarak Fransız ve Avusturya donanmalarının birbirlerini yıpratmasına seyirci kalmak edindikleri bu istihbaratın bir meyvesiydi.

3.3.2. Cem Sultan Vakası

Osmanlı dış politikasını uzun dönem işgal eden Cem Sultan vakası da istihbarat faaliyetlerinin yoğun şekilde sürdürüldüğü bir devre tekabül ediyor. Cem Sultan kardeşi II. Bayezid ile olan mücadelesini kaybedip Anadolu'da emellerine ulaşamayacağını anlayınca, Karamanoğlu Kasım Bey'in de telkiniyle Avrupa içlerine kaçmayı planlamıştı. Kasım Bey'in Cem Sultan'ı Avrupa içlerine yöneltmesi aslında Anadolu'daki güç dengesini kendi lehine çevirmek ve ondan kurtularak bölgenin hâkimi olma emeline kavuşmaktı⁶⁷³. Hoca Saadettin Efendi, Cem Sultan hadisesi hakkında geniş malumat sunuyor⁶⁷⁴, Cem Sultan'ın Avrupa'ya sığınmasından sonraki süreci, İmparatorluğu sıkıntıya düşüren bir dış mesele olarak değerlendiriyor.

Cem Sultan Avrupa'da 12 yıl süren esir hayatı boyunca kaçış için çareler aramış ancak orada vaat edilen yardımlardan⁶⁷⁵ da casusluk girişimlerinden⁶⁷⁶ de bir netice alamamıştı. Rodos Beyi Cem'i elinde tuttuğu süre zarfında⁶⁷⁷ ise merkezi idareden para alabilmek için türlü hilelere başvurmuş Mısır Sultan'ına ve Cem Sultan'ın Mısır'da bulunan annesine *yarar adamlar* göndererek Cem'i göndermek için gemi tedariki ve sair bahanelerle para istemişti. Hatta Cem'in nişancısına rüşvet

⁶⁷³ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.379, *Tacü't-Tevarih*, III, s.212.

⁶⁷⁴ *Tacü't-Tevarih*, III, s.215-234.

⁶⁷⁵ Sevaye memleketinin hâkimi *Bafça Dukası Şarl'ın* kendisini esaretten kurtaracağı Rodos Şövalyeleri'nin malumu olunca Şehzade Cem, 27 Haziran 1483 çıkılıp Poyat adında başka bir hisara götürülmüştü. Bkz. *Tacü't-Tevarih*, III, s.218.

⁶⁷⁶ Hoca Saadettin Efendi; Celal Bey adında bir adamıyla kaçış planları yaptığını naklediyor. *Tacü't-Tevarih*, III, s.220. Rodos'ta Grostur adlı kulede iki yıl boyunca hapsedildiği süre zarfında yaptığı planın bozulmasına dair nakil için Bkz. *Tacü't-Tevarih*, III, s.222-224.

⁶⁷⁷ Rodos Beyi, Fransa ve Papalık tarafından Osmanlı adına bir baskı unsuru olarak kullanılan Cem Sultan'ın Fransa'da Buklimi şatosunda hapisken sözü geçen üç güç odağının arasında geçen bürokratik yazışmalar neticesinde Rodos Beyi'nin Cem Sultan için yaptırdığı Grostur adlı kuleye getirildiği takip ediliyor. *Tacü't-Tevarih*, III, s.221-222.

verip boş bir kâğıda onun tuğrasını çektirip Cem'in ağzından sahte mektuplar yazdırarak 20 bin filori elde etmişti⁶⁷⁸.

Cem Sultan'ın Rodos'a iltica etmesiyle beraber birçok devleti ve Osmanlı dış politikasını yakından ilgilendiren gelişmeler yaşanmıştı. Osmanlı merkez idaresinde ise istihbarat çalışmalarının yönü dış politikada hassas bir durum arz eden şehzade meselesine yönelmiş ve bu sorun, idareyi dış politikada en uygun pozisyonu alabilecek hamleler yapmaya sevk etmişti. Bu aşamada Cem Sultan'ın hareketleri yakından izleniyor, dış politikada oluşturulacak strateji için casusluk, elçilik gibi bilgi edinme kanallarından yardım alınıyordu. Söz gelimi Cem Sultan'ın hareketlerini izlemekle vazifelendirilmiş Hüseyin adlı elçiden, hem Cem Sultan'ın durumu hem de diğer devletlerin bu konu üzerinden aldıkları siyasi tavır anlaşılmaya çalışılıyordu. Hüseyin'in elçilik vazifesiyle Napoli Krallığı (İtalya/Pulya) elçisi ile görüştüğü anlaşılıyor. Bu görüşmeden, İtalya'nın Osmanlı'ya karşı dostane bir yaklaşımda olduğu, Cem Sultan'ın durumu üzerinden bir yaptırım planlamadıkları öğreniliyordu. Ayrıca Osmanlı elçisi Hüseyin, emredilen üzere, Venedik elçisi (baylos) ile de görüşmüş ve ona; "neden ellerinde fırsat varken Cem Sultan'ı yanlarına çekmediklerini" sormuştu. Balyos ise bunu, "Venedik'in Osmanlı'ya karşı dost ve müttefik olduğunun bir göstergesi olduğunu kanıtlamak" olarak açıklamıştı. Elçi'nin Limnos'a gittikten sonra Rodos'taki durumu öğrenmek üzere vazifelendirmiş olduğu iki adamından "*Rodos Beyi Porto Mastor*'un Cem Sultan'a büyük saygı gösterdiği, Cem'in bir gemiye bindirilerek Fransa'ya gönderildiği söylentisini yaydığını, ancak geminin ıssız adalarda gezip durduğunu" öğrenmişti. Ayrıca Rodos beyi ile Cem Sultan'ın aralarında yaptıkları plana göre Cem önce Napoli'ye daha sonra Fransa'ya gitmeyi planlıyordu, ayrıca Fransız Kralı VIII. Charles'ın Venedik üzerine sefer için çeşitli ittifak arayışlarında olduğu da elçinin edindiği malumat arasındaydı⁶⁷⁹. Ayrıca Cem Sultan'ın takibi için tebdil surette⁶⁸⁰ casuslardan yararlandığı görülüyor. Cem Sultan'ın Fransa'ya götürülmesinden

⁶⁷⁸ *Tacü't-Tevarih*, III, s.221.

⁶⁷⁹ *TS. MA. e*, 745/41, 13 Eylül 1482.

⁶⁸⁰ Cem Sultan'ı takip edip araştırmak amacıyla Frenk kılığına girip bir müddet orada durmak ve elde ettikleri haberleri merkeze bildirmek üzere hazır durumda olan bir iki kişinin Avrupa taraflarına gönderilebileceği hususunda Padişah'a sunulan arz için bkz. *TS. MA. e*, 302/5, 15 Ekim 1482.

sonra da ikamet ettiği tüm kaleler ve güzergâhları merkezi idareye casuslar kanalıyla ulaştırılıyordu⁶⁸¹.

Rodos Beyi, Fransa ve Papalık arasında gerçekleşen muahede gereği 10 Aralık 1488'de Cem'in Papalık topraklarına gönderildiği takip ediliyor⁶⁸². Cem Sultan'ı izlemekte olan vazifeli; Cem Sultan'ın Fransa'dan 5 parça gemi ile Roma'ya 1 günlük mesafede bulunan *Civita Vecchia* hisarına çıktığını, Papa'nın oğlunu ve bütün Roma halkını Cem Sultan'ı karşılamaya gönderdiğini, karşılamada Fransa Kardinali *De Balu*'dan başka hiçbir papazın bulunmadığını merkezi idareye bildiriyordu. Ayrıca Cem Sultan ile Papa arasında, Papa'nın San Pietro'daki sarayında bir görüşme gerçekleştiği, Papa'nın birkaç gün sonra onu başka bir hisara göndermek istediği fakat Cem Sultan'ın bu teklifi kabul etmeyip Roma'da kalmak istediğine⁶⁸³ dair malumatı edinmesi de söz konusu casusun mahareti ve merkezi idarenin ferasetine misal teşkil ediyor.

Cem Sultan Papa'ya sığınınca istihbaratın yönünün, Haçlı ittifakların daimi tertipçisi olan Papalığa; özelde, Papa *IV. Alexander Borgia*'ya çevrildiği görülüyor. La Martine; II. Bayezid'in Avrupa'da beslediği Rum ve İtalyan casuslarını, Papa'nın karakterini ve teşebbüslerini öğrenmek için seferber ettiğini, söz konusu casusların Papalığın iç işlerinde düştüğü rezaleti rapor ettiklerini⁶⁸⁴ naklediyor. Ayrıca resmi münasebetler de sürdürülmüş Papalık ile Osmanlı arasında şehzadenin durumu

⁶⁸¹ Önce Rodos'a sonra Duka de Savoya adlı bir dükün topraklarına götürülmüştür. Cem Sultan Duka'nın topraklarındayken kalede hapis olarak değil şehir içinde kalmıştı. Daha sonra Delfinato (*Dauphiné*) vilâyete yakın ve Granoboro (*Grenoble*) şehrine getirilip Rugeleş Kalesi'ne (*Rougelas*) hapsedilmişti. Oradan da Leyimuzin (*Limousin*) vilâyetinde Monpolorye (*Montpoulier*) memleketine Limonş (*Limons*) adlı kaleye sevk edilmişti (1482 - 148). Bkz. *TS. MA. e*, 753/48- 1, 887-888/1482 - 1483.

⁶⁸² Şehzade Cem'in durumunu araştırmak için görevlendirilen Osmanlı casusu İstanbul'a gönderdiği takdirinde, Şehzade Cem'in Fransa'dan Roma'ya gittiğini ve Roma'ya bir günlük mesafedeki Çutya ve Gavatlı'da Şehzade Cem'i Papanın oğlu ve Roma halkının karşıladığını, Papanın sarayına giden Cem'e muhafızların eşlik ettiğini hatta on iki bin filori tahsis edildiğini bildiriyor. Bkz. H. Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri", s.26-27.

⁶⁸³ *TS. MA. e*, 745/38, 1 Rebiyülahir 894/ 4 Mart 1489.

⁶⁸⁴ Lamartine'e göre casuslar aracılığıyla sultana ulaştırılan haberler arasında; Kardinaler meclisinin rüşvete düşkünlüğü, Papalık makamının haram yediği, kardinal meclisinde seçilen Borgia sayesinde Hristiyanlığın tam bir rezalete gömüldüğüdür. Ayrıca sözü geçen Papa Borgia bir önceki Papa III. Calixte'nin yeğeni ile gayr-i meşru ilişki yürütmekte bu birleşmeden bir kızı ve iki oğlu olduğunu oğullarından birinin diğerini kıskançlıktan ötürü öldürdüğü, Tiber nehri kenarındaki evinde sözde feragat ve bahanesiyle bin türlü rezaletin süregeldiğidir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Lamartine, *Cihan Hâkimiyeti (Türkiye Tarihi)*, Tercüman 1001 Temel Eser, 3. Cilt, s. 642.

öğrenilmek üzere, elçilik münasebetleriyle *Kapıcıbaşı Mustafa Ağa* gönderilmişti⁶⁸⁵. Fransa Osmanlı topraklarına bir saldırı planında Cem Sultan'ı baskı unsuru olarak kullanabilmek amacıyla, Papalıktan Cem'i geri almak için elçilik münasebetiyle bulunduğu girişimlerden sonuç alamayınca Roma'yı kuşatmış, Cem'in verilmesine karşılık kuşatmayı kaldıracacağını bildirmişti. Papa ise artık faydadan çok tehdit unsuru haline gelen Cem'in başını zehirli usturayla tıraş ettirerek öldürmüştü (25 Şubat 1495)⁶⁸⁶.

3.3.3. Uzak Komşu: Çin

16. yüzyılda diplomatik ilişkiler içerisinde bulunulan bir ülke de Çin'dir. Bu iki büyük imparatorluk arasında yoğun ve düzenli olmamakla birlikte, özellikle Ming Hanedanı Döneminde (1368-1644), elçilik heyetleri vasıtasıyla diplomatik ilişkiler kurulduğu tespit edilmiştir. G. Kırilen'in tespitine göre Çin'e giden Osmanlı elçilerine, Ming Tarihi ve Saray Kayıtları gibi eserler içinde rastlanmaktadır. Bu eserlerde 'Lu mi' adıyla anılan Osmanlı Ülkesinden, Ming Sarayı'na gelen elçi ve heyetler hakkında yıllara göre kayıtlar yer almaktadır. Buna göre, Ming hükümdarları *Shi Zong* (1522-1567) ve *Shen Zong*'un (1573-1620) saltanatları sırasında toplam dokuz heyetin Çin'e geldiği kaydedilmiştir ve bu heyetler sırasıyla, 1525, 1528, 1544, 1549, 1555, 1560, 1565, 1577, 1582 ve 1618 yıllarında Ming başkentine ulaşmışlardır. Ming Saray Kayıtları içinde, Hoca Bahaddin gibi elçilerin adları da zikredilmektedir⁶⁸⁷. Nitekim Çinliler de bu elçilik heyetlerine casus gözüyle bakmış ve hükümdarlarından, bu heyetlerin ülkelerinden çıkarılmaları ve casusluk suçuyla yargılanmalarını istemişlerdi⁶⁸⁸.

⁶⁸⁵ Papa elçinin şehzade ile görüşmesine izin vermiş, elçi değerli hediyeler ve sultandan gelen misk kokulu mektubu şehzadeye sunmuştu. Elçi daha önce Rodos Beyi'nin hile ile aldığı yirmi bin filorinin hikâyesini Cem Sultan'da dinleyince Papa ve Rodos Beyi'nin elçisinden bu para talep edildi ve Rodos Beyi'nin 5 bin altın verilmesi konusunda anlaşmaya varıldı. Bkz. *Tacü't-Tevarih*, III, s.227.

⁶⁸⁶ *Tacü't-Tevarih*, III, s.231.

⁶⁸⁷ Gürhan Kırilen, "16.-17. Yüzyıllarda Osmanlı ile Çin Arasındaki Diplomatik ve Kültürel İlişkiler", *ICANAS 38 (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)*, Yayın No:1487477, 2007, s.223-224; Giray Fidan, "Ming Tarih Kayıtlarına Göre 16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu – Ming Çin'i İlişkileri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.30, Güz 2011, s.281.

⁶⁸⁸ Kırilen, "16.-17. Yüzyıllarda Osmanlı ile Çin Arasındaki Diplomatik ve Kültürel İlişkiler", s.226-229.

3.3.4. Osmanlı- Fransız Diplomasisi

İlk İslam ansiklopedisi olarak kabul edilen *Bibliothèque Orientale*'i hazırlayan Fransız şarkiyatçısı *Barthelemy de Molainville d'Herbelot*'un⁶⁸⁹ öğrencisi olan ve 1655'de İstanbul'a gelen *Jean Thevenot*'un kaleme aldığı seyahatnamede Fransız- Osmanlı diplomasisi hakkında bazı dikkat çeken ayrıntılara tesadüf ediliyor. Thevenot'a göre Fransızlar, Türkler hakkında resmi teması, Sultan tarafından vazifelendirilip; ilgi çekici kıyafetler, güzel atlar ile Fransa'ya gönderilen fevkalade elçiler aracılığıyla sağlıyordu⁶⁹⁰. Aynı şekilde Fransızlardan da elçilik münasebetiyle Osmanlı ülkesine gönderilen elçiler vardı. Ancak bunların görevi yalnız Sultan, Sadrazam, Ortodoks Patriği ve Şeyhülislam ile protokol gereği görüşmek gibi resmi memuriyet işleri olmayıp başka bazı gizli vazifeleri de vardı. Fakat bu tehlikesiz bir iş değildi. Nitekim *M. De La Haye* 1660'da Yedikule zindanında 3 ay boyunca hapsedilmişti. Ancak ondan daha temkinli olan *Breves* İstanbul'da 22 yıl görevde kalmayı başarabilmişti. 1628'de Paris'e döndüğünde *Relation de Voyages* adlı eserini tamamlamıştı⁶⁹¹.

Diplomasinin en aktif elemanları kuşkusuz elçilerdir. Ancak III. Selim'in şehzadeligi zamanında Fransa'ya elçilik vazifesiyle gönderilen İshak Bey'i diğer Osmanlı elçilerinden ayırt eden bir yanı vardı.

III. Mustafa (1717-1774) ve I. Abdülhamid (1774-1789) zamanlarında Osmanlı-Fransa münasebetleri oldukça gelişmişti. I. Abdülhamid de veliahdı ve kardeşinin oğlu Selim'e asırlardır Osmanlı şehzadelerine nasip olmayan bir serbestlik vermişti⁶⁹². Bu müsamaha ve serbestlikten cesaret alan Selim, Fransa Kralı XVI. Louis ile temasa geçmiş ve bu sayede, Rusya ile Avusturya'nın müşterek tehdidi altında gördüğü Osmanlı için Fransa ile yeni yakınlaşma imkânı sağlanmıştı. Söz konusu temas o devirde İstanbul'da bulunan Fransız büyükelçisi *Choiseul Gouffier*

⁶⁸⁹ Cengiz Adın- Tahsin Görgün, "Herbelot, Barthelemy de Molainville d' (ö. 1695)", *TDV İA*, C. 17, İstanbul 1998, s.220.

⁶⁹⁰Bunun dışında Osmanlı ülkesine gidip gelen Fransızlar da vardı ancak bunlar bir önceki asırdaki Guillaume Postel'in (Fransız Şarkiyatçılığının kurucularından, hümanist filozof) yazılarının sıcaklığını hisseden Rönesans insanının merakını taşııyordu. Bunlar daha çok ticaret için giden korsanlarla, amatör gemi kaptanlarıydı. Bkz. Jean Thevenot, *1655-1656'da Türkiye*, Çev. Nuray Yıldız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1978, s.22.

⁶⁹¹ Thevenot, *1655-1656'da Türkiye*, s.23.

⁶⁹² ⁶⁹²İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Selim III'ün Veliht İken Fransa Kralı Lvi XVI. İle Muhabereleeri" *Bulleten*, C.II/5-6 (Nisan 1938), s. 194.

aracılığı ile Fransa'ya *İshak Bey*⁶⁹³ adında özel bir memur göndermekle gerçekleşmiştir. F.R. Unat'a göre "işte bu İshak Bey, Osmanlı devrinin elçileri arasında *Şehzade Elçisi* adı altında yabancı bir memlekette siyasî vazife görmeye devletin veliahdı tarafından gizlice memur edilmiş tek şahıstır ve bu itibarla dış siyasî münasebetler tarihimizde özel bir yer tutmaktadır". Uzunçarşılı, İshak Bey'in vazifesinin mahiyeti ve üstlendiği işler hakkında arşiv vesikalarına dayanan geniş bir malûmat⁶⁹⁴ sunuyor. Buna göre İshak Bey 1774'te Küçük Kaynarca Anlaşmasına kadar (Cezayirli) Gazi Hasan Paşa ile beraber hareket ediyordu. Ancak savaş esnasında esir alınan ve muahede sonunda serbest bırakılan Rus Binbaşı *Zorich* ile yakın münasebet kurması, ona 14 bin ruble ödünç para vermesi, Müslüman kıyafeti giydirerek Ayasofya Camiine sokması gibi hareketleri Hasan Paşa tarafından duyulunca; savaştaki yararlılıkları dahi göz ardı edilerek, Sultan'dan, İshak Bey'in idamı talep edilmişti. Bu noktada onun yurt dışına kaçmaktan başka seçeneği kalmamış gibi gözüküyordu. Önce *Zorich*'le beraber Rusya'ya gitmek isteyen İshak Bey'i bu fikrinden vazgeçiren, hocası ve ünlü bir ıslahatçı olan Baron dö Tottur⁶⁹⁵. Bu durum şehzadelikten beri Fransız siyasetiyle yakından alakalı olan Selim'in memnuniyetine neden olmuş; amcası I. Abdülhamid'den habersiz olarak Fransa Kralı ile mektuplaşma fırsatı bulmuştu.

İshak Bey Ocak 1786'da İstanbul'dan Fransa'ya hareket ettiğinde yanında şifreli bir takrir⁶⁹⁶ bulunuyor, Sultan ise -sefaretinin iç yüzü ve Selim'in Fransız Kralı'na yazdığı mektupları götürmek üzere yanında taşıdığından habersiz- konu

⁶⁹³ İshak Bey 4.Murad'ın kızı Safiye Sultan ve Sadrazam Siyavuş Paşa'nın küçük kardeşi Hüseyin Paşa'nın sülalesine mensuptur. Hüseyin Paşa ile Safiye Sultan'ın evliliklerinden Mehmed Rezmi Paşa ile Rukiye Hanım Sultan doğmuştur. Mehmed Rezmi Paşa'nın 4 torununun arasında İshak Bey'in adı bulunmamakla birlikte; İshak Bey'in İsmail Bey isminde bir kardeşinin Sicil-i Osmanî'de kayıtlı olmasından, o silsileye ait olduğu düşünülmektedir. Bkz. Uzunçarşılı, "Selim III'ün Veliht İken Fransa Kralı İle...", s.200.

⁶⁹⁴ Uzunçarşılı, "Selim III'ün Veliht İken Fransa Kralı Lûi XVI. İle Muhabereleri" s. 192-246.

⁶⁹⁵ Fransa Elçisi Kont de Vergennes'in yanında 1757-1763 yılları arasında memur olarak çalışan, aynı zamanda elçinin damadı da olan Baron de Tott, Osmanlı Devleti hizmetine alınarak Fen Müşaviri olarak tayin edilmiştir. Çeşme felaketinden sonra memlekette ilim ve eğitimin yayılmasının gerektiğine inanan Sultan III. Mustafa, 1773 yılında Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın emrinde bir tersane hendese hanenin açılması için Baron de Tott'u görevlendirmiştir. Bkz. Fatih Arslan "Encümen-i Dâniş ve Osmanlı Aydınlanması", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.6, S.11, 2009, s.423; Yaşar Bedirhan- Figen Atabey, "Osmanlı Bahriyesi'nde Yabancı Danışmanlar (1808- 1918)", *Turkish Studies*, C.8,S.5, Bahar 2013, s.128

⁶⁹⁶Fransa Hariciye Nazırı Kont Dö Verjen (K. De Vergenes) tarafından yazılan takrir; İshak Bey için değerli bir muallim bulunması, Versay'da iyi bir burjuvanın yanında pansiyoner olarak bırakılması, onun izzeti nefsinde rencide edecek en ufak tahakkümden kaçınılması gibi tavsiyeleri havidir. Bkz. Uzunçarşılı, "Selim III'ün Veliht İken Fransa Kralı Lûi XVI. İle Muhabereleri" s. 202.

hakkında bilgilendiriliyordu. *Emin* tüccar gemileri vasıtasıyla Fransa'ya ulaşan İshak Bey'e *Pierre Jean Marie Rüffen* adında doğu dillerine hâkim bir tercüman verilmiş, vazifesine başlamıştı. 1787 Mayıs ayında şehzade Selim'e gönderdiği arizada Hariciye Nazırı ile geceleri tebdil surette görüştükleri daima barış üzere olduğu, oradaki generallerle dostluk içinde olduğu, kendisi -yani III. Selim- tahta çıktığı zaman Fransa ile yeni bir ahitname imzalamak konusunda söz birliği ettiklerini beyan eden ifadelere yer veriyordu. Fransız elçisi ile Selim arasındaki mektuplardan da İshak Bey'in gönderilme amacı ortaya çıkıyor. Nitekim Fransız Sefiri *Şuvazöl Guffiye*'nin Sultana gönderdiği mektupta; İshak Bey'in Fransa hükümetinin misafiri olduğu, aradaki dostluğun pek ziyade arzu edildiği, İshak Bey'in gitmesi için beylik sefinesinin hazır olduğu bu gemi ile Akdeniz adalarını geçecek olan İshak Bey'in oradan emin bir tüccar gemisine bindirilerek gizlice Fransa'ya gideceği beyan ediliyordu. Ayrıca Fransa'da her hususta tahsil ettirileceğine ve bütün sanayi ve harp müesseseleri gösterilerek manevralarda bulundurulacağı arz edilmişti. İshak Bey sefire sözlü olarak, başlamak üzere olan Osmanlı- Rus savaşı hakkında Fransızların tutumunun ne olacağını sorduğunda, Fransa menfaatini ihmal etmeyen biraz da politik bir cevapla yanıtlanmıştı⁶⁹⁷.

III. Selim'in Hariciye Nazırı Kont dö Verjen'e yazdığı mektupta; 1768 Osmanlı- Rus Savaşı'nın biraz da Fransa'nın teşvikiyle olduğu anımsatılıyor, seferin başarısızlığa ulaşmasında babası III. Mustafa'nın vefatının önemli bir amil olduğu, her ne kadar Fransa'dan ümitvar ise de henüz Sultan olamadığı için elinden bir şey gelmeyeceği ifade ediliyordu. Şimdiden, hükümdar olacağı zamana kadar kendisiyle müttefik olması için en güvendiği adamı İshak Bey'i gönderdiğini söylüyor, hükümdar olduğunda bu iyiliğe mukabele edeceğine dair teminat veriyordu. Buna karşılık XVI. Louis patlak vermek üzere olan ihtilalin hemen öncesinde, 23 Mayıs 1787'de, İshak Bey'le gönderdiği mektupta; iki ülke arasındaki dost ve müttefikliğin devamını önemseydiğini, Osmanlı ordusunu ıslah için gerekli teknik yardımı yaptığını üstelik taraflarına bir sefer karartısını dahi def etmeye çalışmaktan başka bir iş yapmadığını beyan ediyordu. Ancak Rusya ile olan savaşta herhangi bir tahrik veya

⁶⁹⁷“Karadeniz Rus gemilerine açıldığı gibi Fransız gemilerine de açılsaydı, Rusya elbette ki korkuya kapılırdı. Lakin her ne kadar ricada bulunulmuşsa da Karadeniz'e Fransız sefineleri için izin verilmemişti. Umulan odur ki Selim'in saltanatında açılır. Bu ittifak Rusları tedirgin edecektir” mealinde bir yanıtla yanıtlanmıştı. Bkz. Uzunçarşılı, “Selim III'ün Veliht İken Fransa Kralı Lüi XVI. İle Muhabereleleri” s. 210.

teşviklerinin bulunmadığının altını çiziyordu. Bu cevap Selim'i tatmin etmeyecektir. Nitekim Ebubekir Ratıp Efendi kaleminden, Kral'a cevap vermek üzere İshak Bey ile gönderilen mektupta açıkça; Avusturya ve Rusya ile Kırım meselesi yüzünden çıkabilecek olan savaşta destek istediğini aksi takdirde nasihate ihtiyacı olmadığını belirtmişti⁶⁹⁸.

İshak Bey örneğinden hareketle Osmanlı dış politika ve istihbaratına dair önemli ipuçlarına ulaşıyor. III. Selim'in henüz şehzadeligi zamanında dış politikadan haberdar olduğunu, Avrupa'daki dengelerin Osmanlı aleyhine değiştiğinin farkında olan bir Şehzade ve Sultan görüntüsü çizdiğini belirtmek abartılı bir ifade gibi durmuyor. Üstelik söz konusu bu gelişmeler Selim'i Avrupa'da ilk kez daimi elçilik açma fikrine iten gelişmelerden biri olmuş olmalıdır. İshak Bey'in orada bulunma amacı bir yandan Kral ile Şehzade arasındaki ittifakı güçlendirmekken diğer yandan da Fransa'nın erişmiş olduğu teknik donanım ve ilerlemeyi müşahede ederek benzer bir inkişafı Osmanlı üzerinde tatbik etmek için gerekli olabilecek dinamikleri kavramaktı. Bu algılayışta İshak Bey'in- Venedik arşivi ile Osmanlı arşivindeki evrakları kıyaslayan Uzunçarşılı'nın tespitinden hareketle- kısmen başarılı olduğu söylenebilir. Çünkü kapalı bir toplum olan Doğu'nun taassubundan, Batı'nın açık ve nispeten özgür hayatına ani bir giriş yapan İshak Bey'in biraz da abartılı ifadelerle merkezi idareyi bilgilendirdiği, esasında teknik gelişmelerden çok, oranın ışıltılı hayatına merak saldığı⁶⁹⁹ Uzunçarşılı tarafından ifade ediliyor. Öyle bile olsa İshak Bey'in Selim'e son derece sadık, dış ilişkilerde oldukça faal, zeki ve yetenekli bir casus olduğunu söylenebilir. Zaten Unat da, III Selim'in son zamanlarında Fransa İmparatorluğu ile akdi kararlaştıran gizli ittifakı hazırlamaya memuren gönderilecek zatın kim olması uygun olacağını müzakere eden Encümen-i Vüzeranın mazbatasında görülen kayıtlardan, İshak Bey'in bir Sultanzade veya elçi olmaktan ziyade gizli siyaset işlerinde kullanılan casuslardan biri bulunduğuna işaret ediyor⁷⁰⁰. Sadakatine en iyi misal husumeti olduğu Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın hiddetinden endişelenip Rusya'ya kaçmak zorunda kaldığı bir dönemde; Çariçe'nin gözdesi *Potemkin* ve Rus sarayı hususi kâatibi *Betleároska*'nın yüklü bir para karşılığı Rusya'ya casusluk yapma teklifini

⁶⁹⁸ Uzunçarşılı, "Selim III'ün Veliht İken Fransa Kralı Lüi XVI. İle Muhabereleri" s. 213-215.

⁶⁹⁹ Uzunçarşılı, "Selim III'ün Veliht İken Fransa Kralı Lüi XVI. İle Muhabereleri" s. 204.

⁷⁰⁰ Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, s.21-23.

“benim tek vatanım ve tek dinim vardır” diyerek reddetmesidir⁷⁰¹. Çariçe ile münasebetini sağlayan ise daha önce yakınlığının bulunduğu ve hapisten çıktıktan sonra ülkesine dönmesi için 14 bin ruble borç verdiği hatta Cezayirli Gazi Hasan Paşa ile aralarının bozulmasına neden olan Rus Binbaşı *Zorich*’ti. Bu münasebetlerden de dış ilişkilerde oldukça faal bir görüntü yansıttığı anlaşılıyor. Son olarak III. Selim’in, diplomasi hakkında oldukça bilgili, yetenekli ve farkındalık sahibi bir Sultan olduğunun altı çizilmelidir.

3.3.5. Akdeniz’in İki Yakasında İki Büyük İmparatorluk: Osmanlı – Hasburg

E. Safa Gürkan, Akdeniz’in iki yakasında birbirlerine paralel bir şekilde bölgesel bir güç olarak ortaya çıkan Osmanlılar ve Habsburglar’ın 16. yüzyıl boyunca sürececek olan emperyalist bir rekabetle bir cihan hâkimiyeti kavgası verdiklerini ifade etmiştir. Ona göre Türkçe tarih yazımında bu rekabetin Akdeniz ayağı gerek dil engelleri, gerekse kaynakların eksikliği nedeniyle ihmal edilmişse de Osmanlılar ve Habsburglar’ın kozlarını sadece Macaristan ovasında değil, aynı zamanda Akdeniz sularında da paylaşmıştı. 1551’de Tunus’un, 1555’te Trablusgarb ve Tlemcen’in, 1556’da Becaye, Gafsa’nın ve 1560’ta Cerbe’nin fethiyle, Batı Akdeniz’deki Osmanlı varlığı perçinlenmişti. Ancak Osmanlı- Habsburg mücadelesi yalnız harp sahasında sınırlı kalmayıp her iki taraf da suikast, rüşvet, isyana teşvik ve sabotaj gibi gizli diplomasi yöntemlerinden de medet ummuşlardı⁷⁰².

Devletlerarası askeri ve politik ilişkilerin resmi ayağı olan anlaşmalar ise - tersi durumlarının olduğu da bilinmesine rağmen- genellikle onların askeri sahadaki üstünlüklerinin diplomatik sahaya bir yansımasıydı. Sözü edilen tersi durumlar, yaygın söyleyişle; savaşta kazanıp masada kaybetmek deyiminin bir ifadesi olan diplomasiyi ifade eder ve diplomasinin önemine işaret etmek üzere bir parantez olarak sunulmuştur. Bu ifadeden hareketle Osmanlı- Habsburg diplomatik ilişkilerinin siyasi anlaşmalar üzerinden genel bir değerlendirilmesi yapılacak olursa bu ilişkileri üç safhada değerlendirmek mümkündür. İlki I. Süleyman’ın saltanatı döneminden, Zivatoruk Barış Antlaşmasına (1606) kadar olan evredir ki bu evrede,

⁷⁰¹ Uzunçarşılı, “Selim III’ün Veliht İken Fransa Kralı Lüi XVI. İle Muhaberelei” s. 206-207.

⁷⁰² Gürkan, “Ftilin Ucunda Tersane-yi Âmire”, s.43-44.

Osmanlı, Habsburg Hanedanı'na oranla daha kuvvetli bir müzakere pozisyonuna sahip olmuştur. İkincisi Zıttoruk Anlaşmasından Karlofça'ya (1699) kadar olan ve her ne kadar Zıttoruk Barışı ile tarafların diplomatik olarak eşit haklara sahip olması sağlanmış olsa da, Osmanlı'nın askerî olarak daha kuvvetli olduğu devredir. Sonuncusu ise Karlofça ile başlar ve Osmanlı Devleti'nin çözülme devrine tesadüf eder ki bu evre diplomatik üstünlüğün tamamen kaybedildiği dönemdir⁷⁰³.

Osmanlı Devleti ile Habsburg Hanedanı arasındaki diplomatik münasebetlere en eski işaretlerden biri, 1527'de Ferdinand'ın Nikola adlı bir elçi ile İstanbul'a gönderdiği ve tercümanlar başlığında bahsi geçen, saray tercümanlarından Yunus Bey'in Latinceye tercüme ettiği mektuptur⁷⁰⁴. Rum asıllı bir mühtedi olan ve 1525-1551 arasında Divan-ı Hümayunda baş tercümanlık yapan Yunus Bey'in, Batı yakınlık kurduğu hatta Venedik elçilerine büyük meblağda borç verecek kadar⁷⁰⁵ iyi ilişkiler içerisinde olduğu biliniyor. Defalarca Habsburg İmparatoruna karşı Fransa ve Venedik'le bir ittifak bulmak amacıyla Venedik'e yollandığı⁷⁰⁶ kaynaklara yansıyan Yunus Bey'in diplomatik sahadaki etkinliğini anlamak açısından bir örnek, Ferdinand'ın 1540'da Osmanlı ülkesine yolladığı elçisi Trankilüs'e Sadrazam Lütfi Paşa ile Yunus Bey'i kazanması için hiçbir fedakârlıktan çekinmemesini emretmesidir⁷⁰⁷.

1535 yılında Ferdinand'a gönderilen ilk Osmanlı elçisi ise Memiş Çavuş'tur⁷⁰⁸. Her ne kadar bu dönemde Osmanlı Devleti, müzakere pozisyonunun kuvvetli olduğunun bilincinde olup buna uygun bir tavır takınmışsa da diplomatik açıdan söz edilenin aksine, merkezi idarede diplomatik ilişkiler ve diplomatik istihbarat hakkında bir farkındalığın olduğuna işaret etmektedir.

II. Selim (1566-1574) ile II. Maximilian (1564-1576) arasında imzalanan Edirne Barış Antlaşması'ndan sonra, 1592 yılına kadar her iki güç arasında süre

⁷⁰³ Ali İbrahim Savaş, "Osmanlı Devleti İle Habsburg İmparatorluğu Arasındaki Diplomatik İlişkiler", *Türkler*, C.9, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 555-566.

⁷⁰⁴ Savaş, "Osmanlı Devleti İle Habsburg İmparatorluğu Arasındaki Diplomatik İlişkiler", s.567

⁷⁰⁵ Aydın, "Divan-ı Hümayun Tercümanları ...", s.50.

⁷⁰⁶ Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bâb-ı Âli Tercüme Odası*, s.49; Bilgin, "Divan-ı Hümayun Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasisindeki Yerleri", s.51; Bacque-Grammont, Jean Louis, "Feridun Bey'in Az Bilinen Bir Yapıtı "Tevarih-i Padişahan-ı Françe" Üzerine Bazı Düşünceler", *XII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler, Çev. Aksel Tibet, C. 4, TTK Yay., Ank. 1999, s. 1398.

⁷⁰⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 374,507; Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık...*, s. 50.

⁷⁰⁸ Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ...*, s.50.

gelen sınır anlaşmazlıkları yerini Temmuz 1664 tarihinde imzalanan Vasvar Antlaşması'nın ardından, IV. Mehmed Kara Mehmed Ağa'yı, Osmanlı ve Avusturya arasındaki dostluk münasebetlerini yeniden kurmak amacıyla Viyana elçiliğine atamasıyla yeni bir döneme bırakmıştı. (1665)⁷⁰⁹. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 1683 Viyana muhasarasında, kuşatma için faydalı olduğu muhakkak olan şehrin kale ve istihkâmları hakkında Mehmed Ağa'nın sefaretnamesine kaydettiği bilgilerden istifade etmesi,⁷¹⁰ elçilerin istihbarî faaliyetlerde oynadığı role, özelde Avusturya-Osmanlı arasındaki diplomatik istihbarata misal teşkil ediyor.

III. Ahmed zamanında, Ahmed Dürri Efendi'nin elçilikle Şah Hüseyin nezdine gönderilmesinin nedenlerinin arasında, İran'da meydana gelen siyasi olayları daha yakından izlemek ve olayların iç yüzünü tam anlamıyla öğrenmek, bir taraftan Rusların öte taraftan Afganlıların baskısı altında kalarak sıkıntılı günler yaşayan İran'a Osmanlı Devleti'nin kudretini göstermek vardı. Bunların yanında Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın, Osmanlıların İran'a doğru yayılacağı hakkındaki haberlerin doğru olmadığını İranlılara bildirmek amacıyla, ülkenin doğusunda düşündüğü genişleme hareketinden evvel İran'ın iç durumunu mahallinde incelemek arzusundan kaynaklanmıştı⁷¹¹.

1757'de Avusturya, 1763'de Prusya'ya fevkâlade elçi olarak gönderilen ve *her fırsat ve imkânda her şeyi öğrenmek elçinin en faydalı vazifesidir* diyen Ahmed Resmî Efendi'nin sefaretnamesinde istihbarata yönelik detaylar hemen göze çarpıyor. Nitekim Avusturya'daki elektörler arasında kral olabilmek için girişilen yoğun ve hırslı mücadelenin taraflarıyla ilgili oldukça detaylı malumat sahibiydi. Eyaletlerdeki yolsuzluk ve düzensizliğin ülke ekonomisine olan zararından da bahseden Resmî Efendi'nin ifadesine göre bu açığın vergilerle kapatılmaya çalışıldığı mesela Osmanlı tüccarından başka Fransız ve İngiliz tacirlerinden yüzde 30 gümrük ile bir öküzden 5 altın vergi alıyorlardı⁷¹².

⁷⁰⁹ Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s. 142.

⁷¹⁰ Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, s.47-48.

⁷¹¹ Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.143; Ayhan Ürkündağ, *Ahmed Dürri Efendi'nin İran Sefaretnamesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006, s. 40-41.

⁷¹² *Ahmed Resmî Efendi'nin Viyana ve Berlin Sefaretnâmeleri*, Haz.Bedriye Atsız, Kervan Yay., İstanbul 1980, s.28-34.

Dolayısıyla daha ilk devirlerde elçilik münasebetiyle kurulan ilişkiler, her ne kadar Osmanlı merkezi idaresince elçiler entrikacı casuslar gibi telakki edilip onlara karşı tedbirli davranılsa da, Osmanlı dış politikasını etkileyen ve ondan etkilenen bir unsurdu.⁷¹³ Nitekim 18.yüzyıldan önce de dış politika konusunda bir farkındalık ve sürekli olmasa bile görece bir ilerleme mevcuttu. Netice itibariyle 18.yy'ın ikinci yarısına kadar Osmanlı Devleti'nin dış politikasının olmadığını iddia etmek; II. Mehmed döneminde kabul edilen Kanunname-i Ali Osman'a kadar Osmanlı'da şehzade katli yapılmadığı sonucuna varmaktan farksız gibi görünmektedir.

⁷¹³ Bu konuda 1554 yılında İstanbul'a gönderilen Avusturyalı elçi Busbecq, Osmanlıların elçilere casus muamelesi yaptıklarından yakınmakta fakat hemen akabinde bu davranışların pek de haksız olmadığını vurgulamaktadır. Bkz. Savaş, *Osmanlı Diplomasisi*, s.40'tan naklen; Kari Teppy, *Dersaadet'te Avusturya Seferileri*, Çev., Selçuk Ünlü, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1988,s.151.

4. BÖLÜM: İSTİHBARAT KANAL VE STRATEJİLERİNİN UYGULANMASI

4.1. KURULUŞ DEVRİ OSMANLI İSTİHBARATI

M. Fuad Köprülü(1890-1966), Osmanlı'nın kuruluşu için; "13. asrın sonlarında Anadolu'nun kuzeybatı sınırında beliren küçük bir siyasi teşekkülün nasıl olup da 100 yıl bile sürmeyen bir zaman içerisinde, Balkanlar ve Selçuk Anadolu'sunun büyük bir kısmına sahip ve hâkim olan kuvvetli bir devlet haline dönüştüğünün layıkıyla izah edilemediğini"⁷¹⁴ belirtmiştir. Nitekim küçük bir uç beyliğinin 600 yıl sürecek bir hükümdarlığa dönüşmesinin altında yatan tüm nedenlerin, açık ve anlaşılır bir biçimde tespit ve tenkidi her devir tarihçisi için izaha muhtaç gözükmiştir. Kuşkusuz bu nedenlerin tamamının belirlenip ve değerlendirilmesi, tek bir çalışmanın kapsamını aşar ancak çalışma; söz konusu nedenler arasında yer alan ve çalışmanın temelini teşkil eden istihbarat faaliyetlerinin, bu hızlı büyümeye neden olan ve elbette ki sonuçlarına da yansıyan etkilerini gözler önüne sermeyi amaçlamaktadır.

Bizans sınırına yakın ve diğer Türk beyliklerine nazaran pek çok açıdan güçsüz durumda olduğu göz önünde bulundurulursa; bulunduğu coğrafyada tutunmak isteyen Osmanlı beyliği için istihbarat, tercihten ziyade zorunluluktur. Dolayısıyla en erken istihbarat faaliyetleri, Bizanslı tekfurlar ve Anadolu'daki diğer beyliklere karşı, daha çok askeri ve diplomatik olarak yürütülmüştür. Her ne kadar süreklilik ve düzenlilik arz etmeyip, Sultanların ve yetenekli devlet adamlarının ömürleriyle sınırlı olsa da istihbarat ile ilgili en erken farkındalık askeri sahada başlamıştı. Nitekim neredeyse her sefer öncesinde çıkılan *keşif* ve *dil alma* faaliyetleri bunun açık bir göstergesidir. Fetihler sayesinde, coğrafi sınırların genişlemesine paralel olarak, istihbarat faaliyetlerinin yönü ve niteliği de değişip gelişmiştir. Yeni tanışılan coğrafyalar, aynı zamanda kültürel etkileşim sağladığından, bu durum, merkezi idareyi, istihbarat elde etmek için, farklı istihbarat kanalları kullanma ve yeni stratejiler geliştirmeye sevk ediyordu. İstihbarat özelindeki bu gelişim ilk devirlerden itibaren takip edilmeye, kat edilen mesafe ve devirlere göre söz konusu değişim ve gelişimin yönü belirlenmeye çalışılmıştır.

⁷¹⁴Mehmed Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Akçağ Yay., Ankara 2003, s.41.

4.1.1. Tekfurlar İle İlk Karşılaşmalar

Dönem kaynakları istihbaratın nasıl elde edildiğine dair nadiren bilgi verse de kuruluş dönemi ile ilgili olarak referans alınan Osmanlı ve Bizans kronikleri istihbaratın, daha beylik döneminden itibaren kullanılmaya başlandığı noktasında müttelik gibiler. Söz gelimi 1291 senesinde Osman Gazi (1281-1324), Harmancık Tekfuru Mihâl'in dalalet üzerine olduğu istihbaratını alınca, 1500 kişilik hafif süvari birliği ile Göynük tarafına hareket etmişti. Mudurnu tarafında olan Samsa Çavuş⁷¹⁵'a da haber ulaştırarak oradaki tekke şeyhinin ihtiyatsızlığı üzerine, Sakarya nehrinin kolay geçidinden geçerek Sorgun kasabasına gelmiş ve burayı da hâkimiyet altına almıştı⁷¹⁶. Aşıkpaşazade'ye göre, Osman Gazi'nin uçlarda şöhret ve şanının yükselmesi, Bizanslı tekfurların telaşa kapılmalarına neden olmuştu ancak Osman Gazi sadık dostu Köse Mihâl⁷¹⁷ vasıtasıyla tekfurların sırlarını öğreniyordu⁷¹⁸. Mesela Bilecik tekfuru Osman Gazi'nin zamanla güvenini kazanmıştı, hatta Gazi yaylaya çıkarken eşyasının korunması için Bilecik kalesinde bırakıyordu. Lakin Bilecik Tekfurunun iyi niyet bildirmesi tamamen sahte olup amacı gaziye bir suikastla ortadan kaldırmaktı⁷¹⁹. Bilecik Tekfuru, Yarhisar Tekfurunun kızı Nilüfer ile evlenmek vesilesiyle düğününe davet ettiği Osman Gazi'ye suikast hazırlığı içerisine girmişti. Osman Gazi, ise Köse Mihâl'den almış olduğu istihbarat neticesinde durumun farkına varmış ancak belli etmeyerek, düğüne katılacağını ancak düğünden sonra tekrar yaylaya çıkma niyetinde olduğunu; Germiyanlı ile aralarında husumet olduğu için, bir saldırı ihtimaline karşı eşyasını ve kadınları Bilecik kalesinde muhafaza etmek istediğini bildirmişti. Düğün 1297 senesinde

⁷¹⁵Aşıkpaşazade, Samsa Çavuş'un Ertuğrul Gazi Söğüt'e geldiği vakit onunla birlikte gelen komutanlardan olduğunu nakleder. Onun için; "Hayli adamı olan birisidir; Yoldaşlığa yarar bir kardeşi daha vardır ki; Sülemiş derler. İnegöl kâfirleri dirlik vermediğinden Mudurnu civarına karar verdiler oranın kâfiriyle iyi geçinip dururlardı. Bundan dolayı Osman Gazi o yöreyi onlara emanet etti" şeklinde kayıt düşmüştür. Bkz. *Aşıkpaşoğlu Tarihi*, Haz. H. Nihat Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985, s.10.

⁷¹⁶*Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa, II*, s.65-66; *Aşıkpaşoğlu Tarihi*, s.10; *Müneccimbaşı Tarihi, I*, s.67-68; H. İnalçık, *Osman Gazi'nin İznik (Nicaea) Kuşatması ve Bafeus Savaşı*, s.318-319.

⁷¹⁷Harmankaya (Bilecik vilâyetinde, Gâzî Mihâl nahiyesindeki Harman köyü) tekfuru olup, sonradan Osmanlılara itaat edip İslamiyet'i kabul etmiştir. Bkz. Orlin Sabev (Orhan Salih), "Osmanlıların Balkanları Fethi ve İdaresinde Mihaloğulları Ailesi (XIV.-XIX. Yüzyıllar): Mülkler, Vakıflar, Hizmetler", *OTAM*, S.33, 2013,s.231.,

⁷¹⁸*Aşıkpaşoğlu Tarihi*, s.7; *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa, II*, s. 466.

⁷¹⁹*Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa, II*, s. 466.

Bilecik yakınlarında Çakırpınar denen bir çimenlikte tertip edilecekti⁷²⁰. Belirtilen gün geldiğinde Osman Gazi, 40 kişilik bir grubu kadın kılığında, bir o kadarını da keçelere sarıp sandıklara yerleştirerek katırlara yükletmiş ve böylece gizlice kaleye sızmıştı. İçeri sızan askerler kısa sürede kaledeki muhafızları etkisiz hale getirerek kaleyi zapt etmişlerdi. Ardından Yarhisar üzerine yönelip düğün alayı için hazırlanan askerlerin çoğu öldürülmüş pek çok *dil*⁷²¹ ve ganimet elde edilmişti⁷²². Böylece Osman gazi, biraz da Köse Mihal'in casusluğu sayesinde tekfurlarca düzenlenmiş suikasttan kurtulduğu gibi, Bilecik Yarhisar ve İnegöl'ü fethetmişti (1227).

Hristiyanlar için kutsal şehir olarak kabul edilen İznik'in alınması(1330), askeri istihbaratın yardımıyla mümkün olmuştu. Osmanlı idaresi İznik'i kuşatınca (1328), Bizans İmparatoru III. Andronikos (1296-1341), İznik'i kaybetmeyi imparatorluğun dağılması olarak telakki ettiğinden yardım için karadan ve denizden ordular sevk etmişti. Orhan Gazi ise casusları vasıtasıyla durumdan haberdar oluyor, edinilen istihbarat doğrultusunda ordusunun konum ve durumuna gereken nizama veriyordu⁷²³. Hoca Saadetin; *“fetihten önce Orhan Bey'in birkaç dilaverini Bizans kuvvetlerini gözetlemek için ileriye göndermiş ayrıca habercileri sayesinde düşmanın hareketlerinden haberdar olmuştu”*⁷²⁴ şeklinde naklediyor. III. Andronikos ordusunun, Yalova'ya çıkıp ileri hareket ettiği istihbaratının alınması üzerine⁷²⁵ Orhan Gazi, oğlu Süleyman'ı *keşif* ve *dil alma* amacıyla Bizans ordusuna yollamıştı. Şehzade Süleyman ani bir gece baskınıyla III. Andronikos'un ordusunu basıp ağır bir yenilgiye uğratmış ve kumandanları ile bazı subayları esir alarak babasına göndermişti. II. Bayezid ve I.Selim'e müşavirlik yapmış olan İdris-i Bitlisî (ö.1520), İznik muhasarasını kırmak için III. Andronikos'un, Osmanlı ordusuna ani bir gece

⁷²⁰ Gelibolulu Mustafa Ali, *Kitabü't-Tarih-i Kühü'l-Ahbâr*, Haz. Ahmet Uğur ve dğr., I/1, Kayzeri 1997, s. 52-54; *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s. 466-469; *Neşri Tarihi*, I, s. 94-96; *Aşıkpaşoğlu Tarihi*, s.11; *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.66-67.

⁷²¹ Yarhisar esirlerinden birisi de gelin Nilüfer Hatun'dur. Osman Gazi onu da henüz on altı yaşında olan oğlu Orhan Bey ile evlendirir. Nilüfer Hatun kendi rızasıyla Müslüman olur. Şehzade Süleyman ve Murad Hüdavendigâr'ı doğurur. Bursa'da kendi adına nispet edilen Nilüfer nehri üzerine bir köprü yaptırmıştır. Ayrıca pek çok başka hayratı da vardır. Bkz. *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s. 469; *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.67; *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 66-69.

⁷²² *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s. 466-469; *Neşri Tarihi*, I, s.94-96; *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.68-69.

⁷²³ *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s. 469.

⁷²⁴ *Tacü't-Tevârih*, I, s.71.

⁷²⁵ *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, Haz. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2000, s.13.

baskını düzenleme planının Osmanlı casuslarınca öğrenildiğini naklediyor⁷²⁶. Alınan bu istihbarat neticesinde Orhan Gazi'nin kuvvetleri, üzerlerine gönderilen Bizans ordusunu basıp dağıtmış, kumandanlarından pek çoğunu esir etmişti. Ahalisi zaten uzun süren kuşatmanın verdiği bezginlik içerisinde olan kale halkı⁷²⁷; kendileri için gönderilen ordunun bozguna uğradığı ve kumandanlarının esir alınmış olduğunu öğrenince aman dilemişlerdi. Bu suretle Sultan Orhan 1330 senesinde İznik'i alıp Osmanlı memleketine katmış ve burayı hükümet merkezi yaparak İznik Kadılığına Kara Halid'i getirmişti⁷²⁸.

Yalnızca Osmanlı tarafı değil, Bizans da casusları vasıtasıyla karşı taraftan istihbarat elde etmenin yollarını arıyordu. Ancak Şehzade Orhan'ın yalnız başına ilk seferi olan, stratejik bir öneme sahip olan Karaçepüş (Katoikia)⁷²⁹ kalesinin alınması esnasında, Bizans'ın elde ettiği sağlıksız istihbarat Osmanlı tarafına fayda sağlamıştı. Sahte ricatla geri çekilen Osman Gazi'nin kuvvetlerini gören Bizans casusu Türklerin kaçmakta olduğunu bildirince Karaçepüş tekfuru tedbirsiz bir şekilde kaleden çıkıp zor durumda olduklarını düşündüğü şehzade Orhan Gazi ve diğer beylerin üzerine yürümek için hisardan çıkmıştı. Hisarın yakınındaki gaziler ise pusudan çıkarak tekfuru yakalamış ve kaleyi zapt etmişlerdi⁷³⁰. Bu kalenin ele geçirilmesiyle Bizans'tan İznik'e gelen yol kapanmıştır (1305)⁷³¹.

Osman Gazi'nin "Aratun" adında bir casusu vasıtasıyla Ermeni Beli sınırında kurulan pusuyu haber aldığı ve düşman hilesini boşa çıkardığı Aşıkpaşazade'nin kayıtlarında⁷³² yer alıyor. İbn Kemal (1468-1536), Orhan Bey'in istihbarat konusunda çok hassas davrandığını, düşmanlarının arasında devamlı bir casusunun bulunduğunu, dolayısıyla düşmanın yaptığı her hareketi, hatta savaşa niyetlendiklerini dahi önceden haber aldığından düşmandan evvel harekete geçtiğini naklediyor⁷³³.

⁷²⁶ *Heşt Bihişt*, I, s.250.

⁷²⁷ *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.22-23.

⁷²⁸ *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.487; *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.23.

⁷²⁹ *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.5; İnalçık, "Osman I", *TDV İA*, C.31, s.450.

⁷³⁰ *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.82.

⁷³¹ İnalçık, "Osman I", s.450.

⁷³² *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.7.

⁷³³ İbn Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman*, II. Defter, Yay. Şerafettin Turan, Atık Yay. Ankara 1991, s.144.

4.1.1.1. Çimpe Kalesi'nin Alınması ve Rumeli'ye Geçiş

A. Cevdet Paşa da Rumeli'ye geçiş için dönüm noktası olarak kabul edilen Çimpe Kalesi'nin⁷³⁴ alınmasında (1354) istihbaratın ciddi bir rol üstlendiğini ifade ediyor⁷³⁵. Bu konu hakkında dönem kronikleri de mütteftiktir. Kaynaklara göre; Orhan Gazi'nin oğlu Şehzade Süleyman ve devlet erkânından, *Hacı İl Bey*, *Ece Bey*, *Gazi Fazıl* gibi büyük kumandanların ve bir miktar seçkin hassa askerinin katıldığı, Rumeli'ye geçiş için nasıl bir yol izlenmesinin gerektiğinin görüşüldüğü önemli bir toplantı yapılmıştı. Uzun süren müzakereler sonunda söz konusu grup ava gider gibi çabucak hareket ederek karşıya geçmenin çaresini aramak üzere Güvercinlik denen yere gelmişlerdi. *Rumlar Osmanlı'nın korkusundan Anadolu kıyısında değil gemi, küçük bir kayık bile bulundurmadıklarından* karşıya geçmenin imkânı yoktu. Geçilse dahi karşı taraftan durumu bilen bir *kılavuz* elde etmek gerekir denilerek, Şehzade Süleyman; *Ece Bey* ve *Gazi Fazıl*'ı karşı taraftan bir casus bulmakla görevlendirilmişti. Söz konusu kumandanlar öküz derisinden tulumlar şişirerek bir sal yapmış ve geceleyin Kemer denen yerden bu sala binerek sabah Gelibolu çevresinden, Viranhisar diye bilinen, boğazın en dar yeri olan Çimpe Kalesi sahiline çıkmışlardı. Bağlar arasında Rum ileri gelenlerinden bir askeri tutup Şehzade Süleyman'a getirmişlerdi. Süleyman Paşa o Rum'a hilat giydirip iltifat ve taltif buyurmuş, ayrıca kale fethedildiği zaman kendisini kale kumandanı tayin edeceği vaadinde de bulunarak adamı kendisine kulluk ve kılavuzluk yapmaya ikna etmişti⁷³⁶.

Şehzade Süleyman bunun üzerine hemen iki sal bağlatıp; birine kendisiyle beraber Osmanlı hanedanı emektarlarından *Aksungur*, *Karaoğlanoğlu*, *Akçakocaoğlu*

⁷³⁴ Venedik korsanlarının bazı Osmanlı sahillerine saldırılarından dolayı Sultan Orhan, Venediklilerin aleyhinde iken; Kayzer'in Galata'yı zapt eden Cenevizlilere karşı Venediklilerle ittifak kurması; boğazın Anadolu yakasını elinde bulunduran Sultan Orhan'ı hem Venediklileri sıkıştırma hem de Kayzer'i tehdit etmek için Rumeli yakasına asker geçirerek iki taraftan boğazı tutma fikrine sevk etti. Bunun için de Çimpe Kalesi'nin alınması ehemmiyet arz ediyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.497; *Aşıkpaşoğlu Tarihi*, s.52; *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.93-95; Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-Zâde Tarihi*, I, Haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989, s.34; İbn Kemal, *Tevarih-i Âl-i Osman*, II. Defter, s.115-116; *Neşri Tarihi*, I, s.175; *Tacü't-Tevârih*, C.I, s.88-90; *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi, 1288-1502)*, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul 2007, s.19.

⁷³⁵ *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s. 498.

⁷³⁶ *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.94; *Aşıkpaşoğlu Tarihi*, s.26; *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s. 498; *Neşri Tarihi*, I, s.175; *Tacü't-Tevârih*, I, s.88-90; *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi, 1288-1502)*, s.19; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, (F. Giese neşri), s.18; *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, s.158-159; *Heşt Bihişt*, I, s.269.

ve *Balabanıkoğlu*'nun olduğu kırk kişi ve diğerine de *Hacı İl Bey*, *Ece Bey*, *Fazıl Bey* ve onun amcazadesi olan *Evrenos Bey*⁷³⁷'i bindirmişti⁷³⁸. Talihlerinin ve havanın müsaitliği ile Rumların haberi olmaksızın 1354 senesinde bir gün sabahleyin erkenden Çimpe Kalesinin altına yanaşmışlardı. Rum casusunun gösterdiği yerde; hisar duvarının kenarında zamanla sur seviyesine yükselmiş gübre yığını üzerinden kalenin içine girmişlerdi. Harman vakti olmasından dolayı da çok fazla bir mukavemetle karşılaşmaksızın kaleyi kolaylıkla fethetmişlerdi⁷³⁹. Böylece stratejik öneme sahip olmakla birlikte, korunaklı bir yer olan Çimpe Kalesi büyük bir mukavemetle karşılaşmadan kolaylıkla fethedilmişti (1354). Üç gün içerisinde de oraya yakın olan Ayasılonya kalesi⁷⁴⁰ de Osmanlı denetimine alınmıştı⁷⁴¹.

İstihbaratın ehemmiyetine vakıf olduğu ifade edilen I. Murad (1360-1389) zamanında da tekfurularla mücadele sürmüştü. Bu mücadelede, casusluk işlerinde oldukça mahir ve becerikli olan komutanları aktif şekilde Sultana destek vermekteydiler. Nitekim karşı casusluğun ilk örneklerine de bu dönemde rastlanıyor. Hem Dimetoka Kalesi'nin ele geçirilmesinde, hem de Hacı İlbeyli'nin kendisine karşı düzenlenecek olan suikasttan kurtulmasında, kendisinin vazifelendirdiği bir casusun önemli rolü vardı. Osmanlı kuvvetleri Edirne'nin fethiyle (1362) meşgulken söz konusu casus aldığı talimata uygun olarak Dimetoka Kalesi'ni gözetlemiş tekfurunun Hacı İlbeyli'yi yakalama planını öğrenip muhatabına bildirmişti⁷⁴². Planlanan gece, tekfur İlbeyli'yi yakalamak için hisardan çıkınca, gerekli tedbirleri alıp harekete geçen Hacı İlbeyli onu yakalamıştı. Tekfur kendisinin ve ailesinin

⁷³⁷ “Bunların hepsi Türkmen reislerinden olup “Hacı İl Bey ve Evrenos Bey” Rum idiler diyenler çok yanlış ve yabana söz söylemişlerdir”. Bkz. *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s. 498.

⁷³⁸ *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s. 498.

⁷³⁹ *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.497-499; *Aşıkpaşoğlu Tarihi*, s.54; *Solak-Zâde Tarihi*, I, s.34; İbn Kemal, *Tevarih-i Ali Osman*, II. Defter, s.115-116; *Neşri Tarihi*, I, s.175; *Tacü't-Tevarih*, I, s.88-90; *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi, 1288-1502)*, s.19, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, (F.Giese neşri), s.18; *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, s.158-159; *Heşt Bihişt*, I, s.269.

⁷⁴⁰ Yahut Ayaslonca /Ayasılınca bkz. *Aşıkpaşazade Tarihi*, s.26.

⁷⁴¹ Süleyman Paşa'nın yanında bulunanlardan manzum mevlidin yazarı meşhur Süleyman Çelebi; Şehzade Süleyman Paşa'nın Rumeli yakasına geçmesi üzerine şu beyti söylemiştir:

“Velayet gösterip halka suya seccade salmışsın

Yakasın Rumelinin dest-i takva ile almışsın.” Bkz. *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s. 499.

⁷⁴² *Neşri Tarihi*, I, s.195.

canının bağışlanması karşılığında hisarı teslim etmiş böylece kale fethedilmişti (1360)⁷⁴³.

4.1.2. Osmanlı'yı Balkanlardan Atma Planları: Haçlı Seferleri

Balkanlardaki Türk ilerleyişini durdurma niyetiyle düzenlenen Haçlı seferlerinin bertaraf edilmesinde istihbaratın rolü önemsenecek boyuta gelmişti. Kaynakların ortak görüşü, önemli bir Haçlı akını olan Sırpı Savaşı'nda Hacı İlbeyli'nin üstlenmiş olduğu önemli istihbarî sorumluluğun sayıca çok olan Sırp askerlerine karşı büyük bir zafer kazanılmasına vesile olduğudur⁷⁴⁴. Lala Şahin Paşa'nın (öl.1586) Filibe'yi alması üzerine (1363), Filibe tekmuru Papa V. Urban (öl.1370)'a durumu şikâyet etmiş, Papa Müslümanların aleyhine Hristiyan hükümdarları birleştirme çağrısı yapmıştı. Bu çağrı üzerine Macaristan, Bosna, Sırp kralları ve Eflâk Beyi'nden 100 bin kadar asker toplanarak *Haçlılar* sıfatıyla Edirne'ye doğru hareket etmişlerdi. Durumdan haberdar olan Şahin Paşa telaşlanarak, müttefik hükümdarların askerlerine oranla Rumeli'deki İslam askerleri sayıca az olduğunu I. Murad'a arz etmişti⁷⁴⁵. Sultan Biga kalesinin fethiyle meşgul olduğu için Lala Şahin paşa Sultan ordusunun kendisine yardıma yetişmeyeceğini anlayıp verilen karar üzerine düşman ordusunun durumunu öğrenmek ve *dil almak* üzere Hacı İlbeyli'yi keşif akınına göndermişti. Hacı İlbeyli Edirne civarındaki Çirmen denilen yerde müttefik hükümdarlar ordusunun karargâhına kadar sızmayı başarmış, Haçlı askerlerinin sayıca üstün olmalarının verdiği güvenle, rehavete kapılarak bir düzensizlik ve başıboşluk içinde olduklarını müşahade etmişti. Bunun üzerine en uygun stratejinin orduyu dörde bölüp bir gece baskını düzenlemek⁷⁴⁶ olduğuna karar verilip Haçlı kuvvetlerini bozguna uğratmışlardı⁷⁴⁷. Hacı İlbeyli'nin

⁷⁴³ *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.103; *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.28; *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, s.27; Hadîdî, *Tevârih-i Al-i Osman*, (1299-1523), Haz. Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1991, s.86; *Oruç Beğ Tarihi*, s.23; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, (F. Giese neşri), s.24.

⁷⁴⁴ *Tacü't-Tevârih*, I, s.124-125; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel (Osmanlı Tarihi, 1299-1481)*, Yay. Ahmet Ağırakça, İnsan Yay., İstanbul 1995, s.108; *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa*, s.519-521.

⁷⁴⁵ *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.28; *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, s.27; Hadîdî, *Tevârih-i Al-i Osman*, (1299-1523), s.86; *Oruç Beğ Tarihi*, s.23; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, (F. Giese neşri), s.24; *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa*, II, s.520.

⁷⁴⁵ *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.106.

⁷⁴⁶ *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa*, II, s.520

⁷⁴⁷ *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.106; *Tacü't-Tevârih*, I, s.124-125; *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa*, II, s.519-521.

askeri istihbaratı, Osmanlı'yı hem büyük bir tehlikeden kurtarmış hem de kendisine büyük bir şan ve şöhret kazandırmıştır⁷⁴⁸.

Kosova Savaşı (1389) da özellikle askeri istihbarat noktasında dikkat çekici notlar barındırıyor. Sırp ve Bosna kralları ile sulh üzereyken, ahde mugayir olarak Lala Şahin Paşa'nın ordusunu dağıtmaları üzerine (1387) I.Murad harp hazırlığı yapmak üzere ve o sene kışı Filibe'de geçirmeye karar vermişti⁷⁴⁹. Sırp Kral Lazar bunu haber alınca Bosna, Hersek, Arnavut, Frenk Macar, Leh, Sırp, Eflâk ve Boğdan hükümdarlarından yardım isteyerek büyük bir hazırlığa⁷⁵⁰ girişmiş, buna karşılık I.Murad da Anadolu'dan; Kastamonu, Germiyan, Hamitoğlu, Aydın, Saruhan gibi beyliklerden yardım istemişti. I.Murad'ın bizzat organize ettiği ve önderliğini Timurtaş Paşa'nın oğlu Yahşi Bey'in yaptığı 5 bin akıncı birliği, *keşif ve dil alma* vazifesiyle ileri gönderilmişti⁷⁵¹. Yahşi Bey Şehirköyü tarafından düşmanın durumu ile ilgili mühim haberler ve pek çok da *yarar dil* getirmişti. Kosova'ya yaklaşıncı devlet erkânı Sultan'ın huzuruna çağrılıp bir danışma meclisi kurularak savaş stratejisi belirlenmişti⁷⁵². Sultan, meclis dağıldıktan sonra büyük oğlu Bayezid ve yakınından bazı komutanları alarak savaş meydanını bizzat incelemek ve düşmanın

⁷⁴⁸ O büyük ordunun ağırlığı Meriç kenarında sahipsiz kalmıştı. O kadar mal ve değerli eşya vardı ki Hacı İlbeyli'nin süvarisi onları kaldırmaya kâfi gelmedi. Hacı İlbeyli, Şahin Paşa'ya fetih müjdesi ile beraber 'geliniz düşman ordusunun eşyasını kaldırınız' diye haber gönderdi. Önce çok imkânsız görülüp tereddüt edildi. Ancak durum anlaşılınca büyük bir sevinç oldu. Ahmet Cevdet Paşa bu büyük zaferin ardından komutanlar arasında ciddi bir kıskançlığın ortaya çıktığını naklediyor. Özellikle Lala Şahin Paşa için; "*sureten memnuniyet izhar etti ise de hased ateşi onun bağırını yaktı*" şeklinde bir ifade kullanmıştır. Lala Şahin Paşa'nın, Hacı İlbeyli'nin başarısını hazmedemeyip yanına bir adam sokarak kısa bir zaman sonra onu zehirleterek öldürdüğü ve bu hadiseden sonra komutanlarda can korkusundan mütevellit bir gevşeklik meydana geldiği iddiaları da Cevdet Paşa'nın kayıtları arasındadır. Bkz. *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.520. Benzer ifadeler Münecimbaşı Ahmet tarafından da kullanılmıştır. "*Sureta buna sevindi fakat derununda hased ateşi alevlendi. Kendisine rakip olur korkusuyla Hacı İlbeyli'ni zehirletti*". Bkz. *Münecimbaşı Tarihi*, I, s.107.

⁷⁴⁹ *Münecimbaşı Tarihi*, I, s.123.

⁷⁵⁰ *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.533; F. Emecen Osmanlı Kroniklerinde bu sayının genel olarak 500 bin şeklinde abartılı olarak verildiğini ifade etmektedir. Ona göre sayı 30 binden biraz fazla olmalıdır. Bkz. Emecen, "Kosova Savaşları", s.222.

⁷⁵¹ *Münecimbaşı Tarihi*, I, s.123; *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.535.

⁷⁵² *Münecimbaşı Tarihi*, I, s.124-125; Evrenos Bey Rumeli'ye geçip Hristiyan ordularıyla karşılaşan ilk kumandanlardan olduğu için Sultan Murad ilk söz hakkını ona verir. O da "*Efendimiz daha iyi bilir. Fakat bana öyle geliyor ki savaş yerine evvelce varılıp güzel bir yer seçilmelidir. Karşı karşıya geldiğimizde acele edilmeyip düşmanların cenge başlamasını beklemelidir. Çünkü düşman askeri demir kale gibi sağlamdır. Alayları tertipli ve safları düzenliken üzerlerine varmak soğuk demir dökmek gibidir ama saftan çıkan düşmanla söyleşmek kolaydır. Hücum etmek üzere saflarını bozdukları zaman üzerlerine varılırsa toparlanamazlar. Bu suretle düşmanı galebe etmek daha kolaydır*" der. *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.536. Evrenos Bey'in konuşması için ayrıca bkz. *Tacü't-Tevarih*, I, s. 179.

durumunu müşahede etmek üzere keşfe çıkmıştı⁷⁵³. I.Murad şehzade Bayezid ile çıktığı keşiften döndükten sonra düşmanın sayıca çok üstün olduğunu görünce harp divanını tekrar kurarak yeni bir savaş planı belirlenmişti.⁷⁵⁴

I.Bayezid (1389-1402) döneminde, Osmanlıların Balkanlarda tutunma çabasında önemli bir dönemeç olan Niğbolu Savaşı'nda (25 Eylül 1396) askeri istihbarat ağının gücünden istifade etmiştir. Nitekim Avignon Papası IX. Boniface'nın tahrik ve teşviki neticesinde, Macar Kralı Sigismund, Şiresmond/Sicismon)⁷⁵⁵,un Fransa ve Almanya'dan yardım alarak düzenlediği bu Haçlı seferine hazırlıksız değildi⁷⁵⁶. Casusları vasıtasıyla büyük bir Haçlı birliğinin Selanik üzerine gelmekte olduğunu öğrenen Sultan, Selanik çevresinde bulunan kaleleri hisarları ve Yenişehir'i fethederek elini kuvvetlendirmişti. Böylece Haçlılar ilk akından eli boş döndükleri gibi bu başarılı istihbarat sayesinde Selanik ve Yenişehir de alınarak Osmanlı topraklarına katılmış oluyordu⁷⁵⁷. Deniz yoluyla başarı sağlayamayan Haçlı birlikleri bu kez kara yoluyla Rumeli üzerine hareket etmiş ancak I. Bayezid İstanbul muhasarasını kaldırıp mancınıkları ateşe vererek⁷⁵⁸ Tuna yalısına gelmişti⁷⁵⁹. A. Cevdet Paşa'ya göre Sultan, öteden beri Sigismund'un düşüncelerine vakıf olduğundan düşmanın gelmesi düşünülen münasip yerlere yeter miktarda asker yerleştirmişti⁷⁶⁰. I.Bayezid Edirne'de iken İstanbul Tekfurunun casusunu yakalanmış ve casusun yanında Sigismund'u Osmanlı aleyhine teşvik etmek ve ordunun durumunu haber vermekle ilgili bir mektup bulunmuştu⁷⁶¹. Casus sorgu esnasında kendisinden evvel üç casus daha gönderildiğini itiraf etmişti⁷⁶². Söz konusu casustan, Sigismund'un Fransız ve Alman askerlerinin de bulunduğu büyük bir Haçlı

⁷⁵³ Tacü't-Tevarih, I, s. 180.

⁷⁵⁴ Ahmet Cevdet Paşa, düşmanın durumu hakkında sayıca üstün olmalarının vermiş olduğu bir gevşeklik ve düzensizlikten bahsediyor. "Ordudaki askerlerin çoğunun rehavete kapılarak geceyi sarhoş geçirdiğinden, yüksek dereceli komutanların ise yarınki manevrayı düşünüp tertip edeceklerine galip geldikten sonra yapacakları hareketlerden bahsediyorlardı" şeklinde naklediyor. Bkz. *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa, II*, s.537; Tacü't-Tevarih, I, s.181-18.

⁷⁵⁵ Sicismon/Sigismund annesi tarafından Brandenburg (Prusya) dukalığına varis olduğu gibi Macar kralı Büyük Lui'nin kızı ile evlenince kayınbabasının ölümünde Macar Krallığına seçilmişti. *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa, II*, s.555.

⁷⁵⁶ Dukas, *Dukas Tarihi*, Çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul Matbaası, İstanbul 1956, s. 30.

⁷⁵⁷ *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa, II*, s.556.

⁷⁵⁸ *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.129.

⁷⁵⁹ *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa, II*, s.556.

⁷⁶⁰ *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa, II*, s.556.

⁷⁶¹ *Müneccimbaşı Tarihi, II*, s.139; *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.34; *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa, II*, s.556.

⁷⁶² *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.128-129.

ordusuyla⁷⁶³ Niğbolu'yu kuşatma altına almış ve kolordusunun birinin de Sofya tarafına gitmiş olduğu öğrenmişti⁷⁶⁴. I.Bayezid'in edindiği bu istihbarat; birliklerini uygun yerlere yerleştirerek Tuna üzerinden gelen Haçlı ordusunun karşısına kısa sürede büyük bir ordu çıkarabilmesinde etkili olmuştur⁷⁶⁵.

Savaşın tek görgü şahidi olarak yazdıkları bugüne ulaşan, kıraat ve hadis âlimi İbnü'l-Cezeri⁷⁶⁶ de, haberin İstanbul kuşatması sırasında geldiğini ve Haçlıları Osmanlı topraklarına girmeden önce karşılamak için I.Bayezid'in harekete geçtiğini naklediyor⁷⁶⁷. Cezeri'nin nakline göre; I.Bayezid düşman kuvvetlerinin sayısını öğrenmek üzere bir elçisini göndermiştir. Elçi, (muhtemelen Evrenos Bey) sayılarının yaklaşık 100 bin atlı olduğu ve toplamda 140 bin kişi oldukları bilgisini getirmiştir⁷⁶⁸.

İstanbul'da konakladıktan⁷⁶⁹ sonra Edirne'ye yönelip orada birkaç gün kalan I.Bayezid buradan Tırnova'ya geçerek, ordusunun geri kalan kısmını burada toplamıştı. Ancak her gittiği menzilde Haçlıların durumundan haber almak için keşif amacıyla çevreye akıncılar gönderiyordu. Bu noktada Evrenos Bey, Niğbolu önlerine kadar gelip bu arada Macar kralının adamlarından Belgrad bölgesi banı *Johann*

⁷⁶³ Fransızlar 1500'ü okçu, 6500'ü piyade, diğerleri şövalye toplam 10.000 kişiydi. Onlara Alman prensleri (Bavyera, Saksonya, Hesse, Luxemburg vb.) 6000 kişiyle katıldı. İngilizler, Huntington Kontu John Holland emrinde 1000 kişiyle geldi. Lehistan, Bohemya, İtalya, İspanya şövalyeleri ve birçok maceraperest 13.000 kişiyle Buda'da idi. Mircea'nın 10.000 kişilik kuvveti vardı. Rodos şövalyeleri ve İtalyan gemileri Karadeniz yoluyla Tuna ağzına girmişti. Ordunun asıl ağırlığını 60.000 kişilik kuvvetle Macarlar oluşturuyordu. Böylece müttefik Haçlı kuvveti 100.000 dolayına ulaşmıştı. Bkz. F. Emecen, "Niğbolu Savaşı", *TDV İA*, c.33, s.90.

⁷⁶⁴ *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa, II*, s.556; F. Emecen'in tespitine göre Haçlı ordusunda bulunan Froissart'a göre Milana Dukast Gian Galeazzo, Haçlı ittifakı hakkında Yıldırım Bayezid'e haber göndermişti ancak bu bilginin sıhhati şüphelidir. Bkz. F. Emecen, "Niğbolu Savaşı", s.90.

⁷⁶⁵ *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa, II*, s.556.

⁷⁶⁶ Cezeri'nin kayıtlarına göre; kuşatmanın başlangıç tarihi; 13 Temmuz 1396, savaşın tarihi ise 2 Ekim 1396'dır. Bkz. Hakan Yılmaz, "İbnü'l-Cezeri'nin Yıldırım Bâyezîd'le İlgili Anıları", *Hakikat A.İ. Dergisi*, S.196, Ocak 2010, s.6.

⁷⁶⁷ Bu tarihin Temmuz 1396'dan hemen sonra olduğu, Yıldırım Bayezid'in temmuz sonundan eylül başına kadar gerekli hazırlıkları tamamlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bkz. F. Emecen, "Niğbolu Savaşı", s.90.

⁷⁶⁸ Yılmaz, "İbnü'l-Cezeri'nin Yıldırım Bâyezîd'le İlgili Anıları", s.6.

⁷⁶⁹ Savaşa bizzat katılan Cezeri'nin kayıtlarına göre; Galata'da birkaç gün konakladıkları esnada bir haçlıların maiyetindeki birinin getirilmesiyle kısa süreli bir çarpışma gerçekleşmiştir. "*Şevvâl'in altısında (13 Temmuz 1396) hareket edip Galata şehrine konduk. Burası Kostantiniyye şehri civarındaki kâfir beldelerinin en güzellerinden birisiydi. Günlerce orada ikâmet ettim, hattâ Sultân Bâyezîd de günlerce ayağını oradan kaldırmadı. [Sonra] küffârın beldelerine kasdetmeye meyletti. Ordudan onların mâiyyetinde bulunan bir kişiyi getirdiler. İki topluluk bu hengâmede misli işitilmemiş bir biçimde birbirine girdi. Memleketlerini bozup dağıtmadan önce onlara yönelmesiyle [savaş] iyiden iyiye kızıştı. Ben burada tuttuklarımı (esirleri) bıraktım.*" Bkz. Yılmaz, "İbnü'l-Cezeri'nin Yıldırım Bâyezîd'le İlgili Anıları", s.6.

Maroti'nin kuvvetleriyle karşılaşmıştı. *Maroti*'nin görevi de tıpkı Evrenos gibi Tırnova'ya ilerleyen Osmanlılar hakkında *dil almak* suretiyle bilgi toplamaktır. Evrenos Bey bu kuvvetleri bozguna uğrattığını bildirip alabildiği haberleri Yıldırım Bayezid'e ulaştırırken *Maroti* de Türklerin Niğbolu'ya yaklaştığını krala bildirmişti. I. Bayezid, aldığı haberlerin de yardımıyla Haçlıların durumunu öğrendiği için ordusunu bir saldırıya karşı savunma planı içerisinde düzenlemişti⁷⁷⁰.

Başta *Jean de Nevers* olmak üzere *Philippe d'Artois*, *La March Kontu Jacques de Bourbon*, *Enguerrand de Coucy*, *Henry de Bar* ve *Guy de la Tramouille*, *Mareşal Boucicaut* gibi asilzadeler esir alınmış, daha sonra fidyeleri ödenerek bunların sağ kalanları vatanlarına dönebilmiştir⁷⁷¹. Macar kralı ise yanındaki az sayıda adamıyla o sırada nehirde bulunan birkaç yük kayığından birine zorlukla binerek Tuna ağzındaki Haçlı donanmasına ulaşmış ve İstanbul'dan geçip Venedik'e gitmiştir. I. Bayezid'in savaşın kazanılmasında bizzat göstermiş olduğu çaba ve yürüttüğü istihbarat stratejisinin, bu başarıdaki rolünü gözden kaçırmamak gerekir. Kendisine bu zaferden sonra Mısır'daki Abbasi halifesi Mütevekkil tarafından "Sultan-ı İklim-i Rum" unvanı verilmiştir⁷⁷².

Kroniklere göre, Varna Savaşı'nın (1444) görünen sebebi; II. Murad'ın tahttan kendi isteği ile çekilerek, henüz çocuk yaştaki oğlu II. Mehmed'i tahta geçirerek kendisinin Manisa'ya istirahate çekilmesinin Karamanoğlu tarafından Sırp ve Macar beylerine elçi ve habercilerle ulaştırılmasıdır. Karamanoğlu İbrahim Bey saltanatın henüz 12 yaşında bir çocuğun idaresine bırakıldığını haber alınca Macaristan'a "fırsat vaktidir" diye haber göndererek⁷⁷³ Macarları, Osmanlı ülkesine saldırı için teşvik etmişti. Bu durum; Alman, Sırp, Bosna, Hersek, Boğdan, Eflak gibi krallık ve prensliklerinin⁷⁷⁴ katıldığı yeni bir Haçlı seferi için sefer yönünü tayin eden bir gelişme olmuştu.

⁷⁷⁰ F. Emecen, "Niğbolu Savaşı", s.90-91.

⁷⁷¹ Dukas Midilli hâkimi olan ve Franşesko Gateluzo'nun oğlunun kefaletinin yok yüklü bir miktar olduğunu ekliyor. Bkz. Dukas Tarihi, s.31; ayrıca bkz. *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.556; F. Emecen, "Niğbolu Savaşı", s.90-91.

⁷⁷² *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.556.

⁷⁷³ Karamanoğlu hemen Macaristan'a elçi gönderdi ve "Daha ne duruyorsunuz? İşte Osmanoğlu delirdi, tahtı bir oğlana verdi. Kendisi çalıp söyleyen avratlarla bağlar ve bahçeler arasında yiyip içip gezer. Ülkenin idaresinden elini çekti. Şimdi fırsat sizin ve bizimdir." dedi. Bkz. *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.206.

⁷⁷⁴ *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.235, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 202-203.

Sırp despotu Yanko (Hünyadi Yanoş) kumandasındaki Haçlı kuvvetleri Varna'ya kadar gelmişti. Burada onların önünü kesmeyi başaran Osmanlı paşası *Firuz Beyzade Mehmed Bey* akıncı birliklerinden oluşturduğu adamlarıyla düşman kuvvetlerini takip ettirerek birçok esir alıp durum ve niyetlerini bildirmek amacıyla yeni Sultan'ın huzuruna göndermişti⁷⁷⁵. II. Mehmet, bu *yarar dillerden* edinilen malumat neticesinde, Haçlıların büyük bir orduyla üzerlerine gelmekte olduğunu öğrenmişti. Alınan haberler üzerine II. Murad Gelibolu'ya gelerek Kocaali'deki Akçahisar'ı alıp buraya konuşlanmış, veziri Halil Paşa'da kuvvetleriyle Akçahisar'ın karşısını tutmuştu. II. Murad, Haçlı kuvvetleri hakkında bilgi sahibi olmak için, Şahin Paşa ve Turhan Bey gibi Rumeli'deki Osmanlı yöneticilerinden sürekli bilgiler edinmiş bu doğrultuda *casus* ve *dillerden* istifa edilmişti⁷⁷⁶. Savaşı bitiren strateji ise Haçlı ordusunun moral ve motivasyonunun düşürülmesi⁷⁷⁷ olmuştu.

Padişah Edirne'ye dönünce Macar askerlerinin başkumandanı olan Yanko'nun diğer hükümdarları tahrik ederek Osmanlı üzerine büyük bir ordu toplamakta olduğunu haberini almıştı⁷⁷⁸ (1448). Bunun üzerine *Martolos Doğan* istihbarat elde etmek amacıyla Macarların üzerine gönderilmişti⁷⁷⁹. Elde edilen istihbarat neticesinde Yanko'nun göndermiş olduğu keşif birliklerinin ani bir gece baskınıyla kılıçtan geçirilerek çok miktarda *baş* ve *dil* padişaha gönderilmişti. Bu başarıya imza atan *Niğbolu Valisi Firuz Beyzade Mehmed Bey*, *Hasan Beyzade Mustafa Bey* ve *Özgüroğlu İsa Bey* Sultan'ın memnuniyetine haiz olmuş ve merkezi idarede bu durum bir zafer müjdesi olarak telakki edilmişti. Kroniklere göre muharebe iki buçuk gün sürdü. Varna savaşındaki hatalar fark edilip telafi edilince

⁷⁷⁵ *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.235.

⁷⁷⁶ *Gazavât-i Sultân Murâd b. Mehemed Hân*, (İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerine Anonim Gazavâtname, Yay. Halil İnalçık-Mevlûd Oğuz, TTK Yay., Ankara 1978, s.8-9, 10, 18, 44, 51, 52.

⁷⁷⁷ Sultan Murad oğlu Mehmed'i Edirne muhafazasında bırakarak Eflak'ı geçip Varna'ya gelmişti. Şiddetli muharebe boyunca karşı tarafa sürekli yardım gelmesinden dolayı başlarda Osmanlı askeri bozulmaya yüz tutmuşsa da II. Murad'ın, Macar kralının başını bizzat koparması savaşın yönünü değiştirmiş, kralın başının mızrağa takılı olduğunu gören haçlı ordusu bozulup dağılmış, pek çoğu öldürülmüş veya esir edilmişti. Bkz. *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.236-239.

⁷⁷⁸ *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.242.

⁷⁷⁹ *Sultan Murad*; "Hele bu gelen kâfir beyleri kimlermiş, sorun öğrenin." *Deyince Martalaz Doğan'ı gönderdiler. Martalaz Doğan gidip gördü ve durumun hakikatini öğrenip geri padişaha geldi. "Devletli sultanım! O gelen kâfir beylerinin biri Lih Ban'dır ve biri Çih Ban'dır ve biri Lök Ban oğlu, biri de Sekületi Ban'dır. Bunlar Macar memleketinin büyük padişahlarıdır. Sonra bunların her biri krala eşdeğerde beylerdir. Onca fesadın kaynağı Yanko Hunyad'dır. Bunların önlerine düşüp getiren de odur. Padişah bunların gerçek durumunu öğrenince yüce Tanrı'ya sığınıp tam bir tevekkülle Sofya'dan yürüdü.* Bkz. *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 209; *Neşri Tarihi*, I, s.415

haçlı askerleri kısa sürede bozulup dağıtıldı. Pek çok ünlü komutan da esir edildi⁷⁸⁰. Neticede, II. Kosova (1448) muharebesinde galip gelen yine, *düşmanın ahvaline muttali* olan Osmanlı tarafıydı.

4.1.3. Fetret Devri (1402-1413) ve Sonrasında Anadolu'daki Gelişmeler

Ankara bozgunundan sonra I.Bayezid'in altı oğlundan; büyük şehzade Emir Süleyman Çelebi, Rumeli yakasına geçip Edirne'de saltanat tahtına oturmuş Ali Paşa, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa ve diğer Rumeli beyleri ona biat etmişlerdi. Çelebi Mehmed ve Lalası Bayezid Bey ve diğer bazı beylerle kendisinin hasları olan Tokat ve Amasya tarafına gitmişti. Musa Çelebi babasıyla beraber esir düşmüş; İsa çelebi Lalası Timurtaş Paşayla beraber, Bursa'ya kaçıp saklanmıştı. Mustafa Çelebi'nin ise izine ulaşılammıştı. En küçük şehzade Kasım sarayda kalmış savaşa katılmamıştı⁷⁸¹. Ankara Savaşından sonra yıkılan beylikler yeniden bağımsız olup; Karaman, Germiyan, Menteşe, Saruhan, Aydın beylikleri Anadolu'da; Mora, Sırp, Eflâk Rumeli'de Osmanlı'dan ayrılınca toprakların üçte biri elden çıkmıştı⁷⁸². Bu kargaşa ortamında Emir Süleyman Rumeli'de; Çelebi Mehmed ise Anadolu'nun doğusunda; İsa Çelebi ise batısında kendi adına hutbe okutarak fiilen devleti üçe bölmüş oluyorlardı. Bu durumda istihbarat çalışmaları; I.Bayezid'in oğulları arasında süren iktidar mücadelesine ve eski sancaklarına kavuşmuş Anadolu beylerinin faaliyetlerine yönelmiştir.

I. Bayezid'in esaret altında ölmesi üzerine, Osmanlı devlet geleneği uyarınca, en büyük şehzadenin başkente tahtta oturması ve Rumeli beylerinin kendisine biat etmesi Emir Süleyman Çelebi'yi tahtın yasal sahibi yapmıştı. Ancak Türk hâkimiyet anlayışı gereği, diğer şehzadelerin de tahtta hak sahibi olmaları şehzadeleri birbirine karşı silahlı veya silahsız olarak mücadele etmeye mecbur bırakıyordu. Olayların kronolojisi açısından bazı farklılıklar olmasına rağmen kaynaklar, politik ve askeri süreci en iyi yöneten şehzadenin; kardeşlerinin faaliyetleri hakkında bilgi edinerek vaziyete hâkim bir pozisyona yükselmek için kendi iktası olan Tokat ve Amasya'dan

⁷⁸⁰ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.659.

⁷⁸¹ *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.583; *Aşıkpaşazade Tarihi*, s.40; *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.151; *Tacü't-Tevârih*, II, s.3.

⁷⁸² *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.584.

dört bir yana gözcü ve casuslar salan Çelebi Mehmed olduğu konusunda müttefikler⁷⁸³.

Çelebi Mehmed, ağabeyi Emir Süleyman Çelebi Edirne tahtına oturunca temkinli davranarak Tokat ve Amasya sancakbeyi sıfatıyla ağabeyinin Sultanlığını tebrik edip, kendisine münasip hediyeler göndererek⁷⁸⁴ bağlılığını bildirmişti. Edirne’de bulunan ve Emir Süleyman Çelebi tarafından temsil edilen saltanat, kardeşleri Mehmed ve İsa Çelebilerin oluşturduğu iki başlılığı kabul edemezdi. Ancak Emir Süleyman Çelebi’nin yanında bulunan devlet erkânı, özellikle Mehmed Çelebi için; *bahadır bir şehzadenin öldürülmesinin halkın nazarında hoş karşılanmayacağını*, bu yüzden İsa ve Mehmed Çelebilerin birbirine düşürülerek, tehdidin kendiliğinden ortadan kalkmasını kararlaştırmıştı⁷⁸⁵. Bu yüzden Mehmed Çelebi ile yapmış olduğu savaşta mağlup olarak kaçıp İstanbul Kayzerine sığınan İsa Çelebi’nin Edirne’ye çağırılıp konumu güçlendirilerek, Çelebi Mehmed’in üzerine gönderilmesine karar verildi. İsa Çelebi tekrar Anadolu’ya gelince zahiren Mehmed Çelebi’ye bağlılık bildirerek gönderdiği istirhamname ile Beypazarı’nda kalmak için ricada bulundu. Ancak gizlice Anadolu Beylerinin desteğini alıyor; hatta Osmanlı’yla öteden beri husumeti olan Kastamonu hâkimi İsfendiyar Bey gibi kadim bir düşmanla ittifak etmek⁷⁸⁶ gibi yanlış politik bir hamle de yapıyordu. Ondan ve ağabeyi Emir Süleyman’dan aldığı kuvvetler vasıtasıyla muhtemel bir savaş için elini güçlendirmeye çalışıyordu. Ancak Çelebi Mehmed her ne kadar iyi niyetle kardeşinin sığınma talebini kabul etmişse de durumunu öğrenmek için casuslarını kullanmaktan geri kalmıyordu. İsa Çelebi’nin İsfendiyar Bey ile beraber Ankara kalesini kuşatacağı haberini alınca, daha onlar kaleyi muhasara etmeden yetişip, birliklerini bozguna uğratmıştı. Bu bozgunun sonra Anadolu’daki diğer beyler Mehmed Çelebi’nin kudretini takdir etmiş ve bağlılıklarını bildirmişlerdi⁷⁸⁷.

⁷⁸³ *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.176; *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.584-585; *Tacü’t-Tevârih*, II, s.3-4; *Aşıkpaşazade Tarihi*, s.40; *Dukas Tarihi*, s.56-59.

⁷⁸⁴ *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.584-585; *Tacü’t-Tevârih*, II, s.3-4; *Aşıkpaşazade Tarihi*, s.40.

⁷⁸⁵) Bu sırada Timur’un yanında esir olan Musa Çelebi babasının na’sını Bursa’ya götürmek vazifesiyle serbest bırakılmıştı. Musa Çelebi Bursa’ya gelip kardeşi Mehmed Çelebi’ye babasının tabutunu teslim etti ve naaş, babaları için özel olarak hazırlanan türbeye defnedildi. Kendisine de hürmet ve ikramda bulunuldu. Ancak saltanatın ortaklık kabul etmeyeceği tüm şehzadelerin malumuydu *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.154; *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.586.

⁷⁸⁶ *Tacü’t-Tevârih*, II, s.21; *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.151- 152.

⁷⁸⁷ *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.585-586; *Tacü’t-Tevârih*, II, s.15

Fetret devri yalnızca şehzadelerin birbirleriyle giriştiği saltanat mücadelesine değil aynı zamanda Anadolu'da Osmanlı üstünlüğü sarsılıp dağılmışken tekrar toplanıp kuvvet bulmasını istemeyen Saruhan, Menteşe ve Aydınogulları gibi beyliklerin de neden olduğu pek çok olumsuzluğa gebeydi. Söz gelimi, İsa Çelebi'yi türlü vaatlerle saltanat yarışında tutmaya çalışan Anadolu beyleri şehzadeyi kışkırtıyor, Edirne'de saltanatın sahibi konumunda olan Emir Süleyman Çelebi ise İsa Çelebi'yi el altından destekleyerek Çelebi Mehmed'i bertaraf etmeye çalışıyordu. İsa Çelebi'nin müttefikleri ve *hile ve müraile* (ikiyüzlülük) konusunda adı çıkmış Aydınoglu Cüneyt Bey, Mehmed Çelebi aleyhine propagandalar yapıp, dört bir yana gizli mektuplar göndererek⁷⁸⁸ Bursa'da 20 bin kadar asker toplamıştı. Ancak Mehmed Çelebi durumdan habersiz değildi. Hoca Saadettin'in nakline göre; *haberciler İsa Çelebi'nin son davranışlarını ve giriştiği uygunsuzlukları bir bir bildirdiler*. Mehmed Çelebi; aldığı istihbarat üzerine hemen Tokat'tan hareket ederek, Bolu üzerinden Mudurnu'ya oradan da Bursa'ya gitmek istemişti. Bu süreçte yol üzerinde karşılaşılabileceği pusu ve saldırı ihtimalinden dolayı etrafa casuslarını göndermişti⁷⁸⁹. Ayrıca kendisine *Firuz Beyzade* ve *Yakup Çelebi* de kılavuzluk yapmış, onlardan edinmiş olduğu istihbarat sayesinde⁷⁹⁰ Bursa'da kendi adına hutbe okutan kardeşi İsa Çelebi'nin üzerine yürüyüp 10 bin süvarisi⁷⁹¹ ile neredeyse iki katı sayıdaki müttefik beyleri bozguna uğratmıştı⁷⁹².

Taht iddiasındaki son şehzade Musa Çelebi de 1412'de Vezir-i azam tayin ettiği Kör Şahmelik'in kılavuzluğuyla, Kayzer tarafından hazırlanan gemilere binerek Rumeli'ye geçmiş ve İnceyiz adı verilen yerde Musa Çelebi ile savaşmıştır⁷⁹³. Sert tabiatı yüzünden çevresindeki beylerin desteğini kaybeden⁷⁹⁴ Musa Çelebi'nin yanında yalnızca 7 bin asker kalmıştır. Kısa sürede yenilerek bazı koniklere göre savaş meydanında⁷⁹⁵ bazılarına göre ise kaçarken kendi adamları

⁷⁸⁸ *Tacü't-Tevârih*, II, s.23; *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.587; *Dukas Tarihi*, s.51-52.

⁷⁸⁹ *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.176.

⁷⁹⁰ *Neşri Tarihi*, II, s.459; *Tacü't-Tevârih*, II, s.8; *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.585; *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.153.

⁷⁹¹ *Tacü't-Tevârih*, II, s.24; *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.586.

⁷⁹² *Tacü't-Tevârih*, II, s.26; *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.586.

⁷⁹³ *Tacü't-Tevârih*, II, s.57; *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.166; *Oruç Bey Tarihi*, s.70.

⁷⁹⁴ "Bütün beyer Musa'dan yüz döndürdüler, kaçtılar. Sultan Mehmed'e geldiler. Musa Bey'in yanında yalnız Akıncılar kaldı." Bkz. *Oruç Bey Tarihi*, s.70.

⁷⁹⁵ *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.591; *Tacü't-Tevârih*, II, 59-61.

tarafından⁷⁹⁶ öldürülmüştü. Böylece devletin ikinci kurucusu olarak ifade edilen Mehmed Çelebi'nin saltanat devri başlamış oluyordu. (1403).

Kadim bir hasım olan Karamanoğlu'nun taht değişikliğini fırsat bilerek, Bursa kalesini kuşatmasının, bir *feryatçı*⁷⁹⁷ yoluyla haber alınmasıyla tekrar eden Karamanoğlu hadisesi, I.Mehmed'in saltanata gelir gelmez uğraştığı ilk mesele olmuştur. Karamanoğulları Bursa Kalesinin kuşatınca buranın korunmasında İvaz Paşa görevlendirilmişti çünkü bu sırada I.Mehmed ani bir şekilde hastalanmıştı. Bursa Beyi olan İvaz Paşa, Karamanoğulları'nın geldiğini haber alınca savunma hazırlığına girmişti. Aynı zamanda çevreye casuslarını göndererek Karamanoğulları'nın konum ve durumları hakkında malumat edinmişti. Casusları vasıtasıyla Karamanoğlu Mehmed Bey'in Pınarbaşı'nda lağım kazdığını ve Pınarbaşı suyunun, hisarın surlarının altına verilip kale duvarını çökerterek kaleyi almak niyetinde olduğunu haber almıştı. Bunun üzerine yerleri tespit edilen lağımcılar etkisiz hale getirilmişti⁷⁹⁸. Ancak Karamanoğlu Mehmet Bey kaçarak saklanmıştı. Onun yakalanmasında ise Anadolu Beylerbeyi Bayezid Paşa'nın kullandığı siyasi hile ve edindiği istihbaratın imzası vardır. Anadolu Beylerbeyi Bayezid Paşa daha önce yakınlığı bulunan Karamanoğlu Mehmet Bey'e bir casusunu göndererek; sanki onun iyiliğini düşünüyormuş gibi dostane bir mektup yazmış; padişahın iyileşemeyecek derecede hasta olduğunu ve vefatı gerçekleştiği takdirde yakın bir yerde bulunmasının kendi ikbali açısından faydalı olacağını belirtmişti. Karamanoğlu Mehmet Bey şüpheli bulunduğu bu durumu tetkik ettirmek üzere kendi casuslarını saray tarafına yollamıştı. Gerçekten de padişahın hasta olduğu haberini alınca tedbirsiz şekilde alelacele yola çıkmış, Bayezid Paşa casusları tarafından takip

⁷⁹⁶ Oruç Bey tarihinde Musa Çelebi'nin Saruca adlı bir adamının; Çelebi'ye ihanet ederek atının bacak sinirlerini kestiğini Musa Çelebi atına atlayıp kaçarken, at bu yüzden çamura saplandığından, Çelebi'nin yakalanarak idam edildiğini nakleder. Bkz. *Oruç Bey Tarihi*, s.71; Dukas; "Musa Çelebi'nin öldürülmesini; Mehmed'in kumandanlarından birisi, onu takip etmekte iken, Musa geriye dönerek, bunu öldürdü. Kumandanın arkasından gelen süvari kölesi Musa'nın sağ elini omuzundan keserek, bataklığa attı. Tek kollu kalan Musa, fazla kan kaybettiğinden bayıldı ve atından düştü. Kumandanın kölesi, Mehmed Çelebi'ye gelerek efendisinin Musa tarafından öldürüldüğünü ve Musa'nın yaralanmasını anlattı. Mehmed Çelebi'nin Gönderdiği adamlar Musa'yı bataklıkta ölü olarak buldular ve cesedini alarak Mehmed Çelebi'nin önüne getirdiler. Mehmed Çelebi, kardeşinin cesedini görünce, ağladı ve âdetlerine uygun olarak, babasının yanında defnolunmak için, Bursa'ya gönderdi." Şeklinde naklediyor. Bkz. *Dukas Tarihi*, s.58.

⁷⁹⁷ Kuşatılmış bir askerî kuvvetten yardım istemek veya kötü bir haber götürüp-getirmek için vazifelendirilmiş haberci.

⁷⁹⁸ *Oruç Bey Tarihi*, s.72; *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.42.

ettirdiği Mehmet Bey'i kısıvrak yakalatarak padişahın huzuruna çıkarmıştı⁷⁹⁹ (1414). Böylece savaşla elde edilemeyen başarı casusluk kanalıyla kolaylıkla elde edilmişti.

Mehmed Çelebi'nin casuslarının getirdiği haberler⁸⁰⁰ doğrultusunda, Anadolu'daki yerel beylerden olan ve Kara Devletşah⁸⁰¹ adıyla bilinen gibi güçlü bir rakipten kurtulmuştu⁸⁰². Benzer şekilde Timur'un kendisini *Tatar Hacı* adındaki bir elçiyle ülkesine davet etmesi üzerine, devlet erkânının bir tuzak olabileceği uyarılarına rağmen, davete icabet etmeye karar veren Mehmed Çelebi'nin kullanmış olduğu karşı istihbaratla Tatar elebaşlarından Savcıoğlu Ali Bey'i etkisiz hale getirmişti. Mehmed Çelebi Murtazabad Ovasında konakladığı sırada, Savcı bey, *Ahi Mustafa* adındaki casusunu elçi kılığında Mehmed Çelebi'ye göndermişti. Mehmed Çelebi durumun farkına varmış ve elçi gittikten sonra peşine düşerek düşman kuvvetlerinin yerini tespit etmiş, uygun zamanda da etkisiz hale getirmişti⁸⁰³.

4.2. İMPARATORLUK DEVRİ

Sultan II. Murad'ın vefatıyla (1451) II. Mehmed'in (1451-1481) yeniden tahta geçmesi hem Türk tarihi hem de dünya tarihinde bir dönüm noktasıdır. Kuşkusuz Türk tarihi açısından bu kırılma noktası, iki kıtayı birbirine bağlayan dünya üzerindeki tek şehir olan İstanbul'un Osmanlılarca fethidir. (29 Mayıs 1453). Şehrin surlarının büyük toprak sayesinde yıkılarak ele geçirilmesi ise dünya tarihi açısından çağ kapayıp çağ açan bir devrimdir. Bu önemli sürecin doğal yansımalarını istihbarat çalışmalarının nitelik ve niceliğindeki değişimde görmek mümkündür. Başkentini değiştirmesi ve buranın bir ticaret ve kültür merkezi haline gelmesi istihbarat elde etme yolundaki çeşitliliğin bir boyutudur. Bu noktada Gayrimüslim tebaa

⁷⁹⁹ Ancak af dileyerek yeminlerle bağlılık bildiren Karamanoğlu Mehmet Bey padişah tarafından affedilerek kazasına gönderilmesine izin verilse de kroniklerde yer alan rivayete göre koynundan çıkardığı güvercinin başını kopardığı "bizim Osmanlıları'yla davamız mezarda biter diyerek yeminini bozduğu naklediliyor. Bkz. *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa, II*, s.603-604; *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.43.

⁸⁰⁰ *Neşri Tarihi, I*, s.375.

⁸⁰¹ *Müneccimbaşı Tarihi, I*, s.177.

⁸⁰² İnsanlara zulmeden bu edepsiz casusunun rehberliğinde bulup savaşa tutuştu. Savaş başlarken bu edepsiz sultanın karşısında haddini bilmez bir tavır almış, onun yaşının küçüklüğü ile alay etmiş, keremli babasının başına gelenlerle eğlenmiş ve onu korkutmaya yönelik gereksiz laflar etmişti. Bkz. *Tacü't-Tevârih, I*, s.303-306; ayrıca bkz. *Müneccimbaşı Tarihi, I*, s.177; *Neşri Tarihi, I*, s.375-377.

⁸⁰³ *Tacü't-Tevârih, I*, s.322; *Neşri Tarihi, I*, s.369, 373.

arasında yer alan tacirlerin casusluk vazifesi açısından öneminin arttığı da ifade ediliyor⁸⁰⁴. Yalnızca devrin gerekliliklerinin doğurduğu bir sonuç olarak değil Sultan'ın kişisel olarak da istihbarat çalışmalarına yoğun itina gösterdiği kaynakların müttefik oldukları bir husustur. Fetihden önce *keşif* ve *dil alma* vazifesiyle ümerasını düşman üzerine gönderme ihtiyatını elden bırakmaması⁸⁰⁵, sarayına davet ettiği kendi ülkesine kızgın İtalyan sanatçılardan dahi istihbarat elde etmesi⁸⁰⁶, senelik 4'er bin duka ödediği iki casusu sayesinde Venedik ile ilgili istihbarat edinmesi⁸⁰⁷ gibi misaller; onun istihbaratı özümsemiş bir Sultan görüntüsü vermesine dayanak sağlıyor. Hezarfen Hüseyin Efendi istihbarat konusunda çok dikkatli davranmakta olan Sultan'ın ve veziriazamı Mahmud Paşa'nın özel casusları olduğunu naklediyor. Hatta Sultan'ın özel herhangi bir bilgiyi Sadrazamından evvel öğrenmesinin büyük suç sayıldığını ekliyor⁸⁰⁸. Hoca Saadettin Efendi Sultan'ın seferleri gizlilik içerisinde tertip ettiğini ve ordunun varılacak yere erişinceye kadar, seferin nereye düzenlendiği bilgisinin gizli tutulduğunu naklediyor⁸⁰⁹. Ona göre; “*cevahiri hazinedarlar nasıl saklarsa, kişi bekçi olmalı kendi sırlarına*” sözünü şiar edinen Padişah, seferin amacını her daim halktan saklar, varılacak yere ulaşmadıkça tasarılarını açıklamaz, hiç kimseyi gizli düşüncelerinden haberdar etmez, sırdaş eylemezdi⁸¹⁰.

4.2.1. İstanbul'un Fethi ve İstihbarata Konu Olan Diğer Fetihler

Kaynaklarda ittifakla istihbarat konusunda oldukça temkinli olduğu ifade edilen Sultan'ın, İstanbul'un fethi için de aynı titizliği gösterdiğini ifade etmek gerekiyor. Nitekim Fetih için rakip tarafın askeri nitelik ve nicelikleri öğrenilmekle kalınmayıp, ahalinin durum ve yönelimleri de anlaşılmaya çalışılmıştı. Mesela casuslar aracılığıyla; Bizans'taki iç huzursuzluğun müşahede edilerek merkeze

⁸⁰⁴ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Yay., Ankara 2001, s.203.

⁸⁰⁵ *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s. 49.

⁸⁰⁶ Özcan, “Casus”, s.167.

⁸⁰⁷ Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.61'den naklen; Bülent Arı, “Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period”, *Ottoman Diplomacy Conventional or Unconventional*, Ed. A.Nuri Yurdusev, Basingstoke, Palgrave, 2004, p.45.

⁸⁰⁸ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-beyân fî Kavanîn-i Âl-i Osman*, Haz. Sevim İlgürel, TTK Yay., Ankara 1998, s.179.

⁸⁰⁹ Enez üzerine harekete geçtiği bilgisini saraya çağırdığı Has Yunus Bey'e açtı. “*gerektir ki sen de ivedilikle hazır olan azepleri toplayıp on parça kadurga donatasın ve bu gemilerle sözünü ettiğim yöreye gidesin. Gideceğin yer konusunu oraya varıncaya dek kimseye söz etmeyesin. Ben de zaferleri bayrak edinen orduyla kara yönünden yürür gelirim*”. *Tacü't-Tevarih*, III, s.6.

⁸¹⁰ *Tacü't-Tevarih*, III, s.177.

bildirilmesi ve rütbeli bir papaz tarafından ifade edilen meşhur “*Bizans’ta kardinal tacı göreceğimize Yeniçeri külâhı görelim daha iyi*” sözünün Padişaha yansıtılması⁸¹¹ bu çabanın bir sonucudur. Ayrıca rahip görünümlü Müslüman casusların da fetih için oldukça yararlılık gösterdiği görülüyor. Kaynaklara göre II. Mehmed Edirne’de tekrar tahta çıkınca rahip kıyafeti giymiş gizli bir Müslüman casusun mektubu kendisine ulaşmış ve Anadolu Hisarı’nın karşısına Rumeli Hisarı’nın yaptırılması için öneride bulunmuştu. Eğer bu hisarı yaptırırsa İstanbul’un zahire sıkıntısı çekeceği ve şehrin fethedilmesinin kolaylaşacağı ifade edilmişti⁸¹².

İstanbul’a yerleşmiş Türk tacirleri vasıtasıyla⁸¹³ da şehrin durumu sıkı bir şekilde takip ediliyordu. Kuşatma devam ederken Avrupa’dan yardım için gelen iki büyük geminin de kale halkı arasında ihtilafa neden olduğunun öğrenilmesi, istihbarat açısından dikkate değer bir başka gelişmedir. Kuşatmanın ağırlığına daha fazla dayanamayıp, bir tedarik ile gizlice kalede açılan gediklerden Osmanlı tarafına *aman dileyerek* sığınan kale halkından da içerideki durumun vahameti anlaşılmış ve daha büyük bir kuvvetle muhasaraya devam edilmişti⁸¹⁴. Neşrî de kuşatma devam ederken casusluk faaliyetlerinin sürdürüldüğünü karşı tarafın ne kadar kayıp verdiğinin casuslar aracılığıyla cepheye bildirildiğini⁸¹⁵ naklediyor. Devre bizzat şahitlik eden Tursun Bey’in nakline göre Avrupa’dan gelen bir yardım aslında fethin gerçekleşmesine sebep olmuştu. Gemidekiler Türkleri yenmenin ancak kendi ittifaklarıyla mümkün olacağını ve eğer savaş bitiminde kendilerine uygun bir mahallin verileceği vaat edilmezse yardım etmeyeceklerini söyleyip, kale ahali arasında infiale neden olmuşlardı. Tekfur da kızıp gitmelerinden endişe ederek, kale halkını teskin edip tekliflerini kabul etmişti. Durumun öğrenilmesi muhasaranın şiddetini arttırmıştı⁸¹⁶.

Dikkate değer bir diğer gelişme, kuşatmadan kaçan ruhban ve keşişlerin Müslüman olup Osmanlı tarafına geçerek muhasaraya katkı sağlamasıdır. Evliya Çelebi’nin nakline göre *Petro* adlı bir ruhban 300 keşiş ile kaçıp Müslüman olduktan

⁸¹¹ *Dünya Casusluk Tarihi*, C. I, s.10.

⁸¹² *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Cilt 2. Kitap, s.415-416.

⁸¹³ İltar, “Osmanlılarda İstihbarat (XIV-XX. Yüzyıllar)”, s.234.

⁸¹⁴ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Cilt 1. Kitap, s.60.

⁸¹⁵ *Neşrî Tarihi*, II, s.693.

⁸¹⁶ *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s. 51.

sonra *Mehmed Petro* adını almış, ele geçirdiği hisar kendisine sancak olarak verilmişti⁸¹⁷.

Son olarak Tekfurun ölümü ile ilgili kaynaklara yansıyan garip tesadüfü de ifade etmek gerekiyor. Tursun Bey'in nakline göre Tekfur hasları ile bir gemiden medet umup gizli bir yerden deniz yoluyla kaçarken, tebdil-i kıyafet etmiş bir azap grubunun yakınına düşmüştü. Tekfurun adamlarından kurtulamayacaklarını anlayan azaplar, canlarından ümidi kesip Tekfurun üstüne saldırmışlardı. Tekfurun adamlarından bazıları kaçıp bazıları savaşa tutuşurken, tekfur kendi isteğiyle yaralı bir azap üzerine saldırmış fakat atının ayağı sürçtüğü için atından düşmüştü. Yerde yatan yaralı azap ise tekfuru altına alarak başını oracıkta kesmişti. *Böylece kâfirler galipken mağlup olmuşlardı*⁸¹⁸.

4.2.1.1. *Mora- Bosna- Trabzon Fetihleri: Sırlarla Mücadeleler*

II. Mehmed devrine, öznesi askeri istihbarat olan seferlerden biri olan Mora Seferi (1458) ardından Semendire ve Güvercinlik kalelerinin alınmasıyla Sırbistan'da yaklaşık 350 yıl sürecek olan Osmanlı hâkimiyeti tesis edilmiş oluyordu. Söz konusu fetihlerde, keşif birliklerinin getirdiği *dillerden* yararlanıldığı ve düşmanın durumunu tetkik için casuslar kullandığı kaynaklardan takip ediliyor. Mahmud Paşa Avusturya içlerine geçmek için ağaçtan gemiler yontturduysa da yaş ağaçtan olduğu için elverişli olmamıştı. Bunun üzerine Paşa eski martoloslardan birilerini buldurarak adaya olan geçit yerlerini öğrenmek amacıyla kılavuzluk etmeleri için tımar terakkileri ve sair iltifatlar sunmuştu. Martolosların gösterdiği yerden, yedi alayla Sava nehrini geçerek Güvercinlik Kalesi zapt edilmiş çok sayıda esir alınarak Paşa'ya arz edilmişti⁸¹⁹. Bosna üzerine sefer yapılmak üzere iken Midilli yakınlarından bir feryatçı gelip Mora'dan kaçan Frenk askerlerinin Midilli'yi taciz ettiğinin haberini getirmişti. Bunun üzerine Sultan II. Mehmed Bosna üzerine gitmekten vazgeçerek Sofya'da kalmış ve ulakla Mahmud Paşa'ya haber gönderip birlikleriyle Gelibolu tarafından Midilli'ye gelerek kendi ordusuna katılmasını

⁸¹⁷ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Cilt 1. Kitap, s.60

⁸¹⁸ *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s. 54.

⁸¹⁹ *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.80-81; ayrıca bkz. *Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Neşri Tarihi*, II, s.735; *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.230; *Tacü't- Tevarih*, III, s.29, 32-33; *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.333.

emretmişti⁸²⁰. Mora seferi tamamlanınca kışı Üsküp'te geçirerek askere izin verme niyetinde olan II. Mehmed, düşmanın çok kalabalık olduğu için askeri dağıtmamanın daha hayırlı olacağını telkin eden veziri azam Mahmud Paşa'nın da etkisiyle, etrafa casuslarını salarak düşman kuvvetlerinin hareket yönlerini ve durumlarını öğrenmişti. Tekrar bir saldırı olması ihtimaline karşılık yöreye ulaklar gönderilerek oradan gelecek haberler beklenmeye başlamıştı⁸²¹. Edinilen bilgiye göre; Macar kuvvetleri Belgrad geçidinden Tuna'yı geçmişti. Bunun üzerine sipahi öncüleri *Polva* üzerine gönderilerek düşman kuvvetlerinin istikameti, sayısı ve mevcut durumları öğrenilmişti⁸²². Ulakların getirdikleri habere göre söz konusu kuvvetler, Osmanlı tarafında yağma için etrafa dağılarak gafil ve mağrur bir şekilde tedbirsiz hareket ediyorlardı⁸²³. Bu fırsatı iyi değerlendiren Osmanlı tarafı pek çok Macar kumandanını esir etmiş Mora'nın bütün kuzey tarafı Osmanlı eline geçmişti. Hammer'e göre ilk defa *Eksamilon* duvarı geçilmiş, Turhanoğlu Ömer Bey'e bölgenin idaresi verilmiş, şehirlere yeniçeri ikame edilmişti⁸²⁴.

Bosna'nın fethedilmesinde (1463) de benzer istihbarat stratejisinin kullanıldığı görülüyor. Bosna kralının hem haraç vermemekte hem de Osmanlı sınırlarına tecavüz emekte olduğu haberinin Mihaloğlu Ali Bey tarafından II. Mehmed'e arz edilmesi üzerine 1463 yılı ilkbaharında Bosna üzerine sefer tertip edilmişti⁸²⁵. Bu seferde karargâh *Trovnik* adlı yerde kurulmuş, Lofça Kalesini 3 günlük bir muhasara ile alan Mahmud Paşa⁸²⁶, keşif birlikleri göndererek alınan bir *dilden* kralın bulunduğu kaleyi öğrenmişti. Söz konusu *dilden*; kralın Yayça Kalesinde⁸²⁷ olduğu bilgisinin alınması üzerine oraya yürünmesine karar verilmişti⁸²⁸. Yayça nahiyesinin Derbav Suyu kenarına geldiklerinde ise Mahmud Paşa'nın bizzat elde etmiş olduğu bir başka *dilden* kralın önceki gün Sokol Kalesi

⁸²⁰ *Tacü't- Tevarih*, III, s.85-86.

⁸²¹ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.321.

⁸²² *Tacü't- Tevarih*, III, s.35.

⁸²³ *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 229; *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.321; *Tacü't- Tevarih*, III, s.35-36.

⁸²⁴ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, III, s.38-39.

⁸²⁵ Bosna seferinin görünen nedeni; haracını ödemesini tebliğ etmek için gönderilen Osmanlı elçisinin hapsedilmesi, daha sonra öldürmekten çekinilerek salıverilmesi üzerine elçinin olan biteni Padişaha arz etmesiydi. Bkz. *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.246.

⁸²⁶ *Tacü't- Tevarih*, III, s.71.

⁸²⁷ Bosna krallığının son merkezidir. Bkz. Tayyip Okiç, "Gazi Hüsrev Bey", *TDV İA*, C.12, İstanbul 1995, s.454.

⁸²⁸ *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.246; *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.99; *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.330; *Tacü't- Tevarih*, III, s.71.

yakınlarına kaçtığı malumatı edinilmişti⁸²⁹. Bu haber üzerine Sokol üzerine yürüyüş emri verilmiş, kral ise bu süre zarfında müdafaa tertibi elde etmek için zaman kazanmış ve izini kaybettirdiğini düşünmüştü. Sokol Kalesi'ne saklanıp tertibatını yapan kralın durumunu öğrenmek için ise *Tırhala Sancakbeyi Turhanoğlu Ömer Bey* gözcülük ve *dil alma* vazifesiyle önden gönderilmiş⁸³⁰ ve o sayede kralın izini kaybettirdiği düşüncesiyle kalede gafil oturduğunun bilgisi edinilmişti. Bu malumatı Vezir-i azam Mahmud Paşa'ya bildirmiş; *düşman Sokol derbendini kapatmadan önce gelip birliklerine katılarak kalenin alınması ve kralın esir edilmesi için yardımlarına muhtaç olduklarını* arz etmişti. Kral istihbarat zafiyetinin verdiği gafletle gelen Turhanoğlu Ömer Bey'in akıncı birliklerini önemsememiş, ancak Vezir-i azam Mahmud Paşa'nın yetişmesiyle kale alınarak kral esir edilmiş⁸³¹ ve ardından öldürülmüştü⁸³² (1463). Bosna kralının intikamını almak amacıyla Macar kralının Frenklerle anlaşarak sefer hazırlığı yaptığı haberi aynı yıl içerisinde merkezi idareye ulaşmış, II. Mehmed tehdidin ortadan kaldırılması için yine Veziri Mahmud Paşa'yı Mora üzerine keşif için göndermişti. Bu süreçte de sağlıksız istihbaratın doğurduğu neticeler açısından dikkat çekici bir olay kroniklere yansıyor. Osmanlı idaresinin Mora valisi *Elvan oğlu Sinan Bey* Frenklerle yaptığı mücadelelerde ağır kayba uğramış Gördos Kalesine sığınarak Mora'ya ulaşacak olan Vezir-i azam Mahmud Paşa'nın kuvvetlerinden gelecek yardımı beklemeye başlamış; gece baskını yaparak Frenk askerlerini hazırlıksız yakalayıp vur-kaç taktiğiyle bir kısmını etkisiz hale getirmeyi planlamıştı⁸³³. Frenk casusları ise kendi taraflarına, *Vezir-i azam Mahmud Paşa'nın çok büyük bir orduyla Mora'ya geldiğini ani bir gece baskını yapma niyetinde olduğunu* haber vermişlerdi⁸³⁴. İstihbarat doğru

⁸²⁹ Daha sonra edinilen başka dillerden ise kralın *Sokol* ile *Gülüç Kalesi* arasında bir yerde olduğu bilgisi edinilmiş. Bunun üzerine ümera arasında derbent derbent dolaşım askeri yormanın uygunsuz bir davranış olduğu, geri dönülüp Yayça Kalesi'nin muhasaraya devam edilmesi gerektiği konusunda fikir ayrılıkları meydana gelmişti. *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.99-100.

⁸³⁰ *Tacü't- Tevarih*, III, s.71-72; *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.330.

⁸³¹ *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.101.

⁸³² *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.329-331. Aşıkpaşazade; Mahmud Paşa'nın kendisine danışmadan kralla ahitleşerek onu saraya getirmesinden dolayı Mahmud Paşa'ya ilk kırgınlığını yaşadığını naklediyor. Bkz. *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 247. Hoca Saadettin Efendi'nin kayıtlarında da kralın bozguna uğramışken onunla ahitleşilerek saraya getirilmesinden dolayı Sultanın çok hiddetlendiğini ve bunun Mahmud Paşa'dan yüz çevirmesinin ilk işaretlerinden biri olduğunu naklediyor. Daha sonra "*Musannifek*" namıyla bilinen Şeyh Ali-yi Bestami'den fetva alınarak kralın başı kesilmiştir. Bkz. *Tacü't-Tevarih*, III, s. 73-74.

⁸³³ *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s. 107-108; *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.500; *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.333.

⁸³⁴ *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.230.

olmasına rağmen eksik ve yanlış yorumlanmıştı. Çünkü baskını yapan Sinan Bey'in akıncı birlikleriydi oysa Frenk askerleri, casusları vasıtasıyla alınan haber doğrultusunda, vezirin ordusu tarafından kuşatıldıklarını sanarak kaçmıştı⁸³⁵. Kalan askerlere yetişen Mahmud Paşa ise kısa sürede onları mağlubiyete uğratmış, aralarından birkaçı da *dil* olarak tutmuştu⁸³⁶(1459).

Trabzon'un fethedilmesinde de (26 Ekim 1461) benzer istihbarat stratejileri kullanılmıştı. Tursun Bey'in nakline göre Trabzon'a Bayburt üzerinden varılmış ve kalenin tekfuru firar etmeye zaman bulmasını diye önceden akıncı birlikleri keşif için gönderilmişti. İhtiyatsız tekfurun kuvvetleri ise hem karadan hem denizden kuşatıldıklarını fark ettiklerinde kaçmak için zaman dahi bulamamıştı. Muhasara mukavemet edilemeyecek büyüklükte olduğu için kaleyi aman isteyerek teslim etmişti⁸³⁷.

4.2.1.2. *Macarlarla Mücadeleler*

Askeri istihbarat bölümünde Macaristan'ın Osmanlı hâkimiyetine Mohaç muhaberesiyle alındığı ancak bu tarihten sonra bölgenin, çeşitli politik ve askeri mücadelelerin konusu olmaktan bir türlü kurtulamadığı belirtilmişti. Macar Kralı Hunyadi Matyas'ın 1466'da İzvornik sancağını⁸³⁸ muhasara etmesi bu mücadelelerde yeni bir başlık açıyordu. Matyas'ın yarattığı tehdidin önlenmesi askeri istihbarat kanallarının etkinlik alanı görünümündeydi. Sancağın büyük bir orduyla kuşatıldığı haberi II. Mehmed'e ulaşınca Sultan hemen İzvornik'e hareket etmişti ancak sancağa giden yol üzerindeki geçitler tutulduğundan Osmanlı kuvvetleri fazla ilerleyememişti. Kış yaklaşmakta olduğu için, II. Mehmed İzvornik muhafazasında Vezir-i azam Mahmud Paşa'yı görevlendirerek kendisi Sofya'ya dönüp kışı orada geçirmeye karar vermişti⁸³⁹. Mahmud Paşa Rumeli ümerasından *Umur Bey, İshak Beyoğlu İsa Bey, Mihaloğlu Ali Bey* gibi beylerle kış aylarında geçilmesi çok zor olan bir derbendi geçerek İzvornik Kalesi yakınlarına ulaşmışlardı⁸⁴⁰. Öncelikle kale

⁸³⁵ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.332-333.

⁸³⁶ *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 230-231.

⁸³⁷ *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.87-89; *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.325.

⁸³⁸ İzvornik sancağı; günümüzde Bosna-Hersek sınırları içerisinde bulunan Zvornik şehrinde kurulmuş Osmanlı imparatorluğunun sancağıdır. II. Mehmed'in Zvornik'i 1466'da fethetmesinden sonra kurularak Rumeli eyaletine bağlanmıştır.

⁸³⁹ *Tacü't-Tevarih*, III, s.88.

⁸⁴⁰ *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.113.

içerisine ve çevreye casuslar gönderilerek muhafaza ile ilgili ayrıntılı malumat edinilmişti⁸⁴¹. Casuslar uzun süren muhasaradan dolayı bunalmış ve zahire sıkıntısı çekmekte olan kale halkına Mahmud Paşa'nın yardıma geldiğini bildirmiş, içerideki asker ve ahalinin moral, gayret ve hamiyetini yükseltmişti. Muhasarada bulunan Frenk askerinin ise mühimmat sıkıntısı çektiğini, soğuşun şiddetinden yer altına kazdıkları çukurlarda saklandıklarını ve zor şartlar altında muhafazayı sürdürmekte olduklarını da Mahmud Paşa'ya bildirmişlerdi⁸⁴². Kaledekiler müjde davulları çalarak yardım yetiştiğini duyurunca Macar kralı paniğe kapılarak⁸⁴³ ordusunun ağırlıklarını kaçırmak istedi. Vezir-i azam Mahmud Paşa, Mihaloğlu Ali Bey'i bir miktar akıncı birliği ile keşif için önden göndermişti. Kralın gözcüleri gelen akıncı birliklerini Osmanlı'nın esas kuvvetleri sanarak krala bildirdiler. Tursun Bey'e göre bu sağlıksız istihbarat, *koskoca Engürüs (Macar) ordusunun çil yavrusu gibi dağılmasına çoğunun bataklığa saplanarak helak olmasına*⁸⁴⁴ yol açmıştı. Sonuç olarak seferden yüklü miktar ganimet ve *yarar dillerle* dönülüyordu⁸⁴⁵. Sağlıksız istihbarat Macar Kralı'nın hezimete uğramasına neden olan amillerin başını çekiyor, istihbarat kanallarını çok iyi kullanan Osmanlı tarafı ise önemli bir zafere imza atıyordu.

Çıktığı her seferde istihbarat faaliyetlerinden faydalanan I.Süleyman'ın son seferi olan Zigetvarda da (1566) Sırp Knezleri kılavuz hizmetinde kullanılmıştı⁸⁴⁶. Peçevi'ye göre Sultan I.Süleyman Macaristan'ın fethini tamamlayıp krallığın başına Yanoş'u getirince diğer *banlar*⁸⁴⁷ özellikle Zigetvar banı *Terek Balend* bunu tanımamış, diğer banları da isyana teşvik etmişti⁸⁴⁸. Bölgede bu sebeple pek çok karışıklık çıkmış, gerçekten de Zigetvar Kalesi ve etrafındaki kaleler birer fesat yuvası haline gelmişti. Zigetvar ve Bobofça kalelerinin faaliyetini kontrol etmek amacıyla Mohaç Beyi uyarılmış ve Mohaç'ın güvenliğini sağlamak için *tüfenkendaz*

⁸⁴¹ *Tacü't-Tevarih*, III, s.88-89; *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.334-335; Tursun Bey, kaleye haber ulaştırılanların Martoloslardan haberciler olduğunu naklediyor; Bkz. *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.113.

⁸⁴² *Tacü't-Tevarih*, III, s.89-91; *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.335.

⁸⁴³ "Kral haberin doğru olup olmadığını anlamak için etrafa gözcüler gönderdi. Kumandanlar krala eğer haber doğru ise Türk askeri üç günlük yoldaysa onlara mukavemet etmek imkânsızdır. Başımızı kurtarmanın çaresine bakmalıyız. Haber yalan olsa bile asker yorgun ve muhasaradan dolayı güçsüz düşmüştür. Bundan böyle durmak fayda vermez dediler." Bkz. *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.115.

⁸⁴⁴ *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s.116.

⁸⁴⁵ *Tacü't-Tevarih*, III, s.89-91; *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.334-335.

⁸⁴⁶ *Peçevî Tarihi*, I, s.14.

⁸⁴⁷ Macaristan ve Slovenya dolaylarında sancakbeylerine ve küçük rütbeli beylere verilen unvan.

⁸⁴⁸ *Peçevî Tarihi*, I, s.117.

40 martolos gönderilmişti⁸⁴⁹. Aynı zamanda kral Yanoş da Padişahın Budin'i korumak için bıraktığı Yeniçeri ağaları ile Kasım Paşa'yı 3 bini aşkın askeriyle, 10 bin Macar askerini de yanlarına katarak, Zigetvar üzerine yürümekle görevlendirdi. Casuslarından durumu öğrenen Kral Yanoş, Zigetvar'ı kuşatmakta olan İslam ve Macar askerlerine, acele Budin'e gelmeleri için haber göndermişti. Avusturya kralı Ferdinand bu fırsatı değerlendirip, Alman, İspanyol ve daha başka uluslardan topladığı oldukça büyük bir kuvveti Budin üzerine yolladı⁸⁵⁰. Bu haber üzerine muharip kuvvetlerle ilgili bilgi toplanması için emirler gönderilerek müttefik birliklerinin sayısı ve hangi kalelere yığılmak yaptıkları hakkında detaylı malumat edinilmişti. Bunun için Bosna⁸⁵¹ Budin⁸⁵², Mohaç beylerine⁸⁵³, Solnok Beyi Hasan Bey ve Peçuy Beyi Hamza Bey'e⁸⁵⁴ emirler gönderilerek; akınlarında ilk hedef olacak dış kalelerin tamir edilmesi, *yarar dil* ve güvenilir casuslar aracılığıyla düşmanın askeri durumu hakkında malumat edinilmesi ve edinilen malumatın bir an evvel merkeze bildirilmesi istenmişti. Ayrıca Bosna Beyi Mustafa Bey, Avusturya İmparatorunun *Lublan Kalesi*'ne asker ve mühimmât yığarak *Krupa* veya *Kostaniçe Kalelerine* saldırmak niyetinde olduğunu bildirmişti. Bunun üzerine *Klis*, *Zaçesne*, *Pojega* ve *Avlonya* beyleri ile *Sağ Garib Yiğitleri Bölüğü Ağasına*, emirlerindeki askerlerle kendisi tarafından yapılması muhtemel bir yardım çağrısına icabet etmek üzere hazır beklemeleri hususunda emirler⁸⁵⁵ gönderilmişti. İstihbaratı elde eden *Bosna Beyi Mustafa Bey*'e kendisinin ve askerinin boş yere yıpranmasını önlemek için,

⁸⁴⁹ BOA, A.DVN. MHM.d.,3, s.429, hüküm: 960, 22 Receb 967/18 Nisan 1560.

⁸⁵⁰ Peçevî Tarihi, I, s.117.

⁸⁵¹ BOA, A.DVN. MHM.d.,5, s.42, hüküm: 100, 18 Muharrem 973/ 15 Ağustos 1565; BOA, A.DVN. MHM.d.,5, s.486, hüküm: 1305, 12 Zilkade 967/ 4 Ağustos 1560.

⁸⁵²Düşmanın durumunu öğrenmek için casuslar gönderilmesi ve işe yarar diller alınması; düşman tecavüzlerine akınlarla karşılık verilmesi; ayrıca Budun beylerbeyinin de Budinde güherçile işletilmesi ile ilgili yürütülen faaliyetler hakkında bilgi vermesi hakkındaki hüküm için Bkz. BOA, A.DVN. MHM.d.,5, s.341, hüküm: 898, 6 Receb 973/ 27 Ocak 1566; Düşman tarafına gönderilen casusların getirdikleri haberlere göre sefere çıkma kararının düşman birliklerinde büyük korkuya sebebiyet verdiği ve eğer sefere çıkılırsa Macar, Nemçe, Çeh ve Alman topraklarının feth edilebileceği yolunda gönderdiği bilgilerin alındığı; bundan sonra da düşman tarafından doğru haberler alınarak bildirilmesine devam edilmesi hakkında Bkz. BOA, A.DVN. MHM.d.,5, s.463, hüküm: 1125, 4 Şaban 973/ 24 Şubat 1566.

⁸⁵³ BOA, A.DVN. MHM.d.,3, s.669, hüküm: 1513, 22 Zilhicce 967/ 13 Eylül 1560; BOA, A.DVN. MHM.d.,3, s.669, hüküm: 1293, 6 Şevval 967/ 30 Haziran 1560; BOA, A.DVN. MHM.d.,3, s.669, hüküm: 960, 22 Receb 967/ 18 Nisan 1560; BOA, A.DVN. MHM.d.,3, s.225, hüküm: 509, 21 Safer 967/ 22 Kasım 1559.

⁸⁵⁴Düşmanın durumu hakkında bilgi almak üzere düşman tarafına güvenilir casuslar göndermeleri için sancakbeylerine gerekli tembihte bulunulup elde edilecek haberlerin Südde-i Saâdet'e bildirilmesi. BOA, A.DVN. MHM.d.,5, s.441, hüküm: 1178, 15 Şaban 973/ 7 Mart 1566.

⁸⁵⁵ BOA, A.DVN. MHM.d.,5, s.37, hüküm: 87, 14 Muharrem 973/ 11 Ağustos 1565.

düşman içine casuslar göndererek düşmanın kesin niyetini öğrenmesi istenmişti. Eğer düşmanın saldıracağı kesinse onlardan önce davranıp yukarıda zikredilen ağa ve beyleri yardıma çağırarak gerekenin yapılması emredilmişti⁸⁵⁶. Sefere çıkılmadan 2 ay önce ikinci Vezir Pertev Paşa Göle'nin fethi ile görevlendirilmiş, Pertev Paşa'ya yardımcı olmak üzere de Timeşvar Beylerbeyi memur edilmişti. Göle Kalesinin muhasarası, kış sebebiyle ertelenince rakip tarafa gönderilen casusun dönmesine kadar Timeşvar askeri ile beklemede kalınmış⁸⁵⁷, casuslar kanalıyla edinilen istihbarî bilgiler ışığında⁸⁵⁸ ilkbaharla birlikte yeniden muhasaraya devam edilmiş, *Lagoş* ve *Yanova* kaleleri de bu kapsamda muhasara planına alınmıştı⁸⁵⁹. Oldukça planlı ve düzenli bir şekilde çıkılan seferde, her ne kadar galibiyeti görmeye Sultan'ın ömrü vefa etmese de, sevinen yine adım adım, hasım tarafın hareketlerini kontrol altında tutan Osmanlı tarafı olmuştu (1566).

Macaristan sınırında sürekli bir hareketlilik söz konusuydu. Bu noktada sınırdan casusların eksik edilmediği ve Macaristan sınırındaki kalelerin gözetim altında tutulduğu görülüyor. Nitekim Osmanlı elinde bulunan; Zigetvar sınırındaki *Berzence*, *Boboşca*, *Kapoşfar* adlı kalelerin Avusturyalılarca yağma edildiğinin haber alınması üzerine o zamanlar sancakbeyi olan Tiryaki Hasan Paşa (d.1521-öl.1611) 1000'den fazla akıncı birliği ile söz konusu mahalle gönderilmişti (1577). Hasan Paşa görev mahalline ulaşınca *sadık* ve *mutemed casuslar* aracılığıyla Macarların fikirlerini *iğneden ipliğe* öğrenmişti⁸⁶⁰.

Görüldüğü üzere; İmparatorluk devri fetih hareketleri ile istihbarat çalışmaları paralel olarak yürütülmüştür. İstihbaratın; özellikle harp sahasındaki başarıya olan katkısı yadsınamaz ölçüdedir. İstihbarat kanal ve stratejilerinin yanlış kullanılıp yorumlandığı misallerde ise başarıya yönelik olumsuz etkilerini görmek mümkündür. Başka bir deyişle; istihbaratın sağlıklı yollarla edinilmesi kadar, onun yorumlanıp belirli bir stratejinin geliştirilmesi de önemlidir ki bu, istihbaratın özüne en uygun davranış biçimidir. Aksi durumlarda faydadan çok zarar getirdiğine dair pek çok örneğe tesadüf edilmiştir.

⁸⁵⁶ BOA, A.DVN. MHM.d.,5, s.42, hüküm: 100, 18 Muharrem 973/ 15 Ağustos 1565.

⁸⁵⁷ BOA, A.DVN. MHM.d.,5, s.203, hüküm 502, 20 Rebiyülahir 973/ 14 Kasım 1565.

⁸⁵⁸ BOA, A.DVN. MHM.d.,5, s.197, hüküm: 491, 19 Rebiyülahir 973/ 13 Kasım 1565.

⁸⁵⁹ BOA, A.DVN. MHM.d.,5, s.578, hüküm 1598, Şevval 973/ 14 Mayıs 1566.

⁸⁶⁰ *Tiryaki Hasan Paşa'nın Gazaları ve Kanije Savunması*, Haz. Vahit Çabuk, İstanbul 1978, s.26.

4.2.2. Osmanlı- Safevî Cephesi (1578-1590)

III. Murad (1574-1595) döneminde de İran'la mücadele devam etmişti⁸⁶¹. Osmanlı kuvvetleri Çıldır gölü civarında Safevîler'i yenilgiye uğratarak Gürcistan'a girmiş⁸⁶², ardından Koyungeçidi adlı yerde iki defa Safevîler'i dağıtarak Şirvan kesimindeki şehirleri teker teker ele geçirmişti(1579)⁸⁶³. Ordu Gürcistan seferinden dönüp Kars yakınlarında konakladığı zaman İstanbul'dayken alınan karar üzere Tebriz'e girilmeye karar verilmiş bu sırada Sultan'ın bir casusu gelerek Şahın, Arpaçayırı denen yere kadar gelmişken, Sultan'ın yiğitliğini, isabetli önlemlerini ve akıllılığını idrak edince geri döndüğünü anlatmıştı⁸⁶⁴. Bu kararda; bölgede olan bitenin sürekli kontrol edilmesi ve cereyan eden hadiselerin edinilen istihbarî bilgiler ışığında, bölgede vazifelendirilmiş yöneticiler tarafından merkeze ulaştırılmasının payı vardır. Herhangi bir aksaklıkta veya istihbaratın kesintiye uğradığı durumlarda ise merkezi idare, durumdan haberdar edilmesi için yetkililere ihtarlar gönderiliyordu. Mesela Şirvan'da görevli olan Özdemiroğlu Osman Paşa'nın ordusundan ve ona yardımcı olan Tatar askerinden 2 ay boyunca haber alınmadığı için Lala Mustafa Paşa'ya emir gönderilmiş; o tarafa casuslar gönderilip ahvalin acilen öğrenilerek merkeze bildirilmesi istenmişti⁸⁶⁵.

Rumeli Beylerbeyi Ferhat Paşa'ya 1583'te vezirlik rütbesi verilerek doğu illeri serdarlığına gönderilmişti. Ferhat Paşa Revan üzerine varınca gerekli tedbirleri almış stratejik noktalardaki kaleleri güçlendirmiş, çevreye keşif için akınlar yaparak düşmanın durumundan haberdar olmak için *diller* edinmişti⁸⁶⁶. Merkezi idare; Ferhat Paşa'ya görevi boyunca düzenli olarak düşman tarafına yarar casuslar gönderip planlarını öğrenmesini, kış münasebetiyle boş veya ıssız olan serhatlere bir taarruz vukua gelirse önlenmesi için tedbirli davranmasını tembihliyordu⁸⁶⁷. Ferhat Paşa'nın ihtiyatlı davrandığı ve merkezden gelen emirlere riayet ederek casusları vasıtasıyla

⁸⁶¹ Bekir Kütükoğlu, "Murad III", *TDV İA*, C.31, İstanbul 2006, s. 172.

⁸⁶² *Peçevî Tarihi*, II, s.35.

⁸⁶³ Çıldır, Tümüük, Hirtız, Kelek, Tiflis, Şeki kaleleri fethedildi. Bkz. *Peçevî Tarihi*, C.II, s.37-40; Ayrıca Lala Mustafa Paşa'nın kışlamak amacıyla Erzurum'a döndüğü sırada merkezden Sokullu Mehmet Paşa'nın bir suikast sonucu öldürüldüğü haberi gelmişti. *Peçevî Tarihi*, II, s.56; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VII, s.63; Kütükoğlu, "Murad III", s. 172.

⁸⁶⁴ *Peçevî Tarihi*, II, s.62.

⁸⁶⁵ *BOA*, A. *DVNSMHH* d...32, s. 312, *hüküm*: 565, 10 Zilhicce 986/ 7 Şubat 1579.

⁸⁶⁶ *Peçevî Tarihi*, II, s.79-81.

⁸⁶⁷ *BOA*, A. *DVNSMHH* d...63, s.32, *hüküm*: 51, 13 Muharrem 996/ 14 Aralık 1587.

İran Şahının niyet ve planlarını anlamaya çalıştığı, taarruz planını⁸⁶⁸, gelecek istihbarî bilgiye göre şekillendiriyordu. Merkeze cevaben, Safevî Şahı Abbas Mirza'nın Horasan'dan Kazvin'e geldiğini ancak niyetinin ne olduğunun anlaşılmadığı için üzerine yarar casuslar gönderildiğini bildiriyor; casuslardan henüz haber alınmadığı için beklemede kalındığı ekliyordu (26 Aralık 1587)⁸⁶⁹. Bu haberden yaklaşık bir ay sonra (22 Ocak 1588) ise yine casuslar kanalıyla bölge hakkında detaylı malumat ediniliyor ve Abbas Mirza'nın sefer yönü ve planı öğrenildiğinden acil olarak sefer hazırlığına giriliyordu. Abbas Mirza'nın Kazvin'de etrafına çok miktarda asker topladığı ve *Ali Kul*⁸⁷⁰, *Esmâ Han* ve *Solak Mehmed Han* gibi ümeradan önemli isimleri öldürdüğü⁸⁷¹ ve Mirza'nın 1588 senesi kışını Tebriz'de geçirerek etrafa akınlar yapmak niyetinde olduğu⁸⁷² öğrenilince sefer tedarikine yönelik yoğun bir hazırlık başlamıştı. Belgelere yansıyan şekliyle; *casuslar haber getirmiştir, sefer tedariki sayir zamanlardan ziyade görülmek lazımdır*, şeklindeki ifadelerden, savaşın hem istihbarî boyutunu hem de bu yolla girişilen yoğun askeri hazırlığı görmek mümkün. Ayrıca sefere tayin olunan beylerden zamanında görev yerinde bulunmayan veya ihmali görülenlerin azledilmekle bırakılmayıp büyük cezalara çarptırılacağı da beyan ediliyordu⁸⁷³. Tebriz'i 11 ay boyunca kuşatan Safevî ordusu⁸⁷⁴ Osmanlı kuvvetlerinin akınları neticesinde elde edilen esirler ve uğradıkları ağır kayıplarla daha fazla baş edemeyerek barış talebiyle Tebriz'den çekilmişti. Son olarak Ferhad Paşa'nın Gence'ye yönelik harekâtı (1 Eylül 1588), Şah Abbas'ı zor duruma düşürmüştü; sulh teklif etme amacıyla kalabalık bir elçilik heyetini İstanbul'a göndermişti. (18 Ocak 1590)⁸⁷⁵. Ancak savaş münasebetiyle Tebriz'in harabe halde, reyanın ise perişan

⁸⁶⁸Merkezden Ferhat Paşa'ya gönderilen ve Tebriz'de görevli olan Cafer Paşa ile haberleşip Abbas Mirza'nın Tebriz üzerine mi yoksa başka bir mahalle mi gitmeyi amaçladığını casuslar gönderip öğrenmesi için gönderilen emir bkz. *BOA, A. DVNSMHHM d...63, s.29, hüküm: 48, 15 Safer 996/ 15 Ocak 1588.*

⁸⁶⁹*BOA, A. DVNSMHHM d...63, s.30, hüküm: 49, 25 Muharrem 996/ 26 Aralık 1587.*

⁸⁷⁰ Kul Ali esasen İran ümerasından bir kişiydi. Ancak Hamza Mirza ile yaşadığı bir husumet yüzünden Osmanlı'ya sığınarak karşı casusluk yapmış, Hamza Mirza'nın; Sadrazam Osman Paşa Tebriz'deyken bulunduğu kalenin dibinde lağım kazdığını haber vererek Osmanlı kuvvetlerine söz konusu lağımın yerini göstermişti. *Peçevî Tarihi, II, s.96.*

⁸⁷¹*BOA, A. DVNSMHHM d...63, s.44, hüküm: 65, 22 Safer 996/ 22 Ocak 1588.*

⁸⁷²*BOA, A. DVNSMHHM d...63, s. 37, hüküm: 56, 19 Rebiyülahir 996/ 18 Mart 1588.*

⁸⁷³*BOA, A. DVNSMHHM d...63, s.29, hüküm: 48, 15 Safer 996/ 15 Ocak 1588.*

⁸⁷⁴*Peçevî Tarihi, II, s.98.*

⁸⁷⁵ Kütükoğlu, "Murad III", s. 174.

olduğu; *Tebriz'deki mezalim ve fitrat (bu vakte kadar) hiçbir tarihte olmamıştır*”⁸⁷⁶ şeklindeki ifadelerle arşive yansımıştır. Benzer şekilde Tiflis Beylerbeyinden de yiyecek sıkıntısı çekildiğine dair arzlar merkeze ulaşmış, İranlılar durumu öğrenince Tiflis kalesini 4 ay boyunca kuşatmıştı⁸⁷⁷.

Özdemiroğlu Osman Paşa ise Şirvan'daki Safevî kuvvetlerini yenip bölgedeki Osmanlı hâkimiyetini kesinleştirdikten sonra Kefe'ye gidip; İran'da yararlılıkları görülmüş⁸⁷⁸ olan İslam Giray'ı Kırım Hanlığına getirmiş; kendisi de ikinci vezir sıfatıyla divana girmişti.⁸⁷⁹ Ancak savaş esnasında Kırım Hanı Mehmet Giray'ın kardeşleri Adil Giray⁸⁸⁰ ve Gazi Giray İran'da esir düşmüştü⁸⁸¹. Onların durumunun öğrenilmesi için merkezden Vezir Ferhad Paşa'ya emirname yazılıyor ve casuslar gönderilerek, esir düşen Kırım Hanlarının hayatta olup olmadıklarının tahkik edilip sağlıklı bilgilerin kendilerine ulaştırılması isteniyordu⁸⁸². Benzer şekilde İran şahı Abbas Mirza'nın oğlu ile muharebede olan Bağdad Beylerbeyi'nin Osmanlı idaresine göndermiş olduğu mektubun memnuniyete sebep verdiği belirtilmiş, kendisinden İran üzerine daima yarar casuslar⁸⁸³ göndererek sahil haber almaya devam etmesi istenmişti⁸⁸⁴. Tebriz'de Ferhad Paşa ve Şirvan'da Osman Paşa'nın başarılı askeri müdahaleleri Safevî tarafını barışa zorlamış, fethedilen yerlerin Osmanlıların tasarrufunda kalması koşuluyla bir anlaşma imzalanmıştı. Böylece 1578'de başlayan bu uzun ve yıpratıcı savaşın askeri safhası son bulmuştu.

⁸⁷⁶Serdar Ferhad Paşa, Tebriz'deki durumun vahim olduğunu; sipahi, yeniçeri ve sair başıbozuk eşkıyanın bölük bölük Revan'ı vurarak köle ve cariye almakta ve memlekete zarar vermekte olduğunu iletmişti. Bölge halkından kaçabilenin söz konusu mahalleri terk ettiğini, çarşı pazarın kapanıp zahire sıkıntısı çekildiğini, vilayette güvenlikten eser kalmadığını da eklemişti. *BOA, A. DVNSMHH d...63, s.30, hüküm: 49, 25 Muharrem 996/ 26 Aralık 1587.*

⁸⁷⁷*Peçevî Tarihi, II, s.51.*

⁸⁷⁸*Peçevî Tarihi, II, s.47.*

⁸⁷⁹*Peçevî Tarihi, II, s.84; 28 Temmuz 1584'te de vezir-i azamlığa getirilecektir. Kütükoğlu, "Murad III", s. 172.*

⁸⁸⁰Adil Giray esaret altındayken vurularak şehit edilmişti. *Peçevî Tarihi, II, s.49.*

⁸⁸¹*BOA, A. DVNSMHH d...52, s. 89, hüküm: 213, 8 Şevval 991/ 25 Ekim 1583; Peçevî Tarihi, II, s.49.*

⁸⁸²*BOA, A. DVNSMHH d...52, s.89, hüküm: 213, 8 Şevval 991/ 25 Ekim 1583.*

⁸⁸³Benzer şekilde Şehr-i Zol beylerbeyine yazılan; "*O tarafta askerin ve düşmanın hali ve vaziyette olduğu çoktan beri ihbar olunmadığı ve yarar casuslarla muttali olduğu haberleri bildirmesi için yazılan hüküm için bkz. BOA, A. DVNSMHH d...52, s. 193, hüküm: 497, 21 Zilhicce 991/ 5 Ocak 1584. (Birer sureti: Basra, Bağdad, Lahsa, Diyarbakır beylerbeyine gönderilmiştir.*

⁸⁸⁴*BOA, A. DVNSMHH d...44, s. 198, hüküm: 421, 9 Cemaziyelahîr 991/ 30 Haziran 1583.*

İstihbarat özelinde, İran'daki bazı yerel beylerin desteklerinin alınması⁸⁸⁵ yahut Osmanlı taraftarıymış gibi görünerek Safevî tarafına casusluk yaptıklarının tespit edilmesinin, Osmanlı başarısına olan katkısını da zikretmek gerekiyor. Söz gelimi itaat bildiren *Solak Hüseyin oğullarının* niyetlerinin sahih olup olmadığının ortaya çıkarılması istenmişti. Bunun için Bağdad Beylerbeyine emir gönderilmiş; İran Şahı Abbas Mirza'nın Revan dolaylarına gittiği için Kazvin taraflarının boş kalmasından dolayı söz konusu havalinin muhafazasına *Solak Hüseyin oğulları* ile birlikte gidilmesi istenmişti. Sefere katılmamak itaatsizlik telakki edileceğinden, itaatleri sahih değilse öldürülmeleri emredilmişti⁸⁸⁶. Ayrıca sefere iştirak etmeyen *İmadiye Hâkimi Kubad Bey'in kardeşi Behram* gibi başka ümeranın yazılıp merkeze arz edilmesi⁸⁸⁷ de sıkı tutulan askeri tedbirlerle, bölgedeki hâkimiyetin tesis edilmesinin tesadüfi olmadığına işaret ediyor.

Savaş seyrederken yaşanan bir diğer önemli gelişme Osmanlı tarafına kendi rızasıyla itaat eden *Seyyid Seccad'ın, Şuşter*⁸⁸⁸ *Hâkimi Selnak Hamza*'ya gönderdiği Farsça mektubun ele geçirilip merkeze bildirilmesiydi. Şuşter eyaletinden haber getirmekle vazifelendirilmiş casuslar, Seyyid Secdad'ın vilayetine ve Şuşter eyaletinin semtlerine çok miktarda asker toplandığını haber vermişti⁸⁸⁹. Bu haber üzerine askeri önlemler sıkılaştırılmış ve durumun aslının öğrenilmesi için de yine casuslar kanalıyla bilgi edinilmeye çalışılmıştı. Gelişmelerin adım adım takip edilmesi hem koşullar değiştikçe yeni stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlıyor hem de adaletsiz bir uygulamanın önüne geçilmesine olanak tanıyordu. Nitekim Osmanlı resmi vesikalarına yansıyan ifadelerle; “*kendi rizasile bu tarafa itaat idüp riayetler gördüğü halde düşmana mektub göndermesine sebep nedir ne için bu taraftan yüz çevirüp o tarafa meyletmişdir yarar casuslar gönderüp bu işi hakikati üzere tahkik*” edilmesinin isteniyor olması⁸⁹⁰ bu titiz çabayı gözler önüne seriyor. Ayrıca ihaneti kesin şekilde ortaya konulursa, işin ciddiyetle idare edilmesi ve gazez sebebiyle

⁸⁸⁵ “*Tekeli ve Türkman hanlarından Emir Han kardeşi oğlu Gülabi ve Veli Han oğulları ve Solak Hüseyin oğulları ve gayriden nice hanlar bir kaç bin hane ve üç dört bin atlı ile ve Bağdad'a tabi Cessan ve Bedre beyleri vasıtasıyla “Dertenek” ve “Derne” sancaklarına gelip beylerbeyine itaat arz etmişlerdi. Bkz. BOA, A. DVNSMHH d...61, s.14, hüküm: 46, 9 Recep 994/ 26 Haziran 1586*

⁸⁸⁶ *BOA, A. DVNSMHH d...53, s. 136, hüküm: 391, 9 Şaban 992/ 16 Ağustos 1584.*

⁸⁸⁷ *BOA, A. DVNSMHH d...53, s. 136, hüküm: 391, 9 Şaban 992/ 16 Ağustos 1584.*

⁸⁸⁸ İran'ın Huzistan eyaletinde bir şehir.

⁸⁸⁹ *BOA, A. DVNSMHH d...53, s.136, hüküm: 391, 9 Şaban 992/16 Ağustos 1584.*

⁸⁹⁰ *BOA, A. DVNSMHH d...52, s. 207, hüküm: 539, 29 Muharrem 992/ 11 Şubat 1584.*

haksız bir iş yapmaktan kaçınılmasının emredilmesi; istihbarat faaliyetlerinin adaleti sağlamak için çok yönlü bir şekilde sürdürüldüğüne işaret ediyor.

Son olarak Safevîlerin mağlubiyete uğratarak, İran sınırındaki hâkimiyetin tesis edilip sürdürülmesinde, istihbaratın kullanımı açısından bir başka misal de *gediklerin*⁸⁹¹ dağıtımı konusudur. Osmanlı- Safevî mücadeleleri sonunda Bağdat'ta Yeniçeri, Cebeci ve Gönüllülerden boşalan yerlerin; yabancı, çepni ve kızılbaşlara verilip bunların da Safevîlere casusluk ettikleri tespit edilince, gediklerin *kuloğullarına* ve *Rum ülkesi adamlarına* verilmesi emredilmişti⁸⁹². Böylece muharip ve hasım olunan idare tarafından, kendileri hakkında elde edilecek her türlü bilgi ve haberin elde geçirilmesinin önü alınmaya çalışılmıştı.

4.2.3. Denizlerdeki Mücadelelerde İstihbarat

Osmanlı Devleti'nin ilk donanması, Karesi Beyliği'nden gelen küçük çaptaki bir deniz kuvvetiydi. Kuruluş döneminde denizlere açılırken henüz yeterli bir tecrübeye sahip olmayan Osmanlı idaresi, Akdeniz kıyılarının denizci kent devletleri olan Ceneviz ve Venedik' in denizcilikle ilgili bilgi birikiminden yararlanmıştı. Denizcilikte, I.Bayezid'in Gelibolu'da bir tersane kurarak attığı ilk adım, Mora, Trabzon, Kırım gibi stratejik noktaların alındığı fetihlerle ilerliyor; henüz 16.yüzyılın başında Rodos, Cezayir, Trablusgarp gibi büyük toprakların alınmasıyla Osmanlı'nın denizlerdeki gücü ve hâkimiyeti zirveye ulaşıyordu⁸⁹³. Yapılan tüm seferlerin ve fetihlerin detaylarına değinmek mümkün olmadığı gibi çalışmanın amaç ve kapsamı dışındadır. Asıl amaç, istihbarat özelinde denizlerde ne gibi gelişmeler yaşandığı, son dönemde oldukça dikkat çeken *korsanlık* meselesinde Osmanlı'nın tavır ve tutumunun nasıl şekil aldığına dair ipuçları yakalayabilmektir.

⁸⁹¹ Gedik; savaşçı sınıftan sayılmadığı halde terfi ederek zabıt olabilen topçu ve kale muhafızları gibi askerî sınıfların kadrolarına tevcih edilen tımarları ifade etmek için kullanılan askeri bir tabirdir. Daha ziyade kale muhafızlarına verilen gedik tımarlar da bu mananın kapsamına dâhildir ve Osmanlı Devleti'nin başlangıcından beri vardır. Askerî manada gedik tevcihlerine ilk döneme ait belgelerde rastlamak mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Akgündüz, "Gedik", *TDV İA*, C.13, İstanbul 1996, s.541.

⁸⁹² Hüküm Bağdad Beylerbeyine yazılmış olup birer sureti; Anadolu, Şam, Erzurum, Çıldır, Tomanis, Lahsa, Mısır, Karaman, Zülkadriye, Haleb, Trablus, Şam, Diyarbakır, Van, Kars ve Tiflis, Lori, Basra, Şehr-i Zol, Revan Beylerbeyilerine gönderilmiştir. *BOA, A. DVNSMHH* d...60, s. 130, *hüküm*: 312, 10 Muharrem 993/ 12 Ocak 1585.

⁸⁹³ Bülent Arı, "Akdeniz'de Korsanlık ve Osmanlı Deniz Hukuku", *Türkler ve Deniz Sempozyumu*, (Ed. Özlem Kumrular), 6-7 Ekim İstanbul 2005, s.265-269.

İlk olarak Akdeniz korsanlığı hakkında yapmış olduğu mühim çalışmalarıyla araştırmacı ve tarihçilere bir yol açan E. Safa Gürkan'ın tespitinden hareketle, “korsan (İt. *corsaro*, İsp. *corsario*, Fr. *corsaire*)” ile “deniz eşkıyası (İt./İsp. *pirata*, Fr. *pirate*)” kavramları arasında ciddi fark olduğunu belirtmek gerekiyor. E. Gürkan'ın tespitine göre *Pirata* ve *prateria*, yani deniz eşkıyası ve “deniz eşkıyalığı”, 17. yüzyıldan önce Akdeniz’de kullanılan kavramlar değildi. Bunun yerine Türkçe korsan kelimesini de türeten *corso* ve *corsaro* kavramları kullanılmaktaydı. *Pirata* kelimesi aşağılayıcı bir anlam taşımakta ve *faaliyetlerinin arkasında herhangi bir meşru otorite bulunmayan, uluslararası anlaşmalara aldırış etmeden, hiçbir kural tanımadan her memleketten gemiye saldırarak denizlerde eşkıyalık yapan kimseler* için kullanılmaktaydı. *Pirateria*'nın aksine korsanlık (*corso*) ise meşru bir faaliyeti ifade ediyordu. *Bir siyasi otoritenin koruması altında hareket eden ve belirli bir resmiyet çerçevesinde, her ne kadar pratikte kurallarını sık sık ihlal etseler de uluslararası anlaşmalara uymakla mükellef, Akdeniz korsanlığının törelerine ve âdetlerine saygılı denizcilere* korsan denmekteydi. Osmanlılar deniz eşkıyası için “*harami levend*” tabirini kullanırken, “*korsan*” kavramını Hristiyanlara reva görmüş, Müslüman korsanlar için “*levend*” tabirini tercih etmişlerdir⁸⁹⁴.

4.2.3.1. Akdeniz’de İlk Karşılaşmalar

Denizlerdeki başarı ya da başarısızlıklara, korsanların yahut leventlerin tesiri barizdir. Onlar vasıtasıyla elde edilmiş istihbarat çoğu zaman Osmanlı stratejisi için belirleyici rol oynuyordu. İlişki içerisinde bulunduğu devletlerin durumu hakkında sürekli haber alan Osmanlı idaresi yalnız tehdit kendi tarafına yöneldiğinde değil, Akdeniz’de -yaygın tabirle- sular ısındığında sergileyeceği tutumu, öncesinde edildiği istihbarî bilgilere göre şekillendiriyordu. Nitekim 1495’de edinilen istihbaratla Fransa Kralı VIII. Charles’ın (1483-1498) Milano’dan, Papa Venedik ve Floransa’nın desteklediği müttefik güçlere karşı ağır bir mağlubiyetle ayrıldığının haberi alınmıştı. Ayrıca İtalya’nın da içinde bulunduğu bu müttefik kuvvetlerin, *Draç* ve *Ülgün* Kalelerinden alınan askerle takviye edilerek, Fransa’nın müttefiki

⁸⁹⁴ Emrah Safa Gürkan, “Batı Akdeniz’de Osmanlı Korsanlığı ve Gaza Meselesi”, *Kebikeç Dergisi*, S.33, 2012, s.174-175.

olan ve Napoli’de bulunan bir Bey üzerine yürümeye karar verdiklerinin haberi de Osmanlı idare merkezine ulaşan istihbarat arasındaydı⁸⁹⁵.

Midilli adasının hâkimiyet altına alınmasının ardından, burayı yeniden elde etmek isteyen Venedik, 1501’de Midilli’yi muhasara ettiğinde istihbarata konu olan hadiseler gerçekleşmişti. Muhasaranın haberi ilk olarak Manisa valisi Şehzade Korkud’a ulaşmıştı. Korkud tehlikenin ortadan kaldırılması için 800 eyalet askeri ile Silahdar Ağa’sını Ayazmend sahiline göndermişti. Silahdar Ağa, bir gece baskınıyla düşmanın bertaraf etmeyi planlanmıştı ancak Venedikli casusların durumu öğrenmesi üzerine hücumu uğrayan, Osmanlı tarafı olmuş, Silahdar Ağa ve pek çok asker öldürülmüştü⁸⁹⁶. Durumun haberini alan II. Bayezid bu kez Hersekoğlu Ahmed Paşa’yı kumandan tayin ederek bölgeye göndermiş ancak yine Venedikliler Ahmed Paşa’nın yardıma geldiğini casusları vasıtasıyla öğrenmiş, Fransa Kralı’ndan destek istemişlerdi⁸⁹⁷. İlginç şekilde, cereyan eden savaşta netice; Venedik askerlerine yardım için gelen Fransız birliklerinin, serdarının başının kesilip mızrağa geçirilmesiyle askerin motivasyonunun yok edilmesi ve karavulları vasıtasıyla Osmanlı’ya destek birliklerinin ulaştığı haberini alan müttefiklerin paniğe kapılarak savaş meydanını terk etmesiyle alınmıştı⁸⁹⁸.

Hammer; Rodos’un fethinden (1522) önce Yahudi tabip casus *Amaral* ve *Andre* adındaki iki şövalyenin I.Süleyman hesabına kendi ülkelerine ihanet ederek casusluk yapmalarının fethi ziyadesiyle katkı sağladığını naklediyor⁸⁹⁹. Bizzat Sultan’ın yürüttüğü istihbarat stratejisinin yanı sıra ümeradan ileri gelen paşaların da aynı stratejiden faydalanarak başarılar elde ettiği görülüyor. Mesela Yanya Sancakbeyi Hüsrev Bey’in Yanya-Korfu-Pulya yoluyla Kedelan Anabolusu’na giden casusu *Frenk Mustafa*’nın getirmiş olduğu haberler⁹⁰⁰ küçümsenmeyecek kadar önemliydi. Kedelan Anabolusu’nda 100 gemilik donanması bulunan İspanya Beyi’nin, Osmanlı’nın donanma ile Rodos üzerine varacağı haberini alınca, donanma

⁸⁹⁵ TS. MA. e, 753/49, 900/ 1495

⁸⁹⁶ *Tacü’t-Tevarih*, III, s.324.

⁸⁹⁷ Şiddetli çarpışmalar neticesinde galip taraf, Fransa kralının kardeşinin oğlunun öldürülerek başının kale burçlarına asılması üzerine, askerin mukavemetinin kırılarak dağılmasını sağlayan Osmanlı tarafı olmuştu. Bkz. *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.413-415.

⁸⁹⁸ *Tacü’t-Tevarih*, III, s.325.

⁸⁹⁹ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, V, s.27.

⁹⁰⁰ TSMA. e, 1002/82, 21 Recep 928/ 16 Haziran 1522.

içerisinde bulunan atların çıkarılıp yerine silah koydurduğu, daha önce Cerbe’de ölen kardeşinin intikamını almak için öncelikle Cerbe ve Tunus üzerine varma niyetinde olduğu, Sicilya’da da 100 gemilik bir donanması bulunduğu, Osmanlı casusu Frenk Mustafa’nın İspanya hakkında edindiği malumatın bir kısmıydı. Ayrıca Fransa Beyi’nin de Ceneviz Kalesi önünde 80 gemilik bir donanmasının bulunduğu ve İspanya’ya bir teyakkuz olması halinde yardım için; Fransa, İspanya, Papalık, Macaristan, Venedik ve Alman elçilerinin Verona’da toplantı yaptıkları, Frenk Mustafa’nın edindiği malumatın bir başka boyutuydu. Üstelik kendisinden emir buyrulursa 2 ay içerisinde Papalığa gidip bütün düşünce ve planlarını doğru bir şekilde getireceğini söylemesi Osmanlı casusluğunun daha 16.yüzyılın ilk yarısında eriştiği mahareti anlamak adına dikkat çekici bir misaldir.

4.2.3.2. *Mahir Bir Korsan: Barbaros Hayreddin Paşa*

16.yüzyıl Osmanlı korsanlığından söz ediliyorsa Cezayir’i fethedip (1516) Osmanlı’ya bağlılığını sunduktan sonra Cezayir Beylerbeyliğinin⁹⁰¹ yanı sıra Kaptan-ı Deryalığa getirilen⁹⁰² Hayreddin Paşa’yı zikretmek gerekiyor. Bizzat kendisinin edindiği yahut *düşman ahvalinden taze haber almak için sefere gönderdiği*⁹⁰³ adamlarının elde ettiği malumat sayesinde denizlerde elde edilen zaferlerde onun imzası vardı. Kendisi Cezayir’de bulunurken Papa’ya günah çıkarmak için gelen Rodos beyinin oğlunun da içinde bulunduğu çektiriyi ele geçirmiş pek çok *yarar dil*, esir ve ganimet⁹⁰⁴ elde etmişti. Aralarında bulunan *Mayorkin* adında rütbeli bir denizcinin kaçış planını da casusu sayesinde engellemiş ve onu öldürmüştü. Eline 30 altın verdiği bir Arap casusu aracılığıyla Mayorkin’in kurtarılma için kardeşine yazmış olduğu mektubu göndermiş, kardeşini kurtarma umuduyla gelen fırkateyi de pusuya düşürerek esir ve ganimet elde etmişti⁹⁰⁵. Osmanlı Tunus’u ele geçirip (1574) Doğu ve Batı Akdeniz’i birbirinden ayıran dar geçit üzerinde önemli bir üs kazanmıştı. Rodos şövalyelerinin bulunduğu Malta’nın

⁹⁰¹Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, V, s.188; Lamartine, *Cihan Hâkimiyeti (Türkiye Tarihi)*, 3. Cilt, s.796.

⁹⁰² Lamartine, *Cihan Hâkimiyeti (Türkiye Tarihi)* 3.Cilt, s.798.

⁹⁰³ *Barbaros Hayreddin Paşa’nın Hatıraları*, .II, Haz. Ertuğrul Düzdağ, Tercüman 10001 Temel Eser, s.109.

⁹⁰⁴ Yirmi beş sandık akçe, beş altı kantar gümüş sahan, tepsi, kaşık vs bulunuyordu. Bkz. *Barbaros Hayreddin Paşa’nın Hatıraları*, II, s.110.

⁹⁰⁵ *Barbaros Hayreddin Paşa’nın Hatıraları*, II, s.116-123.

tehlikeye düşmesi üzerine Avusturya-Macaristan İmparatoru Şarlken'i dehşete düşürmüş *Avrupa'ya özgü dolaplarla* tehdidi önlemeye çalışmıştı. İlk olarak Kuzey Afrika'yı çok iyi bilen Cenevizli bir casusunu, orada bir ayaklanma çıkarması vazifesiyle Tunus'a yollamıştı. Ancak Barbaros Hayreddin Paşa bun düzeni anlamakta gecikmemiş söz konusu casus yakalanıp öldürülmüştü⁹⁰⁶.

İspanya Kralı'nın sefer hazırlıklarını öğrenip casusluğa gelenlerden *dil aldığı* gören bir başka casusun Hayreddin Paşa'nın akıl ve ferasetine hayran kalıp "İspanyolların senden nefret ettiği kadar varmışsın" demesi⁹⁰⁷ onun haklı şöhretinin bir yansıması olmalıdır. Ancak korsanlıktan bahsediliyorsa karşı casusluk ilk akla gelen konu olmalıdır. Korsanlık konusunda kendi deyişiyle paranoyak bir tarihçi olmasını bir kenara bırakılırsa, E. Safa Gürkan'a göre Cenevizlilerden hazzetmeyen Venediklilerin bir kara propagandası değilse, Andrea Doria ile Barbaros Hayreddin arasında olduğu iddia edilen gizli anlaşmayla Preveze'de bir deniz zaferinin önünü açılmıştı. Yine Dorialar'ın 1535 Tunus Seferi'nde kuşatma altındaki kaleyi gizlice terk eden Hayreddin'i biraz takip ettikten sonra kovalamaktan vazgeçmeleri, Cenovalılar'ın tehlikeli bir korsan olan Turgut Reis'i ufak bir kurtarmalık karşılığında serbest bırakması onun tam da mesleğinin insanı olduğunu gösteriyor. Tüm bunlara ek olarak, Doria ailesi ile Osmanlılar arasındaki gizli anlaşma Sakız'ın çok geç gelen fethini açıklamakta kullanılmıştır. E. Safa Gürkan'a göre bu tip büyük çapta gizli görüşmelerin dışında daha ufak çapta sabotaj, rüşvet, suikast, isyana teşvik gibi bir dolu gizli harekât planı Avrupa arşivlerinde araştırmacıları beklemektedir⁹⁰⁸.

Bunun yanında Osmanlı'ya pek çok yararlılığı görülmüş Hayreddin Paşa, Otranto yakınlarındaki Kastro sahiline yönelerek buradaki fütuhata memur edilmişti. 8 bin süvari ve bir o kadar piyade söz konusu Kastro sahiline çıkarıldığında onlara *Binyetelli* adında bir casus kılavuzluk ediyordu⁹⁰⁹. Binyetelli yağmada bizzat yer aldığı gibi Kastro muhafız askerlerini de Osmanlı'nın gücüne boyun eğip teslim olmaya ikna etmişti. Bu sefer neticesinde, daha sonra aralarından *dil alınmak* üzere,

⁹⁰⁶Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, İmge Yay., Ankara 1993, s.45.

⁹⁰⁷ *Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hatıraları*, II, s.105-106.

⁹⁰⁸ Gürkan, "Fitilin Ucunda Tersane-yi Âmire", s.66-67.

⁹⁰⁹ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, V, s.202.

10 binden fazla esir elde edilmişti. Zağreb başbuğunun, öncü askeriyle birlikte kaçtığı ve kendilerinin de Valpova'ya doğru yol alacakları, getirilen dillerden öğrenilmişti (1537)⁹¹⁰.

Akdeniz'deki fetihler ve fethedilen yerlerin elde tutulması hususunda istihbaratın ve bölgeyi iyi bilen kılavuzların öncülük ettiği istihbarat temelli savaş stratejisinin başarıya olan katkısını görüyoruz. Müneccimbaşı Ahmed'e göre Avlonya'nın fethine (1538) serdar tayin edilen Vezir-i azam Ayas Paşa'nın aslen Avlonyalı olması aldığı tedbirler neticesinde fethi kolaylaştırmıştı⁹¹¹. Cezayir'i geri almak isteyen İspanya kralı I. Carlos'un Cezayir önlerine gelmesi üzerine (1541) Hayreddin Paşa'nın evlatlığı (Mosonegro) Kara Hasan Ağa'nın⁹¹² Cezayir'i savunması ve İspanyol donanmasını yenerek parlak bir zafere imza atmasının temelinde yine; İspanyolcayı ana dili gibi bilen casusları sayesinde⁹¹³ edindiği istihbarat yatıyor. Zafer sonunda 500 kadar esir ve bol ganimet elde edilmişti. Cerbe Zaferi'nde (1558) de Kaptan-ı Derya Piyale Paşa, Frenklerin durumunu öğrenmek üzere Moton-Koron arasındaki bir düşman çektirisinden *diller* elde etmiş ve onlardan Maltalıların Osmanlılardan korktuğu için Frenk kralında yardım istediklerini, bu sebeple Frenk kralının sefineler dolusu asker gönderdiğini öğrenmişti. Ayrıca Mağrib Araplarının da Trablus Beyi Turgut Paşa ile anlaşamadıklarından Malta ile ittifak ettiklerini bildirmişlerdi. Durum Sultana arz edilince I.Süleyman söz konusu mahalle 12 çekdiri daha gönderilmesini emretmiş ayrıca Uluç Ali Reis *dil almak* için birkaç çekdiri ile düşman sularına gönderilmişti⁹¹⁴. İstihbaratın elde edilmesi kadar karşı istihbaratı önlemek de başarıya etki eden bir strateji olmuştur. Boğdan'ın haraçgüzar devlet statüsüne alındığı seferde Boğdan'a varılıncaya kadar (16 Ağustos 1538) seferin nereye düzenlendiğini kimsenin bilmiyor oluşu⁹¹⁵ istihbarat hakkında dikkat çekici bir misaldir.

⁹¹⁰ *Peçevî Tarihi*, I, s.149.

⁹¹¹ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s. 547.

⁹¹² Savaştan önce Kara Hasan Ağa ile İspanyol kralı arasında mektuplaşmalar olmuş, her iki taraf da diğerine hakaretamiz ifadeler içeren mektuplar göndermişti. Mektup metinleri için Bkz. *Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hatıraları*, II, s.211-213.

⁹¹³ *Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hatıraları*, II, s.213-214; Aksun, *Osmanlı Tarihi*, I, s.298.

⁹¹⁴ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s. 576.

⁹¹⁵ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s. 549.

4.2.3.3. Kıbrıs'ın Fethi (1571) ve Venedik ile Diğer Mücadeleler

II. Selim, şehzadeliğinde adanın stratejik önemini kavramış; tahta çıktığında Kıbrıs'ı fethetmek için gerekli hazırlıkları yapmaya başlamıştır. Kıbrıs'ın seferinden önce Venedik Limanında çıkan büyük yangında, II. Selim'in şehzadeliğinden beri yakını ve aslen Portekizli *Josef Nasi* adlı nediminin dahlinin bulunduğu konusunda ciddi iddialar bulunmaktadır⁹¹⁶. Josef'in Avrupa saraylarındaki gelişmeleri kendisine rapor eden adamlara sahip olduğu ve Venedik elçisinin Josef Nasi'yi ajanlık iddiasıyla Venedik'e rapor etmesi⁹¹⁷ bu iddiaları güçlendirmektedir. Ayrıca yangında, donanması ağır hasar alan Venedik'e bu yangından hemen sonra Osmanlı tarafından, Divan-ı Hümayûn tercümanı Kubat Çavuş yollanarak Venedik'e bazı teklifler sunulmasının zamanlaması manidardır. Söz konusu teklifler arasında; Dalmaçya taraflarında hudut ihlali, Suriye kıyılarında hacı kabilelerine tecavüzlerde bulunulduğu, Venedik'in Osmanlı ile olan muahedelerine aykırı olarak Mısır defterdarının gemisinin yağmalanması⁹¹⁸, Kıbrıs'a sığınan korsanların iadesinin sulhun devamı için gerekli olduğu gibi gerekçeler vardı. Teklif reddedilince, Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin fetvasıyla Venediklilere harp ilan edilmişti⁹¹⁹.

Kıbrıs'ın fethinde (1571) *tacirler*⁹²⁰, *casuslar*⁹²¹ ve *diller*⁹²² vasıtasıyla elde edilen istihbarat kanalları fethi büyük katkı sağlamıştı. Üstelik karşı istihbarata misal teşkil eden önemli gelişmeler de yaşanmıştı. E. Safa Gürkan'ın tespitine göre Kıbrıs Savaşı'nın (1570-1573) başladığı 1570 yılında *Aurelio Santa Croce ve Giovanni Sarimbal'in* mektuplarından bir sabotaj planı ortaya çıkarılmıştı. Korsikalı bir mühtedi olan Süleyman Bey, 20 yaşında Kıbrıslı bir köle usta ile anlaşmış ve Osmanlı donanmasına yapmayı planladığı sabotaj operasyonuna yardım ettiği takdirde kendisi ve arkadaşlarını Hıristiyan memleketlerine geri götürmeyi teklif

⁹¹⁶ Rasim, *Osmanlı Tarihi*, I, Haz. Seyit Ali Kahraman vd., s.155.

⁹¹⁷ İter, "Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XX.Yüzyıllar)", s.239.

⁹¹⁸ Muhittin Eliaçık, "Lefkoşe Kalesinin Fethini İlk Elden Anlatan Mühim Bir Mektup", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.26, Güz 2009, s.23.

⁹¹⁹ Rasim, *Osmanlı Tarihi*, I, Haz. Seyit Ali Kahraman vd., s.155-156.

⁹²⁰ BOA, A.DVN. MHM.d.,12, s.16, hüküm: 19, 18 Zilkade 977/ 25 Nisan 1570.

⁹²¹ Kıbrıs'a Beç ve Erdellilerin yardım için asker tedarikinde olduğu casuslarca haber verilmişti. Bkz. BOA, A.DVN. MHM.d.,9, s.107, hüküm: 269, 4 Muharrem 978/ 8 Haziran 1570.

⁹²² "Cezâyir beglerbegisi kapudân paşaya hüküm ki: Etrâf-u cevânibden gelen câsûslar ve küffâr-ı hâksârdan alınan diller; "küffâr-ı tугyân-âsârın birbiriyle ahd ü mîsâk ve muhkem ittifâkları olup küllî donanma-i hezîmet-si'âr tedârük-ü ihzârı sadedinde oldukların" ihbâr idüp.... Bkz. BOA, A.DVN. MHM.d.,12, s.178, hüküm: 211, 28 Şevval 978/ 25 Mart 1571.

etmişti. Ancak organların ıslak olmasından hızlıca yayılma fırsatı bulamayan yangın yüzünden bu girişim başarısız olmuştu. Yangın söndürüldükten sonra yapılan soruşturmada, Kıbrıslı ve arkadaşları hemen yakalanmıştır. İşkence altında bu sabotaj operasyonunun arkasında kimin olduğu sorulduğunda (akıllara hemen Venedik balyosu veya bir tüccar gelmiştir), Kıbrıslı Korsikalı ortağı Süleyman'ı ele vermemiş bunu Osmanlılara karşı hissettiği intikam hislerinden dolayı yaptığını söylemişti. Ancak Kıbrıslı'nın adamları onu ele verince işkence ile öldürülmekten kurtulamamıştı, Süleyman öldürüleceğini bildiğinden Napoli'ye kaçmak istemiş ancak yakalanarak idam edilmişti⁹²³. Bu casusluk hikâyesi idareye daha temkinli olması konusunda ilham olmuştu.

Venedik yalnız başına Osmanlı ile savaşa girmeye cesaret edemediğinden Papa, İspanya ve Portekiz krallarıyla ittifak arayışına girmişti. Müttefikler yapılan müzakereler sonucu Osmanlı donanması ile savaş kararı almıştı fakat Osmanlı idaresi bu ittifaktan habersiz değildi. Maslahata dair, casuslar ve diller vasıtasıyla edinilen istihbarat, Kilis, Hersek, İskenderiye ve Delvine beylerince İstanbul'a ulaştırılmıştı. Buna karşılık Kapudan Ali Paşa komutasında Kıbrıs'a gönderilen donanmadan yeterli miktarda asker, silah ve mühimmatın sefer için bırakılması, geri kalanın gemilerle Girit'ten gelme ihtimali olan düşman donanmasının Kıbrıs'a ulaşmasını engellemesi istenmişti⁹²⁴. Ayrıca Girit adasından Kıbrıs'a erzak ve silah götürmek üzere hazırlıklar yaptığının dair mektubu İstanbul'a ulaşan Avlonya Azebler Ağası olan Kara Hâce'ye; kendisine korsan ve leventleri toplayıp sefere hazır olması ve düşman hakkında bilgi toplaması emredilmiştir⁹²⁵. Ayrıca Voltaire'e göre Mekines adında bir Musevi, Sultan'a adanın zaptını kolaylaştırıcı bilgiler vermişti⁹²⁶. Görüldüğü üzere istihbarat stratejilerini özümsemiş Sultan'ın geniş casusluk şebekesi fethin stratejik alt yapısının oluşturulmasında oldukça mühim katkılar sağlamıştı.

Fakat aynı yıl cereyan eden *İnebahtı (Lepanto) Deniz Savaşı*'nda istihbarat zafiyetinden dolayı gafil avlanan Osmanlı donanması, cengâverce karşı koymalarına

⁹²³ Gürkan, "Fitilin Ucunda Tersane-yi Âmire", s.54.

⁹²⁴ BOA, A.DVN. MHM.d.,12, s.177-179, hüküm: 205, 2006, 207, 22 Şevval 978/ 19 Mart 1571.

⁹²⁵ BOA, A.DVN. MHM.d.,12, s.205, hüküm:377, 16 Zilkade 978/11 Nisan 1571.

⁹²⁶ Voltaire, *Türkler, Müslümanlar, Ötekiler*, Derl. Cengiz Orhan, İğüs Yay. İstanbul 2008, s.74.

rağmen Alman ve İspanyol müttefik donanması tarafından batırılmıştı⁹²⁷. Bu savaşta Kaptan-ı Derya Müezzinzade Ali Paşa⁹²⁸ şehit düşmüştü (1571). Söz konusu savaşta, altmış yaşındayken Don Juan⁹²⁹ komutasındaki müttefik ordusuna esir düşen İnebahtı gazisi Hindî Mahmud⁹³⁰, un, savaşı ve esaret altındayken yaşadıklarını anlattığı eseri *Sergüzeştname'sinde* istihbarat özelinde bazı notlara tesadüf ediliyor. II. Selim, Don Juan'a İnebahtı yenilgisinden sonra çeşitli hediyeler ve bir mektup ulaştırması için elçilik vazifesiyle bir casusunu göndermişti. Don-Juan ise casusu öldürmek yerine II. Selim'e karşı yapılması planlanan savaş hazırlıklarını ve stratejilerini izlemesine izin verdikten sonra, İstanbul'a göndermişti. Ayrıca iki ülke arasında esirlerle ilgili elçilik münasebetleri ve Kaptan-ı Derya Ali Paşa'nın kızı Fatma Hanım'ın Don-Juan'a yazmış olduğu mektup ve Don-Juan'ın karşılık verdiği mektuplar⁹³¹ da tarihi değerinin yanı sıra istihbarat özelinde dikkat çekici bilgiler barındırıyor. Ertesi yıl da Akdeniz'de sular durulmamış, Venedik ile denizlerde mücadeleye devam edilmişti. Ayrıca söz konusu mücadele boyunca Balkanlar'dan Arnavutluk, Mora ve Hersek civarından da casuslar vasıtasıyla haberler alınmıştı. Nitekim Yanya'dan gelen casus; Venedik donanmasının Korfu adasında saldırıya hazır halde beklediğini bildirince, Yanya'nın düşman saldırılarına karşı korunabilmesi için 1 alaybeyi ile 300 sipahinin Yanya Beyi emrine girmesi için, merkezden Rumeli Beylerbeyine emir⁹³² gönderilmişti. Korfu'dan gelen casuslar ise 8 parça Venedik kadırgasından başka kadırga olmamasına rağmen Papa ve İspanya kadırgalarının yardıma geleceğinin konuşulduğunu haber vermişti. Papalık İspanya ve Portekiz krallarının birlikte

⁹²⁷ Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi II*, s.222.

⁹²⁸ Don Juan, Kaptan-ı derya Müezzinzade Ali Paşa'nın başını kesmiş, batırılan Osmanlı donanmasının sancağını da kesik başıyla birlikte gemisine astırmıştı. Savaşın sonra da günlerce Roma sokaklarında bunlar zafer nişanı olarak sergilenmişti. Söz konusu Osmanlı sancağı, yaklaşık 400 yıl sonra 05.03.1965 tarihinde; Papa IV. Paul tarafından "Hıristiyan ve Müslüman dünyalar arasında bu deniz savaşının sebep olduğu övünme ve tarizlere son vermek amacıyla" Dışişleri Bakanı Hasan Işık'a iade edilmiştir. Bkz. *Sergüzeştname-i Hindî Mahmud*, Haz. Ahmet Karataş, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2013, s.61.

⁹²⁹ Don Juan d'Autriche (1547-1578), Kutsal Roma Cermen imparatoru V. Charles Quint (Şarlken)'in oğlu olup savaşa katılan Batılı ülkelerin ortak kararıyla müttefik kuvvetlerin başkomutanlığına getirilmiştir.

⁹³⁰ 919 (1513-1514) Afyonkarahisar'da doğmuştur. 948-959 (1541-1552) Şehzâde Selim'in emrinde divan kâtipliğinde bulunmuştur. Şehzade Selim'in Divan kâtipliğini yapmış ve daha sonra müteferrikalık hizmetinde bulunmuştur. 969/1562'de Şehzade Selim adına İran şahı Tahmasb'a elçilik vazifesiyle gönderilmiştir. Şehzade Selim Padişah olunca onunla beraber Kanuni'nin cenazesini karşılayan heyetin içerisinde yer almıştır. 1570'de Dergâh-ı Ali müteferrikası vazifesine tayin edilmiş bu görevle İnebahtı savaşına katılmıştır. Bu vazife esnasında esir düşmüş 4 yıl esaret altında kaldıktan sonra III. Murad zamanında esaretten kurtarılmıştır. Bkz. *Sergüzeştname-i Hindî Mahmud*, s.153-155.

⁹³¹ Mektup metinleri için Bkz. *Sergüzeştname-i Hindî Mahmud*, s.144-146.

⁹³² BOA, A.DVN. MHM.d.,12, s.188, hüküm: 225, 7 Şevval 978/ 4 Mart 1571.

hareket ettiklerinin kesinleştiği, bu yüzden Cezayir Beylerbeyi'nden düşman gemilerinin Kıbrıs tarafına geçmelerinin önlenmesi⁹³³, Delvine Beyi'nden, Venedik'e yardım amacıyla ne kadar gemi geleceğinin öğrenilmesi için casuslar vazifelendirmesi ve onlardan gelecek bilgiler doğrultusunda tedarik görmesi istenmişti⁹³⁴. Venedik ile İspanya'nın ittifak ettiklerini ve Venedik Kaptanının durumunu haber veren Dubrovnik Beyi'ne ise söz konusu bilgilerin merkeze ulaştığı, bundan sonra da casusluk için yarar adamlar göndererek düşman kuvvetlerinin durum ve planları hakkında elde ettikleri doğru haberleri bildirmekten geri durmaması⁹³⁵ emredilmişti. Ayrıca yine casusluk kanalıyla merkeze, *Margaliç, Draç, Leş, Bar* ve *Ülgün* kalelerinin durumu Mora, Arnavutluk, Hersek bölgesinin muhafazasının temininde, askerî mühimmatın tedarikinde karşılaşılan güçlükler ve bölgedeki faaliyetler hakkında da istihbarî bilgiler geliyordu. Bu bilgiler ışığında söz konusu yerlerdeki kalelerin tamiri için Rumeli beylerbeyine ihtiyaç duyulan akçe ve sair mühimmatın tedarik edileceği bildiriliyor; diğer hususların da kendisi tarafından münasip görüldüğü şekilde tedarik olup düşman tarafından kalelere zarar verilmemesi ve diğer kalelerin de fethedilebilmesi için gerekenin yapılması bölgeden casusların eksik edilmemesi emrediliyordu⁹³⁶.

4.2.3.4. 24 Yıl Kuşatılan Ada: Girit (1645-1699)

16.yüzyılda Mısır'ın Osmanlı topraklarına katılmasından sonra Rodos, Kıbrıs ve Girit adaları, Osmanlı Devleti hazinesini besleyen temel kaynaklarla bağlantıları açısından önem kazanmış, buralar İskenderiye ile İstanbul arasındaki deniz yolunu tehdit eden Rodos şövalyelerinin üssü haline gelmişti. Girit adası Osmanlı Devleti'nin Doğu Akdeniz'deki egemenliği açısından son derece önemliydi. 1522'de Rodos, 1571'de Kıbrıs'ın alınmasından sonra, Ege'de kilit noktası haline gelen Girit'in fethedilmesi elzemdi. Diğer yandan Venedikliler, Girit'i de kaybetmemek gayesiyle Doğu politikasını Osmanlılarla dost geçinmek ve onlar aleyhindeki ittifaklara katılmamak olarak belirlemişlerdi. Hatta 1624-1631 yılları arasında Avrupa'da Otuz Yıl Savaşlarının devam ettiği süreçte İspanya-Avusturya ittifakının tehdidine karşı Venedik, Osmanlı Devletinden zahire satışı ve ücretli asker

⁹³³ BOA, A.DVNSMHHM.d.,12/211, s.98, hüküm: 211, 19 Şevval 978/ 16 Mart 1571.

⁹³⁴ BOA, A.DVN. MHM.d.,16, s.213, hüküm: 411, 27 Zilhicce 979/ 11 Nisan 1572.

⁹³⁵ BOA, A.DVNSMHHM.d.,12/856, s.442, hüküm:856, 29 Rebiyulevvel 979/ 21 Ağustos 1571.

⁹³⁶ BOA, A.DVN. MHM.d.,7, s.16, hüküm: 1985, 15 Safer 976/ 9 Ağustos 1568.

konusunda yardım talebinde bulunmuştu. Merkezi hükümet hem dışarıya zahire ihracına hem de ülkesinden paralı asker yazılmasına izin vermişti. Bu müsaade Osmanlı Devletinin bilinen siyaset ve iktisat politikalarına tamamen aykırı gözükmektedir. M. Öztürk'e göre durum ancak Osmanlı Devletinin ileri görüşlü devlet anlayışı ile izah edilebilir. Osmanlı Devletinin bu politikası, tehdidin, kendi sınırlarına gelmeden önce yok edilmesi demek olan “*sınır ötesi tahkim doktrini*”dir⁹³⁷.

Bununla birlikte, Rodos'tan ve Kıbrıs'tan sonra sıranın Girit'e geldiğini ve bu konunun Divan'da konuşulduğunu İstanbul'da bulunan balyoslarının hükümetlerine bildirmesi üzerine, Venedikliler bu adanın tahkimi için uğraşmışlar ve korsanlık faaliyetlerini desteklemişlerdi⁹³⁸. İki ülke arasındaki ilişkiler her ne kadar normal seyrinde devam ediyor gibi görünse de 1642 yılının Nisan ayında Senato'ya, Cezayir'deki Osmanlı denizcilerinin Venedik topraklarına yönelik bir sefer hazırlığında olduğuna ilişkin haberler gelmekteydi. Bölgedeki Venedikli casusun bildirdiğine göre, toplamda 20 gemiden oluşan Osmanlı filosuna, sefer düzenlenecek bölgeyi iyi tanıyan “mürted” denizciler de dâhil edilmiş, ayrıca Cezayir adına casusluk yapan Venedik'teki bazı Yahudilerden de Venedik donanması hakkında ayrıntılı bilgiler alınmıştı⁹³⁹. Aslında içten içe kaynaklı savaş korkusunun fitilini ateşleyen Sünbül Ağa vakası⁹⁴⁰ Osmanlı Devleti'nin görünürdeki bahanesi ve 1669 yılına kadar sürüp Karlofça ile sonuçlanacak uzun ve yıpratıcı bir savaşın başlangıcı olmuştur.

Girit Seferi (1645) başladığında Osmanlı istihbaratının ibresi istemez askeri sahaya yöneliyordu. Nitekim Venediklilerin kalelerini kuvvetlendirmek gibi harp hazırlıklarıyla meşgul oldukları bilgisine Budin valisi (Deli) Hüseyin Paşa'nın Kandiye'den dönen casusları sayesinde ulaşılmıştı⁹⁴¹. Ayrıca Kandiye kalesinden kaçan bazı askerler Fransız Kralı'na gidip, eğer yardım etmezlerse kaleyi Osmanlı'ya

⁹³⁷ Mustafa Öztürk- Ahmet Aksın, “Venedik Devlet Arşivindeki Bailo Defterlerine Göre Osmanlı Devleti'nin Venedik'e Zahire ve Asker Yardımı (1624-1631)”, *OTAM*, C. 32, Güz 2012, s.141-142

⁹³⁸ Kemal Yükep, *Girit Seferi (1645-1669)*, Genelkurmay Harp Dairesi Başkanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III, Ankara 1977, s. 9

⁹³⁹ Mikail Acıpınar, “Kriz Ve Savaş Arasında 1641 Tarihli Venedik Ahidnâmesi” *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S.1, Temmuz 2015, s. 181.

⁹⁴⁰ 1644'te Sultan İbrahim'in, Mısır'a gönderdiği Kızlar Ağası Sünbül Ağa'nın kalyonu, Maltalı korsanlar tarafından soyulup Sünbül Ağa'nın öldürülmesi Girit Seferi'nin görünen sebebi olmuştur. Bkz. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, İstanbul 1972, s. 393.

⁹⁴¹ *Naima Tarihi*, II, s.852; aynı eser III, s.1074, 1078, 1080; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, s.971, 975

teslim edeceklerini bildirmişlerdi. Durumu haber alan Osmanlı idaresi Fransa'nın Venedik'e yardım edeceği ihtimaline karşı Fransız Kralı'na haber göndererek, yardımın amacını sormuş ve Fransa'nın askeri yardımının önlenmesi amacıyla Venedik'le barış yapılacağını bildirmişti⁹⁴². Bu süre zarfında sınırlarda güvenlik üst seviyeye çıkarılmış, casusluk ihtimalinden dolayı ülkede adeta kuş uçurulmamıştı. Mesela Gümülcine kazasına bağlı Marula iskelesine *hurda şap ve yapağı* yüklemek amacıyla yanaşan Flemenk gemisi 75 günden uzun bir süre iskelede bekletilmişti. Arslan isimindeki Yahudi tacirin, uzun süredir bekleyen gemicilerin dışarı çıkarılmamasından ötürü ziyadesiyle zulüm ve taaddiye maruz kaldıklarını bildiren mektubu İstanbul'a ulaşınca, merkezi idare Gümülcine kadısına; söz konusu iskeledeki gemiye kifayet miktarı şap ve yapağı konulmasını ancak Girit seferinden haber gelmeden, geminin herhangi bir yere gitmesine izin verilmemesini emrediyordu (1646)⁹⁴³. 24 yıl süren uzun bir muhasaranın ardından alınan Girit'in elde edilmemiş olan tek kalesi olan Kandiye'nin alınmasına da (25 Mayıs 1667-1 Temmuz 1670), istihbarat özelinde bazı notlar yansıyor. Avusturya ile savaşı sonlandıran Vasvar anlaşması imzalandıktan sonra Sadrazam Fazıl Ahmed İstanbul'a dönünce, Girit Meselesi divanın başlıca konusu olmuştu. IV. Mehmed devlet ricalini toplayarak; Girit Adası'nın Osmanlı eline geçtiği ancak Kandiye Venedik elinde kaldığı için adanın tam anlamıyla Türk tasavvurunda olmadığını belirtmişti. Akdeniz'de tam bir üstünlük sağlanması amacıyla, Fazıl Ahmed Paşa'yı adaya düzenlenecek sefere serdar tayin etmişti. Fazıl Ahmed Paşa ilk olarak, Venedik balyosu Ballarino ile görüşüp Venedik'in barış teklifi hakkında bir fikir edindi. Ardından diplomatik yolların tıkalı olduğunu görünce sefer hazırlıklarına ağırlık verdi. Paşa ile görüşen balyos Venedik'e gönderildikten sonra gelen mektupta; Venedik ile Osmanlı'nın eskiye dayanan dostluğunun devam ettiği yönündeki oyalayıcı mektubu dikkate almayan Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa 15 Mayıs 1666'da Edirne'den hareket ederek Gümülcine- Selanik üzerinden Eğriboz'a ulaştı. Kandiye açıklarına geldiğinde etrafa akınlar salarak çevre hakkında malumat edinmiş, bizzat

⁹⁴² Osmanlı merkez idaresi Fransa'nın Venedik'e yardım göndermemesini sağlamak için zaten kısa bir zamanda barış yapılacağını bildiriyordu. Buna rağmen Girit'in Osmanlı idaresine girmesini çıkarlarına ters gören Fransa 60 pare kalyon ve şayka ile Girit'e yardım göndermişti. Bkz. Ayşe Pul, "Osmanlı-Fransız Diplomasinin İki Mühim Evresi: Girit ve Mısır Seferleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.22, Ankara 2007, s.162-163.

⁹⁴³ BOA, A.DVN. MHM.d.,91, s.188, hüküm: 337, 15 Recep 1056/ 27 Ağustos 1646.

Cuhud tepesi ile Aktabya adı verilen mevkiiden kalenin nereden kuşatılırsa daha çabuk düşebileceğini incelemişti. Düşman hakkında bilgi edinmekten geri durmadığı ifade edilen Fazıl Ahmed Paşa, gizli veya açık yollarla Avrupa'nın desteğini almasına rağmen, cepheye gönderecek asker bulamayan Venedik'in hapisanelerden mahkûmlar çıkarıp cepheye gönderdiğini öğrenmişti. Öte yandan Girit'teki Rum halk Osmanlı idaresinden memnun olduğu ve neredeyse çeyrek asırlık kuşatmadan bunaldığı için Türk yönetimini tercih etmiş; kale içindeki gelişmeleri merkezi idareye, kendiliklerinden, hatta Fazıl Ahmed Paşa'nın casuslarından önce haber verir olmuşlardı⁹⁴⁴. Kandiye Osmanlı'ya teslim olduğunda, Sadrazam, kale içindeki casusları vasıtasıyla gelişmelerden günü gününe haber edildiğinden, barış müzakereleri esnasında istediği şartları rahatça ileri sürebiliyordu. Nitekim istediği şartları Venediklilere harfiyen kabul ettirmişti⁹⁴⁵.

4.2.4. Taht Savaşları ve İstihbarat

Devletin kuruluşundan itibaren istihbaratın- her ne kadar bir sistem ve düzenlilik arz etmese de- harp sahasında, politik ilişkilerinde ve iç meselelerinin hallinde çok yönlü olarak sürdürüldüğüne dair pek çok misal görüldü. Bu başlık altında ise Osmanlı veraset geleneğinin doğal bir yansıması olan taht kavgalarında istihbarat kanal ve stratejilerinin nasıl kullanıldığına dair bir inceleme yapılmaya çalışılacaktır.

Kuruluştan itibaren şehzadelerin taht kavgaları Osmanlı idaresi için büyük bir sorun teşkil etmiştir. Osmanlı tahtının resmi varisleri olan şehzadeler, önceleri, yasalarla sabit bir tahta çıkma usulü belirlenmemiş olduğundan, her zaman için *Sultan* yahut *isyancıya* dönüşmeye birer namzetteler. Çünkü tahtın ortaklık kabul etmeyeceği yazılı olmayan bir kanundu. Hal böyle olunca daha birer sancakbeyiyken deneyimledikleri idarecilik yetenekleri, aralarından en ferasetlisinin sıyrılmasında pay sahibiydi. Bu ferasetin bir ayağı da kuşkusuz istihbarat kanal ve stratejilerini iyi özümsemiş olmağı.

Şehzadeler -I. Ahmet döneminde veraset usulü değişene kadar- sancakbeyiyken tahta çıkmak için, şartlar uygunlaşınca kadar bekler, şartlar

⁹⁴⁴ Vahid Çabuk, *Köprülüler*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., İstanbul 1988, s.127-128.

⁹⁴⁵ Çabuk, *Köprülüler*, s.137.

olgunlaştığında ki bu genelde hükümdarın ölümü demekti, tahta ilk gelen şehzade, ümera, vüzera ve bazen halktan yeterli desteği görmüşse tahtın sahibi olurdu. Elbette bu usulde, merkeze daha yakın olan sancağa gönderilen şehzadeden yana kanaat kullanıldığının sonucu çıkıyor. Ancak sistem her zaman aynı şekilde işlemiyordu. Nitekim veraset savaşlarının ilk örneği olan Şehzade Savcı Bey vakasında durum bundan biraz farklıydı. Hadisenin tarihi ve olayların gelişimi hakkında Bizans kaynakları ve Osmanlı kronikleri arasında bazı farklılıklar söz konusu olmakla birlikte⁹⁴⁶ istihbarat özelinde, her iki kaynak grubuna ortak bazı notlar yansıyor. Sultan I. Murad Macaristan'a sefer hazırlığı ile meşgulken, Bursa Sancakbeyi olan Şehzade Savcı Bey'in isyan hazırlığı içerisinde olduğu haberini almıştı⁹⁴⁷. Edinilen malumata göre Savcı Bey, Palaiologos'un oğlu Andronikos ile gizlice anlaşarak, babalarının ellerinden hükümetleri almak üzere aralarında karar verip, Marmara Denizi kıyısında ordu hazırlamaktaydılar⁹⁴⁸. Bu haber üzerine Sultan I. Murad seferi iptal edip hemen Anadolu yakasına geçerek, Aydıncık yakınında bulunan Dimetokacak ile Güvercinlik hisarı arasındaki yere gelmişti⁹⁴⁹. İsyandan habersiz görünerek oğlunu buraya sürek avına çağırılmıştı. Savcı bey babasının davetine icabet etmediği gibi asker toplayarak karşı koymaya karar vermişti. Bunun üzerine I. Murad Bursa'ya yürümüş, Kite ovasındaki karşılaşmada şehzadeyi ele geçirmiş, böylece isyan büyümeden bastırılmıştı (1373)⁹⁵⁰.

1402 Ankara Savaşı ile başlayan ve 11 yıl süren *Fetret Devri*'ndeki iktidar mücadelelerine daha önce değinilmişti. Hatırlanacağı üzere tahta, istihbarat kanal ve stratejilerini diğer şehzadelere oranla çok daha etkili kullandığı konusunda müttefik

⁹⁴⁶İsyamı hakkında Osmanlı kronikleri (1385) tarihini veriyor ki İnalıcık'ın tespitine göre bu tarih yanlıştır. İmparator İoannes'in büyük oğlu Andronikos Palaiologos ile Şehzade Savcı Bey 1373 Mayıs başında harekete geçtiler. Bkz. İnalıcık, "Murad I", s. 159.

⁹⁴⁷ *Dukas Tarihi*, s.26; Bizans kaynaklarına göre; İmparator İoannes'in büyük oğlu Andronikos Palaiologos ile Şehzade Savcı Bey 1373 Mayıs başında harekete geçmişti. Savcı Bey Bursa'da kendini sultan, Andronikos İstanbul'da kendini imparator ilan etmişti. 25 Mayıs 137'te Boğaziçinde Pikridion'da her ikisi savaşta yenilgiye uğramış Andronikos babasına teslim olurken (30 Mayıs) Savcı Bey Trakya'ya kaçıp Dimetoka Hisarı'na sığınmıştı. Bkz. İnalıcık, "Murad I", s. 159.

⁹⁴⁸Hem Bizans hem de Osmanlı kroniklerindeki kayıtlara göre; ele geçirilen şehzadenin tekrar tahta geçme imkânı ortadan kalksın diye gözlerine mil çekilmiştir. Andronikos da İstanbul'a gönderilirken, babası Kayzer de onun gözlerini kızgın sirke ile yakıp kör etmiştir. *Dukas Tarihi*, s. 27; *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.529; İnalıcık, "Murad I", s. 159.

⁹⁴⁹*Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.116; Halil İnalıcık, "Murad I" *TDV İA*, C.31, İstanbul 2006, s.156-164; Nilgün Elam "Babalar ve Oğullar: IV. Andronikos Palaiologos ve Savcı Çelebi'nin İsyamı (1373)" *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.30, S. 49, Ankara 2011, s. 29-73.

⁹⁵⁰ *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.529; İnalıcık, "Murad I", s. 159.

olunan ve devletin ikinci kurucusu olarak kabul edilen Çelebi Mehmed çıkmıştı. Şehzadenin tahtın diğer varislerini devre dışı bırakmak için kullanmış olduğu istihbarat stratejisinin; özelde kendisinin saltanatına, genelde ise Osmanlı merkez idaresinin yeniden toparlanmasına ve yaygın söyleyişle, *Anadolu'daki siyasi birliğin tekrar sağlanmasına* katkısı yadsınamaz bir gerçektir.

Tarihe “Düzmece Mustafa İsyanı” olarak geçen hadise de aslında iktidar savaşının trajik bir örneğidir. Osmanlı kronikleri Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşından sonra kayıplara karışan ve ölü veya diri olarak ele geçirilemeyen⁹⁵¹ Mustafa Çelebi ile ilgili olarak II. Murad zamanına kadar bilgi içermiyor⁹⁵². II. Murad Devrinde ise Rumeli'de birden bire ortaya çıktığı ve Rumeli beylerine kendisinin şehzade olduğuna inandırdığı için neredeyse hepsini yanına topladığı⁹⁵³ naklediliyor. Ancak şehzadeyi tanıyan paşalar onun Ankara Savaşı'nda kaybolan Mustafa Çelebi olduğuna ikna olmuş olmaları Osmanlı kroniklerinin ittifakla ifade ettiklerine göre Rumeli askerlerinin neredeyse tamamı ona destek vermişti⁹⁵⁴. Dukas kroniğinde de “Düzme Mustafa”nın I.Bayezid'in Ankara Savaşı'nda kaybolan oğlu Mustafa Çelebi olduğu⁹⁵⁵ kayıtlıdır. Mustafa Çelebi ile büyük çaplı bir savaş yapılmasına rağmen ele geçirilemeyince başka yollar denenmişti. II. Murad ile Düzmece Mustafa arasındaki mücadeleye bizzat şahitlik eden Aşıkpaşazade'nin nakline göre II. Murad ve ümerası öncelikle Rumeli beylerinin yanına adamlar sokup, mektuplar göndererek Mustafa Çelebi'ye olan güvenlerini sarsıp onların

⁹⁵¹ Aşıkpaşazade ve Neşri atından ayrılıp kaybolduğunu söylerken Şükrullah Efendi ve Enverî babasıyla birlikte esir düştüğünü ifade eder. Muhtemelen Timur tarafından Semerkant'a götürülen Mustafa bir süre orada kaldıktan sonra Timur'un ölümünün ardından serbest bırakılmıştır. Anadolu'ya dönünce bir müddet Karaman ülkesinde Niğde'de kaldığı, kardeşi Musa Çelebi gibi Kastamonu'da İsfendiyar Bey'e sığındığı belirtilirse de Latin kaynaklarında onun 1415'te Trabzon'da bulunduğu dair bilgiler yer alır. Oradan İsfendiyaroğullarına sığındığı kaydedilir. Aynı yıl Eflak'a geçen Mustafa burada voyvoda Mircea'dan destek görmüştür. Bkz. Fahamettin Başar, “Mustafa Çelebi, Düzme” *TDV İA*, C.31, İstanbul 2006, s.292.

⁹⁵² Başar, “Mustafa Çelebi, Düzme”, s.292.

⁹⁵³ *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.610; *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.48; *Oruç Bey Tarihi*, s. 78-79; *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.198; *Tacü't-Tevarih*, II, s.124; *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.164.

⁹⁵⁴ Mustafa Edirne'ye geldiği zaman orası kapılarını açtı ve onu padişah tanıdı. Başta gazi Evrenosoğulları, olmak üzere Rumeli'nin bütün akıncı ve sancakbeyleri ve ilk Rumeli fatihlerinin evlâtları olan askerî aristokrasi de Mustafa'ya biat ettiler. Bu suretle bütün Rumeli'yi kolaylıkla ele geçirilmiş olan Mustafa Edirne'de padişahlığını ilan ederek kendi adına para bastırıldı. Sadık dost bildiği İzmirlioğlu Cüneyd Bey'i de kendisine vezir-i azam atadı. Bkz. Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları*, s.62. Ayrıca bkz. *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.610; *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.48; *Oruç Bey Tarihi*, s. 78-79; *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.198; *Tacü't-Tevarih*, II, s.124; *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.165.

⁹⁵⁵ *Dukas Tarihi*, s.109,114.

desteğinden mahrum bırakmıştı⁹⁵⁶. Rumeli beylerinin desteğini kaybeden Mustafa Çelebi Gelibolu tarafına kaçtığında ise II. Murad'ın ümerasından İbrahim Paşa, *Taharetsiz Hatip* adıyla bilinen Gelibolu zabıtine bir mektup göndererek durumu bildirmiş, yakalanması için ne gerekiyorsa yapılmasını emretmişti. Taharetsiz Hatip mal almak istiyormuş gibi girdiği Ceneviz yük gemisinin kaptanına 5 bin dinar vererek gemiyi kiralamış ve gemiye Sultan'ın askerlerini doldurarak Düzme Mustafa'nın üzerine göndermişti⁹⁵⁷. Dukas tarihinde Sultan Murad'ın Gelibolu'ya ulaklar göndererek orada cereyan eden hadiselerden haberler aldığı⁹⁵⁸ naklediliyor. Sonuçta Düzme Mustafa Kızılağaç Yenicesi denilen yerde yakalanmış ve Osmanoğlu soyundan olmadığı ispatlanmak istenircesine kale burçlarına asılarak idam edilmiştir⁹⁵⁹.

Devleti bu denli sıkıntıya sokan ve şehzadeler arası mücadeleye sebebiyet verdiği için yıpratılan ve taht kavgalarının en meşhuru Cem Sultan ile II. Bayezid arasında cereyan edendir. Cem Sultan'ın yurt dışına gittiği *süreç Diploması ve İstihbarat* bölümünde değerlendirildiğinden burada yalnız Anadolu'daki mücadelesi hakkında istihbarata konu olan birtakım faaliyetlerinden bahsedilecektir.

Babaları II. Mehmed'in vefat ettiği gün devlet erkânından ileri gelenler şehzade Bayezid'e tahta geçmesi için; *Keklik Mustafa* adında bir çavuşla Amasya'da bulunan şehzade Bayezid'e gizlice haber göndermişlerdi.⁹⁶⁰ Şehzade Cem'in tarafını tutan Vezir-i azam Mehmed Paşa da, o zamanlar Karaman valisi olan Cem'e durumu haber vererek payitahta gelmesini bildirmişti. Fakat Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa'nın adamları Cem'e yollanan haberciyi yakalayıp öldürttüğü için haberin yerine ulaşmasına engel olmuşlardı⁹⁶¹. Keklik Mustafa ise Amasya'ya ulaşarak Şehzade Bayezid'e taziye ve tebrikte bulunuyor ve Bayezid'in Sultanlığını müjdelemiş oluyordu. II. Bayezid 20 Mayıs 1481 günü tahta oturup cülus dağıtmış⁹⁶² böylece askerinin de desteğiyle tahtın yasal sahibi olmuştu. Ancak Osmanlı kanunnamesi

⁹⁵⁶ *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 166-167.

⁹⁵⁷ *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.203; *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.50; *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 168.

⁹⁵⁸ *Dukas Tarihi*, s.107.

⁹⁵⁹ *Dukas Tarihi*, s.107; *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 169; *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, II, s.613; *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.50; *Tacü't-Tevarih*, II, s.135; *Oruçbey Tarihi*, s.80; Başar, "Mustafa Çelebi, Düzme", s.292.

⁹⁶⁰ *Tacü't-Tevarih*, III, s.185; *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.371; *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 274.

⁹⁶¹ *Tacü't-Tevarih*, III, s.187; *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.371.

⁹⁶² *Tacü't-Tevarih*, III, s.187-188; *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.371;

gereği saltanatın ortaklık kabul etmeyeceğini bilen Cem⁹⁶³, II. Bayezid'e karşı potansiyel bir tehdit unsuruydu, zaten topladığı birliklerle isyan bayrağını açmıştı bile. Gariptir ki Cem Sultan'ın topladığı büyük ordunun dağıtılıp kendisinin firar etmesine neden olacak muharebenin sonlanmasında bir casusun rolü vardı. 20 Haziran 1481'de Cem Sultan'ın birliklerine karşılık veren II. Bayezid kuvvetleri arasında çok ciddi bir çarpışma yaşanmış, savaş gittikçe şiddetlenmişti. Sultan'ın ileri gelen adamlarından, Cem'in en güvendiği adam olan *Aştınaoğlu Lala Yakup Bey*'e bir casus gönderilerek "savaşı terk edip II. Bayezid'in saflarına katılırsa Sultan'ın kendisine çok büyük lütuflarda bulunacağı" söylenmişti⁹⁶⁴. Yakub Bey kendisine tabi olan büyük asker topluluğuyla taraf değiştirince Cem'in ordusu dağılmış, kendisi yaralı şekilde firar etmiş askerinin pek çoğu da aman dileyerek Sultan'ın ordusuna katılmışlardı⁹⁶⁵.

Kroniklere göre Cem Sultan'ın Anadolu'ya tekrar dönmesini sağlayan Karamanoğlu Kasım Bey'in hilesidir⁹⁶⁶. Cem Sultan'ın 1482 Şubatında Mısır'dan ayrılıp Anadolu'ya gelmesinde kendisine gizlice ulaştırılan mektupların rolü vardır. Karamanoğlu Kasım Bey "*ümera ve vüzera kardeşiniz Bayezid'ten nefret etmiştir. Dönüp saltanatı devralsanız iyi olur*" mealindeki mektubu şehzadeye göndererek Anadolu'da tekrar karışıklık çıkmasını istemiş böylece elinden çıkan Karaman topraklarını yeniden elde etmeyi planlamıştı⁹⁶⁷. Benzer mektupları müttefik beylere de yazdırıp Cem'i buna inandırmıştı. Cem Sultan önce Adana daha sonra da Konya üzerine hareket ederek Gedik Ahmed Paşa'nın kuvvetleriyle karşılaşmıştı. Ahmed Paşa'nın *keşif birlikleri* Cem'in askerleri arasından *diller* tutmuş ve edinilen

⁹⁶³ II. Bayezid tahta geçer geçmez kardeşi Cem Sultan; Karaman beyleri, küskün paşalar ve bazı yeniçeri ileri gelenlerini yanına alarak isyan etmiş ve saltanatı ele geçirmek üzere Bursa üzerinden İstanbul'a yürüdüğünün haberi alınmıştı. Cem Sultan'ın üzerine gönderilen Ayas Paşa'nın birlikleri yenilmiş, kendisi de esir düşmüştü. Cem Sultan büyük bir ordu ile Bursa civarını ele geçirmiş 18 gün burada kalarak ağabeyi II. Bayezid'e bir elçilik heyeti göndermişti. Anadolu'nun kendisine verilmesi sikke ve hutbenin yine Bayezid adına okutulmasını teklif etmişti. Bkz. *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.372-373.

⁹⁶⁴ Kendisine Anadolu Beylerbeyliği'nden başka yüz bin akçe mahsullü köylerin mülk olarak verileceği gibi inandırıcı sözler söylenmişti. *Tacü't-Tevarih*, III, s.195; *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.374.

⁹⁶⁵ Cem Sultan önce Konya'ya sonra Adana'ya daha sonra da Halep üzerinden Şam'a gitti. Anadolu üzerinden geçerken bazı Türkmen eşkıyaları tarafından taarruza uğrasa da yanındaki değerli eşyaları onlara vererek canını kurtarmış Mısır'a vardığında Mısır hükümdarı Kayıtbay ona oldukça iltifat etmiş kendi oğullarıyla bir tutmuştu. Bkz. *Tacü't-Tevarih*, III, s.198-201; *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.372-373.

⁹⁶⁶ *Tacü't-Tevarih*, III, s.185. *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 277; *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.377.

⁹⁶⁷ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.377; *Tacü't-Tevarih*, III, s.207-208.

istihbaratın da katkısıyla⁹⁶⁸ Cem Sultan mağlup edilmişti. Bunun üzerine Taşeli'ne sığınan Cem Sultan'a bir elçilik heyeti gönderilmiş ve kendisinden *Kudüs'e dönmesi istenmiş eğer Kudüs'e dönerse oradaki büyük bir eyaletten elde edilecek gelirin verileceği* bildirilmişti. Ancak kaynaklara göre Cem Sultan bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine Bayezid Han Hersekoğlu Ahmed Paşa'yı Cem'i esir etmek üzere üzerine gönderdi. Cem Sultan bu kez Kasım Bey'in telkini üzerine, Rumeli üzerinden Avrupa'ya kaçmaya karar verdi. *Frenk Süleyman* adında bir casusunu Rodos Beyi'ne göndererek Rumeli'ye geçmek için yardım istedi. Frenk Süleyman, *Rodos Hâkimi Masturi*'ye güven olmayacağını bildirdiyse de başka çaresi olmadığı için onun gönderdiği gemiye binerek Rodos'a gitmişti (20 Temmuz 1482)⁹⁶⁹. Bundan sonra Cem Sultan meselesi bir dış sorun halini almış ve 14 yıl kadar Osmanlı merkez idaresini uğraştırmıştır.

Şehzadeler arasındaki saltanat mücadelesinde bir dönemeç de II. Bayezid'in oğulları; Amasya Sancakbeyi olan Şehzade Ahmed, Teke-ili Sancakbeyi olan Korkud ve Trabzon Sancakbeyi Selim arasındaki çekişmedir. Selim'in, kardeşleri Korkud ve Ahmed'i saf dışı bırakarak tahta çıkmasında kuşkusuz istihbarat kanallarının kullanımı mühim pay sahibiydi. İstihbarat, Şehzadelerin birbirleriyle olan münasebetleri ile yönetimde ciddi söz sahibi bulunan vüzeraya ve ümeranın, istek ve yönelimlerinin öğrenilmesi açısından önemli yer tutuyordu. Vezirler daha yumuşak başlı ve mülayim mizaçlı olan Ahmed'in veliaht olmasını isterken, dik başlı ve sert mizaçlı olan Selim'den çekiniyorlardı. Bu yüzden babaları II. Bayezid'e Şehzade Ahmed'in iyi taraflarını söyleyip, Şehzade Selim hakkında yersiz isnatlarla⁹⁷⁰ babasını ondan soğutarak veliaht olmasını engellemeye çalışıyorlardı⁹⁷¹. Ancak Selim'in saltanat merkezinde bulunan casusu merkezde olup biteni kendisine haber veriyor, kardeşi Ahmed'i tahta çıkarmak için yapılan hazırlığın detaylarını naklediyordu. Şehzade Selim'in, Şehzade Ahmed'in ordusuna soktuğu *Çavuş Hoca* isimli casusu ise Şehzade Ahmed'in Anadolu'daki diğer beyliklerle olan

⁹⁶⁸ *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 277

⁹⁶⁹ *Tacü't-Tevarih*, III, s.215.

⁹⁷⁰ Şehzade Selim'in ağzından vüzerayı tehdit eden uydurma bir mektup dizdikleri gibi, saltanatı ele geçirmek amacıyla bir isyan çıkarmak niyetinde olduğu iddiasında da bulunmuşlardı. Defalarca babası ile görüşme talebinde bulunan Şehzadenin bu talebinin gerçekleşmesine engel olmuşlardı. Bkz. *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.422, 424-425,

⁹⁷¹ *Tacü't-Tevarih*, IV, s.13.

münasebetinin ayrıntılarını kendisine bildiriyordu⁹⁷². Mesela Ramazanoğlu Beyi'nin 'yalnız olarak Bulgar taraflarına geldiği takdirde Bulgar beyleriyle birlikte kendisine yardım edecekleri ve hıyanet eden Karaman beylerini cezalandırıp itaat altına alacakları' şeklindeki haberi getirmişti. Ayrıca Şehzade Ahmed'in gerektiğinde iltica edebilmek için Şam ve Haleb ümerasına adam yolladığı, levazımat ve ağırlıklarını 500 adamıyla birlikte Amasya'ya gönderdiği, Ankara'ya gidince halka 1.200.000 akçe vergi salarak 'daha önce talep ettiği azepleri ve bu parayı vermezlerse şehri yıkıp yakacağı' tehdidinde bulunduğu haberlerini de Şehzade Selim'e bildiren yine onun casusu Çavuş Hocaydı (18 Temmuz 1512)⁹⁷³.

Aynı şekilde Şehzade Ahmed de *divan üyeleri* tarafından gönderilen mektuplar vasıtasıyla, divanda tartışılan konulardan ülke sırlarına, devlet yönetimindeki hususlardan gündelik sorunlara kadar her konuda tam bilgi sahibi oluyordu⁹⁷⁴. Vezirler Ahmed'e Şahkulu İsyanını⁹⁷⁵(1511) bastırıp cülus için acele olarak saltanat merkezine gelmesini bildirmişlerdi⁹⁷⁶. Hastalığı şiddetlenen II. Bayezid vezirlerinin telkinlerine uyararak, tahtı, eğer Şahkulu isyanında rüşünü ispatlarsa, oğlu Ahmed'e devretmeye karar vermişti. Hatta Kızılbaş oymaklarını itaat altına almak için hareket eden Şehzade Selim'in Semendire'ye kendi sancağına gitmesini bildirmek için ulak göndermişti⁹⁷⁷. Ulak dönüp Şehzadenin cevabını Sultana bildirince yine vezirlerin telkiniyle ısrarını sürdürüp isteğini yenilediğini bildirmişti. Ancak Şehzade merkezde olan bitenden haberdar olduğu için fazla uzağa gitmemiş Zağra'da konaklayarak Anadolu'dan gelecek haberleri beklemeye başlamıştı. Hoca Saadetin Efendi bu noktada Şehzadenin *casusları* vasıtasıyla, vezirlerin davranış ve düşüncelerinden ve en gizli kararlarından bile haberdar olduğuna işaret eden bilgiler naklediyor. Ona göre Şehzade; "keskin kulaklarını ol

⁹⁷² "Selim Han'ın saltanat merkezinde bulunan casusu vüzeraya ve ümeranın Sultan Ahmed'i tahta geçirmek için çalıştıklarını bildirdi." Bkz. *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.426.

⁹⁷³ *TSM.A.* e, 757/6, 4 Cemaziyelevvel 918 /18 Temmuz 1512.

⁹⁷⁴ *Tacü't-Tevarih*, IV, s.11.

⁹⁷⁵ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.427-430.

⁹⁷⁶ Vezirler Selim'in tahta geçmesi durumunda yerlerinde kalamayacaklarını bildiklerinden Şehzade Ahmed'e kışkırtıcı bir mektup yazarak gizlice göndermiş, Şahkulu isyanını bastırmasının tahta geçmek için tek fırsatı olduğunu ifade etmişlerdi. Bkz. *Tacü't-Tevarih*, IV, s.30-31.

⁹⁷⁷ Şehzadeye erişen ulak merkezden gelen emri bildirince; "bakımlı ülkelerde gittikçe yayılan ve tutuşan Kızılbaş fesadını yok etmek bizim sancağa gitmemizden daha mı az önemlidir? Bu savsaklanma o denli değersiz midir? Bunca asker onları tepelemek için toplanmışken ve Anadolu fitne ile dolmuşken buradan dönüp uzaklaşmak doğru bir önlem olmaz" demişti. Bkz. *Tacü't-Tevarih*, IV, s.32.

cefa edicilerin saçma önlemlerini öğrenmek için her an açık tutup izlemekten bir dakika bile boş durmadı. Vezirlerin davranış ve düşüncelerinden en gizli kararlarından haber almak için görev verdiği araştırmacılar, akıllı, iş bilir uyanık haberciler, aralık vermeden onun katına gelip gitmekteydiler ⁹⁷⁸”. Şahkulu isyanını bastırma görevini Şehzade Ahmed’e veren II. Bayezid’in veliht olarak onu görüyor olması Selim’in malumu olunca en yakın adamı *Şarabdar Mustafa Efendi*’yi Padişaha gönderip neden kendisine verdiği andı bozduğunu sormuştu⁹⁷⁹. Kendisi de destek vermek amacıyla 30 bin askeriyle Zağra’dan Çorlu’ya gelip burada konaklamıştı. Ancak vezirlerin bu durumu, Sultana isyan olarak aksettirmeleri üzerine, Şehzadenin birliklerinin üzerine 40 bin süvari gönderilmişti. Şehzade, Sultandan takdir beklerken üzerine gelen kuvvetlerle savaşmak zorunda kalmıştı⁹⁸⁰. Şahkulu isyanının bastırılmasından sonra ümeradan bazı paşalar Şehzade Ahmed’e tahta geçmesi için haber göndermişti⁹⁸¹ ancak Yeniçerilerin desteğini alan Selim’in arkasındaki yoğun güç onun tahttan men edilmesine, taraftarı olan paşaların azline⁹⁸² sebep olacaktı.

II. Bayezid, Yeniçeri ve ümeradan önemli kişilerin desteğini alan Şehzade Selim’den yana tavır alıp, Anadolu’daki Safevî isyanlarını bastırmakta başarısız olan Şehzade Ahmed’ten yüz çevirmişti⁹⁸³. Bu sebeple Selim’e bir mektup göndererek kendisine Semendire, Vidin, Alacahisar sancaklarını da verdiğini aralarında geçen husumetleri unutarak merkeze gelmesini istemişti. *Bu sırada da merkezden gönderilen bir haberci Selim’i saltanatla müjdeleyerek İstanbul’a davet etti*⁹⁸⁴. Merkezde Selim’in tahta çıkmasını istemeyen paşalar Şehzade Korkud’a gizlice bir haberci göndererek yanına az bir adam alıp tebdil-i kıyafet ederek Selim’den önce İstanbul’a gelmesini, İstanbul’a girince kendini tanıtmamasını, Yeniçerilerin gönlünü

⁹⁷⁸ *Tacü’t-Tevarih*, IV, s.33.

⁹⁷⁹ *Tacü’t-Tevarih*, IV, s.35-36.

⁹⁸⁰ *Tacü’t-Tevarih*, IV, s.37; Faruk Söylemez, “Yavuz Sultan Selim’in Taht Mücadelesi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.33, 2012, s.72-73.

⁹⁸¹ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.432-433; *Tacü’t-Tevarih*, IV, s.73.

⁹⁸² Vezir-i azam Hersekoğlu Ahmed Paşa, Emirü’l-ümera Hasan Paşa, İkinci Vezir Mustafa Paşa, Kazasker Müeyyedzade Abdurrahman Efendi, Nişancı Tacizade Cafer Çelebi’nin Yeniçeriler tarafından evleri yağmalanmış; Selim tahta çıkınca Mustafa Paşa hariç diğerleri görevden azledilmişti. Bkz. *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.427-430; *Tacü’t-Tevarih*, IV, s.79.

⁹⁸³ *Tacü’t-Tevarih*, IV, s.77,84.

⁹⁸⁴ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.437.

kazanmak için doğruca onların yanına inmesini bildirdiler⁹⁸⁵. Ancak tahtın sahibi, askeri kanadın geniş ölçüde desteğini alan Şehzade Selim oluyordu (1512)⁹⁸⁶.

Şehzadelik yıllarından itibaren⁹⁸⁷ casusları vasıtasıyla Trabzon'da bulunan sancağında İstanbul'da olup biten olaylar hakkında detaylı malumat edinen⁹⁸⁸ I.Selim'in (1512-1520) tahta çıkmasında bu durum kuşkusuz önemli pay sahibiydi. I.Süleyman devri Sadrazamlarından Lütü Paşa (ö.1563) da I.Selim'in tahta çıkmasında söz konusu stratejinin önemini vurgulamış; babası ve kardeşlerinin planlarını casusları vasıtasıyla öğrenerek gerekli tedbirleri almasının saltanatı ele geçirmesini sağladığını ifade edilmiştir.⁹⁸⁹ I. Selim tahta geçer geçmez taht için tehlike arz eden kardeşlerini bertaraf etmek ve saltanatını sağlamlaştırmak için aynı stratejiyi devam ettirmişti. Bu noktada Şehzade Ahmed'in yaratmış olduğu husumeti ortadan kaldırmak isteyen Sultana *Tur Ali Bey* adındaki casusun yararlılıkları olmuştu. Rumeli Beylerinin planlarını öğrenip Sultana iletmeyi başaran Tur Ali Bey vesilesiyle Sultan ümeradan şüpheye düşmüş bu yüzden kendisine sığınan yeğenlerinin, bir tehdit olarak kullanılacağından şüphe ettiğinden katledilmelerini emretmişti⁹⁹⁰. Rumeli ileri gelenlerinin kendisine karşı tam bir bağlılık içerisinde olmayıp, Şehzade Ahmed'i desteklediklerinden haberdar olan⁹⁹¹ I. Selim, Şehzadenin

⁹⁸⁵Şehzade Korkud, tebdil-i kıyafet İstanbul'a geldi ve Yeniçerilerin Ortacami adıyla bilinen mescidine girdi. Dedesi II. Mehmed zamanında babasının saltanatına birkaç gün vekâlet edip Yeniçerilere terakkilerde bulunduğu aralarındaki hukuka binaen Yeniçeriler ona saygı izzet ve ikramda bulundular. Ancak saltanat için asla yardımda bulunmadılar. Zaten Korkud da maksadının saltanata geçmek değil kardeşi Ahmed'in kendisini öldürmesinden korktuğu için İstanbul'a iltica ettiğini belirtmişti. II. Bayezid ise kendisinden habersiz ve izinsiz taht merkezine gelmesinden ve yine kendisine değil de Yeniçerilere sığınmasından oğlu Korkud'a gücenmişti. *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.437; *Tacü't-Tevarih*, IV, s.88-89.

⁹⁸⁶ Sultan Selim'in culüsünde babasının elini öptü, II. Bayezid oğluna faydalı nasihatlerde bulunup kardeşlerini öldürmemesini, hisselerini verip kendilerini hoş tutmasını vasiyet etti. Kendisi de Yenibahçedeki otağına döndü oradan Dimetoka'ya gitmek üzere yola çıktı. Bkz. *Müneccimbaşı Tarihi*, s.439-440; *Tacü't-Tevarih*, IV, s.97.

⁹⁸⁷Evliya Çelebi'ye göre; I. Selim Trabzon'da sancak beyiyken Zübad Nehri kenarında sürekli konakladığı bir yer varmış ve burada konakladığı esnada dört tarafa gece baskınları yapar casus ve diller tutarmış. Orada yakalanan iki casustan edinilen malumat için Bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 2.Cilt-2.Kitap, s.418-419.

⁹⁸⁸ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.425; *Tacü't-Tevarih*, IV, s.33; *Lütü Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, Haz. Kayhan Atik, Kültür Bak. Yay., Ankara 2001, s.196; Söylemez, "Yavuz Sultan Selim'in Taht Mücadelesi", s.68.

⁹⁸⁹ *Lütü Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, s.196.

⁹⁹⁰ Sultan Şehinşah'ın oğlu Mehmed, Sultan Alemşah'ın oğlu Osman, Sultan Mahmud'un oğlu Musa, Orhan ve Emir katledilmiş, Bursa'ya Sultan Murad'ın türbesi civarına defnedilmişlerdi. Bkz. *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.453; *Tacü't-Tevarih*, IV, s.154.

⁹⁹¹ *Gönülleri okuyan Padişah kamunun davranışlarını ve onlarla ilgili haberleri sürekli izlemekteydi. Akıl kulağı gizleri bile "halkın dili hakkın kalemidir" özdeyişinden hareket etmekte, öğrenmekte ve*

ele geçirilmesini mühim bir mesele olarak görüyordu. Şehzade Ahmed ise tahta hâkim olmayan Şehzadenin maktûl olacağını bildiğinden Rumeli'ye yürümeye karar vermişti ancak bu kararı her tarafta casusları bulunan Selim'e⁹⁹² çok çabuk iletilmişti. Şehzadenin yakalanmasında politik bir hile kullanılmış, Şehzade Ahmed'in güvendiği ümeranın ağzından gizli mektuplar yazılıp mühürlenilerek türlü vaatlerle saltanat merkezine davet edilmişti⁹⁹³. Şehzadenin durumundan haber alınmak için istihbarat kanallarının kullanılmasının yanı sıra karşı istihbarat da önlenmiş; Şehzadeye casusluk ettiği tespit edilen bir yeniçeri de idam edilmişti⁹⁹⁴. Şehzade Ahmed Yenişehir civarındaki Ermeni Derbendi denen yerde ordugâhını kurduğunda mektupta yazılan vaatlerden hiçbir eser görmeyince aldatıldığını anlamış ancak iş işten geçmişti. Kısa sürede ordusu bozulan Şehzade Ahmed boğularak öldürülmüştü⁹⁹⁵. Daha sonra gönderdiği mektupla açıkça savaş ilan eden kardeşi Korkud'un saltanattaki iddiasını ortadan kaldırmak için harekete geçti. Korkud'un yakalanması yine Sultan Selim'in istihbarat kanalları sayesinde olmuş⁹⁹⁶, yakın adamı Piyale ile Teke'ye kaçan Korkud'un ele geçirilmesini; Sultan'ın *her şehirde, derbentte ve geçitte var olan yarar casusları*⁹⁹⁷ sağlamıştı. Yakalanan Şehzade ise Sultan'ın emriyle öldürülmüştü⁹⁹⁸.

I.Süleyman devrinin sonlarına doğru ortaya çıkan şehzadeler kavgasında taraflardan biri de bu kavganın müsebbibi görünümünde olan Hürrem Sultandı. Bu sebeple istihbarat faaliyetleri ümera ve Hürrem Sultan arasındaki rekabetin kardeşler arasındaki husumeti ayyuka çıkarması nedeniyle söz konusu çekişmeye

her zaman haberleri koğuşurmaktaydı. Bkz. *Tacü't-Tevarih*, IV, s.153; Söylemez, "Yavuz Sultan Selim'in Taht Mücadelesi", s.73.

⁹⁹² Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* II, Çev. Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1979, s.47.

⁹⁹³ *Tacü't-Tevarih*, IV, s.156, 161; *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.455-456.

⁹⁹⁴ *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, s.143.

⁹⁹⁵ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.455-456. *Tacü't-Tevarih*, IV, s.165.

⁹⁹⁶ Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* II, s.48.

⁹⁹⁷ Yakın adamı Piyale ve Korkud Teke yöresindeki mağaralarda uzun süre saklanmış ancak ihtiyaçlarını karşılamak için dışarı çıktıklarında Sultanın casusları tarafından yerleri tespit edilmiş; Kasım Bey'e arz edilmesi üzerine yakalanarak hapsedilmişlerdi. Bkz. *Müneccimbaşı Tarihi*, s.454.

⁹⁹⁸ Münecimbaşı'ya göre Selim Han Korkud'un bir evde hapsedilmesini ve geceleyin öldürülmesini buyurdu. *Hapsedildiği evde Piyale Sultan Korkud'un korkusunu gidermek için hikâyeler anlatıyor, onu teselli etmeye çalışıyordu. Sultan Korkud uyuyunca Selim Han'ın adamları bir bahane ile Piyale'yi dışarı çıkardılar. Piyale döndüğünde efendisinin boğulduğunu görüp feryad-ü figan etti. Sultan Korkud Orhan Gazi'nin türbesinin yanına defnedilince Selim Han'dan izin alıp ölünceye kadar efendisine türbedarlık yaptı.* Bkz. *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.453-454; ayrıca bkz. *Tacü't-Tevarih*, IV, s.157-159.

odaklanmıştı. Bu yüzden Sultan Macaristan seferine çıkmazdan evvel, sipahi ağası Şemsî'nin Tokat'tan acilen İstanbul'a gelerek getirdiği haberin⁹⁹⁹ de etkisiyle, isyan edebileceğinden şüphelendiği oğlu Mustafa'yı gözetlemesi için Sadrazam Süleyman Paşa'yı Bursa'da bırakmıştı¹⁰⁰⁰. Sefer öncesi Ereğli'de Yeniçerilerin Şehzade lehine kitleler halinde tezahürat yapmalarının Padişaha *gammazlar* vasıtasıyla aksettirilmesi¹⁰⁰¹, Şehzadenin saltanata bir tehdit olarak görüldüğü için boğdurulmasında pay sahibidir. Saltanat mücadelesini kaybederek İran şahına sığınan Şehzade Bayezid'in durumundan haber alınmak için Erciş sancakbeyi Hacı Hüsrev'in İran'a gönderdiği casuslardan faydalanılmıştı¹⁰⁰².

4.2.5. İstihbarat Zafiyetinin Neden Olduğu Olumsuzluklara Bazı Örnekler

İç, askeri ve diplomatik sahada yürütülen istihbarat faaliyetlerinin sağladığı faydaya dair pek çok misal görüldü. Ancak istihbarat faaliyetleri her devirde aynı süreklilik ve düzenliliği göstermiyor, ihtiyatsız davranıldığı veya istihbaratın sağlıklı olduğu durumlarda istenmeyen bazı durumlarla karşılaşılıyordu.

Bu olumsuzluklara ilk örneklerden biri, Şahin Paşa'nın Bosna'da yaşadığı mağlubiyette görülüyor. Sırp Kralı Lazar I. Murad'a bir elçi ile mektup gönderip bir nevi savaş davetinde bulunmuştu¹⁰⁰³. Bu haber üzerine, Sultan keşif akını yapma vazifesiyle, Bosna hududuna 20 bin askerle Şahin Paşa'yı göndermişti. Ancak İškodra Prensi'nin sözde kılavuzluk yaparak Osmanlı kuvvetlerini tuzağa düşürmesi sonucu Şahin Paşa'nın ordusu dağıtılmış¹⁰⁰⁴ kendisi canını zor kurtarmıştı¹⁰⁰⁵. Benzer şekilde 1387 senesinde Timurtaş Paşa Arnavut İskenderiyesi ve Sırbistan hâkiminin hilesine kanıp, Sırp ve Bosnalılardan oluşan müttefik güçlerine karşı

⁹⁹⁹Daima değişikliğe taraftar olan Yeniçeriler, Padişah'ın Osmanlı sancağını artık Fırat, Dicle ve Amuderya'ya kadar götürecek güce sahip olmadığını, hükümdarların yaşlanması ile İmparatorlukların yaşlanmaması için daima genç hükümdarların başa geçmesini, Konya'da askerlerin elinden taç giyen Şehzadenin kolaylıkla İstanbul'da tahta oturabileceğini vs ifadeleri havi sözlü muhaberat Şemsî tarafından nakledilmişti. Bkz. Lamartine, *Cihan Hâkimiyeti (Türkiye Tarihi)*, 3.Cilt, s.815.

¹⁰⁰⁰Lamartine, *Cihan Hâkimiyeti (Türkiye Tarihi)*, 3. Cilt, s.813-814.

¹⁰⁰¹Lamartine, *Cihan Hâkimiyeti (Türkiye Tarihi)*, 3. Cilt, s.817.

¹⁰⁰²Şerafettin Turan, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Bilgi Yay., Ankara 1997, s.54, 100, 123.

¹⁰⁰³ *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.124.

¹⁰⁰⁴ *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa*, II, s.533; *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s. 123; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, I, s.227; Emecen, "Kosova Savaşları", s.222.

¹⁰⁰⁵ *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s. 121; Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512), s.30, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa*, II, s.534. ayrıca bkz. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, I, s.220.

büyük bir hezimete uğramıştı.¹⁰⁰⁶ Nitekim Neşri'ye göre Osmanlı'ya sadakat bildirerek ordugâha giren Sırp ve Bosnalılardan müteşekkil bir kuvvet paşaya ihanet etmişti. Timurtaş Paşa Hersek'te asker ve erzak tedariki ile meşgulken, ordugâhtaki casuslar Bosna ve Hersek hâkimlerine gizlice haber göndererek Timurtaş Paşa'nın az bir askerle savunmasız kaldığını bildirmişlerdi. Bu haber üzerine 30 bin atlı ile gelen Bosna hâkimi Timurtaş Paşa'ya baskın yapmıştı. Müneccimbaşı Ahmed'e göre bu mağlubiyetin başlıca sebebi kâfirlerin sözüne güvenmekti¹⁰⁰⁷.

Eflak Hâkimi Drakula iki oğluyla birlikte hapsedilip vilayet başsız kalınca bölgenin idaresine gelen yeni Voyvoda Macaristan Kralına itaat etmişti(1441). II. Murad vilayetteki hâkimiyetin yeniden tesis edilmesi için Mezid Bey'i akıncı birliğiyle Eflak'a göndermişti. Eflak kuvvetleriyle karşılaşan Mezid Bey üstünlük sağlayıp askeri birlikleri kısa sürede bozmuş ancak tedbirsiz davranarak askerini ganimet ve esir almak için etrafa göndererek kendisi az bir askerle karargâhta kalmıştı. Eflak hâkimi, Mezid Bey'in ihtiyatsız şekilde az bir kuvvetle karargâhta olduğunu haber alınca akıncı birlikleriyle üzerine yürümüşü. Müneccimbaşı Ahmed'e göre; *Mezid Bey etraftı kuşatılana kadar küffarın varlığından haberdar olmadı*. Eflak kuvvetleri Mezid Bey'in askerini kolayca yok etti. Mezid Bey istihbarat zafiyeti sonucunda tedbirsizliğinin bedelini canıyla ödemiş oldu. Durumu telafi etmek üzere Eflak üzerine gönderilen Şahin Paşa da benzer şekilde tedbirsiz hareketler sergileyince, Eflak hâkiminin hazırladığı sondan, gece vakti Tuna üzerinden kaçarak kurtulabilmişti (1442)¹⁰⁰⁸.

1467 Boğdan Seferi'nde de ihtiyatsız davranan Süleyman Paşa'nın hatası ordusunun hezimete uğramasına mal olmuştu. Boğdan Hâkimi *Stefan Çel Mare*, Süleyman Paşa'nın seferini haber alınca kendine yetecek kadar zahireyi alıp müstahkem bir mahalde saklanmış, Süleyman Paşa'nın ordusunun yoksunluk çekmesi için kalan zahireyi yaktırmıştı. Ordu Boğdan'a ulaşıncan canlı hiçbir şeye rastlanmamış ve kıtlık yaşanmıştı. Askerler yağma için etrafa dağılıncan da, planı amacına ulaşmış; baskın yaparak Osmanlı kuvvetlerinin pek çoğunu öldürmüştü¹⁰⁰⁹.

¹⁰⁰⁶ *Neşri Tarihi*, I, s.237-239.

¹⁰⁰⁷ *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.121.

¹⁰⁰⁸ *Müneccimbaşı Tarihi*, I, s.228-229.

¹⁰⁰⁹ Kivâmî, *Fetihnâme*, Haz. Ceyhun Vedat Uygur, YKY, İstanbul 2007, s.280-286, 446. Stefan Çel Mare 1484'te ise Boğdan için stratejik önemi olan Akkirman ve Kili kalelerini yeniden ele geçirmek

II. Mehmed, 1474 yılı bahar ayında Anadolu Beylerbeyi Davud Paşa, Rumeli Beylerbeyi Has Murad Bey ve 24 sancak beyinin daha katıldığı 100 bin yaya ve müsellemlerden oluşan büyük bir ordu hazırlayarak Akkoyunlular üzerine sefer düzenlemiştir. Gedik Ahmed Paşa, Mihaloğlu Mehmed Bey'i akıncı birlikleriyle *keşif* ve *dil alma* vazifesiyle Kemah tarafına göndermişti¹⁰¹⁰. Keşiften dönen akıncılar Uzun Hasan'ın Fırat gerisindeki dağlarda mevzilenmiş olduğunun haberini getirmişlerdi¹⁰¹¹. Rumeli Beylerbeyi Has Murad Paşa'yı ise bir miktar Rumeli askeri ile öncü olarak Fırat dolaylarına göndermişti. Sultan, Murad Bey'in genç ve deneyimsiz olduğu için kendisini tehlikeye atmasın diye Vezir-i azam Mahmud Paşa'ya mektup göndererek Fırat'ın ötesine geçmemesini emretmişti. Ancak Murad Bey kendisini alıkoymak isteyen Mahmud Paşa'nın¹⁰¹² hasetliğinden dolayı izin vermediğine inandığı için hiçbir tedbir almadan az bir akıncıyla Fırat'ın ötesine geçmişti. Uzun Hasan durumdan gönderdiği casusları ile haberdar olmuş, geçiş yolunun çeşitli noktalarına tuzaklar hazırlatmıştı¹⁰¹³. Az bir kuvvetle karşıladığı Murad Paşa'nın kuvvetlerine yeniliyormuş gibi yaparak çekilmiş ardından pusu yerine çekerek Murad Paşa'nın askerlerinin çoğunu katledip kendisini öldürmüştü¹⁰¹⁴. Rumeli ümerasından; *Turan Bey*, *Ömer Bey* *Hacı Bey*, *Rumeli Defterdarı Mevlana Ahmet Çelebi* gibi önemli beyleri de esir ederek Bayburt Kalesine hapsedmişti¹⁰¹⁵.

için müdahalede bulunmuş üzerine gönderilen Malkoçoğlu Bali Bey'in kuvvetlerinden casusları vasıtasıyla kurtulmuştu. Bkz. *Tacü't-Tevarih*, III, s.241-242.

¹⁰¹⁰ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.342; *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.260.

¹⁰¹¹ *Fetihnâme*, s.420.

¹⁰¹² Mahmud Paşa "*Benim sözümü dinle kardeş! Düşman diyarında akıllı ve tedbirli olmak gerekir. Düşmanı henüz sen görmemişsindir.*" dedi. *Murad Bey bunun sözüne hiç kulak asmadı. Gözünü yumdu, Fırat Suyunun ötesine geçti.*" Bkz. *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s.262.

¹⁰¹³ *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.334.

¹⁰¹⁴ *Tacü't-Tevarih*, III, s.122-123; *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.343-344; *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s. 140-142.

¹⁰¹⁵ Ömer Bey hapse atılmalarını daha sonra şöyle anlatmıştır: *Uzun Hasan Murad Paşa'yı katledip askerini yendikten sonra beni ve bazı arkadaşlarımı esir aldı. İsmimi ve resmimi sorduktan sonra; "Ömer Bey! Murad Paşa'yı katil ve Rumeli askerini esir alıp Osmanoğlu'nun kanadını kırdım, ayağımı aldım" diye söze başladı. Ben de; "Ey Sultan! Bir damlanın kaybıyla deniz eksilmez, bir zerre'nin yok olmasıyla da güneş zail olmaz" dedim. Bu sözüme çok kızıp Türkçe olarak "bak bak şu kötünün sözüne, ağzı değirmeninde ne herzeler öğütür" dedi. Öldürülmek endişesiyle ağız değiştirerek tekrar; "Osmanlılar benim velinimetimlerdir. Osmanoğlu'nun hakkı üstümde çoktur. Hakkı unutmak asi olmakla birdir, nimet hakkını unutmak hıyanet ve dine ters düşmektir. Ama doğrusunu söylemek gerekirse siz haklısınız" dedim. Bu sözlerimden hoşlanıp "nimet hakkını bilir emektar kul imiş, akıllı kişi imiş" diye öldürtmeyerek hapse attı. Bkz. *Müneccimbaşı Tarihi*, II, s.344-345; aynı rivayet için bkz. *Tacü't-Tevarih*, III, s. 123-124.*

Güvenlik açığı haliyle askeri sahada başarısızlığı tetikliyordu. Nitekim İstolni Belgrad'da 2 sene boyunca başarı elde edilemeyişinin sebebi, Osmanlı evrakına göre, *Macar Perviz* adlı bir sipahinin casusluk etmesiydi. Dindar Müslüman tutsakların ve İstolni Belgrad'dan kaçıp Müslüman olarak Osmanlı'ya sığınan derebeylerinin ifadelerine göre, Macar Perviz düşmandan para almakta ve karşılığında bilgi satmaktaydı. Şikâyet edildiğinin haberini alır almaz da kılık değiştirerek firar etmişti. Bu yüzden adı geçen şahsın her nerede bulunursa yakalanıp tutuklanarak Budin Beylerbeyi'ne gönderilmesi hususunda Budin'deki sancakbeylerine ve kadılara emirler gönderilmişti (25 Ağustos 1582)¹⁰¹⁶.

Avusturya ile yapılan mücadelelerde istihbarat zafiyetinin bedelleri ödenmişti. Haçova Savaşı'nın bir uzantısı olarak girişilen 4 Ağustos 1598'de Varad Seferi'nin başarısızlığa uğramasına istihbarat noksanlığının neden olduğu, kaynakların ittifak ettikleri bir husustur. Nitekim *Eflâk Voyvodası Mihail*, Bosna Beylerbeyi Hadım Hafız Ahmed Paşa'ya itaat edeceğini bildirip görüşme talebinde bulunmuştu. Niğbolu önlerinde bekleyen Paşa hediye arabaları görünüşündeki kırmızı çuha örtülü koçulara bakarken hiç ummadığı şekilde Mihail'in saldırısına uğramıştı¹⁰¹⁷. Yemişçi Hasan Paşa'nın (ö.1603)¹⁰¹⁸ seraskerliğinde Erdel üzerine açılan seferdeki (1601-1602) istihbarat zafiyeti yalnız Osmanlı idaresini zor duruma düşürmekle kalmamış kendisi de İstolni-Belgrad'da Haçlı kuvvetlerine yenilerek gözden düşmüştü¹⁰¹⁹.

Kaptan-ı Derya Damat Mehmed Paşa, 1613'te Akdeniz'e açılarak, Eğriboz üzerinden Rodos'a gelmiş burada, Mısır'dan gelecek barut, şeker, zahire ve bazı gereçler yükleyip, söz konusu malzemelerin Sakız Adası'na boşaltılması için Rodos Beyi Sinan Bey'i vazifelendirmişti. Ancak Meis'ten hareketle Tekir Burnu'na gelen 12 parçalık Osmanlı donanması, ihtiyatsızca seyrederken, Sisam Adası yakınında

¹⁰¹⁶ BOA, A. DVNSMHH d...63, s.59, hüküm: 170, 5 Şaban 990/ 25 Ağustos 1582.

¹⁰¹⁷ *Naima Tarihi*, I,s.200; *Peçevi Tarihi*, II, s. 199-200; Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, s.246; Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, I, s.442.

¹⁰¹⁸ *Peçevi Tarihi*, II, s.230-231; *Naima Tarihi*, I, s.263.

¹⁰¹⁹ *Tiryaki Hasan Paşa'nın Gazaları ve Kaniye Savunması*, s.150; *Peçevi Tarihi*, II, s.230-231; *Hasan Bey-Zâde Târîhi*, III, s.668-670; *Naima Tarihi* I, s.181, 211-212; *Kâtib Çelebi, Fezleke*, s.412.

Ottavio d'Aragon komutasındaki İspanyol donanmasının baskınına uğramış kadırgaların 7 tanesi düşman eline geçmişti¹⁰²⁰.

II. Osman'ın kısa süren iktidarında (1618-1622) istihbarat özelinde ilk olarak müttefik Tatar kuvvetleri ile birlikte Erdebil'de Şah Abbas'ın kuvvetlerine karşı yenilgiye uğrayan Serdar Halil Paşa'nın tedbirsizliği göze çarpıyor. Naima'ya göre Erdebil'de yenilgiye uğrayan Halil Paşa'nın bu başarısızlığının sebebi; Osmanlı tarafında esir bulunan Şahin Giray'ın şahın ordusuna firar ederek onlara Osmanlı ordusunun durumunu anlatmak ile beraber bazı hileler öğretmesi ve Osmanlı ordusunun içine yalan haberler yayan casuslar sayesinde ordunun belirlenen pusu yerine çekilmesidir (1618)¹⁰²¹. Lehistan üzerine açılan seferde casus ve *dillerden* faydalanılmıştı. Osmanlı ordusunun Hotin'e kadar sürecek olan yürüyüşü boyunca edinilen *dillerden* düşman yeri ve sayısı hakkında bilgiler edinilmişti¹⁰²². Buna rağmen; genç ve tecrübesiz olan Padişah kendi ordusu içerisindeki durumu yeterince kavrayamamış; belki de en büyük zafiyeti, kendi ordusu içerisinde istihbarat faaliyeti yürütmek olmuştur. Hotin Kuşatmasının(1621) başarısızlıkla sonuçlanmasının altında istihbarat zafiyetinin yattığı Evliya Çelebi'nin kayıtları arasındadır. Evliyâ Çelebi'ye göre Yeniçeriler, kale içerisindekilere kebab gönderip onlardan şarap almış, üstelik düşmana casusluk etmekten de geri durmamışlardır¹⁰²³. Tatar kuvvetlerinin Osmanlı ordusuna katılımını geciktiren de Yeniçeri casuslarıdır. Bunlardan bazıları yakalanarak II. Osman'ın huzurunda katledilmiştir¹⁰²⁴. Fındıklılı Süleyman Efendi'ye göre Hotin gibi küçük bir kalenin Osmanlılarca fethedilememesinde devlet ricalinin istihbarat faaliyetlerine gereken önemi vermemelerinin etkisi büyüktür¹⁰²⁵. Zaten Peçevî de ölümüyle sonuçlanacak süreçte, genç Sultan'ın istihbarat konusunda hiçbir bilgisi olmayan Darüssaade Ağası Süleyman Ağa'ya çok güvendiği ve *düşman ahvalinden hiçbir haberi olmayan* ve

¹⁰²⁰Ali Sinan Bilgili, "Osmanlı Tarih Yazarlarına Göre Sultan I. Ahmed Devri Deniz Muharebeleri (1603-1617)" *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.26, Erzurum 2004, s.241.

¹⁰²¹*Naima Tarihi*, II, s.714-715.

¹⁰²²Peçevî Tarihi, II, s.352; Kadir Kazalak- Tufan Gündüz, "II. Osman'ın Hotin Seferi", *OTAM*, S.14, Ankara 2003, s.135-136, 139; *II. Osman Adına Yazılmış Zafer-Nâme* (Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler VI), Haz. Yaşar Yücel, Ankara 1983, s.VII, IX.

¹⁰²³*Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3.Kitap, s. 49, 51.

¹⁰²⁴*Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 1.Kitap, s.94.

¹⁰²⁵Mustafa Öksüz, *Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't Tevârih Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, s.99.

düşmanı küçümseyen bu ağanın tedbirsizliğinden dolayı seferin başarısız olduğunu bunun sonucunda feci şekilde can verdiğini¹⁰²⁶ naklediyor.

1644 tarihinde Sultan İbrahim, bazı olumsuz hareketleri nedeniyle Kızlar Ağası Sünbül Ağa'yı azletmiş ve Mısır'a gitmesini emretmişti. Bir hayli serveti olan ağanın malına, bir o kadar da padişah ihsanda bulunmuştu. Alay gemileri gitmiş olduğundan, Karadeniz'den yeni yapılıp gelen İbrahim Reis kalyonu ile gidilmeye karar verilmişti. Sünbül Ağa, bütün mal, cariyeye ve seçkin atlarıyla gemiye binmişti. İbrahim Reis'in kalyonu yeni yapılmış olduğundan İstanbul'dan acele ve teçhizatsız bir şekilde yanlarına sadece 4 top alabilmişlerdi. Savunmasız bir geminin bu kadar kıymetli yük ile Mısır'a doğru ilerlediği Malta korsanları tarafından haber alınca, 6 çektiri kadirga ile adalar arasında karakol gezmişlerdi. Nihayet korsanlar Kerpe adasında gizli bir yerde demirleyip, İbrahim Reis'in kalyonunu beklemeye başlamışlardı. Malta gemilerinin Kerpe'de beklediğini öğrenen Rodos ahalisinden bazı kişiler İbrahim Reis'e birkaç gün beklemelerini Malta gemilerinin gitmesinden sonra yollarına devam etmelerini önermişlerdi. Fakat uyarılara rağmen Sünbül Ağa, hacca yetişmek istediği bu yüzden beklemenin vakit kaybı olacağını düşünerek önerilere kulak asmamış, hiçbir güvenlik tedbiri de almamıştı¹⁰²⁷. Kalyon hareket edip Kerpe adası önlerine geldiğinde, pişman olmak için çok geç kalmış, tedbirsizliklerinin bedelini canlarıyla ödemişlerdi¹⁰²⁸.

IV. Mehmed'in Sadrazamı Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın üstlendiği 1663 Avusturya seferinde sergilemiş olduğu istihbarî bilgi ve becerisinin takdir toplamakla birlikte Ciğerdelen mevkiindeki istihbarat zafiyeti dikkatlerden kaçmıyor. Avusturya'nın Erdel'i bahane ederek Osmanlı topraklarına saldırması üzerine 30 Temmuz'da birlikleriyle Budin'e hareket eden Sadrazam sefer boyunca takdire şayan bir istihbarat stratejisi sergilemişti. Ordu Estergon üzerine yürümekteyken Vişegrad mevkiinden karşıya geçmek maksadıyla nehir üzerine bir köprü inşa etmişti. Fakat bu sırada Osmanlı ordusundan kaçan Macar asıllı iki kişi Uyvar Kalesi komutanı

¹⁰²⁶ *Peçevi Tarihi*, II, s.352-353.

¹⁰²⁷ Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, Tatav Yay., İstanbul 2004, s. 26.

¹⁰²⁸ Maltalı korsanlar, Girit valisine Sünbül Ağa malının bir miktarını hediye etmiş geri kalan malla ve esirlerle Malta'ya doğru yola çıkmışlardı. Fakat Mesina adası iskelesi olan Saragoza limanına az bir mesafe kala, gemi ganimetleriyle birlikte batmıştı. Bu hadise Osmanlıların Girit'e harp ilan etmesinin görünen nedeni olmuştu. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, İstanbul 1972, s. 393.

Forgacs'a Osmanlı ordusunun inşa ettiği köprüyü, askerinin durumu, sayısı ve mevkiini bildirmişti (4 Ağustos 1663). Bu haber üzerine Forgacs 10 bin süvari ile ani bir baskın yaptığı Osmanlı ordusunun bir kısmını Vişegard'da (Ciğerdelen) hezimetle uğratmıştı¹⁰²⁹.

4.3. 17. YÜZYIL

17.yy'a kadar ağırlıklı olarak askerî-siyasî meselelerle veya saltanat mücadeleleriyle meşgul olan Osmanlı istihbaratının yönü, I. Ahmed devrinden (1603-1617) itibaren, bozulan iç düzenin yeniden tesis edilmesi çalışmalarında çevrilmişti. Osmanlı Devleti I. Ahmed'in tahta çıktığı tarihten yaklaşık 10 yıl önce Avusturya ile savaş hâlindeydi. Esasen o tarihe kadar Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında, II. Selim zamanında yapılmış ve yaklaşık 25 yıldır yürürlükte olan bir barış antlaşması vardı. Ancak bu antlaşma Avusturya'nın himayesi altında bulunan *uskok* (kaçak) eşkıyasının Bosna serhaddine yönelik tecavüzleri ve buna karşı Bosna Beylerbeyi Hasan Paşa'nın Avusturya kalelerine yönelik harekâtı yüzünden, 1593'te bozulmuş ve iki devlet arasında yaklaşık 13 yıl sürecek olan savaşlar dönemi başlamıştı. Papalık önderliğinde Hıristiyan devletler arasında Osmanlı Devleti aleyhine kutsal ittifak kurulmuştu. 1594'te, o zamana kadar Osmanlı Devleti'ne tâbi olan Erdel, Eflak ve Boğdan voyvodaları da bu ittifaka katılmışlar; Eflak Voyvodası *Mihal* (Mihai Viteazül) ve Boğdan Voyvodası *Aron Tranul* Osmanlı Devleti'ne isyan ederek memleketlerindeki Müslüman tüccar ve az miktardaki Osmanlı askerlerine karşı katliama girişmiş ve Müslüman yerleşim birimlerini yakıp yıkmışlardı. Erdel Voyvodası *Batori Sigismund* da bunlara yardım etmiş ve böylece cephe Avusturya lehine genişlemişti¹⁰³⁰.

Diğer taraftan Papalık, Avusturya, Macar ve Çek ülkelerinde yaşanan dinî mücadeleler merkezi idarenin istihbarat konusunda dikkate aldığı dış gelişmeler olarak ön plana çıkıyordu. Mesela 1609'da Avusturya'dan gelen casusun *Papalık, Nemçe ve Macar ülkeleri arasında din hususunda mücadele ve kavga yaşanmakta olduğunu* haber vermiş, bu kavgada taraf olan devletlerin tutum ve davranışları

¹⁰²⁹ Çabuk, *Köprülüler*, s.85.

¹⁰³⁰ 82 Numaralı *Mühimme Defteri* (1026-1027 / 1617-1618), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 47, Ankara 2000, s. IX.

merkezi idarenin yakından alaka gösterdiği bir mesele olmuştu. Casustan; *Papalığın ve Macar dininden olan Nemçe'nin askerlerinin hazır durumda bulunduğunu, Bec tarafında da asker toplanmakta olduğunu, Macar beylerinden Hersek Matyaş ve diğer Macar Beylerinin barış için büyük çaba gösterdiklerini, suskun olan Çek ülkesi halkının da bu mücadelede yer aldığını* öğrenmişlerdi¹⁰³¹. Osmanlı casuslarının merkeze haber verdikleri Papalık, Avusturya, Macar ve Çek ülkelerinde yaşanan dini gerginlik, kendisini askeri sahada da hissettirince, olası bir savaş için tedbirli davranılmıştı. Budin'e yakın olan Kanije, Eğri ve deprem sonucu hasar görmüş olan Nova Kalelerinin tamir ve onarımı için ne gerekiyorsa yapılması için Niğbolu, Silistre, Bosna ve Budin Beylerbeyilerine emirler gönderilmişti. Söz konusu kalelerin tamiri için aşağı yukarı 50 yük akçe lazım geldiği, kalelerin tamirinde kullanılmak üzere Macarlardan alınan verginin merkeze eksik olarak ödendiği, Hersek beyi Matyaş'tan durumun nedeni sorulduğunda ise Macarlara borç verildiğini ancak en kısa zamanda tamamını ödeyeceklerini belirtmişti. Durum merkezi idare tarafından hoş karşılanmamış ve ödedikleri 20 bin çukanın kabul edilmeyip paranın nakit olarak tamamının ödenmesi istenmişti (1609)¹⁰³².

Anadolu'da ise ortalığı kasıp kavuran ve pek çoğu rütbeli eski asker olan Celalilerin neden olduğu bu büyük isyan ve eşkıyalık hareketi¹⁰³³ iç güvenlik açısından büyük bir açığa neden olmuştu. Bu isyanların bastırılmasında askeri mukavemetin yanı sıra istihbarat kanal ve stratejilerinden faydalanılıyordu. Mesela Kalenderoğlu¹⁰³⁴ isyanının bastırılması esnasında girişilen mücadelede¹⁰³⁵ Kalenderoğlu'nun hareketlerinden haberdar olmak üzere casuslar kullanıldığını¹⁰³⁶

¹⁰³¹ BOA, A. DVNS. MHM. d, 78, s. 266, hüküm: 704, 8 Cemaziyelahir 1018 /8 Eylül 1609.

¹⁰³² BOA, A. DVNS. MHM. d, 78, s. 266, hüküm: 704, 8 Cemaziyelahir 1018 /8 Eylül 1609.

¹⁰³³ BOA, A.DVN. MHM.d.,78, s.460, hüküm: 711, 13 Muharrem 1018/ 18 Nisan 1609.

¹⁰³⁴ Kalenderoğlu da diğerleri gibi devlet hizmetinde bulunmuş, beylerbeyi kethüdası ve mütesellim olmuş, hatta Kuyucu Murad Paşa Canbolatoğlu isyanını bastırmaya giderken ona Ankara sancakbeyliğini vermişti. Fakat Kalenderoğlu Ankara'ya bilfiil sahip olamayınca yeniden isyan etmiş, Manisa ve çevresini nüfuzu altına almıştı (1607). Bkz. Mücteba İlgürel, "Celâlî İsyânları", TDV İA, C.7, İstanbul 1993, s.254.

¹⁰³⁵ BOA, A.DVN. MHM.d.,76, s. 8-146, hüküm: 13,15,16,19,20,31,35,46,90,224,227,314, ilk hüküm tarihi; 9 Ramazan 1016/ 28 Aralık 1607, son hüküm tarihi: 20 Zilhicce 1016/6 Nisan 1608.

¹⁰³⁶ *Serdâr dahi Maraş'tan kalkıp eşkiya cemiyeti tarafına casuslar göndermiş idi. Kalender-oğlu başına cem' olan müfsitler yirmi bin kadar şaki ile gelip Göksün derbendi ağzında serdârî karşılayıp geçtirmemek sevdasında oldukları gelen casusların lisanından haber alındıkta, serdâr cenk tedarikine başlayıp henüz derbendin ağzından sahraya çıkılmağa dört konak mesafe kalıcak derbent ağzını gelüp almasınlar diye birkaç bölük tüfenk-endaz yeniçeriler gönderilmek icap ettikte, Deli-Pîri ağa otuz kadar çorbacı ile tâyin olunmuştu. Bkz. Naima Tarihi, II, s.563.*

Naima naklediyor. Canbolatoğlu'nun ise bizzat Padişah tarafından *Hüseyn Kethüda*'nın telkiniyle Kalenderoğlu'nun yanından firar etmesi sağlanarak Padişahın tarafına geçtiği, Padişahın ondan birçok mesele hakkında bilgi aldığı ise Peçevî'nin kayıtları arasındadır¹⁰³⁷. Celalilerin temizlenmesi esnasında politik hileler ve kullanıldığı da kaynaklara yansıyor. Mesela Kuyucu Murad Paşa asilerden her birine güler yüz göstererek, ihsan ve iltifatlarda bulunmuş ele geçirince gizlice yok etmiş, kimisini de bazı görevlere atayarak görev yerlerine vardıklarında ortadan kaldırmıştı¹⁰³⁸. Ancak dönemin başında değişen veraset usulü iç karışıklıkları beraberinde getirmiş; devlet ricalinin kendi arasındaki çekişme istihbaratın öznesi durumuna gelmişti. Nitekim Kuyucu Murad Paşa ile Defterdâr Ekmekçizâde Ahmed Paşa (ö.1618) arasındaki çekişmede casusların Ekmekçizâde için, Sadrazam'ın planlarından haberdar olmak amacıyla kullanıldığı ve Defterdârın kendisine Paşa Dairesi içoğlanları arasından casuslar tuttuğu Fındıklılı Süleyman Efendi'nin kayıtlarında mevcuttur¹⁰³⁹. Ayrıca Daltaban Mustafa Paşa'nın idam edilmesine varan süreçte istihbarata konu olan pek çok gelişme söz konusuyken, II. Mustafa'nın akıl hocası Şeyhülislam Feyzullah Efendi, müezzini Pirizâde'yi kendisine casusluk yapması için Sadrazam Daltaban Mustafa Paşa'ya (öl.1703) imam tayin etmişti.¹⁰⁴⁰

4.3.1. IV. Murad ve Osmanlı İstihbaratı

A. Yüksel'in tespitine göre; içerde ve dışarıda istihbarat faaliyetleri yürütme zorunluluğu şeklinde beliren 17.yüzyıl Osmanlı istihbaratının genel karakteristiği tam anlamıyla IV. Murad devrinde (1623-1640) ortaya çıkmıştır¹⁰⁴¹. Kaynaklarda, ittifakla; yaşının küçük olmasından dolayı saltanatının ilk yıllarında annesi Kösem Sultan'ın etkisi hissedilmiş olduğu ifade edilmekle beraber, iktidarının son yedi yılında idareyi tam anlamıyla eline almıştı. İsyanlar, yolsuzluklar, usulsüzlükler ile

¹⁰³⁷ *Peçevî Tarihi*, II, s.312.

¹⁰³⁸ Örneğin, Yusuf Paşa'yı, kethüdası ve daha başkalarını türlü türlü sahte vaatlerle Üsküdar'a getirtmiş; onlara iyi muamelede bulunmuş, yanında bulunmadıkları zaman kahve içmeye müsaade etmemişti. Bu ilişki bir, iki ay kadar sürmüştü. Fakat bir gün sabahın erken saatinde Yusuf Paşa'yı kendi çadırında, kethüdasını da Ömer kethüdanın çadırında boğdurtmuştu. Öteki adamlarını da orduda ve çadırlarda birer, birer yakalatıp katletmişti. Bkz. *Peçevî Tarihi*, II, s.317.

¹⁰³⁹ Öksüz, *Şem'dânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't Tevârih Adlı Eseri...*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009,s.81, 136

¹⁰⁴⁰ Öksüz, *Şem'dânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't Tevârih Adlı Eseri...*,s.81, 136, 270; Daltaban Mustafa Paşa ile Feyzullah Efendi arasındaki çekişme için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s.17-19.

¹⁰⁴¹ Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.80.

çalkalanan imparatorlukta; özellikle iç istihbarat konusundaki açıklığı fark eden Sultan öncelikle devlet erkânın neden olduğu uygunsuzlukları bertaraf etmeye girişmişti. İmparatorlukta “zorba” adıyla ünlenmiş kim varsa teker teker toplatılıp öldürülmüştü. Kaynaklara göre; *Öyle oldu ki, doğuda ve batıda yalnız zorba diye adı çıkmış olanları değil, yoldaşları için de “falan bey” diye tanınmış olanları da zorla getirterek, adını yeryüzünden kaldırdılar. Bu gibiler, öteden beri yapılageldiği gibi, geceleri öldürülür ve ölüleri denize atılırdı*¹⁰⁴². Hammer’ın ifadesiyle; *casusluğun en mükemmel haline ulaştığı IV. Murad zamanında*¹⁰⁴³; Sultan, iç düzeni bozanların yalnız zorbarlar değil, rüşvet ve iltimas batağına düşmüş devlet erkânının da olduğunu fark etmiş, hem iktidarını sağlamlaştırmak hem de iç nizamı sağlamak adına ümera arasında da pek çok kıyım yapmıştı. Bunda kendisine sunulmuş olan risalelerdeki tembihlerin de etkisi olmalıdır. Koçi Bey’in IV. Murad’a sunmuş olduğu risalede memleketin içerisine düştüğü, 60 yıldır süren gaflet uykusundan uyanmasını sağlayacak dâhili ve harici tedbirlerin sıralanması bâb-ı âlideki farkındalığın bir işaretidir. Nitekim Koçi Bey eğer bahsettiği tedbirler alınırsa; düşmanların Osmanlı içerisindeki casus ve elçilerinin de alınan tedbirleri muhataplarına iletceklerinden düşmana korku salınacağını¹⁰⁴⁴ da salık vermişti. Kaynaklarda IV. Murad’ın zorbalığı önlemek adına zorbaca hareket ettiği, bizzat tebdil şekilde saraydan gizlice çıkıp kılıçla insan öldürdüğü de naklediliyor¹⁰⁴⁵. Kadı-zâde’nin fetva ve görüşlerinden cesaret alan IV. Murad, gece gündüz tebdil-i kıyafet edip, şehir ve köyleri dolaşmış, meclisleri denetleyip, tütün veya kahve içenleri tespit edip, bizzat ya da adamları vasıtasıyla cezalandırmıştır¹⁰⁴⁶. Devlet erkânına karşı da müsamahası olmayan Sultan, Halil Paşa ve Gürcü Mehmed Paşa’ya iftira atarak hapsedilmelerini sağladığı ve Şeyhülislam Yahyâ Efendi’nin yalan beyanla azline neden olduğunu öğrendiği için Sadrazam Ali Paşa’yı ortadan kaldırmıştı¹⁰⁴⁷. II. Osman’ın öldürülmesini gerekçe göstererek isyan eden Erzurum Beylerbeyi Abaza Mehmed Paşa’nın (öl.1634) da ele geçirilmesi iç nizamı sağlama noktasında istihbaratı

¹⁰⁴² *Peçevî Tarihi*, II, s.403.

¹⁰⁴³ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.9, s.266.

¹⁰⁴⁴ *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Zuhuri Danişman, MEB Yay., İstanbul 1972, s. 72.

¹⁰⁴⁵ Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi II*, s.162-163; Mücteba İlgürel, “Dördüncü Murad” Ed. Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1989, X, 449.

¹⁰⁴⁶ Kâtip Çelebi, *Mizân’ül Hak fi İftiyâri’l-ahakk*, Haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1993, s.31.

¹⁰⁴⁷ *Peçevî Tarihi*, II, s.373.

kullandığı bir başka girişimiydi. Ancak Abaza Mehmed Paşa da boş durmuyor; casusları vasıtasıyla, Dişlenk Hüseyin Paşa'nın Ahıska üzerine sefere çıktığının bir aldatmaca olduğunu ve ordunun kendisinin yakalanması için gönderildiğini öğreniyordu¹⁰⁴⁸. Abaza Mehmed Paşa; daha sonra üzerine gönderilen Recep Paşa'nın kuvvetlerine karşı koyamayacağını anlayınca Erzurum Kalesi'ni İranlılara teslim etmeyi düşünmüştü. İran şahına yakın adamı olan kethüdasını gönderip imdat istemiş; Şah, birkaç bin kişi destek kuvveti göndermişti¹⁰⁴⁹. Durumdan haberdar olununca, Recep Paşa kaleye birer ikişer adamını sokarak Osmanlı tarafına geçecek olanlara türlü vaatlerde bulunmuştu. Gerçekten de vaatler yerine getirilince Abaza'nın yanında az adam kalmış; Erzurum'un ulema ve şeyhlerinden altı kişiyi serdara göndererek aman dilemişti¹⁰⁵⁰. Böylece Abaza tehdidi bertaraf edilmiş oluyordu.

IV. Murad'ın devlet otoritesini yeniden tesis etme çalışmaları kapsamında giriştiği ilk icraatlardan birisi ülke içerisindeki karşı istihbarat faaliyetlerine bir son vermek olmuştu. Osmanlı aleyhine casusluk faaliyetlerine karıştığını ve Eflak-Boğdan voyvodalarını isyana teşvik ettiğini, gizli çalışmalar neticesinde açığa çıkarttığı Rum Patriği III. Parthenios'u astırmıştı (24 Mart 1657)¹⁰⁵¹. Sakarya Şeyhi Ahmed'in çevresinde toplanan 8 binden fazla *tüfekendaz* asinin ve Şeyhin hareketlerinden; memleketin her tarafında casusları bulunan IV. Murad habersiz değildi. Şeyhin yakalanıp cezalandırılmasında, casuslar ve kılavuzlardan yararlanmıştı. (1638)¹⁰⁵²

4.3.2. 17 Yıl Sürecek Olan Osmanlı-Safevî Savaşları: Bağdad Seferi (1630-1647)

IV. Murad devletin otoritesini tekrar tesis etmek için, deyim yerindeyse canla başla mücadele ediyordu. Bu anlamda tehdit olarak gördüğü ettiği üç ana hedef vardı; zorba elebaşları, yüksek mevki işgal eden şahıslar ve dışarıda can düşmanı kabul ettiği İran. Sultan bu üç odağı bertaraf etmek için istihbarattan son derece

¹⁰⁴⁸ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.9, s.72.

¹⁰⁴⁹ İnalçık, "Köse Sultan İç Savaş Dönemi 1623-1632", *NTV Tarih*, Mart 2012, s.51-62.

¹⁰⁵⁰ Abaza Paşa İstanbul'a gidip Padişah'tan af dileyince affedilmiş ancak daha sonra yine bir rüşvet davası yüzünden idam edilmiştir. Bkz. *Peçevî Tarihi*, II, s.384-385.

¹⁰⁵¹ Özcan, "Casus", s.168; *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s.14; Çabuk, *Köprülüler*, s. 27.

¹⁰⁵² Tahsin Ünal, *IV. Murad ve Bağdad Seferi*, Berikan Yay., Ankara 2007, s. 83-90.

yoğun bir şekilde faydalanıyor, memleketin her tarafında casusları bulunduğu¹⁰⁵³ ifade edilen Sultan iç düzeni nispeten düzenledikten sonra Safevilerle 17 yıl sürecek olan mücadelesine başlıyordu. İlk olarak (1630)'da girişilen Bağdad Seferi öncesinde; Bağdat'ın doğusundaki Hille kentindeki, Hille surunun içine bir hayli mühimmat ve levazımat koydurmuştu. Ayrıca korunması için Halil Paşa ile Zülfikar Paşa'yı tayin etmiş, güvenlik önlemleri artırılmıştı¹⁰⁵⁴. Bağdad kuşatması esnasında Yeniçeri kıyafeti giyip ordusunun içinde gezerek, Yeniçeri ve Sipahileri gizlice tetkik ettiği, seleflerinde görülmeyen şekilde bizzat ordusunun başında ve seferin tüm meşakkatine mukavemet gösteren bir Sultan portresi çizdiği; mesela askerlerin yemeğinden yiyip, atının eyerinden yastık, çulundan yorgan yaptığı¹⁰⁵⁵ kaynaklara yansıyan bazı detaylardır. Sultan, Sefere çıkmadan önce sınırları kontrol altına alıyor, o sıra ülkesinde bulunan ve girişmiş oldukları sefer hazırlıklarını müşahade eden İran elçisini ülkesine dönüp savaş tedarikini haber vermesin diye hapsediyordu. Ayrıca İran topraklarına sokmuş olduğu casuslardan onların genel durumunu daima yakından takip ediyordu. Bu hususta yalnız Sadrazam değil sınır valilerine de emirler gönderiyor; casusları vasıtasıyla aldıkları haberleri vakit kaybetmeksizin merkeze ulaştırmaları hakkında ikazlarda bulunuyordu¹⁰⁵⁶. Diyarbakır valisi Hafız Ahmed Paşa'nın (1564-1632)¹⁰⁵⁷ İran'dan dönen casusu Şah Safi'nin Tebriz'deki taburları hakkında bilgi getiriyor bu istihbarat yakalanan dillerle teyit ediliyordu.¹⁰⁵⁸ Akıncılar keşif ve dil alma vazifesiyle düşman mıntıklarına giriyor, üstelik iaşe ve silah depolarına zarar vermek suretiyle onların kuvvet ve mukavemetleri zayıflatılıyordu. Bu sayede hem asıl saldırının hangi taraftan yapılacağı konusunda İranlılar şaşırılıyor, hem de edinilen dillerden, Safi'nin durumu hakkında malumat ediniliyordu¹⁰⁵⁹. Şah'ın casusluk girişimlerini önlemek adına girişilen yoğun çaba dikkate değerdir¹⁰⁶⁰. Nitekim İranlılar, casusluk girişimleri başarısız olduğundan saldırının nereden yapılacağını tam olarak anlayamamışlar bu yüzden kuvvetlerini

¹⁰⁵³ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, IX, s.288-289.

¹⁰⁵⁴ *Peçevi Tarihi*, II, s.391.

¹⁰⁵⁵ Ünal, *IV. Murad ve Bağdad Seferi*, s.113.

¹⁰⁵⁶ Ünal, *IV. Murad ve Bağdad Seferi*, s.111.

¹⁰⁵⁷ Mehmet Halife, *Tarih-i Gilmânî*, Haz. Kâmil Su, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1986, s.8.

¹⁰⁵⁸ *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi*, I, s.573-574.

¹⁰⁵⁹ Ünal, *IV. Murad ve Bağdad Seferi*, s.118-119.

¹⁰⁶⁰ Özcan, "Casus", s.168; Yüksel, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, s.62.

daha geniş bir sınıra yaymak zorunda kalmışlardı¹⁰⁶¹. Kâtip Çelebi'ye göre yakalanan İran casusları sorgulandıktan sonra öldürülüyordu, bunu bilen İranlı casuslar yakalanacaklarını anlayınca intihar ediyorlardı¹⁰⁶². Zaten Şah'ın Bağdad valisi Bektaş Han 25 Aralık 1638'de kaleyi teslim için Sultan'ın huzuruna geldiğinde, casuslarından Sultan hakkında yeterince sağlıklı bilgi alamadıklarını itiraf etmişti¹⁰⁶³.

Kuşatmanın 3. günü keşif ve dil alma vazifesiyle akına gönderilen Van valisi Süleyman Paşa'dan 4 *dil*, Tebriz havalisine gönderilen Gürcü Mehmed Paşa'dan 5 *dil* gelmişti¹⁰⁶⁴. Ayrıca Kars ve Ahıska havalisinde vazifeli olan Kenan Paşa, Şah'ın Revan'a gönderdiği Kelp Ali Han ile karşılaşmış, kuvvetlerini dağıtıp 30 *dil* olarak önemli bir başarıya imza atmıştı. Kenan Paşa'nın daha önemli istihbarî hizmeti ise Şahın kuvvetlerini yanılarak, söz konusu birlikleri güneyden kuzey bölgesine çekmek olmuştu. Şah'ın kuvvetleri dağınık vaziyette Şirvan ve Nahçıvan bölgesiyle meşgulken IV. Murad Diyarbakır'dan Musul'a gelerek Bağdat'ı muhasara etmişti bile¹⁰⁶⁵. Bağdad kalesi alındıktan kısa bir süre sonra Sultan iç kalede bir patlama meydana gelmişti. Yapılan tahkikata göre patlamanın nedeni; *kuşatma esnasında Şaha mektup getirip götürerek casusluk etmek suçundan* yakalanmış bazı İranlıların baruthanenin altına lağım kazarak Sultan'a bir suikast hazırlamalarıydı. IV. Murad bunun üzerine olayda dahilleri bulunduğunu düşündüğü bütün *kızılbaş* esirlerin katledilmesini emretmişti¹⁰⁶⁶.

Bağdad Kalesi teslim alınıp kalenin tamir-tahkim işleri yapıldıktan ve Bağdad muhafızı tayin edilen Bektaş Ağa'nın emrine 12 bin Yeniçeri 8 bin topçu ve bin sipahi verilerek muhafazaya memur edildikten sonra muahede şartları görüşülmek üzere, 15 Mart 1639'da Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa'nın otağı Başdolap'ta kurulmuştu. Sadrazam Başdolap'ta iken ona Şah'tan ve -onun Hanlar hanı olarak nitelenen ordu komutanı- Rüstem Han'dan haber getirmesi için casuslar vazifelendirilmişti. Bu casuslar Çubuk köprüsünden ordugâha gelmişler ve Şah'ın Bağdad'ı yeniden ele geçirmek kastıyla Dertenk havalisine kadar geldiğini fakat Osmanlı ordusunu Çubuk köprüsünde görünce, bir kısım askerini, Rüstem Han'ın

¹⁰⁶¹ Ünal, *IV. Murad ve Bağdad Seferi*, s.118.

¹⁰⁶² Kâtip Çelebi, *Fezleke*, II, s.196.

¹⁰⁶³ Ünal, *IV. Murad ve Bağdad Seferi*, s.171.

¹⁰⁶⁴ *Naima Tarihi*, III, s.1409.

¹⁰⁶⁵ Ünal, *IV. Murad ve Bağdad Seferi*, s.120-121.

¹⁰⁶⁶ *Naima Tarihi*, III, s.1426-1427; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, II, s.205-206.

kumandasında Dertenk'e bırakarak, kendisinin memleketi büsbütün tahrip ettirmemek maksadıyla geri çekildiğini bildirmişlerdi. Hatta Şah'ın sulhe karar vermiş olduğu için çok geçmeden elçilerini bu maksatla Osmanlı ordugâhına göndermek niyetinde olduğu da söz konusu casusların bildirmiş olduğu malumattandı. Gerçekten de Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa Çubuk'tan kalkıp Şehriban mevkiine ulaştığında, casusların da söylediği gibi, Rüstem Han'dan üç kişilik bir elçilik heyeti gelerek Şah'tan bir mektup getirmişti. Neticede İran ile sınırların büyük oranda çizildiği Kasr-ı Şirin anlaşması imzalanıyordu (17 Mayıs 1639)¹⁰⁶⁷.

İran'la olan münasebetler önceki devirlerde olduğu gibi I.Mahmud devrinde de istihbaratın öznesi durumundaydı. İran Şahı Nadir Şah'a, I. Mahmud döneminde (1730-1754) Osmanlı esirlerinin mübadelesi bahanesiyle gönderilen Molla Veli adındaki vazifelinin edinmiş olduğu istihbarat o dönem İran'la olan münasebetler açısından ipuçları veriyor. Molla Veli, şahın ordusu Ermenistan sınırında iken, Şahın adamı olan Mustafa Han'a ulaşıp merkezi idarenin esirler hakkındaki mektubunu ulaştırmıştı. Mustafa Han ise Şah'ın artık mezhep savaşlarında dökülen kandan bıktığını, amacının I. Mahmud ile sulh etmek olduğunu bildirmişti. Ayrıca Bağdad tarafından *Fethali Han*'ın elçilik vazifesiyle İstanbul'a gönderildiği, sınırlarda İran tarafından herhangi bir saldırı ve tecavüzün olmayacağı ve merkezi idarenin cevabının Nevruz'a kadar haber beklendiği de Molla Veli'nin getirdiği malumat arasındaydı¹⁰⁶⁸.

4.3.3. Köprülüler Devri İstihbarat Çalışmaları

17.asrın ikinci yarısını kapsayan IV. Mehmed zamanında (1648-1687) Osmanlı istihbaratı önemli bir gelişme kaydetmiştir. A. Yüksel'in tespitine göre; Osmanlı Devleti 17.asrın ortalarında kendi kalifiye elemanlarını yetiştiriyor kendine has istihbarat stratejilerini oluşturuyordu ancak halen kişiye bağımlılık söz konusuydu. Bunda muhtemelen Padişahın ve Sadrazam başta olmak üzere devlet erkânının casus kullanmaktaki maharetinden söz ediliyor olmalıdır. Çünkü söz konusu yüzyıldan itibaren, bir devre adını veren *Köprülüler*'in iç nizamı sağlamak ve

¹⁰⁶⁷ Ünal, *IV. Murad ve Bağdad Seferi*, s.203-208.

¹⁰⁶⁸ BOA, A. AMD, 6/54, 19 Şaban 1158/ 16 Eylül 1745.

ülke dışında meydana gelen gelişmeleri takip etmek için istihbarat kanallarından sıklıkla yararlandıkları, kaynakların ittifak ettikleri bir husustu. Naima'ya göre; IV. Mehmed sürekli teyakkuz halinde olup casuslardan bir ferdi dairesine uğratmamıştı¹⁰⁶⁹. Hammer, sayıları artık dörde çıkan Sadrazamların, kendi casusları vasıtasıyla idare merkezindeki olaylardan birebir haber aldıkları, atama, azil gibi idari işlere müdahale ettiklerini¹⁰⁷⁰ söylüyor. Mesela 1656'da Sadarete getirilen Köprülü Mehmed Paşa'nın (1578-1661) hem İstanbul'da sarayda hem de diğer devlet kurumları içinde geniş bir casusluk şebekesinin olduğu, sadarete geldiği ilk günden ajanları ile tüm gelişmeleri saati saatine haber almaya başladığını¹⁰⁷¹ ifade ediliyor. Köprülü Mehmed Paşa sadarete getirildiğinde ilk işi ordudaki düzeni sağlamak ve ayaklanmalara karşı önlem almak olmuş. Casusları, sipahilerin ayaklanma hazırlığı içerisinde olduğunu bildirince, hemen gizlice Şeyhülislam Bahaî Efendi'nin huzuruna çıkmış; onun da desteğini ve kendisi adına yazılmış "*iyi hâl kağıdı*"nı aldıktan sonra, tebdil-i kıyafet ederek Yeniçeriler üzerinde oldukça etkili olan eski ağalardan Kara Hasan Ağa oğlu Hüseyin Ağa (*Hacı Bektaş Postnişini Koca Hüseyin Ağa*) ile görüşmeye gitmişti. Durumu izah ettikten sonra, vukua gelecek bir sipahi ayaklanmasında, Yeniçerilerin sipahilere destek olmamalarını talep etmişti. Şeyhülislam'ın Sadrazamı destekleyen imzalı kâğıdını gören Hüseyin Ağa ikna olmuş; Yeniçeri Ağası ve Yeniçeri Kethüdasıyla gizlice görüşerek ayaklanma için gerekli tedbirleri almışlardı. 4 Ocak 1657'de Sipahi isyanı patlak verince Yeniçeriler söz verdikleri üzere isyana destek vermemiş, At meydanında toplanan Sipahiler Yeniçerilerin desteğini alamayınca zor duruma düşmüş ve dağılmak zorunda kalmışlardı¹⁰⁷². Böylece Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa, bizzat yürütmüş olduğu bu istihbarî çalışmanın meyvesini toplamıştı. Ayrıca karşı casusluğu da engellemeye çalışmış; İstanbul'daki Rum Patriği III. Purtenios'un Erdel voyvodasını tahrik eden mektubunu ele geçirince, patrik idam edilmişti (1657)¹⁰⁷³.

Abaza Hasan Paşa'nın isyanının bertaraf edilmesinde de Köprülü Mehmed Paşa'nın casusluk şebekesinin hatırı sayılır bir etkisi vardı¹⁰⁷⁴. Öncelikle çevresine

¹⁰⁶⁹ Naima Tarihi, IV, s.1874.

¹⁰⁷⁰ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, X, s.166.

¹⁰⁷¹ Çabuk, *Köprülüler*, s. 25.

¹⁰⁷² Aksun, *Osmanlı Tarihi*, I, s.211; Çabuk, *Köprülüler*, s.25-26.

¹⁰⁷³ Aksun, *Osmanlı Tarihi*, I, s.212.

¹⁰⁷⁴ Naima Tarihi, IV, s.1722, 1810-1811; Çabuk, *Köprülüler*, s.46.

oldukça büyük bir kuvvet toplayan Abaza Hasan paşa hakkında Şeyhülislam'dan “*İslam askeri düşman ile muharebe ederken, fesat çıkarıp gazaya gitmeyen kâfirden eşşedir*” şeklinde fetva almıştı. Böylece Sultan'ın tarafında olmasına rağmen Abaza Hasan Paşa'nın birlikleriyle, Müslüman kanı dökmek istemedikleri gerekçesiyle savaşmaktan çekinen askerlerin akıllarındaki soru işaretleri giderilmişti. Ayrıca Abaza Hasan Paşa'nın ordusunun içine sokmuş olduğu casusları vasıtasıyla Abaza hakkında her bakımdan bilgi kendisine ulaştırılıyordu. Bu sayede maaş almak bahanesiyle Abaza'ya destek veren isyancı sipahi ve yeniçerilerin kendisine bir suikast yapacaklarını öğrenmişti. Bu malumat üzerine Sadrazam hemen sipahi defterini getirtmiş, haklarında suçlama olan 7 bin kadar sipahinin adını defterden sildirmiş, defterden çıkarılan sipahilerin adlarını Murtaza Paşa'ya bildirerek nerede ele geçirilirse öldürölmelerini emretmişti ¹⁰⁷⁵. Ancak 350 kadar sipahinin yakalanarak İstanbul'da katledilmesi, ordugâhta, Abaza Hasan üzerine çıkılacak seferdeki gönölsözlüğü iyice ayyuka çıkarmış; mücadelenin sebebinin Abaza Hasan ile Köprölü Mehmed arasındaki hırs olduğu, ikisinin arasındaki husumetin vebalini ödemek istemedikleri sesleri iyice yükselmişti. “*Abazayla cenk meydanına çıktığımızda Müslüman kanı döküleceğine, Sadrazamı Abaza'ya veririz, maslahat hâsıl olur*” kabilinden duyumları ordugâhtaki casusları vasıtasıyla öğrenen Mehmed Paşa Abaza üzerine bizzat sefere çıkmaktan vazgeçmişti. Böylece Murtaza Paşa, asilerin üzerine gitmesinin emredildiği bir fermanla, Konya üzerine sefere memur edildi. İlk karşılaşma Murtaza Paşa tarafından her ne kadar başarısızlıkla sonuçlandıysa da karşılaşmadan sonra kendini güvende hissetmeyip Halep'e sığınan Abaza Hasan'ın ordusuna tebdil surette casuslar göndererek ordusunun inanç ve mukavemeti kırılmış, bu vesileyle kendisine bağılı asker sayısı oldukça azaltılmıştı. Mukavemeti kırılan Abaza Hasan Paşa, Murtaza Paşa ile anlaşma teklifinde bulunmuştu. Abaza'yı, hükümdara yazacağı bir şefaath mektubu ile affettireceği hilesiyle kandıran Murtaza Paşa; Abaza Hasan ve ona bağılı 30 kadar yakın adamını bir gecede öldürtmüş, başları İstanbul'a gönderilmişti¹⁰⁷⁶. Böylece Abaza tehdidi bertaraf edilmiş oluyordu.

¹⁰⁷⁵ Çabuk, *Köprölüler*, s.53.

¹⁰⁷⁶ Aksun, *Osmanlı Tarihi*, I, s.215; Çabuk, *Köprölüler*, s.54-62.

İç işlerinde olduğu kadar dış münasebetler konusunda da dikkatli bir tavır sergilediği ifade edilen Köprülü Mehmed Paşa Venedik ve Fransa üzerine de casuslarını göndermişti. Nitekim Girit'ten Fransız elçisi M. de la Haye'ye gönderilen şifreli bir mektubu ele geçirmiş, Fransız elçisinin bu şifreli mektupta ne yazdığını açıklamaması üzerine Fransa ile ilişkiler kopma noktasına gelmişti¹⁰⁷⁷.

Köprülü Mehmed Paşa'nın büyük oğlu olan ve onun vefatından sonra sadarete getirilen Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın (1635-1676) da istihbarî bilgi ve becerisi takdir toplamıştır. Özellikle Avusturya İmparatoru'nun Erdel meselesini bahane ederek Osmanlı topraklarına saldırması üzerine düzenlenen Avusturya seferinde (1663) onun yürütmüş olduğu istihbarat çalışmaları dikkat çekmektedir¹⁰⁷⁸. Fazıl Ahmed Paşa öncelikle Avusturya elçileriyle görüşmüş diplomatik yollardan bir sonuç elde edemeyince, 30 Temmuz 1663'te orduyu Avusturya hududuna doğru harekete geçirmişti. Bu sırada Avusturya hududundaki askeri gelişmeleri ve faaliyetleri casusları vasıtasıyla çok sıkı bir şekilde takip ediyordu. Daha Edirne'den çıkmadan serhaddin hemen her tarafına gönderdiği casusları sayesinde edindiği malumat¹⁰⁷⁹, savaş stratejisini oluşturmada kendisine en büyük destekti. Macarların baş kalesi olan Uyvar'ın muhasara ve fethedilmesi sürecinde istihbarat toplamakta ve karşı istihbarat faaliyetlerini kesintiye uğratmakta oldukça başarılı olmuştu. Nitekim Uyvar üzerine yürüyüşe geçildiği sırada yakalanan iki düşman casusundan kalenin durumuna dair önemli bilgiler edinilmişti¹⁰⁸⁰. Ayrıca Avusturya İmparatoru'nun 100 bin askerle Uyvar'a yardıma gelmekte olduğu bilgisine kale dibinde ele geçirilen casuslar vasıtasıyla ulaşılmıştı.¹⁰⁸¹ İsa-zâde'ye göre Osmanlı istihbaratı kuşatma altındakilerin durumunu öğrenmek için “*mükemmel askerî casuslardan*” da istifade etmişti. Kaledekilerin büyük bir dehşet içerisinde oldukları ve Osmanlılarla anlaşmaya varmak istedikleri içeri sızmayı başaran casuslar sayesinde öğrenilmişti¹⁰⁸². Kuşatma devam ederken, ordugâha Kolojvar, Sakmar gibi kalelerin alındığı haberlerinin ulaşması ise askerinin moral ve motivasyonunu yükseltmişti. Macar ordusuna destek için gelen Kırım askerlerinin de katılımıyla Macar ordusu

¹⁰⁷⁷ Çabuk, *Köprülüler*, s.69.

¹⁰⁷⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/I, TTK Yay., Ankara 1983, s.404

¹⁰⁷⁹ Çabuk, *Köprülüler*, s.81.

¹⁰⁸⁰ *İsâ-Zâde Târîhi*, Haz. Ziya Yılmaz, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1996, s.73.

¹⁰⁸¹ *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6.kitap, s.201.

¹⁰⁸² *İsâ-Zâde Târîhi*, s.85.

başkumandanı Montecuccoli 30 bin kişilik kuvvetle Uyvar Kalesi'nin karşı yakasına ordugâh kurmuştu. Başkumandanın bu kuvvetlerle Osmanlı ordusunu arkadan saracağı casuslar kanalıyla öğrenilmiş; Kırım, Kazak, Eflâk ve Boğdan askerlerinden müteşekkil bir birlik pusuya gönderilerek Montecuccoli'nin kuvvetleri kısa sürede dağıtılmıştı¹⁰⁸³.

15 Ağustos 1672'de Kamanıçe Kalesi'nin zaptedilmesinde de Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın titizlikle yürüttüğü istihbarat çalışmasının payı vardır. Kuşatma başlamadan önce, Kırım Hanı Selim Giray Han birkaç dil ile Sadrazam'ın otağına gelmişti. Dillerden Lehistan Kralı'nın nerede olduğu, Kamanıçe'ye yardım gönderip gönderemeyeceği öğrenilmişti. Türk casuslarından gelen bilgiler de dillerden alınan haberler ile uymaktaydı¹⁰⁸⁴. Nitekim bu bilgiler askeri stratejilerini planlamada ve kaleyi düşürmede oldukça işlerine yaramış gibi gözükmekteydi.

Köprülüler ailesine mensup Fazıl Mustafa Paşa'nın Sadrazam olmasından (Kasım 1689) sonra bölgedeki Osmanlı idarecilerinin kullandıkları casuslar ve onların inkâr edilemez yararlılıklarıyla, Niş, Semendire ve Belgrat gibi birçok önemli kalenin geri alınmıştı. Şehit düşeceği meşhur Slankamen muharebesinden (1691) hemen evvel ele geçirilen dillerden Varadin'de bulunan düşmanın köprübaşında Osmanlı ordusuna bir baskın düzenleme niyetinde olduğunu öğrenince birliklerin geçişini hızlandırıyordu.¹⁰⁸⁵ Kısacası onun zamanında Osmanlı istihbaratı askerî sahada belirli bir işlerlik kazanmıştı.

4.3.4. II. Viyana Kuşatması (1683) ve Avrupalı İttifakı

Osmanlı'nın Avrupa'dan çekilişi ve diplomatik üstünlük açısından bir devrin kapanışını ifade eden II. Viyana bozgunundan istihbarata konu olan bir figür: Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın ordusunda eski Leh elçilerinin tercümanlarından *Koltschitzki*. Mesleği gereği Türkçesi iyi olduğundan ordu içinde hiç dikkati çekmeyen hatta şarkılar söyleyerek orduyu izleyen *Koltschitzki* Türk giysileri içinde Tuna'nın kıyısına gelince, ansızın nehre atlamış ve askerlerin tüfek atışları arasında kaleden içeri girebilmişti. Kentin Rossau'ya bakan tarafından ön tabya duvarını aşarak hiçbir sorunla karşılaşmadan Osmanlı nöbetçileri ve ordugâhı geçmiş,

¹⁰⁸³ Çabuk, *Köprülüler*, s.90-91.

¹⁰⁸⁴ Çabuk, *Köprülüler*, s.147.

¹⁰⁸⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s.533-534.

Tuna'daki adalara sığınmış köylüler ve kayıkçılar tarafından nehrin kuzey yakasına bırakılmıştı. Elinde Türklerin ilerleyişi ve Viyana'nın savunma düzenine dair birinci ağızdan kaleme alınmış bir mektup bulunuyordu. Bu mektupta Türklerin Burg duvarına yakın bir yere lağım açtığı ve buraya mayın döşediği Türk garnizonun usta lağımıcılardan yoksun olduğu ve eldeki cephanenin giderek tükendiği yazılıydı. Ayrıca arşidük *Karl Ludwig*'in şehre 70 bin kişilik ordusuyla yardıma geleceğini Viyana Kalesi Komutanı *Stahremberg'e* bildirmiş, kuşatmadan bunalan asker ve halkın motivasyonunu yükseltmişti ¹⁰⁸⁶. Son çarpışmalarda büyük kayıplar verildiği ve hastalıklar yüzünden ölü sayısının arttığı da mektupta yazanlar arasındaydı. Burg burcu inşaat bakımından lağım açılmasına karşı savunmasızdı. Bu bilgi burcun tahkim edilmesine ek, vazifesi karşılığında kendisine vaat edilen 200 duka demektir¹⁰⁸⁷.

Elbette ki Osmanlı idaresi de boş durmuyor Avrupa'daki gelişmeleri takip etmek için, resmi vazifelendirmeye memur ettiği görevlilerin vazifelerinden bağımsız olarak edindiği malumat veya gayri resmi yollarla yürüttüğü istihbarat faaliyetlerinden istifade ediyordu. Mesela 9 Ekim 1720'de Bender Kalesi sınır görevlilerinden Mustafa Odabaşı'nın gittiği Leh kasabalarından Verbic'de, kasaba zabitanından edindiği malumat; merkezi idarenin, Rusya- İsveç Savaşı ve Leh- Rus barış görüşmeleri hakkında detaylı haberler edinmesini sağlamıştı. Verbic kasabası yöneticisiyle Lehçe yaptığı görüşmenin ayrıntıları ise hem 18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı istihbaratının eriştiği farkındalık hem de malumatın alındığı kanalların çeşitlenmesini örneklemesi açısından önem arz ediyor. Bender Kalesi muhafızı Mustafa Odabaşı'nın edindiği malumata göre Rusya ile İsveç karada iki, denizde üç defa ciddi şekilde karşılaşmış, bu savaşlarda İsveç galip gelip Rusları mağlup etmişti. Daha önce Rusların İsveç'ten aldığı Riga Kalesi ve Pomeran (Pomeranya) bölgesindeki kale, kasaba ve köyler tekrar İsveç hâkimiyetine girmişti. Üstelik İsveç

¹⁰⁸⁶ John Stoye, *Viyana Kuşatması*, Çev. Derin Türkömer, Doğan Kitap, 2013, s.119-120; Lamartine, *Sona Doğru (Türkiye Tarihi)*, 6. Cilt, s.1387.

¹⁰⁸⁷ Stoye, *Viyana Kuşatması*, s.120. Koltchitzki'nin Leopoldstadt Belediye'sini ikna ederek vergiden muaf bir ev temin edip Viyanalılara burada yeni bir içecek olan Türk kahvesini tanıttığı söylenir. Aynı eser, s.335-336.

hâlâ denizden, Rusya'nın daha önceden almış olduğu *Petreburug* (St. Petersburg) kalesini tekrar ele geçirmek niyetiyle bazı hazırlıklar yapıyordu¹⁰⁸⁸.

Yaşanan bu askeri harekâtın diplomasi boyutunda ise yine istihbarî faaliyetler yer alıyor. Nitekim Rus- İsveç savaşlarında taraf olan Lehlilerin *Kamantovski* adına bir Leh Boyarını elçilik vazifesiyle Ruslara gönderdiği ve heyetin barış görüşmeleri yapmak üzere Moskova'ya ulaştığı haberini merkezi idareye Bender Kalesi sınır görevlilerinden Mustafa Odabaşı getiriyordu. Yapılan görüşmede; *Ukrayna'yı Kamaniçe'den (Kam'yanets'-Podil's'kyi-Ukrayna) Dinyester Nehri'ne (nehr-i Turla) varana kadar Kaynar (Căinari- Moldova) isimli mahalden Özi Nehri'ne kadar Rusya'ya verilmesi, daha önce Rusya'nın Lehistan'dan aldığı Polonya'yı (Smolenka-İsmolençka) geri vermek üzere barışa anlaşılmıştı. Ancak elçilik heyeti dönüp Lehistan'a gittiklerinde Leh Cumhuriyeti buna müsaade etmeyip Al-i Osman Padişahı tarafına bildirmediği Ukrayna'yı vermeziz ve bu husus için Al-i Osman Padişahı tarafına mahsûs elçi göndeririz. Eğer Al-i Osman Padişahı tarafından adam tayin ederler ise yine müşâvere ederiz. Ma'kûl görüldüğü hâlde veririz. Al-i Osman Padişahı tarafından mâbeynimizde adam olmadıkça müşâvere mümkün değildir*¹⁰⁸⁹. ' şeklinde cevap vermişti. Görüldüğü üzere 18.yüzyılın ilk yarısında halen bölge siyasetine yön veren bir Osmanlı idaresi portresi vardır. Bunda yaygın inanışın aksine, Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip eden, istihbarat kanallarını kullanarak bölgede olan bitenden haberdar olan ve dış politikasını oluştururken mevcut şartlarda en uygun pozisyonu alan bir idari stratejinin etkisi vardır. Nitekim aynı yıl Bender Kalesi sınır görevlilerinden bir başka isim Muharrem Odabaşı, Polonya'ya (*Gıyerova- Gierów*) gönderiliyor, Kiev'de birkaç gün kaldıktan sonra orada bulunan Rum tacirlerinden Lehlilerle ilgili detaylarla geri dönüyordu. Söz konusu vazifeli Muharrem; Gıyerova ve Prasleva (Wrocław/ Polonya) taraflarında 40 kadar Lehli'nin toplandığını onların da Kazak eşkıyalarından çekindiğini bildiriyordu¹⁰⁹⁰. Son olarak Muharrem isimli görevli Gıyerova (Polonya) Zabiti Ostorge(?) ile Hatman'da görüşüyor ve görüşmenin Türkçe tercümesi de aynı görevi

¹⁰⁸⁸ AE. SAMD. III, 126/12392, 6 Zilhicce 1132/9 Ekim 1720.

¹⁰⁸⁹ AE. SAMD. III, 126/12392, 17 Zilhicce 1132/ 20Ekim 1720.

¹⁰⁹⁰ AE. SAMD. III, 126/12392, 17 Zilhicce 1132/ 20Ekim 1720.

ile merkeze ulaştırılıyordu. Söz konusu görüşmede; Polonya (Lehistan) Osmanlı idaresine *can-ı gönülden dost olduğunu* arz ediyor; asker toplamaktaki niyetlerinin Osmanlı'ya karşı bir harekât olmadığını bilakis Dinyester Nehri kıyılarında her iki tarafa da zararı dokunan eşkıya, hırsız ve harami topluluklarına karşı bir girişim olduğu ifade ediliyordu¹⁰⁹¹.

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve ardından imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması Osmanlı tarihinde bir devrin kapanışı gibiydi. Zira Osmanlı Karadeniz'deki hâkimiyetini yitiriyor yüklü bir savaş tazminatı ödemenin yanı sıra Rus tarafının isteklerini de yerine getiriyor deyim yerindeyse Rus üstünlüğü kabul edilmiş oluyordu. Bu noktada, Osmanlı'nın yaklaşık 30 yıl barış siyaseti sürdürdüğü Rusya ile savaşın öncesinde ve esnasında, istihbarat cephesine yansıyan detaylar da kendini gösteriyor. 1763 yılında Lehistan Kralı III. August'un ölümüyle ortaya çıkan veraset meselesi, Ruslara siyasî hedeflerini gerçekleştirme fırsatı vermiş bu durum Osmanlı- Rus Savaşı'nın fitilini ateşleyen gelişmelerin çıkış noktası olmuştu. Nitekim III. August'un yerine tahta kimin oturacağı konusunda Lehliler kendi içinde ikiye ayrılmışlardı. Bu nedenle Lehistan tahtına kimin oturacağı hususu bölge devletlerini ve Avrupa siyasetini yakından ilgilendiren bir konu haline gelmişti¹⁰⁹². Osmanlı merkez idaresinin bu gelişmeleri oldukça yakından takip ettiğine ve bu takibatta istihbarat kanallarını kullandığına tanık olunuyor. Nitekim İzvornik (Zrovnik/ Bosna-Hersek) serhaddinden Avusturya'ya gönderilen casustan, Kutsal Roma- Germen İmparatorluğu- Sakson Krallığı ve Lehliler arasındaki müzakereler hakkında malumat edinilmişti. Buna göre Kutsal Roma- Germen İmparatoru II. Joseph, oğlu Leopold ve damadı, Pojon'da oturan Sakson kralın oğlu ve Lehlilerden

¹⁰⁹¹ *AE. SAMD.* III, 126/12392, 17 Zilhicce 1132/ 20Ekim 1720. Polonya 1700-1721 yılları arasında devam eden Büyük Kuzey Savaşları yüzünden Rusya'ya karşı ağır kayıplar vermiş 1710'da imzalanan bir barışla Rusya üstünlüğünü sağlamıştı. 1720'de anlaşmaya eklenen Rusya'nın yabancı bir devletin kral seçimlerinin serbestçe yapılmasını tehlikeye sokması halinde kuvvetlerini Polonya'ya sevk etmesi ve burada konuşlanması hakkına sahip olduğu şeklinde değiştirilince tamamen Rus nüfuzu altına girmişti. Bu tarihten sonra Osmanlı ile arasında bir mücadele olmamış hatta Osmanlı Rus savaşı (1736-1739) ve Avusturya Veraset savaşları (1745-1748) esnasında Rus kuvvetlerinin, Yedi yıl savaşları (1756-1763) sırasında Avusturya kuvvetlerinin Polonya topraklarından geçmesine (1759) seyirci kalmıştır. Bkz. Kemal Beydilli, "Polonya", TDV İA, C.34, İstanbul 1994, s.315-317.

¹⁰⁹² Fatih Bozkurt- H. Ahmet Arslantürk, "İlginç Bir Kadı Sicili: 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi'ne Dair Kayıtlar", *History Studies* C. 4, S.1, 2012, s.49.

12 kişilik bir heyet bir araya gelerek Sakson Kralı'nın oğlunun Lehistan'a Kral olarak getirilmesine karar vermişti¹⁰⁹³.

Gelişmeleri kaygıyla takip eden Osmanlı merkez idaresi, Rusların tehlike arz eden politikasının farkında olmakla beraber 1768 yılına kadar çatışmadan uzak bir politika izlemiştir. Bu süreçte Rus müdahalesine ve yeni krala karşı mücadele eden Katolik Lehlilerin yardım taleplerine de yeterince karşılık vermemiş gibi görünmektedirler. Ancak, Rusların Lehistan'daki askerî gücünü gün geçtikçe artırması, Osmanlı hududunda sulha aykırı faaliyetleri ve nihayet Kırım hanlarının haslarından olan Osmanlıların Balta Kasabası'nı tahrip etmeleri gibi bazı yeni gelişmeler Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş ilan etmesi sonucunu doğurmuştur (8 Ekim 1768)¹⁰⁹⁴. Savaş devam ederken 1770'de İzvornik (Zrovnik/ Bosna-Hersek) serhaddinden Avusturya'ya gönderilen casustan alınan malumat, hem savaş özelinde hem de Osmanlı'nın 17. yüzyıl istihbarat kanal ve stratejilerinin anlaşılması açısından önemli detaylar barındırıyor. Söz konusu casus, ticaret bahanesiyle 15 gün Macar reisleri zabitlerinin yanında kalmıştı. Onlardan edindiği bilgiye göre Nemçeliler (Avusturya) Osmanlı ile savaşa gönülsüzdür ve dostluğa eskisinden daha fazla riayet etmektedirler. Hatta Osmanlı tüccarına ziyade ikram ve tazimde bulunmaktadırlar. Ayrıca Ruslara güvenmemekte ve Macarların Ruslarla birlikte hareket etmelerinden de endişe duymaktadırlar. Kutsal Roma- Germen İmparatorluğu-Sakson Krallığı ve Lehliler'in Ruslardan çekinmekte olduğu Macaristan'da açıkça söylenmekteydi ve söz konusu grup Rusya'ya karşı ittifak hazırlığı içindeydiler. Son olarak Kutsal Roma- Germen İmparatoru II. Joseph Macarlara da pek güvenmemekteydi ve Ruslarla işbirliği yapacaklarından şüphe ettiği Macar ileri gelenlerini kefil alınıp yemin verdirmek üzere Budin ve Peşte'ye davet etmişti¹⁰⁹⁵.

Rus casuslarının Osmanlı içlerine nasıl sokulduğuna dair ilginç bir kayda da tesadüf edilmiştir. Osmanlı ordusunda hapis olan Rusya Kapı Kethüdası¹⁰⁹⁶ hakkında

¹⁰⁹³ *TS. MA.* e, 815/56, 25 Zilkade 1183/22 Mart 1770.

¹⁰⁹⁴ Bozkurt- Arslantürk, , "İlginç Bir Kadı Sicili: 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi'ne Dair Kayıtlar", s.49.

¹⁰⁹⁵ *TS. MA.* e, 815/56, 25 Zilkade 1183/22 Mart 1770.

¹⁰⁹⁶ Osmanlı Devleti'ne tabi prensliklerin, yabancı devletlerin, eyalet valilerinin, vezir ve beylerbeyilerin devlet nezdinde bulunan resmî temsilcileri. Bkz. Sertoğlu, "Kapı Kethüdası" *Osmanlı Tarih Lûgati*, Enderun Kitabevi,

detaylı ve uzun bir takrirden Rus hekimlerinin casusluk ettiğine işaret eden ifadelere rastlanmıştır. Söz konusu mahkûma nezaret etmekle görevlendirilmiş Çorbacı¹⁰⁹⁷, Muhzır Ağa¹⁰⁹⁸'ya; mahkûmun, sanki hapis değilmişçesine küstah ve laubali hareketler sergilediğinden dolayı şikâyet etmişti. Muhzır Ağa ise şikâyeti dinleyip nasihat eder tarzda¹⁰⁹⁹ cevap vermişti. İlginç şekilde Edirne'de Rus hekimlerinin casusluk suçundan ele geçirildiklerini öğrendikten sonra Kapı Kethüdasının tavırları tamamen değişmiş ve ülkesine karşı nefret beslediğini, şimdiye kadar Osmanlı'nın ülkesine kötülük yaptığını düşünürken asıl suçlunun kendi tarafları olduğunu fark ettiğini açıklamıştı. Durum her ne kadar şaşkınlığa neden olsa da temkinle yaklaşmış, sözüne itimat edilmemişti¹¹⁰⁰.

İstanbul, 1986, s.174; Döndü Düşünmez, "Tanzimat Devrinde Kapı Kethüdalığı Müessesesi Hakkında Temel Bilgiler" *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.28, 2010, s.375-377.

¹⁰⁹⁷ Yeniçerilerin en küçük birliğine 'Orta', zabitine de 'Çorbacı' denirdi.

¹⁰⁹⁸ Yeniçeri ağasının altında sırasıyla sekbanbaşı, kul kethüdası, zağarcıbaşı, saksoncubaşı, turnacıbaşı, haseki ağalar ve başçavuş vardı. Daha aşağıda ise deveciler, yayabaşılar, muhzır ağa, kethüda yeri ve bölükbaşılar gibi ikinci derece ocak zabitleri gelirdi. Bu hiyerarşik sıra zamanla değişmişse de ocakta terfi genellikle bu hiyerarşiye uygun olarak mevcut görevlilerin bir üst rütbeye yükselmesi şeklinde olurdu. Bkz. Tarık Özçelik, "Yeniçeri Ağası Köse Mehmet Ağa ve Muhallefatı", *History Studies*, C.5, S.1, 2013, s. 290.

¹⁰⁹⁹, Muhzır Ağa Çorbacı'ya cevaben; "*Devlet misafiridir, ne çare. Ne güne vaz' ederse etsin elbet gâvurdur. Müslümana muhabbet edecek değildir. Hemân sen bir hoşça gözet, bir mel'anet etdirme. Vaz'ı hâcetin olmasın. Biz Padişah hizmetkârıyız, onun hizmetkârı değiliz. Bize lâzım olacak gözetmektir. Yoksa vaz'-ı na-bercasını ve lâübâlî hareketini çekememek değildir*" demişti. Bkz. *TS. MA. e*, 520/27, 8 Zilkade 1187/ 21 Ocak 1774.

¹¹⁰⁰ *TS. MA. e*, 520/27, 8 Zilkade 1187/ 21 Ocak 1774.

SONUÇ

Bir kavram yahut olgunun bir teşkilat halini almazdan önceki halini tümünden reddetme kolaycılığı bir tarafa konulursa, klasik dönem Osmanlı istihbaratından söz edecek argümanlar bulunabilir. Esasında kuruluş aşamasında istihbarat, Sultan ve yetenekli devlet adamlarının maharetine bağlı olarak parlayıp sönen bazı kıpırdanmaları içermekten ileri gitmiyordu. Buna rağmen askeri karakterli bir devlet olan Osmanlılar, nüvesini teşkil eden bu dinamiği istihbarî faaliyetlerine yansıtmayı bilmişti. Daha kuruluş aşamasından itibaren ilk olarak askeri sahada kendini gösteren istihbarat faaliyetleri, devletin içinde ve dışında gelişen olayların da etkisiyle çok yönlü bir hal alacaktır. Nitekim Bizans İmparatorluğu ve Bizanslı vali ve yerel beyler demek olan tekfurlarla mücadele, Balkanlara geçiş için en önemli dönemeç olan Çimpe Kalesi'nin alınmasında ve bu sürecin doğal bir yansıması olan Osmanlı'yı Balkanlar'dan atmak için girişilen Haçlı Seferleri'ne mukavemette askeri ve diplomatik istihbaratın kanal ve stratejilerinden faydalanılmıştı. Bu seferlerde casusluk, keşif, kılavuzluk, elçilik münasebetleri gibi kanallarla istihbarî bilgiler elde edilmiş, yanıltma, karşı casusluk, dil alma gibi stratejilerle müttefiklerin plan ve stratejileri boşa çıkarılmıştı.

Devirle ilgili arşiv kaydının olmadığı durumlarda başvurulana ana kaynak olarak değerlendirilebilecek kronikler her ne kadar istihbaratın nasıl elde edildiği ile ilgili derin bir malumat içermese de devrin istihbarî algısına dair mühim ipuçları sunuyor. Osmanlı kroniklerinde, istihbarat kanallarının en eskilerinden olan casusluk, kılavuzluk, keşif akınları ve dil almaya ve bunların haricinde tespit edilmiş olan diğer istihbarat kanal ve stratejilerinin hemen hepsine dair onlarca örnek bulmak mümkündür. Bu örnekler büyük bir başarı olarak ve bazen müelliflerinin süslü söylemleriyle, biraz da abartılarak aktarılıyor. Anlaşılacağı üzere bu kaynaktan faydalanmanın doğurduğu en büyük handikap, klasik Osmanlı tarih yazıcılığının bir sonucu olarak, birbirinin tekrarı olan; bazen eksik, hatalı, yahut yanlış bilgi içermeleriydi. Burada takip edilen usûl yerli ve yabancı kronikleri karşılaştırarak mümkün olabilecek en sağlıklı bilgiye ulaşmaya çalışmak olmuştur. Her iki kaynak grubu arasında ihtilaf bulunan konulara yeri geldikçe değinilmiştir bununla beraber Osmanlı kronikleri ve Bizans kronikleri arasında hamasi söylemler ayrı tutulursa, tarih yazıcılığı konusunda görece bir paralellik söz konusudur.

Osmanlı müellifleri istihbaratın gerekli ve önemli olduğunun altını çizmekle beraber belirli bir metodoloji önermiyor. Bununla birlikte askeri istihbarata dair kendi ifadeleriyle; seferlerin gizlilik içerisinde tertip edilmesi, keşif akınları düzenlenip dil alınarak düşman kuvvetleri hakkında bilgi edinilmesi, ordunun gücüne güvenip düşman üzerine yürümektense rakip tarafı yıpratmaya yönelik hileler kullanılması gibi farkındalıkları vardır. İç istihbarat noktasında ise zulmü önleme, ülke içerisinde herhangi bir karmaşanın çözümü, adaletin sağlanması gibi konularda istihbarat faaliyetlerinden yararlanılması gerektiği konusunda hemfikir görünmekte.

Klasik dönem Osmanlı istihbaratını besleyen bilgi kanallarının azımsanmayacak kadar çeşitli olduğu görülmüştür. Tespit edilen istihbarat kanallarının haricinde bir kanal bulunmadığını iddia etmek, teşkilatsızlık nedeniyle istihbarat olgusunu tümünden reddetmek ile aynı hataya düşmek olabilir. Bu yüzden şimdilik, eldeki veriler ışığında klasik dönem Osmanlı merkez idaresince istihbarat elde etmek için; Casuslar, Diller, Martolos ve Voynuklar, Tercümanlar, Eflak-Boğdan- Erdel Voyvodaları, Tebdiller, Ulaklar, Tacirler ve Elçiler kanallarının kullanıldığı söylenebilir. İstihbarat stratejilerinin ise bilgi kanallarıyla elde edilen malumatın çeşitli süreçlerden geçirilerek işlenmesi olduğu ve ilk devirlerden itibaren karşı casusluk başta olmak üzere; yanıltma, dil alma, dezenformasyon (yanlış bilgi yayma), propaganda, rüşvet, sabotaj gibi yöntemler kullanılarak, karşı tarafın faaliyetlerini engellemek ve onları manevi açıdan çökertmek gibi çeşitli şekillerle uygulandığı ifade edilebilir.

Tüm bu kanal ve stratejiler açılan başlıklar altında değerlendirilmiştir. Özellikle dil almanın hem bir kanal hem de strateji olarak askeri sahada, elçi ve tercümanların politik alanda, ulakların ise iç istihbaratta ön plana çıktığı ifade edilebilir. Elde edilecek yeni verilerle söz konusu bilgi kanalları çeşitlendirilebilir yahut tam tersi bir durum da ortaya çıkabilir. Ancak klasik dönem Osmanlısında her ne kadar süreklilik ve düzen arz etmese de yükselen bir istihbarat algısı var olmuştur. Örneğin kuruluş döneminde daha çok askeri sahaya hizmet eden istihbarat kanallarından *dil alma* ve casusluk stratejisinden faydalanılıyorken, imparatorluk döneminden itibaren istihbarat kanal ve stratejilerinde ciddi anlamda bir çeşitlilik yaşanmıştır. Bunda İstanbul'un fethiyle beraber idare merkezinin İstanbul'a

taşınması üzerine, kültürel çeşitlilik başta olmak üzere ticarî etkilerin katkısı ilk akla gelenlerdir. Zaten fetihten sonra özellikle Venedik’le olan ticari ilişkilerde, tacirlerin birer istihbarat elemanı gibi kullanıldığına işaret edilmişti.

İran’la olan savaşlar boyunca doğuda, Venedik başta olmak üzere, Habsburglar, Papalık, İspanya ve Portekiz gibi devletlerle Akdeniz’de, her haçlı ittifakında Balkanlarda; tespit edilen istihbarat kanal ve stratejilerinin hemen hepsinden faydalanılmıştı. Özellikle I. Selim, I.Süleyman ve nihayet III ve IV. Murad devirlerinde artarak devam eden İran- Osmanlı mücadelesinde casusluk kanalı başta olmak üzere, elçiler, diller, tebdiller, tercümanlar ve tacirler kanallarından sıklıkla faydalanılmıştı. Barış halinde bulunduğu zamanlarda bile *ahvalin casuslarla tecessüs edilmeye devam edilmesi*, Osmanlı istihbarat stratejilerinde yeni bir merhale olan, sorun ortaya çıkmadan tedbir almaya yönelik bir icraat olması yönüyle dikkat çekicidir.

Serdar-ı Ekrem sıfatıyla orduyu komuta edip seferde yararlılık gösterdiğinde kahraman, harp sahasından yenilgiyle ayrıldığında hain damgası vuran klasik Osmanlı tarih yazıcılığı bakış açısı bir kenara bırakılırsa, askeri istihbarata konu olan Vezir-i Azam ve Kaptan-ı Deryalara dair bir değerlendirme yapılabilir. Örneğin II. Mehmed’in Sadrazamı Mahmud Paşa 1463'teki Bosna Seferi sırasında kale komutanı ile anlaştığı için Sultan’ın ilk tepkisine muhatap olmuş sonrasında Rumeli Beylerbeyi Has Murad Bey’in pusuya düşürülmesinden sorumlu tutulmuş, nihayet aralarında husumet bulunan Şehzade Mustafa’nın şüpheli ölümünde parmağı olduğu gerekçesiyle boğdurularak öldürülmüştü. Benzer şekilde, Cezayir’in fethinden sonra Kaptan-ı Deryalığa getirilen Barbaros Hayreddin Paşa ile Andrea Doria arasında gizli bir anlaşma olduğundan dolayı Preveze’de bir deniz zaferinin önünü açıldığından yine Dorialar’ın 1535 Tunus Seferi’nde kuşatma altındaki kaleden kaçan Hayreddin’i biraz takip ettikten sonra kovalamaktan vazgeçtiğinden, Cenovalıların tehlikeli bir korsan olan Turgut Reis’i ufak bir kurtarmalık karşılında serbest bıraktığından daha önce bahsedilmişti. Tüm bu anlatılanlar devletin en üstündeki idarecilerin istihbarî algı ve faaliyetlerine yönelik ciddi bir farkındalığa işaret ediyor. Casusluğun özünde bilgi alıp satmak, başka bir ifadeyle değersiz bir bilgi karşılığında daha değerli bilgi elde etmek stratejisi yatıyorsa Osmanlı casusu

bunu en iyi şekilde yapmış deyim yerindeyse daha büyük balığı yakalamak için küçük balık gözden çıkarmaktan çekinmemiştir.

Kalemin kılıçtan keskin olduğu yahut diplomasinin silah gücüne üstün geldiği dönemlerde ise istihbarat; Osmanlı'nın entelektüel sınıfını temsil eden elçi ve tercümanların faaliyet sahası haline geliyordu. Bu noktada, I. Süleyman'ın en tanınmış tercümanı Rum asıllı bir mühtedi olan ve 1525-1551 arasında Divan-ı Hümayunda baş tercümanlık yapan Yunus Bey'i ve III. Selim'in şehzadeligi döneminde Fransa'ya elçilik vazifesiyle gönderilen İshak Bey'i anmak gerekiyor. Her iki figür de dönemlerinin diplomatik faaliyetlerinin yanı sıra çok önemli istihbarî vazifeler yürütmüş deyim yerindeyse Bab-ı 'Ali'nin dışarıdaki gözü kulağı olmuşlardı. Venedik elçilerine büyük meblağda borç verecek kadar iyi ilişkiler içerisinde olan Yunus Bey'in, defalarca Habsburg İmparatoruna karşı Fransa ve Venedik'le bir ittifak bulmak amacıyla Venedik'e yollandığı, Ferdinand'ın 1540'da Osmanlı ülkesine yolladığı elçisi *Trankilüs'e* Sadrazam Lütfi Paşa ile Yunus Bey'i kazanması için hiçbir fedakârlıktan çekinmemesini emretmesi Osmanlı idaresinin diplomatik üstünlüğüne ek, diplomatik istihbarattaki maharetine önemli bir misaldir. Aynı şekilde İshak Bey'in faaliyetleri de diplomatik sahada 18. asırdaki farkındalığa ve Avrupa'nın erişmiş olduğu teknik donanım ve ilerlemenin müşahede edilerek, benzer bir inkişafı, Osmanlı üzerinde tatbik etmek için gerekli olabilecek dinamiklerin kavranmaya çalışıldığına işaret ediyor.

Her ne kadar güçlü devlet adamları ve Sultanların devirleriyle parlayıp, etkisiz bir idare altında sönük bir görünüm arz etse de Osmanlı istihbaratı için nispeten bir ilerleme söz konusudur denilebilir. Bugün MİT'ten söz edilebiliyorsa bunda Osman Bey'in Ermeni Beli'ne göndermiş olduğu "Aratun" adlı casusunun izi ve katkısı vardır.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGELERİ

1.1. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

1.1.1. Defterler

1.1.1.1. *Mühimme Defterleri (A.DVN.MHM.d.): 3, 5, 7, 9, 10, 12, 16, 19, 21, 28, 33, 34, 36, 44, 49, 52, 53, 60, 61, 64, 72, 76,78, 82, 91, 108.*

1.1.1.2. *Mühimme-i Mektûme Defterleri (A.DVNS.MKM.MHM.d.): 1, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 12/211, 12/856, 14/1, 14/2, 16,19, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 35, 39, 40, 43, 44, 46, 48, 52, 53, 55, 56, 60, 61, 62, 63, 64, 76, 78, 82, 85, 108.*

1.1.1.3. *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.): 3725.*

1.1.1.4. *Bâb-ı Âsafî Âmedî Kalemi (A. AMD): 6/54,*

1.1.1.5. *Mühimme Zeyli Defterleri (A. DVNS. MHM. ZYL. d):*

1.1.2. Belge Tasnifleri

1.1.2.1. Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri

1.1.2.1.1. *Belediye(C.. BLD): 112 /5563, 2 /64*

1.1.2.2. İbnü'l Emin Tasnifi Belgeleri

1.1.2.2.1. *Meadin (İE. MDN): 2/103*

1.1.2.3. *Ali Emiri Tasnifi Belgeleri III. Ahmed (AE. SAMD. III): 126/12392*

1.1.2.4. Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilâyât (A. MKT. UM):
355/7

1.2.TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ARŞİVİ, EVRAK (TS. MA. E)

302/5, 520/27, 520/27, 592/11, 745/33, 745/38, 745/41, 753/48- 1, 753/49, 754/22, 759/55, 815/56, 815/56, 491/14, 1002/82, 745/41, 756/45, 757/6, 815/56, 939/102.

1.3.YAYINLANMIŞ ARŞİV ESERLERİ

370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937 / 1530) II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 59, Ankara 2002 s.7

82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027 / 1617-1618), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 47, Ankara 2000.

2. KRONİKLER

AHMET CEVDET PAŞA, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, I, II, Sad. Ali Aslan, Arslan Yay, İstanbul 1979.

ANONİM OSMANLI KRONİĞİ (1299-1512), Haz. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2000, s.13.

ANONİM TEVÂRİH-İ ÂL-İ OSMAN, (F. Giese neşri), Haz. Nihat Azamat, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1992.

AŞIKPAŞAZADE, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, Haz. Kemal Yavuz- Yekta Saraç, İstanbul 2003, s.68-69.

AŞIKPAŞOĞLU TARİHİ, Haz. H. Nihat Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985.

DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA, *Zübde-i Vekayiât*, Tahlil ve Metin, haz. Abdülkadir Özcan, TTK Yay, Ankara 1995.

CÂFER İYÂNÎ, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs* (Osmanlı-Macar Mücadelesi Tarihi, 1585-1595), Haz. Mehmet Kirişçiöğlü, Kitabevi Yay., İstanbul 2001.

CELÂL-ZÂDE MUSTAFA, *Selim-nâme*, Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Kültür Bak. Yay., Ankara 1990.

DUKAS, *Bizans Tarihi*, Çev. VL Mirmiroğlü, İstanbul Enstitüsü Yay., İstanbul 1956.

GAZAVÂT-İ SULTÂN MURÂD B. MEHEMMED HÂN, (İzledi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerine Anonim Gazavâtnâme, Yay. Halil İnalçık-Mevlûd Oğuz, TTK Yay., Ankara 1978.

GELİBOLULU MUSTAFA 'ALİ, *Mevâ'idü'b-Nefais fî Kavâ'idi'l-Mecalis*, Haz. Mehmet Şeker, TTK Yay., Ankara 1997.

GELİBOLULU MUSTAFA ALİ, *Kitabü't-Tarîh-i Künhü'l-Ahbâr*, Haz. Ahmet Uğur ve dğr., I/1, Kayseri 1997.

HADÎDÎ, *Tevârih-i Al-i Osman, (1299-1523)*, Haz. Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1991.

HEZARFEN HÜSEYİN EFENDİ, *Telhisü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Haz. Sevim İlgürel, TTK Yay., Ankara 1998.

HOCA SADETTİN EFENDİ, *Tacü't-Tevârih*, I-II-III- IV, Sad. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bak.Yay., Ankara 1979.

II. OSMAN ADINA YAZILMIŞ ZAFER-NÂME (Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler VI), Haz. Yaşar Yücel, Ankara 1983.

HAZERFEN HÜSEYİN EFENDİ, *Telhisü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Haz. Sevim İlgürel, TTK Yay. Ankara 1998.

HASAN BEY-ZÂDE AHMED PAŞA, *Hasan Bey-Zâde Târîhi*, II-III, Haz. Şevki Nezihi Aykut, TTK Yay., Ankara 2004.

İBN KEMAL, *Tevarih-i Al-i Osman*, II. Defter, Yay. Şerafettin Turan, Atık Yay. Ankara 1991.

İDRİS-İ BİTLİSÎ, *Heşt Bihişt*, I, Haz. Mehmed Karataş-Selim Kaya-Yaşar Baş, Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yay., Ankara 2008.

KÂTİP ÇELEBİ, *Fezleke (Tahlil ve Metin)*, Haz. Zeynep Aycibin, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

KÂTİP ÇELEBİ, *Mizân'ül Hak fî İftiyâri'l-ahakk*, Haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1993.

KOÇI BEY RİSALELERİ, Haz. Zuhuri Danışman, Ankara 1985.

LÜTFİ PAŞA VE TEVÂRİH-İ ÂL-İ OSMAN, Haz. Kayhan Atik, Kültür Bak. Yay., Ankara 2001.

MEHMET HALİFE, *Tarih-i Gilmânî*, Haz. Kâmil Su, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1986.

MEHMED NEŞRÎ, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Neşrî Tarihi*, I, Haz. Faik Reşit Unat-Mehmed Altay Köymen, Ankara 1949.

KIVÂMÎ, *Fetihnâme*, Haz. Ceyhun Vedat Uygur, YKY, İstanbul 2007.

MUSTAFA NAİMA EFENDİ, *Naima Tarihi*, I,II,III, Haz. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yay., İstanbul 1967.

NİZÂMÜ'L-MÜLK, *Siyâsetnâme*, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

MÜNECCİMBAŞI AHMED B. LÜTFULLAH, *Camiü'd-Düvel (Osmanlı Tarihi, 1299-1481)*, Yay. Ahmet Ağırakça, İnsan Yay., İstanbul 1995.

MÜNECCİMBAŞI AHMET B. LÜTFULLAH, *Müneccimbaşı Tarihi*, I, Haz. İsmail Erünsal, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1974.

ORUÇ BEĞ TARİHİ (Osmanlı Tarihi, 1288-1502), Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul 2007.

ÖKSÜZ, MUSTAFA, *Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't Tevârih Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.

PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ, *Peçevi Tarihi*, I,II, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1982

SOLAK-ZÂDE MEHMED HEMDEMÎ ÇELEBİ, *Solak-Zâde Tarihi*, I, Haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.

TOPÇULAR KÂTİBİ ABDÜLKADİR (KADRÎ) EFENDİ TARİHİ, I, Haz. Ziya Yılmaz, TTK Yay., Ankara 2003.

TURSUN BEY, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, Haz. Ahmet Tezbaşar, Tercüman 1001 Temel Eser.

3. HATIRA, SEYAHATNAME VE SEFARETNAMELER

AHMED RESMÎ EFENDİ'NİN VİYANA VE BERLİN SEFARETNÂMELERİ, Haz. Bedriye Atsız, Kervan Yay., İstanbul 1980.

AHMED DÜRRİ EFENDİ'NİN İRAN SEFARETNAMESİ, Haz. Ayhan Ürkündağ, , Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006.

BARBAROS HAYREDDİN PAŞA'NIN HATIRALARI, II, Haz. Ertuğrul Düzdağ, Tercüman 10001 Temel Eser.

EBU ABDULLAH MUHAMMED İBN. BATTÛTA TANCÎ, *İbn-i Battûta Seyahatnamesi*, II, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2000.

EVLIYÂ ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ, 1.*Kitap*, Haz. Robert Dankoff-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY; 2.*kitap*, Haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 1999; 3.*Kitap*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 1999; 4.*kitap*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 2001; 5.*Kitap*, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin, YKY, İstanbul 2001; 6.*Kitap*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 2002; 7.*Kitap*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Robert Dankoff, YKY, İstanbul 2003; 2.Cilt-1.*Kitap*, Haz. Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yay, İstanbul 2006

SCHWEİGGER, Salomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581)*, Çev: S. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

SERGÜZEŞTNAME-İ HİNDİ MAHMUD, Haz. Ahmet Karataş, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2013.

THEVENOT, Jean, *1655-1656'da Türkiye*, Çev. Nuray Yıldız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1978.

TİRYAKİ HASAN PAŞA'NIN GAZALARI VE KANİJE SAVUNMASI, Haz. Vahit Çabuk, İstanbul 1978.

YİRMİSEKİZ ÇELEBİ MEHMET EFENDİ SEFARETNAMESİ, Haz. Abdullah Uçman, Tercüman 1001 Temel Eser, 1975.

4. ARAŞTIRMA-İNCELEME ESERLERİ

ACIPINAR, Mikail, “Kriz Ve Savaş Arasında 1641 Tarihli Venedik Ahidnâmesi” *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S.1, Temmuz 2015.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2000.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, 5. Kitap, Kanuni Devri Kanunnameleri, II. Kısım, İstanbul 1990.

AKSUN, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, I, Ötüken Yay., İstanbul 1994.

AKYÜREK, Yunus, “Muâviye B. Ebî Süfyân'ın Siyasî Kararlarında Kelb Kabilesinin Rolü”, *İSTEM*, Y. 14, S.27, 2016.

ALLOUCHE, Adel, *Osmanlı-Safevi İlişkileri (Kökenleri ve Gelişimi)*, Çev. A. Emin Dağ, Anka Yay., İstanbul 2001.

APAK, Âdem, “Kabile Asabiyetinin Mahiyeti Üzerine Değerlendirmeler”, *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.1, İstanbul 2017.

AĞALARLI, Mübariz, “XVI. Yüzyılın Başlarında Safevî Devletiyle Memluk Devleti Arasında Siyasî İlişkilere Genel Bir Bakış”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.3, S.2, 2010, s.132.

ARI, Bülent, “Akdeniz'de Korsanlık ve Osmanlı Deniz Hukuku”, *Türkler ve Deniz Sempozyumu*, (Ed. Özlem Kumrular), 6-7 Ekim İstanbul 2005.

ARIKAN, Zeki, “Sır Paul Rycout: Osmanlı İmparatorluğu ve İzmir” *Osmanlı Araştırmaları*, C.22, İstanbul 2003.

ARSLAN, Fatih “Encümen-i Dâniş ve Osmanlı Aydınlanması”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.6, S.11, 2009.

ARSLANOĞLU, İbrahim, “Şeyh Bedreddin”, *Bilim ve Ütopya*, S.105, Mart 2003.

ATAY, Mehmed, “Stratejik Ulusal Güvenlik İstihbaratı”, *Strateji Dergisi*, S.1, 1996.

ATAY, Mehmet, “Rusya Gizli İstihbarat Servisleri”, *Avrasya Dosyası İstihbarat Özel*, Yaz 2002, C.8, S.2, s.310.

ATSIZ, H. Nihal, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler*, I, Devlet Kitapları Yay., İstanbul 1970.

AVCI, Gültekin, *İstihbarat Teknikleri, Aktörleri, Örgütleri ve Açmazları*, Timaş Yay, İzmir 2004.

SÜMER, Faruk, Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Güven Matbaası, Ankara 1976.

AYDIN, Bilgin, “Divan-ı Hümayun Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasisindeki Yerleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, C.29, İstanbul 2007.

AYDIN, Mithat, “19-20. Yüzyıllarda Osmanlı Balkanlarında Rusya'nın Casusluk Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S.53, Ankara 2013.

AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, “Gilân Sorunu ve Osmanlı-Safevî Devletleri Arasındaki Yazışmalar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.30, S. 49, Ankara, Mart 2011.

AZİMLİ, Mehmed, “Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Gerçekleşen İlk Fetihlerin Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *İSTEM*, C.3, S.6, 2005.

BAKIR, Abdulhalik, “Emeviler ve Abbasiler Devrinde İstihbarat (Haber Alma ve Casusluk)”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C.I, S.2, Elazığ 2003.

BALCI, İsrail, “Hz Ebû bekr Döneminde İç Siyaset ve İdare”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.11, Samsun 1999.

BACQUE-GRAMMONT, Jean Louis, “Feridun Bey'in Az Bilinen Bir Yapıtı “Tevarih-i Padişahan-ı Françe” Üzerine Bazı Düşünceler”, *XII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler, Çev. Aksel Tibet, C. 4, TTK Yay., Ankara 1999.

BALCI, Sezai, *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bâb-ı Âli Tercüme Odası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

BALCIOĞLU Mustafa, *Teşkilat-ı Mahsusadan Cumhuriyete*, Nobel Yay., İstanbul 2001.

BALCIOĞLU, Tahir Harimi, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, Kanaat Yay, Ankara 1940.

BALİVE, Michel, *Şeyh Bedrettin Tasavvuf ve İsyan*, Çev., Ela Güntekin, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2016.

BARTHOLD, Wilhelm, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Düz. M. Fuat Köprülü, TTK.Yay., Ankara 1973.

BEDİRHAN, Yaşar – ATABEY, Figen, “Osmanlı Bahriyesi'nde Yabancı Danışmanlar (1808- 1918)”, *Turkish Studies*, C.8,S.5, Bahar 2013.

BİLGİLİ, Ali Sinan, “Osmanlı Tarih Yazarlarına Göre Sultan I. Ahmed Devri Deniz Muharebeleri (1603-1617” *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.26, Erzurum 2004.

BİZBİRLİK, Alpay, “Osmanlı-Venedik İlişkileri ve XVII. Yüzyılın Başlarında Adriyatik Bölgesindeki Sınırlarda Yaşanan Bazı Sorunlar Üzerine” *OTAM*, 26/ Güz 2009.

BOZKURT, Fatih – ARSLANTÜRK, H. Ahmet, “İlginç Bir Kadı Sicili: 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi'ne Dair Kayıtlar”, *History Studies* C. 4, S.1, 2012.

- CAMPBELLİ Duncan B, *Spartan Warrior 735–331 BC*, 2012, Osprey Publishing, 2012.
- ÇABUK, Vahid, *Köprülüler*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., İstanbul 1988.
- ÇANDARLIOĞLU Gülçin, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yay., İstanbul 2003.
- ÇAVDAROĞLU, Burhan Erhan, “Askeri Dönüşüm Çağında Mercidabık ve Ridaniye Savaşları Üzerine Bir Tahlil”, *Ulakbilge*, C.5, S.14, 2017.
- ÇELENK, Mehmet, “Safevîler Döneminin Şîh-Sünnî İlişkileri Üzerindeki Etkisi”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.2, Güz 2013.
- ÇERÇİ, Faris, “Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devleti’nde Ulak Organizasyonu” (Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Bu Konudaki Görüşleri), *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.20, Erzurum 2003.
- ÇINAR, Bekir, *Devlet Güvenliği, İstihbarat ve Terör*, Sam Yay., Ankara 1997.
- ÇINAR, Gülay Karadağ, “Safevî Devleti’nin Güçlü Melikesi Hayrunnisa Begüm (985-987/1578-1579)”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 21, İstanbul 2011.
- ÇİFTÇİ Cafer, “Osmanlı-Avusturya Savaşları Esnasında Bursa Halkının Avarız Türü Vergi Yükünden Örnekler (1686-1688)”, *Osmanlı Araştırmaları*, C.20, İstanbul 2000.
- ÇİFTÇİ, Cafer, “Bâb-ı Âlî’nin Avrupa’ya Çevrilmiş İki Gözü: Eflak ve Boğdan’da Fenerli Voyvodalar (1711-1821)”, *Uluslararası İlişkiler*, C.7, Say.26 (Yaz 2010).
- DAVİD, Kahn, “İstihbaratın Tarihsel Teorisi”, *Avrasya Dosyası*, C. 8, S. 2, Ankara 2002.
- DAVULCU, Mahmut, “Bartın Yöresinde Ahşap Tekne Yapımcılığı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, C.5, S. 1, 2013.
- DÖĞÜŞ, Selahattin, “Şeyh Bedreddîn ve Rumeli Gazileri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.18, Ankara 2005.
- DÜŞÜNMEZ, Döndü, “Tanzimat Devrinde Kapı Kethüdalığı Müessesesi Hakkında Temel Bilgiler” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.28, 2010.
- EL KÂTİP, Ahmet *Sünnilik Şîk: Nedenleri Tarihte Kalmış Siyasi Ayrılık*, Mana Yayınları, İstanbul 2013.
- ELAM, Nilgün “Babalar ve Oğullar: IV. Andronikos Palaiologos ve Savcı Çelebi’nin İsyanı (1373)” *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.30, S. 49, Ankara 2011.
- ELİAÇIK, Muhittin, “Lefkoşe Kalesinin Fethini İlk Elden Anlatan Mühim Bir Mektup”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.26, Güz 2009.
- EMECEN, Feridun, “İhtirasın Gölgesinde Bir Sultan: Yıldırım Bayezid”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C.43, 2014.
- EMECEN, Feridun, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yay., İstanbul 2010.
- ENGİN, Nihat, *Osmanlı Devletinde Kölelik*, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yay., İstanbul 1998.

- ERCAN, Hasan, *Tarihi Derinlik İçinde Soğuk Savaş Sonrası Dünyada Yeni İstihbarat Kavramı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Yönetimi Ana Bilim Dalı, Ankara 2006.
- ERCAN, Yavuz, *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar*, TTK Yay. Ankara 1989.
- ERCAN, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Yay., Ankara 2001.
- ERDOĞRU, Mehmet Akif, “Kanuni Sultan Süleyman’ın 1532 Tarihli Alman Seferi Ruznâmesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.29, S.1, 2014.
- ERTAŞ, Kasım, “Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Hayatı ve Eserleri”, *The Journal of Academic Social Science Studie, International Journal of Social Science*, Vol.6, No.3, March 2013.
- FİDAN, Giray, “Ming Tarih Kayıtlarına Göre 16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu – Ming Çin’i İlişkileri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.30, Güz 2011.
- GENÇ Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 2002.
- GORDLEVSKİ, Vladimir Aleksandroviç, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev. Azer Yaran, Onur Yay., Ankara 1988.
- GÖKBİLGİN, Tayyip, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Giriş*, Edebiyat Fak. Matbaası, İstanbul 1977.
- GÖMEÇ, Saadettin, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Akçağ Yay, Ankara 2006.
- GÜL Zakir, “Stratejik İstihbarat ve Genel Yanılgılar” *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, S. 4(1), Ankara 2015.
- GÜLSOY, Ersin, *Girit’in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, Tatav Yay., İstanbul 2004.
- GÜRKAN, Emrah Safa, “Osmanlı İstanbulu I”, I. *Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu*, (29 Mayıs – 1 Haziran), İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür Aş. Yay., 2014.
- GÜRKAN, Emrah Safa, *Espionage In The 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go Betweens And The Ottoman Habsburg Rivalry*, Journal Of Early Modern History, 19, 2015.
- GÜRKAN, Emrah Safa, “Batı Akdeniz’de Osmanlı Korsanlığı ve Gaza Meselesi”, *Kebikeç Dergisi*, S.33, 2012.
- GÜRKAN, Emrah Safa, “The Efficacy Of Ottoman Counter-Intelligence In The 16th Century”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung*, C.65, S. 1, 2012.
- GÜRKAN, Emrah Safa, *Espionage In The 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go Betweens And The Ottoman Habsburg Rivalry*, Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences, Georgetown University, Washington 2012.
- GÜRKAN, Emrah Safa, *Sultan’ın Casusları*, Kronik Yay., İstanbul 2017.

- HACİMÜFTÜOĞLU, Esra “Bağdat’ın Şia’dan Alınması Münasebetiyle 1639 Yılında Osmanlıca Te’lif Edilmiş El -‘Âdiyât Sûresi Tefsiri”, *Ekev Akademi Dergisi*, Y.20, S.65, 2016.
- HASAN, İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, Çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, Kayihan Yayınları, İstanbul 1988.
- HAYDAROĞLU, İlknur Polat, “İskenderoğlu, Reşid: Beylerbeyi Gazi İskender Paşa (1494-1571)”, *AÜ DTCF Dergisi*, 1992, C.15, S. 26, Ankara, 1989.
- HERMAN, Michael, *Intelligence Power in Peace and War*, Cambridge University Press, 2003.
- İ. HAMİ DANİŞMEND, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, Türkiye Yay., İstanbul 1971.
- İLHAN, Mehdi, “XVI. Yüzyılda Şehrizol Eyaleti”, *A.Ü.Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi*, S.4, 1993.
- İLTER, Erdal, “Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XX. Yüzyıllar)”, *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, (İstihbarat Özel), C.8, S.2, Ankara 2002.
- İLTER, Erdal, *Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi*, Mit Yay., Ankara 2002.
- İNALCIK Halil, “Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğuna, XV. Asırda Rumeli’de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, Eren Yay., İstanbul 1996.
- İNALCIK, Halil, “Kösem Sultan İç Savaş Dönemi 1623-1632”, *NTV Tarih*, Mart 2012.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Tarihinde Dönemler”, *Doğu-Batı*, Y.12, S.51, 2009.
- İNALCIK, Halil, *Osman Gazi’nin İznik (Nicaea) Kuşatması ve Bafeus Savaşı, Söğüt’ten İstanbul’a, Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Derl. Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Yay, İstanbul 2005.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Kuruluş*, Hayy Yay., İstanbul 2010.
- İnalçık, HALİL, *Söğüt’ten İstanbul’a Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar* “Osmanlı’nın Fetih Yöntemleri”, İmge Yay., Ankara 2000.
- İPLİKÇİOĞLU, Bülent, *Hellen ve Roma Tarihi’nin Anahatları*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2007.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Ötüken Yay., İstanbul 2014.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul 2003.
- KANTEMİR Dimitri, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, II, Çev. Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bak. Yay., Ankara 1979.
- KARABİBER, Namık Kemal, “İmam Şafînin Ehl-i Beyt ve İlk Halifeler ile İlgili Tasavvuru/ Algısı”, *ÇÜ İlahiyat Fak. Dergisi*, C.16, S.2, 2016.

- KARADENİZ, Yılmaz, “Safevi Devleti’nin Kuruluşu Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı” *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.3, S.3, Aralık 2014.
- KARAN, Kaya, *Türk İstihbarat Tarihi*, Truva Yay., İstanbul 2008.
- KARANFİL, Mustafa, *Harîmi’nin Zafernâme ve Gonca’sına Göre Özdemiroğlu Osman Paşa*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.
- KATGI, İsmail, “Osmanlı Devleti’nde Ulemâ Yozlaşmasının Tipik Bir Temsilcisi Olarak Safranbolu’lu Hüseyin Efendi: Nam-ı Diğer Cinci Hoca” *Hikmet Yurdu*, C.5, S.10, Temmuz – Aralık 2012.
- KAZALAK, Kadir – GÜNDÜZ, Tufan, “II. Osman’ın Hotin Seferi”, *OTAM*, S.14, Ankara 2003.
- KESER, Bilge, “Osmanlı Devletinde Martolos Teşkilatı”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.12, Erzurum 1999.
- KESKİOĞLU, Osman, “Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895) Hayat ve Eserleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.14, S.1, 1966.
- KILIÇ, Remzi, “Kanuni Sultan Süleyman’ın İrakeyn Seferi (1533-1535) Öncesi Anadolu’da Ortaya Çıkan Bazı Gelişmeler” *Türk Kültürü*, Y.38, S. 442, Ankara 2000.
- KILIÇ, Remzi, “Yavuz Sultan Selim’in Çaldıran Seferi ve Sonrası Gelişmeler”, *Prof. Dr. Abdülkadir Yuvalı Armağanı*, Kardeşler Ofset, Kayseri 2015.
- KIRİLEN, Gürhan, “16.-17. Yüzyıllarda Osmanlı ile Çin Arasındaki Diplomatik ve Kültürel İlişkiler”, *ICANAS 38 (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)*, Yay. No:1487477, 2007.
- KOHLBERG, Etan, “İmâmiyye Şiası Geleneğinde ‘Râfizi’ Terimi”, Çev. Halil İbrahim Bulut, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, 2004.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, “Berid”, *MEB İA.*, C.II, Eskişehir 1997.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, Akçağ Yay., Ankara 2003.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türkiye Tarihi*, TTK Yay., Ankara 2004.
- KURAN, Ercüment, “1793-1811 Döneminde İlk Osmanlı Mukim Elçilerinin Diplomatik Faaliyetleri”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, (Ankara, 15-17 Ekim 1997), Ankara 1999.
- KURAN, Ercüment, *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1968.
- KURAN-I KERİM MEALİ*, Haz. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2011.
- KURAT, Akdes Nimet, *Türk - İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553 -1610)*, Ankara 1953.

- LAMARTİNE, Alphonse de, *İmparatorluk Yolu (Türkiye Tarihi)*, 2. Cilt, Haz, M. R. Uzmen, Tercüman 1001 Temel Eser.
- LAMARTİNE Alphonse de, *Cihan Hâkimiyeti (Türkiye Tarihi)*, 3. Cilt, Haz, M. R. Uzmen, Tercüman 1001 Temel Eser.
- LAMARTİNE Alphonse de, *Olguluk Çağı(Türkiye Tarihi)* 4. Cilt, Haz, M. R. Uzmen, Tercüman 1001 Temel Eser.
- LAMARTİNE, *Sona Doğru (Türkiye Tarihi)*, 6. Cilt, Haz, M. R. Uzmen, Tercüman 1001 Temel Eser.
- LEWİS, Bernard, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, Çev. İhsan Duru, Ayışığı Kitabevi, İstanbul 2000.
- MANGO, Cyril, *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*, Çev. Gül Çağalı Güven, YKY Yay., İstanbul 2007.
- MANTRAN, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. Alkım Yay. 2007.
- MERÇİL, Erdoğan, *Kirman Selçukluları*, TTK Yay, Ankara 1989.
- MİTHAT SERTOĞLU, “Kapı Kethüdası” *Osmanlı Tarih Lûgati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.
- MİTHAT SERTOĞLU, “Martolos”, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Yay., İstanbul 1986.
- MUMCU, Serap, *Venedik Baylosu'nun Defterleri The Venetian Baylo's Registers (1589-1684)*, e-kitap, <http://edizionicafoscari.unive.it/col/exp/27/Hilal>
- NİYAZİ, Mehmed, *Kaniye*, Ötüken Yay. İstanbul 2014.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik, Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, TTK. Yay, Ankara 1999.
- ONAT, Hasan, “Şiîliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Asır)”, *A.Ü İlahiyat Fak. Dergisi*, C.34, Ankara 1997.
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı*, İstanbul 1990.
- ORTAYLI, İlber, *Avrupa ve Biz*, Türkiye İş Bankası Yay, İstanbul 2007.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Macarların Kahraman Düşmanı Son Budin Valisi Abdurrahman Abdi Paşa”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.5, 2015.
- ÖZCAN, Altay Tayfun, “Chronica Maiora'da Moğol İmajı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 26, S.2, Aralık 2012.
- ÖZÇELİK, Tarık, “Yeniçeri Ağası Köse Mehmet Ağa ve Muhallefatı”, *History Studies*, C.5, S.1, 2013.
- ÖZDAĞ Ümit, *İstihbarat Teorisi*, Kripto Kitaplar, Ankara 2010.
- ÖZDAĞ, Ümit, “Stratejik İstihbarat”, *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, (İstihbarat Özel)*, C.8, Ankara 2002.

- ÖZTÜRK, Mustafa – AKSİN, Ahmet, “Venedik Devlet Arşivindeki Bailo Defterlerine Göre Osmanlı Devleti’nin Venedik’e Zahire ve Asker Yardımı (1624-1631)”, *OTAM*, C. 32, Güz 2012.
- PANAİTE, Viorel, “Haraçgüzarların Statüleri, XV ve XVII. Yüzyıllarda Eflak, Boğdan ve Transilvanyalılar Üzerine Bir Çalışma”, *Osmanlı*, C.I, Yeni Türkiye Yay, Ankara 1999.
- POLATCI, Türkan – BATMAZ, Alican,” Doğu- Batı İmajı Gölgesinde Konstantinopolis ve Beç: XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı -Habsburg İlişkileri”, *Akademik Bakış*, C.6, S.12,2013.
- PUL, Ayşe, “Osmanlı- Fransız Diplomasinin İki Mühim Evresi: Girit ve Mısır Seferleri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.22, Ankara 2007.
- RASİM Ahmet, *Osmanlı Tarihi*, I, Haz. Seyit Ali Kahraman vd., Hikmet Neşriyat, İstanbul 2000.
- RASİM, Ahmet, *Osmanlı Tarihi*, II, III, Haz. Metin Hasırcı, Emir Yay., İstanbul 1999.
- RİCE, Tamara Talbot, *Bizans’ta Günlük Yaşam, Bizans’ın Mücevheri Konstantinopolis*, Çev. Bilgi Altınok, Göçebe Yay.,İstanbul 1998.
- ROBERT ANHEGGER, “Martoloslar Hakkında” *Türkiyât Mecmuası*, C. 6-7, İstanbul 1942.
- SABEV, Orlin (Orhan Salih), “Osmanlıların Balkanları Fethi ve İdaresinde Mihaloğulları Ailesi (XIV.-XIX. Yüzyıllar): Mülkler, Vakıflar, Hizmetler”, *OTAM*, S.33, 2013.
- SANDER, Oral, *Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, İmge Yay., Ankara 1993.
- SAVAŞ, Ali İbrahim, *Osmanlı Diplomasisi*, 3F Yay., İstanbul 2007.
- SOFUOĞLU Adnan, *Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*, Turan Yay., İstanbul 1996.
- SÖYLEMEZ, Faruk, “Yavuz Sultan Selim’in Taht Mücadelesi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.33, 2012.
- STOYE, John, *Viyana Kuşatması*, Çev. Derin Türkömer, Doğan Kitap, 2013.
- ŞAHİN, Muhammed, “Osmanlı Diplomasisinde Değişim ve Osmanlı Devletinin Avrupa Devletler Sistemine Girişi” *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2009.
- ŞENEL, Muazzez – ŞENEL, Turhan, *İstihbarat ve Genel Güvenlik Konularımız*, Emniyet Genel Müdürlüğü Yay, Ankara 1997.
- ŞİMŞEK, Erdal, *Türkiye’de İstihbaratçılık ve Mit*, Kum Saati Yay, İstanbul 2004.
- ŞİMŞİR, Mehmet, *İlk Dönem İslam Tarihinde Haberleşme (Raşid Halifeler Dönemi Sonuna Kadar)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011.

- TABERÎ, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, V, Çev. Zakir Kadiri Ugan- Ahmet Temir, MEB Yay, İstanbul 1992.
- TAKATS, Sandor, *Macaristan Türk Âleminde Çizgiler*, Çev. Sadrettin Karatay, MEB Yay., İstanbul 1992.
- TAŞAĞIL, Ahmet, *Göktürkler*, I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2003.
- TAŞAĞIL, *Göktürkler*, II (*Fetret Devri 630-681*), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1999.
- TAŞAĞIL, *Göktürkler*, III, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2004.
- TEPLY, Karl – BAYKAL, Bekir Sıtkı, “Nemçe İmparatorlarının İstanbul'a Yolladığı Elçi Heyetleri ve Bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 7, No.12-13, 1969.
- TİMUR, Taner, “Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?” *Tarih ve Toplum*, S.6, Haziran 1984.
- TURAN, Şerafettin, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Bilgi Yay., Ankara 1997.
- TZU Sun, *Savaş Sanatı*, Çev. Adil Demir, Kastaş Yay, İstanbul 2008.
- UNAT, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, TTK Yay., Ankara 1968.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara 1988.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, “Selim III’ün Veliâht İken Fransa Kralı Lüi XVI. İle Muhabereleleri” *Bellekten*, C.II/5-6, Nisan 1938.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 1988.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, III/I, TTK Yay., Ankara 1983.
- UZUNDAL, Edip, “19. Yüzyıl Tarih Yazıcılığı ve Ahmed Cevdet Paşa”, *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, C.2, S.2, 2013.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997.
- ÜNAL, Tahsin, *IV. Murad ve Bağdad Seferi*, Berikan Yay., Ankara 2007.
- ÜNSAL, Veli, *Eski Anadolu’da Teokratik Devlet Düzeni (Hitit ve Urartu)*, Berkan Yay., Ankara 2013.
- ÜSTÜNER, Hüseyin, *Hız. Peygamber Devri’nde İstihbarat*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2001.
- VASİC, Milan, “Osmanlı İmparatorluğunda Martoloslar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.31, Mart 1977.
- VEİNSTEİN, Gilles “Osmanlı Yönetimi ve Tercümanlar Sorunu” *Osmanlı*, C.XI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999.
- VOLTAİRE, *Türkler, Müslümanlar, Ötekiler*, Derl. Cengiz Orhan, İğüs Yay. İstanbul 2008.
- YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, “Osmanlı Devleti’nin Yeniden Yapılanması Çalışmalarında İlk İkamet Elçisinin Rolü”, *Toplumsal Tarih*, S.32, Ağustos 1996.

YAZICI, Nesimi, “Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu İle İlgili Bazı Mülâhazalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.29, Ankara 1987.

YAZICI, Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009.

YILDIRAN, İbrahim, “Atlı Halkın Yaya Haberci Koşucuları: Peykler ve Performansları”, *Anadolu Uygarlıklarında Spor*, Spor Yay. Ankara 2012.

YILMAZ, Hakan, “İbnü'l-Cezerî'nin Yıldırım Bâyezîd'le İlgili Anıları”, *Hakikat A.İ. Dergisi*, S.196, Ocak 2010.

YILMAZ, Metin, “Emevi ve Abbasi Dönemi İç İstihbarat”, *İSTEM*, C.6, S.12, Samsun 2008.

YİNANÇ, Refet, *Dulkadir Beyliği*, TTK Yay., Ankara 1989.

YÜKEP, Kemal, *Girit Seferi (1645-1669)*, Genelkurmay Harp Dairesi Başkanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III, Ankara 1977.

YÜKSEL Ahmet, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, Kitap Yay., İstanbul 2013.

YÜKSEL Ahmet, “Teşkilat-ı Mahsusa'ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda İstihbaratın Mali Boyutu”, *New Trends In Social And Liberal Sciences-2*, Ankara 2017.

YÜKSEL Ahmet, Yeniçeri Ocağı, Bozulma ve Casusluk, *Journal of History Studie*, V.9, I.2, 2017.

5. BAŞVURU ESERLERİ VE GENEL KİTAPLAR

ADIN, Cengiz – GÖRGÜN, Tahsin, “Herbelot, Barthelemy de Molainville d' (ö. 1695)”, *TDV İA*, C. 17, İstanbul 1998.

AK, Mahmud, “Tiryaki Hasan Paşa”, *TDV İA*, C.41, Ankara 2012.

BAŞAR, Fahamettin, “Mustafa Çelebi, Düzme” *TDV İA*, C.31, İstanbul 2006.

BUZPINAR, Ş. Tufan, “Surre”, *TDV İA*, C.37, İstanbul 2009.

DİNDAR, Bilal “Bedreddin Simavî”, *TDV İA*, C.5, İstanbul 1992

DÜNYA CASUSLUK TARİHİ, C.I, Ed. Ercan Arıklı, Artel Yay., İstanbul 1974

EMECEN, Feridun, “İrakeyn Seferi”, *TDV İA*, C.19, İstanbul 1999.

EMECEN, “Selim II”, *TDV İA*, C.36, İstanbul 2009.

EMECEN, Feridun, “Baştina”, *TDV İA*, C.5, İstanbul 1992.

EMECEN, Feridun, “İbrahim”, *TDV İA*, C.21, İstanbul 2000

EMECEN, Feridun, “Kosova Savaşları”, *TDV İA*, C.26, Ankara 2002.

EMECEN, Feridun, “Selim I”, *TDV İA*, C.36, İstanbul 2009.

ERTEK, Ahmet, “Avusturya”, *TDV İA*, C.4, İstanbul 1991.

- ERTUĞ, Zeynep Tarım, “Peyk” *TDV İA*, C.34, İstanbul 2007
- GÜNDÜZ Tufan, “Şah”, *TDV İA*, C.38, İstanbul 2010.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “Ulak”, *TDV İA*, C.42, İstanbul 2007.
- HAMMER, Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, I, III, V, VII, IX, X Üçdal Neşriyat, İstanbul 1990.
- HAREKÂT, İbrahim, “ Berid”, *TDV İA*, C.5, İstanbul 1997.
- İLGÜREL, Mücteba, “Canbolatoğulları”, *TDV İA*, C.7, İstanbul 1993.
- İLGÜREL, Mücteba, “Celâlî İsyanları”, *TDV İA*, C.7, İstanbul 1993, s.254.
- İLGÜREL, Mücteba, “Hüseyin Efendi, Hazerfen”, *TDV İA*, C.18, İstanbul 1998.
- İNALCIK, Halil, “Murad I”, *TDV İA*, C.31, İstanbul 2006.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Naima” *TDV İA*, C.32, İstanbul 2006.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Tebdil Gezmek”, *TDV İA*, C.40, İstanbul 2010.
- KALLEK, Cengiz, “Casus”, *TDV İA*, C.7, İstanbul 1993.
- KAVAS, Ahmet, “Trablusgarb”, *TDV İA*, C.41, Ankara 2012.
- KAYAPINAR, Ayşe “Voynuk”, *TDV İA*, C.43, İstanbul 2013.
- KILIÇ, Ünal, “Yezid I”, *TDV İA*, C.43, İstanbul 2013.
- KOLODZİJEZK, Dariusz, “1795'e Kadar Osmanlı-Leh İlişkilerinin Karakteri Üzerine Bazı Tespitler” *Türkler*, C.IX, Ankara 2002.4, İstanbul 2001.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Murad III”, *TDV İA*, C.31, İstanbul 2006.
- MAXİM, Mihai, “Voyvoda”, *TDV İA*, C.43, İstanbul 2013.
- MERÇİL, Erdoğan, “Peyk” *TDV İA*, C.34, İstanbul 1994.
- OKIÇ, Tayyip, “Gazi Hüsrev Bey”, *TDV İA*, C.12, İstanbul 1995.
- ORTAYLI, İlber, “Kadı”, *TDV İA*, C.24, İstanbul 2001.
- ÖNKAL, Ahmet, “Akabe Meselesi”, *TDV İA*, C.2, İstanbul 1989.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Pencik”, *TDV İA*, C.38, İstanbul 2010.
- PEHLİVANLI, Hamit “Osmanlılarda İstihbaratçılık”, *Türkler*, C. 13, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.
- SAVAŞ, Ali İbrahim, “Osmanlı Devleti İle Habsburg İmparatorluğu Arasındaki Diplomatik İlişkiler”, *Türkler*, C.9, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.
- SEYYİD, Muhammed Es-Seyyid “Kansu Gavri”, *TDV İA*, C.2
- TEKİN, Emrullah, “Hafiye”, *TDV İA*, C.14, İstanbul 1994.

6. LUGATLER

DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Yay. Ankara 1984.

ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1314.

KAŞGARLI MAHMUD, *Dîvânü Lugati't-Türk*, I, Çev. Besim Atalay, TDK Yay., Ankara 1939.

MEHMED ZEKİ PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, Meb. Yay., İstanbul 1986.

İNDEKS

A

Abaza Hasan Paşa, 230

Abaza Mehmed Paşa, 224

Abdülcelil (Osmanlı casusu), 37

Abraham, 96

Ahıska, 37

Ahi Mustafa, 57, 175

Ahmed Dürri Efendi, 157

Ahmed Resmî Efendi, 157

Aksungur, 163

Aratun, 31, 162, 242

Avignon Papası IX. Boniface, 166

Avrupa, 61

Avusturya, 36, 156, 216, 231

B

Baba Zünnun İsyanı, 120

Bağdad, 2, 35, 62, 94, 108, 115, 132, 135, 137, 188, 189, 190, 225, 226, 227, 228

Barboros Hayreddin Paşa, 193

Baron Wenceslaw Wratislaw, 58

baylos, 56, 147

Bektaş Han, 226

Belgrat, 232

Bender, 46, 50, 52, 54, 233, 234

Bibliothèque Orientale, 150

Boğdan Voyvodası Yuvan, 50, 51

Bosna, 36, 45, 68, 74, 109, 139, 143, 144, 165, 169, 179, 180, 182, 184, 213, 217, 220, 221, 236, 240

Bosna Kralı Tvrtko, 143, 144

Boyer (Osmanlı casusu), 37

Budin, 37, 201

Buhara, 135

C

Cafer Paşa, 113, 116, 140, 186

casus, 3, 4, 5, 7, 11, 12, 16, 17, 20, 22, 24, 25, 30, 33, 36, 37, 41, 47, 55, 57, 66, 67, 70, 75, 79, 80, 83, 92, 95, 101, 102, 108, 112, 115, 116, 120, 121, 124, 129, 130, 132, 150, 154, 158, 163,

164, 167, 170, 192, 194, 199, 207, 211, 217, 223, 228, 236

Casus, i, 3, 11, 15, 16, 20, 22, 24, 79, 85, 90, 92, 97, 115, 116, 121, 131, 167, 176, 224, 226

Casus Şah Ali, 116

Cem Sultan, 2, 34, 58, 102, 104, 146, 147, 148, 149, 206, 207

Cenova'da, 143

Cerbe, 155, 193, 195

Cinci Hüseyin Efendi, 117, 118

Ç

Çaldıran Seferi, 130, 132

Çimpe Kalesi, 31, 162, 163, 238

Çirmen, 52, 165

D

Daltaban Mustafa Paşa (Sadrazam), 222

Defterdar Ekmekçizâde Ahmed Paşa, 116

Defterdâr Ekmekçizâde Ahmed Paşa, 222

Delvine Beyi Bayezîd, 43

Diez, 133

dil alma, 47, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 96, 125, 126, 128, 130, 135, 139, 141, 159, 161, 166, 176, 180, 215, 226, 227, 238, 239, 240

Don Andrea d'Amaral, 133

Don-Juan, 198

Drakula, 88, 125, 214

Düzmece Mustafa İsyanı, 204

E

Eğri Kalesi, 140

Elkas Mirza, 92

Elvan oğlu Sinan Bey, 181

Erdel, 217

Esterni Kalesi, 37

Evliya Çelebi, 36, 78, 99, 101, 102, 138, 156, 177, 178, 211, 218

Evrenos Bey, 82, 97, 124, 163, 166, 168

F

Fazıl Mustafa Paşa (Köprülü), 232

Ferhad Paşa, 116, 119, 187, 188

Fetret Devri, 2, 17, 171, 204

Feyzullah Efendi (Şeyhülislam), 222

Fındıklılı Süleyman Efendi, 218, 222

Filibi, 44, 93, 120, 164, 165

Filibeli Nikola, 89

Fransa Kralı VIII. Charles, 191

G

Gazi Giray (Kırım Hanı), 84

Gedik Ahmed Paşa, 83, 207, 215

Germiyan, 166, 171

Gilan İsyanı, 108

Girit, 37, 201

Girit Seferi, 37

H

Hacı İlbeyli, 164, 165

Hacı Mustafa Efendi (Tavukçu Reis), 61

Haçova, 36, 84, 139, 140, 216

Haçova Savaşı, 36, 216

Hafız Ahmed Paşa (Diyarbakır valisi), 226

Hain Ahmed Paşa, 107

Hamitoğlu, 166

Hanya, 37

Hariciye Nazırı Kont dö Verjen, 153

Hasan Ağa, 74, 113, 171, 195, 229

Hindî Mahmud, 198

Hoca Saadettin Efendi, 31, 58, 71, 80, 88, 103, 121, 128, 130, 146, 147, 176, 181, 209

Hüseyin Bey, 58, 103

I

I.Mahmud, 37, 61

II. Rudolf, 58

II.Mustafa, 222

IV. Murad, 2, 115, 117, 136, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 240

IV.Mehmed, 156

İ

İbn Habeş Arabi, 107

İran, 37, 157, 226

İsa Çelebi, 171, 172, 173

İshak Bey, 88, 151, 152, 153, 241

İspanya, 61

İsyan, 11, 32, 33, 38, 43, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 91, 104, 105, 106, 107, 108, 111, 113, 119, 120, 132, 203, 206, 208, 210, 213, 220, 221, 224

İvaz Paşa, 174

İzladi, 44, 83, 85, 170

K

Kalender İsyanı, 120

Kalenderî, 122

Kamantovski, 234

Kandiye, 37, 60, 201

Kansu Gavri, 126, 127, 128, 129

Kantakuzen, 143

Kapıcıbaşı Mustafa Ağa, 149

Kaptan-ı Derya Damat Mehmed Paşa, 217

Kaptan-ı Derya Müezzinzade Ali Paşa, 198

Kara Mehmed Ağa, 156

Kara Yakup, 121

Karamanoğlu Mehmet Bey, 174, 175

Karavul, 28

Kâtip Çelebi, 27, 80, 223, 226, 227

Kazıklı Voyvoda, 88, 125

Keklik Mustafa, 73, 206

Kelbi Arapları, 113

Kıbrıs, 70, 196, 197, 199, 200

kılavuz, 28, 47, 163, 183

Kızlar Ağası Sünbül Ağa, 201, 218

Kili ve Akkirman, 46, 89

Koltschitzki, 233

Komaran, 96

Korsanlık, 190, 194

Kosova Savaşı, 143, 165, 213

Köprülü Mehmed Paşa, 229, 230, 231

Köprülüler, 2, 38, 202, 220, 224, 228, 229, 230, 231, 232

Köse Mihal, 31, 160

Kösem Sultan, 117, 223, 224

Kuyucu Murad Paşa, 116, 221, 222

Kuzu Ali Ağa, 138

Küçük Kaynarca, 64, 142, 151, 235

L

La Martine, 133, 149

M

M. de la Haye, 60, 231

Macaristan, 36

Malkoçoğlu Bali Bey, 46, 139, 215

Martolos, 1, 27, 38, 39, 40, 41, 43, 170, 239

Mayorkin, 193

Melek Bey, 111

Memiş Çavuş, 156

Mercidabık, 1, 126, 129

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, 156

Midilli, 169, 179, 192

Milano, 143, 145, 191

Mizistre, 115

Mohaç Muharebesi, 110, 138

Mora, 97

Musa Çelebi, 98, 171, 172, 173, 174, 204

Mustafa Çavuş, 44, 51

Müneccimbaşı Ahmed, 81, 121, 135, 164, 195, 214

N

Nadir Şah, 228

Nağçıvan, 227

Naima, 10, 25, 26, 27, 36, 37, 73, 74, 80, 100, 114, 117, 137, 140, 141, 201, 217, 221, 227, 229, 230

Nasuh Paşa, 100, 117

Nesimî, 113

Niğbolu Savaşı, 166, 167, 168, 169

Niş, 232

Ö

Össek Kalesi, 138

Özdemiroğlu Osman Paşa, 136, 186, 188

P

Pandeli, 63

Paris, 60

Patista, 64

Peçevi, 35, 58, 81, 82, 84, 117, 126, 138, 183, 217

Pir Ahmed, 120

Pirizâde, 222

R

Rafizilik, 121

Rahova, 44

Ridaniye, 1, 126, 128, 129

Rodos, 34, 52, 58, 81, 82, 102, 133, 145, 147, 148, 149, 167, 190, 192, 193, 200, 207, 217, 219

Rodos Beyi Porto Mastor, 34, 148

Rum Patriği III. Parthenios, 224

S

Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, 202, 232

Sadrazam Kara Murad Paşa, 225

Sadrazam Lütfi Paşa, 76, 156, 241

Salomon Schweigger, 56

Saruhan, 166, 171, 173

Satırcı Mehmed Paşa, 80, 140

Savcıoğlu Ali Bey, 57, 175

Selanik, 52, 101, 106, 120, 167, 202

Semendire, 232

Semerikand, 135

Shi Zong, 150

Sırp Despotu Vilkoğlu, 114

Sigismund Zapolay, 140

Sinan Paşa, 75, 82, 109, 116, 128, 131, 137, 139, 206

Suda Limanı, 37

Ş

Şah Hüdabende, 59

Şah Hüseyin, 157

Şah İsmail, 33, 118, 119, 126, 127, 129, 130, 131, 132

Şahkulu İsyanı, 120

Şarabdar Mustafa Efendi, 209

Şehsuvar oğlu Ali Bey, 127, 128

Şerban, 47

Şeyh Bedreddin, 32, 105

Şeyh Celal, 119

Şirvan, 24, 185, 188, 227

Şumnu, 44, 53

T

Taharetsiz Hatip, 205

Tatarpazarı, 44

tebdil-i kıyafet, 98, 102, 178, 210, 211, 223, 229

Tebriz, 59, 80, 106, 112, 116, 118, 129, 131, 132, 135, 186, 187, 188, 226, 227

Theologas Corax, 64

Thevenot, 150, 151

Timurtaş Paşa, 39, 144, 166, 214

Tiryaki Hasan Paşa, 35, 79, 80, 84, 86, 94, 95, 139, 140, 141, 185, 217

Trablusgarb, 90, 155

Tuna, 96

Tur Ali Bey, 34, 211

Turhanoğlu Ömer Bey, 82, 85, 180

U

Ulak, 1, 13, 15, 19, 72, 73, 74, 75, 76, 209

Ulak hükmü, 75

Ulyanoğlu, 34, 108

Uyvar, 45, 96, 219, 231

V

V. Petru Rareş, 49

Varadin, 232

Varna, 170

Vasvar Antlaşması, 156

Venedik, 37, 97

Vestfalya, 142

Vezir-i azam Mahmud Paşa, 114, 180, 182, 215

Viyana, 61, 156

Von Kregwitz, 59

Voynuk, 39, 40, 44, 45

voyvoda, 29, 47, 48, 49, 50, 112, 125, 204

Vulçitrın, 52, 53

W

William Harborne, 69

X

XV.Louis, 60

Y

Yahşi Bey, 166

Yanbolu, 44

Yeniçeri, 42, 70, 111, 113, 131, 141, 171, 177, 183, 190, 210, 218, 225, 226, 227, 229, 237

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, 60

Yunus Bey, 64, 125, 156, 177, 241

Z

Zitvatoruk, 49, 155

Öz Geçmiş

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Mevlüde Gökçen Daş Darıcı

Uyruğu : TC

Doğum Tarihi ve Yeri: Sivas 1983

e-posta : gokcen.das@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	C.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi/ Tarih	2007
Tezsiz Yüksek Lisans	Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Sosyal Alanlar Eğitimi	2008
Yüksek Lisans	C.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Yeniçağ Tarihi	2011

YABANCI DİL BİLGİSİ

KPDS (63,75) YDS (60)